

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 1933

DAGENS LÖSEN:

PERMANENTBONA *med* Bernolin...

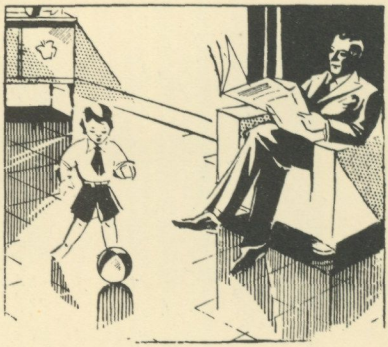

På mindre än 45 min. ger Er denna golvlack hygieniska, lätt skötta och halkfria golv med en sällsynt vacker, bestående glans.

Finnes i egna affärer samt hos de flesta färghandlare.



Ni kan rationalisera städningen genom att permanentbona Edra parkettgolv och korkmattor med Bernolin golvlack. Då slipper Ni den besvärliga vaxboningen och kan i stället glädja Er åt lättskötta, hygieniska och torra golv, utan någon hal fettglans. Permanentbonade golv kunna tvättas huru mycket som hälst och äro dessutom slitstarka och billiga i underhåll.

BERNOLIN GOLVLACK

KLINT, BERNHARDT & Co.

FÄRG- & FERNISSFABRIK, STOCKHOLM. TEL. NAMNANROP.

PÄRMAR

till 1933 års upplaga av Nordiska Museets och Skansens Årsbok finnes att köpa från tryckeriet till ett pris av kronor 0.75 pr del.

Ifyll nedanstående kort.

Pärmar finnas även att erhålla till föregående årgångar.

Sänd mig

_____ ex. av 1933 års pärmar till Nord. Museets och Skansens Årsbok

_____ „ „ 1932 „ „ „ „ „ „ „ „

_____ „ „ 1931 „ „ „ „ „ „ „ „

Pris pr st. kr. 0: 75

Namn _____

Adress _____

BREVKORT

Victor Pettersons Bokindustri A.B.

Holländaregatan 10

STOCKHOLM

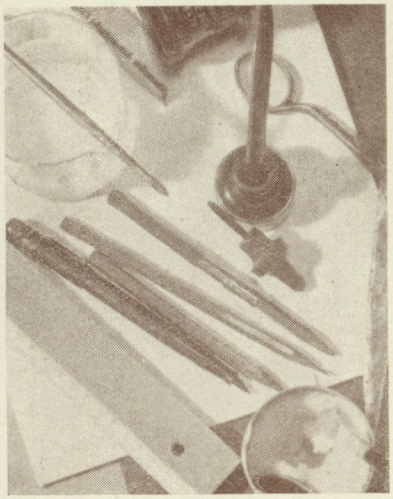

» Hjälpmedlen och redskapen må vara desamma inom alla annonsbyråer — men man har svårt att tro det, när man ser hur olika resultaten utfalla. Är det inte så inom detta yrke att utövarens fantasi, kunnighet, handlag och erfarenhet spelar en avgörande roll?

GUMÆLIUS — RATIONELL REKLAM

BIRGER NILSSONS

Tel. 736 52 Verkstäder **Tel. 747 85**

Artillerigatan 66

(Invid Valhallavägen)

❖

Utför alla slag av:

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTARBETEN

SMIDES- SVETSNINGS- & METALLARBETEN

TAK- och TORNTÄCKNINGAR
ORNAMENTSARBETEN

ROB. OLSSON BOKTR.



Res till

TYRESÖ

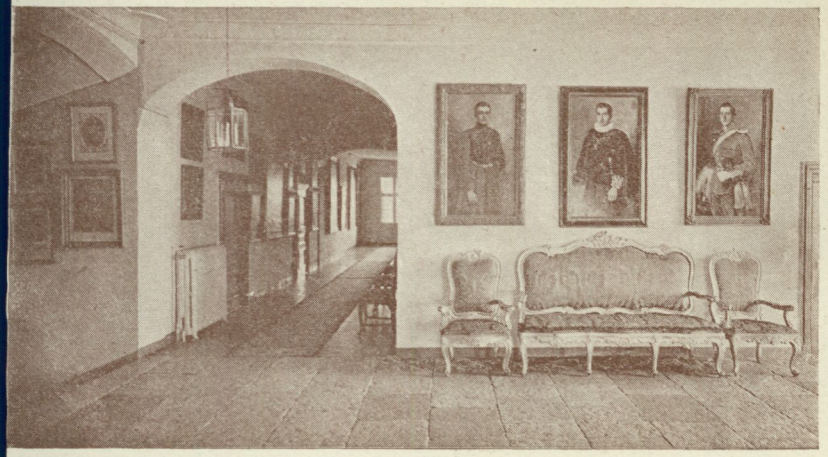

Hallen.



Biblioteket.

TYRESÖ SLOTT OCH GODS

omtalas tidigast vid 1300-talets mitt. Från detta århundrades slut och till år 1800, alltså 400 år, har godset oavbrutet gått i arv inom en rad av Sveriges främsta frälsesläkter såsom Bielke, Lillie, under 1500-talet Ryning, under 1600-talet Oxenstierna och De la Gardie, under 1700-talet Gyllenstierna, Bonde, Düring, Scheffer och De Geer. Under 1800-talet har godset genom köp och arv tillhört släkterna Koschell, Stackelberg och Hörstadius. Advokatfiskalen Hörstadius försålde 1892 Tyresö till påvlige kammarherren markis Claes Lagergren, som 1927 testamenterade slottet med angränsande jordområde till Nordiska museet. Hans efterlevande maka, markisinnan Mary Moore Lagergren, som ännu lever och är bosatt i Rom, överlät vid makens frånfälle 1930 donationen — till vilken hon hade nyttjanderätt på livstid — omedelbart till Nordiska museet, som tillträdde slottet 1932.

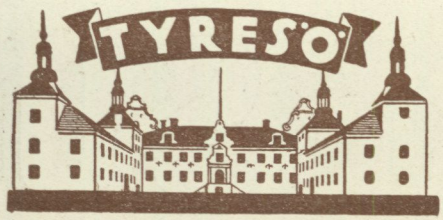

Av det medeltida Tyresö finns möjligen något bevarat i bottenvåningen till det nuvarande slottet, men i stort sett är det dock en 1600-talsbyggnad, uppförd av riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna under Gustav II Adolfs tid, närmare bestämt 1620—1633. Slottet bestod då av en huvudbyggnad med två flyglar och en sammanbindande länga, så att en sluten borggård bildades. I slottskomplexets fyra hörn voro torn. Av denna anläggning finns alltjämt kvar själva huvudbyggnaden med sina torn åt sjösidan samt flyglarnas bottenvåningar, medan den sammanbindande längan försvunnit, så att borggården nu är helt öppen med utsikt över kyrkan, vilken Oxenstierna lät uppbygga 1638—40. I stället för den fria yttertrappan befann sig på dess plats ett yttre trapptorn.

Under Adolf Fredriks och Gustaf III:s tid ägdes Tyresö av en av samtidens mest bemärkta män, riksrådet Karl Fredrik Scheffer, ambassadör i Paris och Gustaf III:s guvernör. Han byggde om slottet efter tidens smak till en tvåvånings huvudbyggnad samt fristående flyglar, täckta med brutet tak. Endast två torn (åt sjösidan) bevarades, med låga tak. Denna ombyggnad i rokokostil ägde rum åren 1765—70, då slottet invigdes genom ett besök av konung Adolf Fredrik, drottning Lovisa Ulrika, kronprins Gustaf och prinsessan Sofia Albertina.

Så stod slottet till på 1860-talet, då advokatfiskalen Hörstadius lät restaurera detsamma och bl. a. uppbyggde gavlarna på tornen åt sjösidan. Markis Lagergren lät 1892 påbörja en restaurering av slottet under professor I. G. Clasons ledning, en restaurering som dock ej hann fullbordas utan avbröts vid markisens död 1930. Denna restaurering åsyftade att åter förläna Tyresö sextonhundratalets prägel. Flyglarna påbyggdes till deras nuvarande

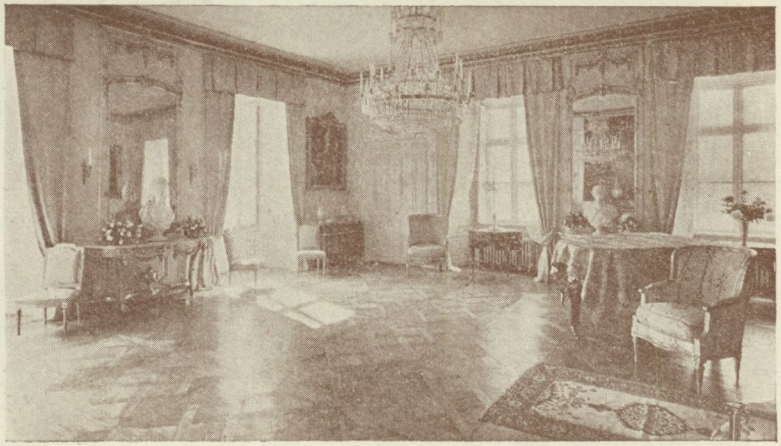

Blå salongen.

höjd, och de fyra tornen vid borggården uppfördes likaså samtliga portaler.

Rumsinredningarna på Tyresö präglas av Scheffers rokoko, empire från den Stackelbergska tiden samt markis Lagergrens moderna, synnerligen personliga smak. Blå salongen, slottets största rum, har kvar sina vackra förgyllda speglar och konsolbord från Scheffers dagar, och i tornsalongen finner man kinesiska tapeter från epoken och utsökta, förgyllda franska rokokomöbler, som på den tiden delvis befunno sig just här. Stora matsalen har kvar hela sin förnäma boasering från rokokoperioden. Det mest personliga av rummen är markis Lagergrens arbetsrum, inrett av prof. Clason, där allting i minsta detalj bevarats så som det stod vid ägarens frånfälle. Över huvud taget har i anslutning till donators önskan slottet i möjligaste mån bevarats orört; Tyresö ger därför en övertygande bild av hur en litterärt och konstnärligt starkt intresserad svensk ståndsperson levde på sitt jordagods vid 1900-talets början.

I översta våningen befinner sig ett antal sovrum och gästrum, vilka icke visas, samt det enkla slottskapellet, inrett efter katolsk sed såsom man kan vänta av en påvlig kammarherre. I den väldiga korridor, som går tvärs igenom övre våningen, där förut en del av markisens stora boksamling var tillfälligt magasinerad, har nu upphängts en i Nordiska museet gjord deposition av familjeporträtt tillhörande greve Carl Mörner, Stockholm. Samlingen har förut befunnit sig på Björksund, Kåreholm och



Tyresö slott.

Herrborum, samtliga Mörnergods. Den är särskilt intressant såsom ett exempel på en svensk herrgårdssamling, sådan den under tidernas lopp genom olika ingiften har uppstått. För Tyresö ha tavlorna ett särskilt värde, emedan flera av de i samlingen representerade medlemmarna av släkterna Bielke, Gyllenstierna, Oxenstierna, Horn och Brahe genom släktskap varit nära knutna till Tyresö ägare.

Slottet visas dagligen varje hel- och halvtimme, under sommaren mellan kl. 11.30 f. m. och kl. 6.30 e. m., under vintern från kl. 11.30 f. m. till skymningen. Trädgården och den utsökt vackra av Fredrik Magnus Piper anlagda engelska parken är öppen för allmänheten sommartiden från kl. 10 f. m. och till kl. 7 e. m.; vintertiden är parken stängd. Inträdesavgifterna äro till slottet 50 öre för äldre och 25 öre för barn, till parken 25 öre för äldre och 10 öre för barn. Inkomsten av entréerna går helt till slottets och parkens underhåll.

En synnerligen tilltalande plats för matsäcksätning är anordnad vid stranden 5 minuters väg norr om slottet.

Parkeringsplats för besökare å slottsområdet finnes invid Tyresö kyrka.

Obs.! Bästa besökstiden är på vardagarna eller på söndagarna före kl. 2 e. m.

Mellan Stockholm och Tyresö gå dagligen ett flertal omnibussar.

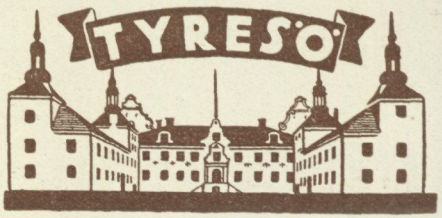



NORDISKA MUSEET

Öppet: 1 mars—15 oktober:
Vardagar kl. 11 fm—4 em.
Helgdagar kl. 1—4 em.

16 okt.—31 okt.:
Vardagar kl. 11 fm.—3.30 em.
Helgdag. kl. 1—3.30 em.

1 nov.—30 nov.
Vardagar kl. 11 fm.—3 em.
Helgdagar kl. 1—3 em.

1 dec.—15 jan.:
Vardagar kl. 11 fm.—2.30 em.
Helgdagar kl. 1—3 em.

16 jan.—28 febr.:
Vardagar kl. 11 fm.—3 em.
Helgdagar kl. 1—3 em.

Inträdesavgift: måndagar 1 kr. övriga dagar 50 öre, barn halv avgift.

—

Kungl. Livrustkammaren hålles öppen å samma tider som museet. Inträde: fred. o. sönd. fritt, övriga dagar 50 öre, vilken avgift även gäller till museet.



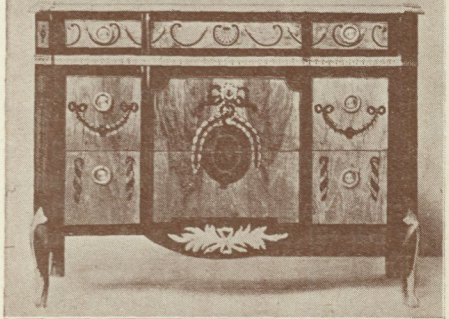

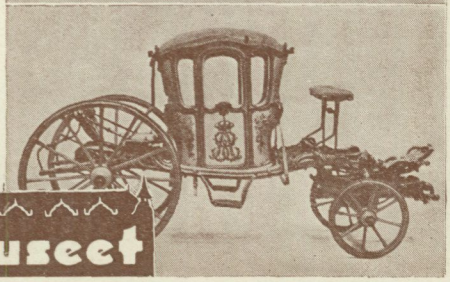

Nordiska Museet



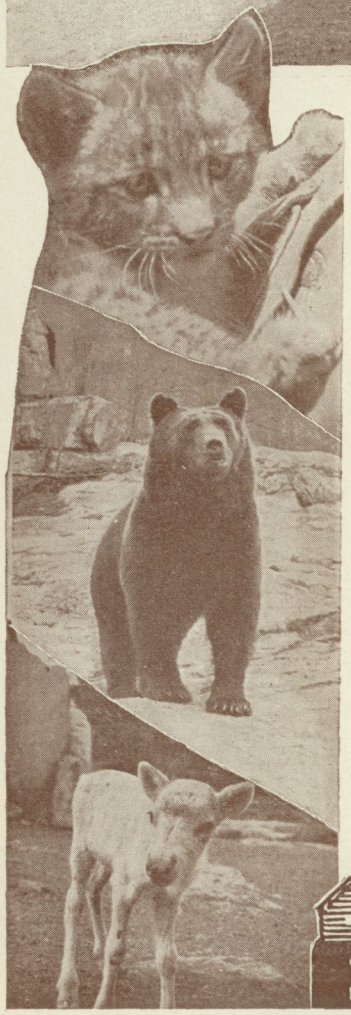

SKANSEN

Öppet: kl. 10 fm.—10 em.

Inträdesavgift 75 öre, barn 35 öre.

Större sällskap erhåller rabatt.

Bergbanan: uppfärd 10 öre. nedfärd 5 öre.

—

Till Skogaholms herrgård, Bredablicks utsiktstorn och Björnberget upptages särskild avgift.

Tisdagar och fredagar är Björnberget fritt.

—

Restauranger: Högloftet och Nyloftet. Sommarrestaurang: Solliden.

Skansen

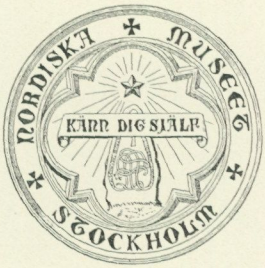
NORDISKA MUSEET
KÄRR DIG SJÄLF
STOCKHOLM

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS

ÅRSBOK

FATABUREN

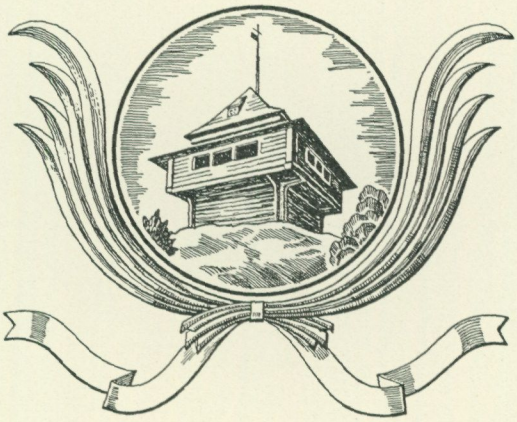

1933

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, med motiv från Tyresö slott, är utfört efter akvarell av konstnären S. O. Lindström

Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1933



Utsikt över Tyresö från väster.

I bakgrunden Ingarölandet och Älgöhalvön samt öarna i N. Ängnöfjärden. Mellan Erstaviken och Kalvfjärden (närmast åskådaren) utbreder sig Brevikhalvön. I förgrunden, väster om Brevikhalvön, synes det till Nordiska museet donerade området markerat genom fyra vita ×.

Foto löjtnant C. L. Hessle, II Flygkåren.

I N N E H Å L L

VISEN LEWIN och SIGRID BEHM, f. MILLRATH, Från Artur Hazelius dagar 7
Minnen från 79 Drottninggatan 9
Artur Hazelius på Skansen 23
ANDREAS LINDBLOM, Tyresödonationen 43
SIGURD WALLIN, Markis Lagergrens arbetsrum 51
STEN KARLING, Tyresö slott 67
B. BOËTHIUS, Tyresöindustrierna på Maria Sofia De la Gardies tid 107
KARL ERIK STENEBERG, De Mörnerska familjeporträtten på Tyresö 133
RAGNAR JIRLOW, Fotarbete 157
ELISABETH THORMAN, Det Stenbergska damastväveriet i Jönköping 175
LEVI JOHANSSON, Fäbodar i en Jämtlandssocken 189
NILS SANDBERG och ALBERT A:SON SANDKLEF, En småländsk-västgötsk-halländsk målartradition 207
MAX SAUERLANDT, Ett Gustav II Adolfs-monument från 1632 223
SIGURD ERIXON, Redskapsstudier från Gustav Adolfs-utställningen 243
SIGFRID SVENSSON, Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar 281

Nordiska museet och Skansen under år 1932
Gustav II Adolfs-utställningen 291
Allmogeavdelningen 294
Högreståndsavdelningen 316
Skansen 325
Tyresö 334
Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen och Nordiska museets musiksällskap 335
Fältarbeten 340
Förvaltning m. m. 344
Förteckning över personer som 1932 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen 359



FRÅN ARTUR HAZELIUS DAGAR

Av Visen Lewin och Sigrid Behm,
född Millrath.

Förord

Den 30 november 1933 ha ett hundra år förflutit, sedan Artur Hazelius såg dagens ljus i den lilla vackra byggnaden fordom Surbrunnsgatan n:r 45, välbekant för den miljon svenskar som årligen besöker Skansen, dit huset flyttades år 1927 och där det ligger som det blivande gamla stadskvarterets utpost mot öster. För vården av vår fredliga kulturs minnen och märken har Hazelius betytt mer än varje annan svensk man, och säkert kommer minnet av hans mäktiga gestalt att i tal och skrift på mångfaldigt vis högtidlighållas under detta jubileumsår. Till den 30 november detta år skall utgivas ett

Vignett. Artur Hazelius födelsehus på ursprunglig plats. Fotografi från 1800-talets slut.

verk som framför allt i bild belyser utvecklingen av museets friluftsavdelning på Skansen under perioden 1891—1933. Därjämte förbereder museet en minnesskrift av mindre omfång, avsedd att spridas i vidaste kretsar. Någon ny större biografi har däremot ej ansetts påkallad, då vi ju äga Fredrik Böös utmärkta arbete. Där har skildringen av den kulturminnesvårdande gärningen avsiktligt lämnats åt framtiden, men denna brist kommer delvis att fyllas genom den ovan omtalade minnesskriften. För den som önskar på enklaste sätt få kännedom om Hazelius' personlighet och betydelse kan anbefallas den i Studentföreningen Verdandis småskriftserie ingående »Artur Hazelius, Nordiska museets skapare», författad av professorskan Ann Margret Holmgren, vilken liksom sin make under årtionden stod Hazelius personligen nära.

När det gällt att för denna årsboks läsare levandegöra minnesbilden av den store mannen, så har redaktionen bäst trott sig realisera denna tanke genom att bland de ännu levande tjänstemän som stått Hazelius närmast låta tvenne framträda som vittnen. Amanuensen fröken Visen Lewin, författare till Minnen från 79 Drottninggatan, som redan år 1885 antogs i museets tjänst och kvarstod till och med 1925, har haft sin verksamhet förlagd inom museets egna murar, vare sig de legat vid Drottninggatan eller vid Lejonslätten, där hon alltjämt tidvis har sitt arbete. Fru Sigrid Behm, född Millrath, som nedskrivit Artur Hazelius på Skansen, blev 1892 amanuens vid Nordiska museets friluftsavdelning och tog där uppe på Skansen i vardag och fest den mest aktiva del i dess skapares möda och glädje, till dess hon efter sitt giftermål år 1904 valde att intaga den passiva men livligt intresserade iakttagarens plats.

Det har synts redaktionen som om dessa essäer på ett sällsynt lyckligt sätt komplettera varandra och väl fylla uppgiften att forma en levande bild av Artur Hazelius för 1933 års läsare av årsboken.

MINNEN FRÅN 79 DROTTNINGGATAN

Någon dag i slutet av september år 1885 såg jag Artur Hazelius för första gången. Så stockholmsbarn jag än var, hade jag knappast förut satt min fot inom Nordiska museets murar och visste föga eller intet om dess samlingar. Anbefalld av en god vän och med ett vanligt skolbetyg plus ett betyg i korrekturläsning hade jag sökt anställning och erhållit löfte att på hösten 1885 få börja tjänstgöra vid museet. Och nu avlade jag mitt första besök hos d:r Hazelius.

Det var i n:r 79 Drottninggatan — ett vanligt boningshus med butiker på nedre botten, till det yttre föga förrådande att det inrymde museilokaler. En anslagstavla med gul affisch vid portingången, en svensk flagga, som hängde ut från en stång i första våningen, och de föremål av ett eller annat slag, som, synliga från gatan, voro uppfästa i fönsterposterna — det var vad som skvallrade om att man här hade med annat än privatbostäder att göra.

Två trappor upp till höger innanför en mörk tambur, som härbärgerade bland annat en bärstol från 1700-talet, en liten barnvagn, som tillhört Karl XV, samt diverse sadlar och seldon, låg Artur Hazelius anspråkslösa arbetsrum och på samma gång expedition och kassa, fig. 1, ett rum med två fönster vettande åt en ful gård av den då vanliga Stockholmstypen. När man kom in, hade man mitt på golvet, vända mot varandra, två skrivbord, det ena d:r Hazelius, det andra fröken Tekla Kistners, hans högt betrodda, uppoffrande hjälparinna i arbetet. Det bord, som d:r H. använde, hade på sin tid tillhört statsmannen och krigaren Georg Adlersparre och var försett med

en uppsats med smålådor, fig. 2. På denna uppsats stod en grönlackerad skärmljusstake. För att skydda sina ömtåliga ögon mot ljussken begagnade d:r H. ofta även en grön pappskärm över pannan. Väggen bakom hans stol — en stoppad länstol med hög rygg och armstöd — upptogs av två dokumentskåp av ek, flankerande ett bredare, något lägre skåp med en massa lådor och av en typ, som påminde dels om kryddskåp, dels om medaljskåp — väl troligen ursprungligen avsett för en mineralsamling eller dylikt. I dokumentskåpen förvarades viktiga handlingar rörande museets historia och i det lådrika skåpet bland annat de med våra namn försedda s. k. orderlapparna samt klichéer m. m. Mitt på väggen vill jag minnas hängde det hedersdiplom, som juryn för världsutställningen i Paris 1878 tillerkände d:r Hazelius. På dokumentskåpet närmast fönstret stod en byst av hans fader, general J. A. Hazelius, han som gav sonen »i arv något av sin brinnande fosterlandskärlek, förakt för egennytta och småsinne, motvilja mot allt ensidigt och oklart, mot partier och byråkrati, kärlek till självständighet, till rastlöst arbete och — om jag vågar säga det — till det stora, ädla, ljusa, sköna» (Autografier och porträtt av framstående personer, utg. av P. Lindell. H. 13).

Bakom det andra skrivbordet stod ytterligare ett dokumentskåp — för räkningar och dylikt — och vid närmaste fönster det »dyrkfria kassaskåpet», d. v. s. ett gammalt sybord med låda och ett å bordet stående tillhörande syskrin med lås, vars lock var försett med röd sammetsdyna, fig. 3. Det hade ej erbjudit någon större svårighet att taga det hela med sig, om det nu lönat sig, ty kassan var sällan välfylld den tiden. Mellan dokumentskåpet och fönstret satt en väggtelefon, Bell n:r 4, och närmast dörren hängde ett nyckelskåp för alla till museiavdelningarnas montrer och skåp hörande nycklar. På väggen till vänster om ingången ett bokskåp med glasdörrar, i vilket förvarades varjehanda museets egna publikationer, en stor byrå med mässingshandtag på lådorna och slutligen närmast den i hörnet befintliga kakelugnen en tapetdörr in till en garderob.



Fig. 1. Artur Hazelius arbetsrum i n:r 79 Drottninggatan. Delvis annorlunda möblerat än vid tidpunkten för denna beskrivning, Foto R. Söderbaum 1898.

Vid mitt besök var d:r Hazelius ej inne på sitt arbetsrum, och jag anmodades att söka upp honom ute i samlingarna i samma våning. I det stora rummet till vänster om tamburen, inrymmande montrer med vävnader, broderier, smycken m. m., fann jag min blivande chef, där han stod och språkade med den vakthavande kullan för avdelningen.

Jag såg framför mig en man något under medellängd, välproportionerad, med vackra anletsdrag, lätt gråsprängt, vågigt, brunt hår, rakt uppstruket från en fin välbildad panna. Ett par vänligt iakttagande gråblå ögon mötte mina, och en ovanligt behaglig stämma gjorde sig på ett försynt, nästan blygt sätt underrättad om ett och annat rörande den blivande amanuensen, som sökte dölja att hon hade hjärtat i halsgropen genom att låtsas obesvärad.

Efter ett ganska kort samtal avgjordes, att jag skulle infinna mig i 79 Drottninggatan 3 tr. upp redan den 1 oktober kl. 9 på morgonen. Denna dag år 1885 började jag alltså det arbete vid Nordiska museet, som skulle komma att räcka i över fyrtio år och som tack vare välvilliga museichefer än i denna dag ej är helt och hållet avslutat.

Mitt första intryck av Artur Hazelius stod sig genom alla år, men jag lärde mig snart inse, att bakom den försynta älskvärdheten låg en hel värld av energisk kraft och klart medvetande om det mål han satt sig före. »Du har mer energi i ditt lillfinger än en annan i hela kroppen», skriver en vän till honom vid något tillfälle. Han kunde bli mycket häftig, någon gång nästan explosiv i sin vrede över en begången dumhet, underlåtenhet eller något slarv, som han ansåg utåt skadade hans museum. Men vreden, det visste man, gällde alltid *sak*, ej person, fastän det kunde gå ganska kraftigt ut över syndaren. Långsint var han aldrig, vreden lade sig fort, och inför en uppriktig avbön var han genast avväpnad. Å andra sidan ägde han en sällspord förmåga att ge ett erkännande, ett beröm, så att man blev varm om hjärtat och kände sig mer än belönad. Kan man uttrycka sig vackrare i ord än med dessa rader, skrivna under d:r Hazelius resa sommaren 1885 till en av museets amanuenser: »Hav mycken tack för edra båda bref och edra vänliga ord! En så grym tyrann, som jag är, förtjänar dem näppeligen. Men jag vet, att ni är mild och öfverseende. Och tack för att ni så är och för de gångna tio åren, för alt trofast, öfver all beskrifning och alt beröm nitiska arbete i en stor idés tjänst. Det är ingen ringa insats i det fosterländska verket ni gifvit, fast verlden icke däraf ser mer än en liten del. Det är mig kärt, att säga eder detta, fast den belöningen är torftig nog, och ni kunnat förtjäna en bättre.» Eller när han vid ett tillfälle mer än ett tiotal år senare, då han en gång funnit att någon brast i uppfyllandet av åtagen skyldighet, skriver: »Jag är så van vid att ha den glädjen att ega plikttrogna amanuenser, att denna dyrbara tradition bör bevaras som en helgedom.»



Fig. 2. Artur Hazelius skrivbord. Har tillhört Georg Adlersparre. Nordiska museet 47,274.

Hemligheten i hans makt att vinna framgång för sitt verk, »finna vägen till allas hjärtan, från furstarnas, de rikas och högtförnämas till den ringaste», skriver en av hans beundrare och hjälpare, »denna hemlighet synes mig vara den självförsakande och självövervinnande kärleken, vilken lyser allra klarast i edert älskliga bemötande mot de ringaste såsom människa mot människa». Hans förhållande till sina medhjälpare, ombud och vänner vittnar åter och åter om detta, vare sig det gäller ungdomsvännerna från skol- och studenttiden, dalallmogen, vars kynne han i grund förstod och med vilken han aldrig förlorade kontakten, de norska och danska hjälpare han vann under sina många resor och alla dessa hundrade och åter hundrade kvinnor och män över hela vårt land, som offrade tid och krafter för att bistå honom. »Ett vist tal förglömmes lätt, men ett vän-

ligt ord bevaras alltid», har en av hans dalavänner sagt, och hur rätt har han icke!

Jag blev placerad i samma rum som två kamrater, av vilka den ena, Agnes A., hade den underbaraste, mest formfulländade handstil jag någonsin sett, mycket uppskattad av d:r Hazelius och för mig ett gott föredöme. Den andra rumskamraten, Maria S., den muntraste bland de muntra, hade den i våra ögon lyckliga förmånen att få kalla d:r Hazelius för »morbror» och livade med sitt glada skämt upp våra frukoststunder och samvaron i övrigt. Till skrivbord fick jag ett, som förut tillhört August Strindberg, svart till färgen, med vridna ben och kryss, förvärvat något år i början av 1880-talet, antagligen i samband med Strindbergs beslut att lämna Sverige. Mitt första arbete blev att ordna en brevsamling och korrekturläsa tidskriften Samfundet för Nordiska museets främjande för 1884, vilken ej utkom i tryck förrän 1886. För korrekturläsningen hade d:r Hazelius utarbetat ett litet särskilt schema, vilket ytterst noga skulle följas. Det gällde icke jakten efter vanliga tryckfel, nej, det gällde t. ex. radernas avstånd från varandra, ordens avstavning, styckesindelning, citationstecken, upp- och nedvända s, nothänvisningar m. m. En dag lämnade han mig ett exemplar av sin »Fosterländsk läsning», och med en glimt i ögonen lovade han mig en »specieriksdaler» för vart korrekturfel eller var inkonsekvens jag kunde finna. Jag spanade och spanade, men måste snart uppge hoppet om att kunna förtjäna en enda specieriksdaler.

Vi voro, när jag började, åtta amanuenser, som alla, utom en, hade våra arbetsrum i våningen 3 tr. upp, där de flesta utrymmen eljest voro tagna i anspråk för allmogeföremål från Dalarna, Västmanland, Uppland o. s. v. Sina order fick man muntligen nere på expeditionen hos doktorn, men någon gång blev man kallad hem till hans bostad, Kammakargatan 43. Då visste man, att det gällde något alldeles särskilt och gick med en viss betänksamhet dit för att sedan med lättat hjärta vända åter till sitt arbete. Man hade kanske mot-



Fig. 3. »Kassaskåpet» i n:r 79 Drottninggatan. Nordiska museet 18,325.

tagit något »förtroendeuppdrag» att utföra eller fått någon »uppgift».

Att styresmännen ägde ett utpräglat ordningssinne, evad det gällde stort eller smått, och att han fordrade ordning av sina underhavande fick envar snart erfara. I skötandet av sina många lånetransaktioner var han ytterligt noga. »Till den idealiskt punktlige D:r Arthur Hazelius från A. E. Nordenskiöld», läses å ett bland d:r Hazelius papper ännu bevarat kuvert, som antagligen inneslutit ett överkorsat kvitto å något lån. Med egen

hand har d:r H. på kuvertets baksida skrivit »7. 12. 93 »— och han har gömt detsamma!

Han älskade i hög grad alla slags förteckningar, och ej så litet av hans amanuensers tid gick åt att föra dylika. Från tidigare år finnas med hans vårdade och fina handstil listor över t. ex. skol-, student- och beväringskamrater, över »bröder» m. m. Och längre fram följa alla dessa förteckningar han lät upprätta över bundsförvanter av olika slag, över donatorer, över utsända publikationer och tidningsnummer, i vilka hans verk fördelaktigt omnämndes, över vad som skulle efterforskas i den eller den orten eller staden. Likaväl som han själv klippte eller lät klippa tidningsnotiser om den eller den gamla gården eller stugan, som hotades av undergång, det eller det ålderdomliga föremålet, likaväl klipptes notisen om den eller den stormannen eller rike mannen, som gått ur tiden, om rika dödsbon o. s. v., allt med avsikt att vid lämpligt tillfälle förvärva något för samlingarna. Allt detta ingick som ett led i organisationen. Och han var en boren organisatör och ledare.

Man passade sin arbetstid punktligt, man gick ej ifrån sitt skrivbord vid arbetets slut utan att städa efter sig, man vårdade sin handstil, man tog ej i ett papper, så att det blev skrynkliga märken efter fingrarna. På några s. k. orderlappar till amanuensen-arbetsledaren i staden, Malin K., då styresmannen själv flyttat ut till Skansen, komma upprepade klagomål: »Skansbuden tillhållas ånyo allvarligt att icke skrynkla papperen». Och litet senare: »Går alldeles icke an, att papperen gång efter annan komma skrynkliga hit ut. Stränga instruktioner till alla. Rent förgjort med de upprepade försummelserna!» All oordning och oaktsamhet var honom en plåga.

Varje våning i museet — det var 8 à 9 st. med sammanlagt ett 80-tal rum och i olika hus — hade sin vakthavande och för ordning och städning ansvariga kulla, men samtidigt hade var amanuens sin våning att övervaka. På den sistnämndas lott kom också att vid varje vår- och höstrengöring tillse arbetets utförande. Att hålla dammfritt i alla dessa med föremål av

olika slag från golv till tak överfyllda rum var ingen lätt sak. Vi hade ju ej dammsugare att lita till. Varenda sak skulle torkas och allt på golven placerat i och för skurningen flyttas från sin plats. För att från de angränsande avstänga det rum, i vilket rengöringen pågick, hade man lov att i dörröppningarna hänga de gamla svenska flaggor, som tjänat ut såsom skyltar utanför någon av de olika museiavdelningarna. Möjligen fick en flagga bredas ut över redan avdammade föremål, men aldrig läggas direkt på golvet, där den kunde bli trampad. Det var att vanhelga symbolen av det land vi borde älska och ära och var oförlåtligt, ansåg Artur Hazelius.

Om alla unga oerfarna kullor, som under årens lopp fingo anställning vid museet, hade han en faderlig omsorg. Han tog på förhand noga reda på om de stammade från ett gott hem och en välkänd släkt, och i allmänhet togos de på anbefallning av någon av hans många trogna vänner i Dalarna. »Det gör nog intet gott intryck på dalfolket, då de höra, att hon är hos oss», heter det en gång, när han fick höra, att en vid museet arbetande flicka kom från en mindre väl ansedd släkt.

Av en liten nykommen kulla, ett riktigt naturbarn, kallades doktorn helt trohjärtat för »du». Så upplyste kamraterna henne om att det icke gick an, men doktorn sade blott: »Fortsätt, mitt barn». I ett brev till en av vännerna bland dalallmogen skriver han: »Kalla mig alt jämt för du — det hör och ser jag så gärna». Ofta tittade han in till kullorna om aftnarna för att se vad de hade för sig, prata bort en stund med dem eller låta dem sjunga för sig. En av de mer betrodda, Tägt Karin, fick ett slags moderligt överinseende över de andra. På resa till Budapest och sittande i en skakande järnvägsvagn skriver han bland annat till henne: »Jag hoppas, att mor Karin håller god ordning bland sitt folk, ser till att de äro förekommande och artiga mot främlingar och att alt är putsadt och fint. Du kan gärna sända mig en ny rapport om hvad som tilldragit sig.» Och så tillägger han att de övriga — och räknar upp flere namn — också kunde bringa honom underrättelser. Ofta

sände han dem ett litet bildhäfte eller dylikt. Ja, en gång, då han kom åter från en långvarig utländsk resa, fingo amanuenserna också var sitt lilla minne.

Kullornas dräkter övervakades noga och i synnerhet när de skulle gå ärenden för museet, »så att vi ej få puffärmar och annat alt för slimsigt», det borde vara deras egen heder att bära sin hemsockens dräkt riktig och fullständig. Den långa promenadkjolen, som var högsta mod några år i början av 1890-talet, hotade att inverka på längden av kullornas kjolar, vilka av gammal tradition borde vara korta. När därför ett möte varit anordnat av damer i huvudstaden för att diskutera modefrågan och söka avskaffa de långa släpen som samlade upp gatsmuts och damm, och såsom önskvärd normallängd angivits ett avstånd av 10 cm., räknat från marken till kjolkanten, greps d:r Hazelius av iver. »Du skall i dag söka mäta samtliga kullornas i staden kjolar, d. v. s. kjolens avstånd från golvet. Hildur M. har här utfört det intressanta uppdraget. Höjden här växlar mellan 7 och 15 cm. Den som har kortaste kjolen får ett pris av 2 ägg. Den därnäst andra priset med 1 ägg. Vore högeligen intressant om vi nästa år kunde få mäta amanuensernas promenadkjolar!» — Till och med om kullornas handarbeten hade han omsorg. »Ingen virkning, endast strumpstickning på museet, i synnerhet sommartid.» Helt nyligen träffade jag en f. d. kulla, Norrgårds Anna, anställd på Skansen blott någon månad före doktor Hazelius bortgång. Hon berättade hur hon med bävande hjärta väntade på företräde, när hon jämte 4 andra nyanställda, skulle visa sig för doktorn. Och så skulle hon till på köpet in först. Hon påstod, att hon darrar än i dag vid minnet av denna prövostund. Det var nog ej så gott för en ungdom att komma direkt från gården och hemmet i Rättvik till det farliga Stockholm och till ett arbete av helt annat slag än det vanliga. »Men han var ju så vänlig och snäll, önskade mig välkommen och klappade mig lugnande på axeln.» Till sist frågade han: »Tycker du att du är fin i de där kläderna?» — Anna tyckte nog så (hon bar visserligen rätt-

vikskjolen, men en kulört bomullsblus och grå kappa). »Ja visst! Men ser du, mitt barn, nu får du hädanefter ej vara klädd i annat än din sockendräkt som den bör vara.» — Och nu skulle Anna börja gå ärenden till staden varje morgon under en veckas tid, bära den s. k. svarta portföljen, som innehöll doktorns order eller frågor till amanuenserna och andra i staden, och vilken sedan bars ut med alla svar och motfrågor m. m. Hon gick sin vecka ut, men så stod hon ej ut längre. Hon skulle be doktorn att få slippa. »Är du tokig», sade kamraterna, »det törs du aldrig, då får du sluta och fara hem.» — »Ja, jag far hellre hem till Rättvik igen, än jag går till staden mer. På Skansen vill jag så gärna vara, men inte inne i staden.» Och så tog Anna mod till sig, gick in till doktorn och bad att bli befriad från det som hon tyckte vara så svårt. »Tycker du då så mycket om Skansen?» — »Ja-a!» — Och tänk! då sa' doktorn: »Då skall du också få stanna på Skansen», och såg så vänlig och god ut. Han hyste nog i all tysthet samma åsikt om sin älsklingsskapelse Skansen, ty de gånger vi sågo honom inne hos oss, sedan Skansen kom till, voro lätt räknade. Efter upprepade vädjanden och böner om ett besök, skriver han en gång till Malin K.: »Nig nu vackert och tacka, då jag kl. vid niotiden går in till staden och uppfyller din bön.»

Med ett sådant svar som det ovan anförda till Norrgårds Anna tar man sitt folks hjärtan, och då vill man också i gengäld göra vad som helst. Detta är endast ett litet exempel bland tusende på Artur Hazelius humanitet och sällsynt fina förstående. »Var och en på sin rätta plats», svarade han en av amanuenserna, som han ämnade placera vid kassan, då hon uttryckte tvivel om att hon passade därtill. Det var aldrig fråga om maktspråk i dylika fall. Han var en god och klok general, som förstod att vid sådana tillfällen ett nej var uttryck av samvetsgrann självkritik och ej av olust eller nyck. Alla hade vi en kolossal respekt för honom, men respekten bottnade i vördnad och varm beundran. Vi kände nog på samma sätt som lektor I. Fehr i Strängnäs, som började ett av sina brev

—det var 1898 —: »Högvördigste Herr Doktor. Så skrifver jag, emedan jag värderar Eder, Herr Doktor, mer än någon av våra biskopar.»

Vid den tid jag kom till Nordiska museet, ägde som bäst arbetena för museets första konst- och industrilotteri rum. En vinstutställning var anordnad, och en ganska betydande brevväxling pågick med ombud och lottförsäljare över hela landet. Den »stora folkfesten» å Börsen till förmån för byggnadsfonden hade samma år på våren gått av stapeln. Vid den folkfest, som hölls 1888 på samma ställe, fick jag så att säga mitt elddop. Det var att hålla på från morgon till sena natten och därtill i den fruktansvärda atmosfär som brukar utmärka en timme efter timme till trängsel fylld lokal. Från de dagarna erinrar jag mig en liten episod. D:r Hazelius beskyllde i häftigt mod en av amanuenserna för något begånget misstag; hon, som visste sig fullkomligt oskyldig, reagerade lika häftigt mot beskyllningen — det blev med ett ord en liten sammandrabbning. Samma dag vid en gemensam måltid föreslog doktorn i vänliga ordalag hennes skål, tackade henne för samarbete och god hjälp. Och så var molnet skingrat och förtroendet återställt.

Det gavs tillfällen, då han fordrade mer än vad man tyckte sig kunna åstadkomma. Han yttrade en gång, att han kände det så som »att ingen uppoffring kunde vara för stor för hans idé.» Det var en annan sak han kunde, utom att älskvärt be om ursäkt eller sona ett misstag. Han kunde säga nej på ett sätt som förtog allt missnöje med avslaget. Där kunde t. ex. komma en person och erbjuda en sak eller göra ett välment förslag, som alldeles icke passade museet. Genom att framhäva den välvilja mot Nordiska museet, som låg till grund för erbjudandet, och föreslå något annat, varmed personen i fråga kunde vara museet till nytta, förtogs alldeles verkan av avslaget.

Den 30:e november firades årligen d:r Hazelius födelsedag med ett litet kalas. »Chokladbjudning för samtliga mina snälla amanuenser, goda varor och riklig förplägning, utom annat tårtor. Bästa vin från Bredablick — allt på min räkning. Fram-



Fig. 4. Utställningspaviljongen Drottninggatan 71 a.

för min hjärtevarma hälsning till alla.» Så lyder en orderlapp i början av 90-talet, men samma program med chokolad, tårtor m. m. förekom så långt jag minns tillbaka. — En februarikväll, då Skansen låg bäddad i snö och rimfrost, voro vi inbjudna att åka släde m. m. där ute, »4 hästar, 5 renar, 1 åsna, 2 hundar stå till edert förfogande med upplysta stugor och en spelman samt danslokal i Blekings- eller Bollnässtugan.» Vi hade en härlig afton.

Alla amanuenser som kullor skulle ha julklappar; i de flesta fall blev det en bok med vänlig egenhändig påskrift, men åt kullorna brukade även givas t. ex. ett par nysilverskedar, -gafflar, kaffekoppar eller dylikt. Från Skansen kom så kanske: »Till samtliga amanuenserna mina hjärtligaste julhälsningar! Så gärna jag ville komma in till eder i dag, lär det knappast kunna gå.»

Det har berättats mig, att när en gång några vänner ämnat anordna en fest till vår doktors ära, han genast skyndade att

till sitt eget hem inbjuda amanuenserna och några unga släktingar för att undgå det beramade kalaset. Ty han var i grund och botten en mycket tillbakadragen natur.

I slutet av 1890-talet lyckades d:r H. genom medel, som några frikostiga donatorer ställde till hans förfogande, förvärva en samling av icke mindre än 17,000 akademiska disputationer (summan ökades senare till 19,000). Detta beredde honom en obeskrivlig glädje, och han meddelade sin förtjusning till dåvarande bibliotekarien amanuensen P. Wistrand. Denne bad då, att d:r H. skulle »öka hans bibliotekarieglädje över de 17,000 disputationerna» genom att låta honom få binda »om endast några få böcker, som bestämt icke hålla tillsammans i 10 år till». På detta får han följande karakteristiska svar: »O du otacksamma gök! hällre 'ett litet anslag' till bokbindning än 17,000 akademiska afhandlingar. Det ena så godt som ett unikum, det andra af den art, som kan fås lika bra om 10 år.»

Allt detta är ju kanske i mångas ögon obetydliga drag, men det är drag, som vittna om Artur Hazelius rent mänskliga sidor. Hans betagande vänliga väsen, när han gav sitt gillande, sitt beröm. Hans häftigt uppbrusande vrede inför något småsinnat, dumt. Hans nästan skygga tillbakadragenhet, när det gällde offentligt framträdande. Hans enastående och övertygande vältalighet, när han *ville* övertyga. Hans hart när pedantiska ordningssinne. Hans faderliga omsorg om sina underordnade, denna patriarkaliska syn på förhållandet mellan husbonde och tjänare, som har sin rot i fäderneärvd uppfattning av samhällets innebörd. Detta rent mänskliga hos honom är det som gör, att hans bild ännu står så klar, så levande för den som skriver dessa rader. Alltsammans bildar ju blott liksom en bakgrund för den brinnande kärleken till den stora uppgift han satt sig före, för det som blev hans livsgärning.

V. L.

ARTUR HAZELIUS PÅ SKANSEN

Hösten 1892 flyttade Artur Hazelius in i Gula villan på Skansen. Han bebodde själv övre våningen. Hans son, »herr Gunnar», som han kallades av oss alla här uppe, disponerade sedermera ett rum på nedre botten, i vilket klädkammaren emellertid fick breda ut sina skatter för lagningar från måndag till lördag middag, då allt skulle vara undanskaffat och rummet städat och fint, ty herr Gunnar kom hem från Uppsala över söndagen. I stora salen samt i den nuvarande jungfrukammaren på nedre botten var klädkammare. Här hängde i långa rader »Gustaf Adolfianer», som vakten Fredrikson älskade att uttrycka sig, d. v. s. drabantdräkter och folkdräkter. I de två andra rummen och i köket bodde Skansens kullor.

Artur Hazelius bostad här i Gula villan var, hur smått och obekvämt han än bodde, förtjusande i sin förtätade stämning av värme och hem. I salen med de stora och vackra familjeporträtten stod mot verandaväggen en taffel, täckt med en duk av mörkgrönt kläde. Det gamla instrumentet med sina spröda toner var Artur Hazelius skrivbord. Här stod han och läste sina tidningar, skrev ut alla sina order på de för honom så karakteristiska p. m.-lapparna, bemålade omväxlande med blyerts, röd, blå och grön krita samt bläck. Då de små vanliga promemoriorna med namnet tryckt ovanför inte räckte till, fick man ett helt folioark med alla kulörerna ritade i stora ord och med ingressen: »Jag är alldeles rosenrasande», och då förstod man, vilken arm syndare man var. Allt efter som dessa p. m. blevo färdiga, sprang doktorns hushållerska som en pendel fram och åter mellan Gula villan och Vaktstugan. Alla lappar

lämnades till mig och sedan hade jag att muntligen, per telefon eller brev klara dem och lägga in dem på hans bord i Vaktstugan med ett påskrivet »exp.». Då jag på morgonen kom in i mitt expeditionsrum i den lilla röda Vaktstugan, lågo hela travar med dylika p. m., som han under natten gjort i ordning åt mig. »Gläds med mig över en idé som föddes i natt kl. 12.45! Rytmiska koraler från Håsjöstapeln», börjar t. ex. en för honom mycket karakteristisk sådan.

Men jag skall väl återgå till Artur Hazelius hem. Över taffeln hängde två porträtt i olja av hans farföräldrar. Stora väggen mot trappan upptogs av en lång svängd soffa i 1860-talsstil, klädd med mörkbrunt ylletyg. Ovanför densamma satt hans hustrus porträtt, målat av J. P. Södermark. På ömse sidor om henne hängde stora bilder i olja av Hazelius far och mor. Två höga bokskåp i valnöt upptogo väggen till vänster på ömse sidor om dörren till lilla kabinettet. Ett mindre runt matbord, små vackra högryggade rottingstolar och på väggen vid fönstret hans hustrus lilla fina skrivbord av valnöt kompletterade möblemanget. På skrivbordet såg man en termometer av tungt glas i form av en gravvård, några porträtt i ramar samt på bordets hylla små parianbyster av Beethoven m. fl. Ett oljeporträtt av Artur Hazelius som ung satt ovanför detta bord och å lilla väggen vid kakelugnen ett dylikt av »herr Gunnar». I taket hängde en kristallkrona från 1800-talets början. Ljuset i kronans mitt var alltid brinnande, då doktorn var hemma på kvällen. På taffeln stodo två ljusstakar av nickel. Dessa tre ljus utgjorde rummets enda belysning, även då doktorn arbetade, ty fotogenlampor avskydde han för osets skull. Tapeterna i salen voro ljusbruna med arabesker i svagt guld. I ett litet kabinett emellan salen och doktorns skrivrum hade herr Gunnar sin sovplats första året, innan han flyttade ned till bottenvåningen. Innanför detta rum låg Artur Hazelius skrivrum. Tapeterna voro ljusgrå, svagt mönstrade. Här stod det mesta av vad som nu är i hans rum i Hazeliushuset på Skansen. Ett skrivbord mitt på golvet för dragets skull,

ett annat sådant framför söderfönstret, belamrat med papper i höga travar. Därbredvid till höger ett vackert pelarbord av mahogny med gyllene tassar. På väggen mitt emot söderfönstret stod den grönklädda soffa som nu är i Hazeliushuset. I soffan låg en blå och gul sidenkudde, svenska flaggan med unionsmärke (hemskt ful), gåva av amanuenserna på 60-årsdagen. Fönstret mot öster flankerades av en hög bokhylla och en chiffonier. Över den senare såg man familjefotografier i ovala svarta ramar. I förmaket, som låg till höger om salen, voro tapeterna i blek hortensiafärg med svagt mönster och möbeln gustaviansk, förgylld, klädd med rött siden med vita festoner. Den fick vid alla kungliga besök på Skansen vandra ut och tjänstgöra som sittplats åt kungligheterna. I taket hängde en antik kristallkrona.

Rummet mot norr och väster var doktorns sängkammare. Utanför detta rum låg jungfrukammaren och på andra sidan farstun det lilla hemtrevliga köket. För alla fönster hängde trådgardiner.

I den miljö jag här sökt skildra levde Hazelius en enstörings liv, levde blott för sin stora livsgärning och för sonen Gunnar.

Den sorg, som drabbade Artur Hazelius, då hans maka vid sonens födelse efter tio års äktenskap gick bort, kom han väl knappast någonsin över. Tiden läkte aldrig detta sår. På hans hustrus födelsedag var det dukat också för henne till middagen med champagne på bordet, och hennes vackra milda blick lyste mot maken från porträttet på väggen. Icke sällan blev jag vid dessa fester bjuden upp till doktorn och fick vara med och skåla vid chokladpuddingen för dagens minne. Kärleken till och tanken på de älskade döda glömde han aldrig, inte ens i tunga och bråda tider. Hur ofta fick jag ej ringa upp till Gunnar Hazelius, då han låg i Uppsala, och påminna om dessa bemärkelsedagar. »Glöm icke», manade doktorn, »att i dag är farfars födelsedag, köp vin på min bekostnad, bjud hem alla dina vänner, så många du vill, och drick med dem farfars skål och berätta, vilken prydnad för sitt land han var».



Fig. 1. Matsalen i Gula villan på Skansen. Foto Helène Edlund 1901.



Fig. 2. Artur Hazelius arbetsrum i Vaktstugan på Skansen. Foto Helène Edlund 1901.

Ofta telefonerade han till mig så sent som tolv och halv ett på natten, ibland ännu senare. Och då jag ganska yrvaken svarade hallå, fick jag detta rörande svar: »Förlåt min lilla snälla fröken, att jag stör så sent, men jag fick en sådan lust att tala med någon och få berätta . . .» Och mina ögon såg den ensamme mannen i den kalla och dragiga Vaktstugan, där de eländiga vedpinnarna — ett gammalt staket med stora rostiga spikar — spred ringa värme. »Bed Kaj Karin dra ut de värsta spikarna, så att oset ej blir så våldsamt. Hon tar livet av mig, jag mår illa därav.» Och då han fryser för mycket, drar han på sig pälsen och går ut i den mörka vinternatten, låter vargarna slicka sina händer, ser ut över den sovande staden och drömmer storhetsdrömmar om sitt Skansen.

Något som lättade det ofta dryga arbetet — det var säsonger då arbetstiden räckte från kl. 9 fm. och ännu mycket tidigare till kl. 12 och halv ett på natten — var bådas vårt sinne för humor, vår förståelse för den lilla solstrimman i livet som gör många tråkigheter lättare att bära. Många hade den uppfattningen, att Artur Hazelius var en ganska ensidig och torr pedagog — det är inte sant. När han blev upprörd eller förargad på något, kunde helt plötsligt en lustig vändning i samtalet kasta om hans stämning från moll till dur och skänka oss båda ett förlösande skratt. Men ibland hade han ju svårt att släppa sina skolmästartag från Nya Elementarskolan. Bara vis-à-vis min handstil äger jag icke mindre än tolv av hans kända promemorior, som alla behandla mina staplar och ovaler, vilka alls icke äro till belåtenhet. Men på den sista står: »Nu är stilen så vacker, att jag blir glad att se den.» Lycklig och med en liten glimt i ögat stoppade jag in tolvan i kuvertet med de föregående elva.

Under de år Artur Hazelius bodde här på Skansen hade han ungefär samma arbetsprogram. På morgonen arbetade han, som jag förut omtalat, i sitt hem, stående framför taffeln — nästan aldrig satt han vid sina skrivgöromål. Först vid tolvtiden på middagen klättrade han med paraplyet nedstucket i rockfickan

vig som en yngling uppför berget bakom Gula villan, och nu började den stora ronden runt Skansen. Nu stakade han alla vägar, nu sattes pinnar ut för nya stugor eller burar, nu ordnades de väldiga stenkumlen och bekläddes med mossa, allt under vänligt samspråk med fader Aron och hans stensprängarlag, med trädgårdsmästar Svensson, med fogden och Bredablicks kastellan. Allt ville han vara med om.

Först vid tre- eller fyratiden kom doktorn in i Vaktstugan, där han hade sitt arbetsrum innanför expeditionen, och nu började alla telefoneringar »till höger och vänster», som han brukade säga. I timtal var jag den förmedlande länken mellan doktorn och hans stora vänkrets. Hans tilltagande nervsmärtor i ansiktet tvingade honom att skona sig så mycket som möjligt. Vid sextiden eller senare gick han över till sin bostad och intog sin middag, och efter en kort stunds middagsvila och läsning av aftontidningarna anträddes åter en lång vandring ut på Skansen. Han stannade vid varje bur, talade med alla djur, älskade vart enda ett av dem, han var den sanna djurvännen.

I den nu så moderna reklamen var Artur Hazelius som i så mycket annat en föregångare. Han nedlade mycket stor omsorg på Skansens affischer och program. Jag fick alltid göra första utkastet och sedan var det hans stora nöje att ge mig många plakat om mitt stackars programbarn, att med röd och blå krita och många pekande händer göra det fylligare och mera berättande. »Vattnet spelar vid Renberget — Bäckarna porla vid Björkliden — Renarna avteckna sig mot aftonhimlen — Flottans musikkår spelar vattenstycken vid Framnäs.» — — »Dikta affischen ur hjärtats djup con amore.» Jag kan inte skryta med att doktorn de första åren var vidare nöjd med mina utkast. Han fann dem aldrig nog saftiga. »Det skall vara som en saga», sade han ofta. Men jag hade mycket svårt att se något sagolikt i t. ex. smörgås med skinka à femton öre. Gång på gång bad jag att få slippa affischarbetet, på grund av min oförmåga och ohåga, men fick till svar »Nej, min lilla S. M., man kan allt vad man vill, öva, lär att älska även det tråkiga

arbetet.» Och trots mina protester låg »gula faran»[1] på mitt skrivbord och väntade på kärleksfull behandling. Men det hände ju också att jag lyckades med mina förslag. Då skrev han: »Jag omfamnar min snälla fröken i glädjen att få se ett program efter mitt sinne.»

En förmiddag kom hans hushållerska springande med ett stort plakat till mig. »Orientalistkongressen kommer om en halvtimme. Jag vill ha 50 st. Gula Brigaden vid Oscarsterrassen. Ring genast överste Rudbeck.» Vid Göta Garde får jag svaret: »Han är ute på Gärdet.» — »Säg honom att det gäller livet — nästan.» Översten kommer i telefon: »Jag har kommenderat språngmarsch», säger han, — och här komma redan de svettiga, andfådda gossarna! Kyllerrockarna kastas ned från väggen. På med kask och järnkrage, glöm inte stövlar och hillebarder. Götagardisterna komma lika fort i kläderna som någonsin Gustaf Adolfsknektarna vid ett nattligt anfall i fiendeland, och då orientalisterna vandra uppför Skansbacken, sker det mellan leder av Gula Brigaden. De gamla kanonerna braka svensk lösen, fanorna fladdra, hillebarderna blixtra i solskenet. Det är fest. Så gick det till på doktorns tid.

Icke så sällan under årens lopp, då jag hade särskilt knogigt, lät doktorn mig på vintern kalla ihop några ungdomar — kamrater vid museet eller vid Folkdansens Vänner[2] eller andra, som dragit något strå till Skansen och borde belönas. Vi samlades oftast uppe hos doktorn. Ibland dansade vi i hans sal, och de ojämna golvtiljorna med sina tjocka spikar och gapande svarta springor knarrade och knakade under bondkadrilj och Fryksdalspolska. Men oftast dansade vi i Bollnässtugan efter några uppfriskande färder runt Skansen i pulka eller släde. Supén bestod av påbredda smörgåsar, och sedan fingo vi alltid chokladpudding och ett glas Pedro Ximenes. Tal höllos i långa banor både av doktorn och av ungdomarna, och två och två marscherade man så genom stugan och sjöng fosterländska

[1] Våra affischer trycktes på gult papper.

[2] S. F. V. stiftades vid den första av dessa fester i okt. 1893 i doktorns sal.



Fig. 3. Några medverkande vid Skansens vårfest 1895: Delsbostintan, Emil Gawell, Hilda Järnberg och Sten Gussander.

sånger och gamla låtar. Som avslutning på festen tågade alla i den sena timmen under sång till säldammen, som doktorn låtit upplysa med bengaliska eldar och där de nyfikna sälgubbarna stucko upp sina nosar, när skaran kom tågande. Så gick marschen alltjämt med doktorn i täten till vargarna, och det var underligt främmande att höra deras ylande i den stilla vinternatten.

Dessa fester uppväckte hos Artur Hazelius minnen från lyckliga ungdomsdagar i fädernehemmet vid Mäster Samuelsgatan. Han brukade berätta, hur han kunde komma hem och överraska sin mor med ända till 30, 40 studenter. Ack vad han älskade att i minnet genomgå dessa glada samkväm med sång och hänförda tal för allt som då värmde en ungdoms sinne; hur talaren kunde ta plats på salsbordet, varefter ungdomarna vandrade under sång runt våningen. Hur lyste ej doktorns vackra blå ögon, då han skildrade allt detta, han blev strax en ung student från 50-talet. Ja, Gud välsigne alla lyckliga minnen — världens enda tillförlitliga föryngringsmedel och skönhetssalva.

Författarinnan Helena Nyblom berättade för mig en gång om det nordiska studentmötet i Köpenhamn år 62, om hänförelsen för den skandinaviska tanken, för förbrödringen emellan de nordiska folken, som då fyllde allas hjärtan. Hon talade sig varm och ung, då hon dröjde vid Helena Roeds första möte med Artur Hazelius just under dessa hänryckningens dagar. Sång och tal och sång igen och svärmeri i »den grönne Skoven», och då alla de unga slutligen måste skiljas och båten med de svenska studenterna glider ut från Köpenhamn står hon på kajen och gråter. »Ack, lad mig faa en Hue at favne!» ropar hon. Artur Hazelius slungar i hennes framsträckta händer sin vita mössa och med denna tryckt mot sitt hjärta ser hon båten glida bort mot den svenska kusten. I fören står Artur Hazelius med sitt långa mörka hår fladdrande för vinden.

Nästan varje år på eftersommaren företog doktorn en kortare rekreationsresa. Hans kappsäck kunde stå alldeles färdigpackad, men dagar, ja ibland veckor gingo, och han kunde ej

slita sig loss. Men så en afton kom det plötsligt — »jag reser om en halvtimme». Målet för resan var oftast Dalarna och sedan hemfärd genom Norge, där doktorn hade så många trofasta vänner. Under hans bortovaro skulle jag varje dag skriva utförliga rapporter om allt. Liksom jag ifrån doktorn dagligen fick hela annotationsböcker, blad för blad utrivna, med order och förslag. Många av dessa lappar fick jag dela med mig till kamraterna på museet, men de flesta gällde nog ögonstenen, Skansen, som aldrig gick ur hans tankar. Ibland kunde han mitt i sommaren ha satt upp förslag till en Karl XII-fest den 30 november. En annan gång sänder han programmet till nästa nyårsvaka.

Skansens vårfester lågo doktorn varmt om hjärtat och i minsta detalj fick jag redogöra för alla framgångar och bakslag, tråkigheter och lustigheter som alltid följa med dylika fester. Alla dessa doktorns vårfester här uppe stå för mig som en strålande dröm, fylld av vårens blommande skönhet, musik, sång, vackra ungdomar i färgrika dräkter som röra sig i långa kedjor på den gröna ängen, åkturer i karosser, skrindor och karioler. Vilket skimrande färgspel över denna tavla! Och när sommarskymningen sänker sig över Skansen och raketerna sakta falla som gyllene droppar från Bredablicks torn, då komma brandvakterna med sina tända lyktor och långa saxar och deras entoniga sång, »klockan är elva slagen», manar till det vemodiga uppbrottet.

Många utmärkt vackra och stämningsfulla vårfester ha efter Artur Hazelius tid firats på Skansen. Men ändå vågar jag påstå att det var doktorns personlighet, hans närvaro som skänkte 90-talets alla fester deras glans och storvulenhet. Hans starka ande ingjöt liv och eld hos trupperna. Från det år då han ej längre stod i Bollnässtugans fönster, dirigerande och uppmuntrande, blevo vårfesterna aldrig desamma. Den livsglädje och värme som vilade över doktorns vårfester tog han med sig i graven. Den livgivande inspirationskällan var borta.

De som under de tio år Artur Hazelius arbetade uppe på

Skansen, hade lyckan att som hans »arbetare» få följa honom och det lilla Skansbarnet i dess snabba utveckling och fingo dela hans glädje över Skansens snabba tillväxt, fingo också ta del av alla hans vedermödor, bakslag och missräkningar. I sin svarta bok — väl inlåst — hade han förteckning på alla banklån, och här kunde man tydligt läsa, hur Artur Hazelius för Nordiska museets skull balanserade på yttersta bergspetsen. Nästan varje vecka var det lån som måste omsättas och amorteras. Bokens svarta färg var i sanning symbolisk och gav förklaring nog till doktorns slitna nerver. Artur Hazelius blev kallad den store tiggaren och det är sant. Han var en stor tiggare, men vad vore vi, om han ej funnits till? Han bad så vackert, så nästan ödmjukt och på samma gång stolt, och hans vackra stämma talade varmt och bevekande, medan de goda blå ögonen strålade mot dem han talade med, och han blev aldrig pockande. Detta vill jag särskilt betona. Och den ädla välgörare som fick hans varma tack gömde detta säkert djupt i sitt hjärta.

En gång, en söndag hade jag fått nej av någon, vem det nu var. »Lilla S. M. skall lära sig att aldrig ta emot ett nej», sade doktorn. Jag teg, lite' sur, och så skulle vi tillsammans följas ut på Skansen. Just då vi kom ut ur Vaktstugan gick grosshandlare A. förbi och hälsade. »Nu», sade doktorn, »skall jag passa på och fråga om inte grosshandlaren vill bli en av våra Bredablicksdonatorer.»[1] »Nej, det vill jag visst inte», replikerade herr A. kärvt, »min budget är alltför betungad för välgörenhet, jag ger inte 50 öre.» Jag gav doktorn en liten blick, som visade att jag tänkte något. Doktorn fortsatte nu att prata om något helt annat, presenterade mig och det blev en lång palaver. Slutligen vid uppbrottet sade doktorn: »Ja, då skickar jag upp

[1] Hundra personer skulle förbinda sig att skänka 1,000 kronor under loppet av 10 år eller 100 kronor per år. De sötaste kullorna började med sina kravbesök redan i januari tidigt på morgonen. Svårigheten att få hundralappen var störst hos de storrika. Det var att upprepa visiten gång på gång. En mycket förmögen herre fick regelbundet varje år ett dussin besök, innan han ur sin späckade plånbok kunde förmå sig att nypa fram hundrakronan. Men kullan var nu också så söt.



Fig. 4 Gästgiveriet i Laxbrostugan vid vårfesten 1898.

en liten snäll kulla till grosshandlaren med Bredablickslistan». Herr A. började springa, slog upp rockkragen i komisk förtvivlan, men ropade i backen ett både vänligt och glatt: »Nåja låt henne komma», och så var Skansen på detta sätt ännu en donation rikare.

Lördagen, då arbetarna skulle ha sina löner, var Skansens svarta dag. Det var för doktorn att ringa eller låta mig telefonera än till den ena än till den andra mecenaten och be om lån. Ack, hur många gånger fick jag ej på detta sätt express fara till konsul Peyron, doktor Edvard Petersson, fru Johanna Kempe, fru Anna Wallenberg, fru Lilly Bäckström, ingenjör Oscar Hirsch, konsul Lagergren m. fl. m. fl., och medan man var ute för att skaffa slantar, fick arbetarna sitta och vänta tills man kom åter med pengar.

En gång voro vi alldeles bet. »Om vi skulle försöka med fru Benedicks? S. M. får fara dit. Säg att jag har kniven

på strupen.» Fru B. bodde Hamngatan 2, så jag var hastigt där. »Hon ligger sjuk och tar ej emot», var betjäntens tillknäppta svar. I detsamma kom gående längst bort i tamburen en dam, i vilken jag tyckte mig igenkänna fröken Eva Stave, en f. d. kamrat i en högre klass i Lyceum. »Fröken Stave!», ropade jag ängsligt och stack in handen genom betjäntens nästan tillstängda dörr. Hon hörde och sköt den strama betjänten åt sidan, släppte in mig och lovade gå in till fru Benedicks, och efter en i mitt tycke oändligt lång väntan kom fröken S. tillbaka med en växel på 3,000 kr. som gåva. Ännu ser jag den lättnad och glada överraskning som doktorn erfor, då jag räckte honom pengarna. Det var belöning nog för den lilla stafetten.

Jag nämnde nyss att jag en söndag förmiddag gjorde en rond på Skansen i doktorns sällskap. Dylika promenader företogos mest varje söndag hela året om. Men tro inte att jag fick gå på stora stråkvägen och skryta med mitt fina sällskap. Doktorn ville ha lugn och ro och var rädd att ådraga sig folks uppmärksamhet. Helst höll han sig i skogsbrynet bakom Morastugan. Men Flottans musik vid dansbanan ville han höra. Då det spelades något stycke med text, nynnade han alltid orden, och han kunde varenda vers.

Ibland gingo vi stora Fältmarskalksvägen, då han stakade ut alla småstigar, bestämde om soffor som skulle flyttas, var vilda blommor skulle sättas ner, alltid var det order om en och annan förbättring. Här drömde han framtidsdrömmar. På den plats där nu björnungarna tumla om, tänkte han framtrolla en sagogrotta. I den främre delen av grottan skulle mjöd serveras vid tunga ekbord av högresta vikingar och stolta asynjor. Från själva grottan ville han spränga en underjordisk gång fram till Bredablick, där en hiss kunde föra besökaren direkt från underjorden upp till tornets krön. På Framnäs, som då ägdes av Skansen, ville han ha en medeltida borg med vindbrygga och vallgravar. Borgens källarvåning skulle upptaga akvarium och terrarium.

Året 1901 blev mödosamt och tungt på Skansen redan innan dödsängeln kom svepande över Gula huset.

Artur Hazelius hade nu lyckats förvärva Tivoliområdet, och så fort snödrivorna smält undan, började ett febrilt arbete med att riva staketet mellan områdena, att snygga och rusta upp det mycket förfallna Tivoli, att planera, plantera och bygga. Doktorn stod hela dagarna uppe vid gränslinjen och ledde arbetet. Han var sin egen arkitekt, sin egen byggmästare och arbetsbas. Annars brukade han aldrig lämna Gula huset före kl. 12 på dagen. Nu kunde man träffa honom uppe på Solliden redan vid tiotiden på förmiddagen. Doktorn hade på vårsidan haft ett par hjärtattacker, som dock ej ansågos vara av allvarlig art, men han led mycket av sina nervsmärtor i ansiktet och han hade ofta något förpinat och ängsligt i blicken, som det sved i hjärtat att se. Under de sista veckorna av sitt liv stannade han inne hela aftonen i Vaktstugan, trots de vackra vårkvällarna. Han var för trött att göra sin kvällsrond. Under dessa aftonstunder talade han mycket och det var honom tydligen en lättnad att ha någon till hands som lyssnade. Då han så här i ostört lugn fick tala ut om allt som låg honom om hjärtat, då eldade och suggererade

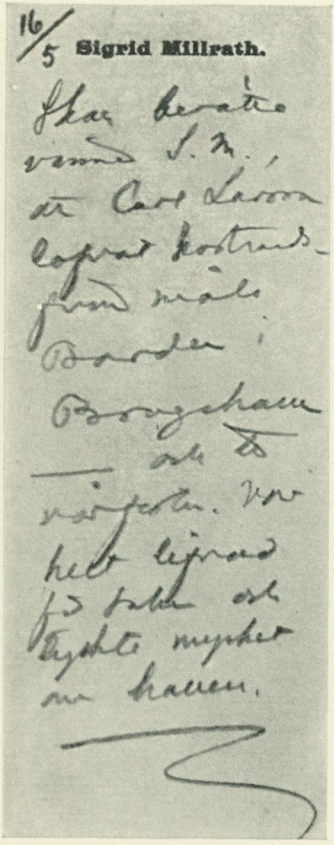
16/5 Sigrid Millrath.

Fig. 5. En av Hazelius »P.M.-lappar». Åsyftar Carl Larssons medverkan vid vårfesten 1898.

han sin åhörare med en förunderlig makt. Hur kunde ej hans ögon stråla av eld och hänförelse. Oaktat den ständiga tanken på sitt livsverk klappade hans hjärta varmt och deltagande som i ungdomens dar för gamla och nya vänner, för ungdomsminnena, för allt det ideella i en människas liv. Ingen ljumhet, ingen halvhet. Kärleken till fosterlandet var det röda blodet i hans ådror, var drivfjädern till allt hans arbete. Hans rättrådiga, storvuxna karaktär, hans fullkomliga oegennytta i allt som gällde hans egen person, hans anspråkslösa och nobla väsen tvingade lyssnaren att dyrka storheten hos en ädel man.

Trots sin häftighet och trots alla motgångar och missräkningar blev han sällan bitter eller hätsk mot motståndaren. »Jag förstår mig verkligen inte på min käre X.», var en ofta förekommande replik, då han blev besviken på någon, och i allra högsta vrede »*den fördömda X.*», med många röda och blå streck under, då han skrev om den felande. »*Vi få knyta handen i byxfickan*», var ett ofta förekommande svar, och då han ville dämpa min hetta över någon oförrätt som jag tyckte blivit begången mot mig, fick jag rådet: »Knyt handen i byxfickan lilla S. M.»

En tanke oroade honom natt och dag denna sista vår. Skulle han hinna bli färdig med sitt verk, kunde han orka få det så klart att någon skulle vilja och äga förmåga att fortsätta det. Han talade ofta härom, skrev det också gång på gång.

Många motigheter hopade sig för Skansen på vårsidan. Publicistklubben skulle också ha en stor vårfest, och nu yrkade dess festkommitterade, att Skansen skulle helt inhibera sin vårfest. Tidningarna hotade med att blockera Skansen, att inte skriva en rad om vårfesten här uppe. Det var Skansens skyldighet att nu träda tillbaka, sedan den så många vårar suttit i förhand. Den tunga börda, den penningebrist som Artur Hazelius trycktes av, ville man ej tänka på, kunde över huvud taget ingen förstå. »Åh, Hazelius klarar sig nog ändå. Ni har ju jämt så mycket folk, tänk på Edra söndagar. Ni skall vara



Fig. 6. Gula villan på Skansen. Smyckad med granar under sorgedagarna i maj 1901.

måttliga i edra pretentioner», var ofta ett svar man fick. Men Tivoliområdets planering, som doktorn ville ha något så när klar till vårfesten, kostade enorma summor. Extra arbetskrafter måste anställas, inga pengar hade kunnat sparas, var taga medel, om ej vid en vårfest, då man i alla fall fick in trettio till fyrtio tusen kronor att röra sig med. Doktorn oroade sig mycket över den förr alltid så förstående och hjälpsamma pressens nästan avoga ställning mot honom och Skansen denna vår. Notiserna från oss kapades av, om de alls kommo in, och de kåserier om Skansen, som annars så rikligt förekommo, blevo ytterst sällsynta. Tidpunkten för de båda festerna var olyckligt nog bestämd till ungefär samma dagar. En hel del av »våra fruar» lovade i sista stund bort sig till pressfesten, och med dem många av de firmor som sedan åratal skickat gåvor till Skansens vårfest. Det hela hotade att bli katastrofalt. Nu sjuknade ett

par av våra förnämsta stöttepinnar, eller måste för dödsfall i släkten säga återbud. Jag vågade ej oroa doktorn med alla jobsposter utan hoppades som alltid att allt skulle klarna. För absolut första gången var jag icke fullt ärlig mot honom, ty jag såg, hur sliten och orolig han var. En ljuspunkt i vårt arbete var norska ministern Blehrs maka, fru Randi Blehr. Hon var ytterst intresserad och hjälpsam, energisk, fylld av nya idéer och originella uppslag, och hon lovade att göra en vacker norsk avdelning vid Vastveitsloftet. Pingstdagen vid halv 12-tiden på kvällen, skickade jag ned till doktorn vårfestprogram och affischförslag. Jag hade satt mig en trappa upp i Vaktstugan för att få sitta i fred för telefonerna. A. H. sände mig bud att jag skulle komma in till honom i och för den vanliga aftonkonferensen, men jag bad att få vänta till morgondagen. Han skrev då en p. m. som han fäste vid den av honom genomsedda och godkända affischen. »Fru A. har ringt, hon börjar nu äntligen mjukna och har lovat sin medverkan. Gå nu genast hem, min lilla snälla S. M., och sov ut duktigt i morgon bitti. Fröken får absolut icke komma tidigt. Har nyss talat med fru Blehr i telefon och hon var så Randi så Randi.» Jag öppnade nu dörren till hans rum och neg ett godnatt samt fick hans vänliga »sov gott». Doktorn blåste ut de båda ljusen på bordet och gick över till Gula huset.

Följande morgon före kl. 8 ringde det i min telefon, det var »herr Gunnar». »Vill fröken komma genast, far är mycket sjuk». Efter ett par minuter var jag på Skansen. Herr Gunnar förde mig in till doktorn. Han var död.

Han hade vaknat och häftigt ringt på sin hushållerska. Då hon kom in hade han redan somnat för alltid. Professor Wærn kom en stund efter mig och konstaterade hjärtförlamning. Jag gav order att låta hissa flaggorna på halv stång, telefonerade till några släktingar och vänner, skrev ut dödsannonsen. Dagens program inställdes, vårfesten likaså, Skansen bar sorg. Han lades i sin kista som ställdes i herr Gunnars rum. Enar, syréner och blommande äppelkvistar prydde rummet. Hans



Fig. 7. Från Artur Hazelius jordfästning. Sorgetåget skrider ned från Skansen.

älsklingsblomma förgätmigej ströddes över bädden. Vacker i livet var han det i än högre grad i döden. Från hans ansikte utstrålade en underbar glans, en överjordisk frid. Hans jäktade och trötta ande hade fått ro.

Jag satte en bukett ängsblommor i hans hand och smög i den in en liten hoprullad p. m. med ett sista tack för allt vad

hans höga vänskap skänkt mig under dessa för mig så rika och betydelsefulla nio år. Ett tack för min karaktärs daning, för hans nobla föredöme i allt, för mottot: aldrig ge sig, aldrig låta någon svedan märka.

Aldrig har Skansen varit så skön som dessa pingstdagar. Det var som om hela naturen här uppe ville i sin blommande fägring skänka Artur Hazelius ett sista tack. Hela ängen kring Gula huset var en enda strålande matta av ljusblå förgätmigej, tulpaner, snöbollar och gullvivor blommade så tätt att de trängdes. Allt bringade honom sin vemodsfyllda hyllning. Skära äppelgrenar, körsens skira blommor, syrénernas doft, häggarnas klasar, lönnarnas sötma och stararnas kvitter i det gamla vårdträdet.

Artur Hazelius, varför lämnade Du Ditt älskade Skansen?

S. B.

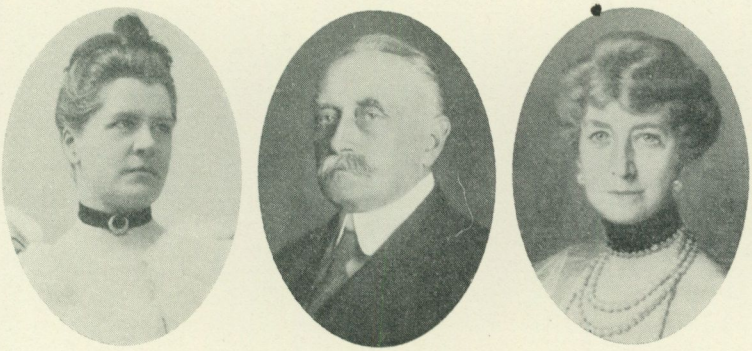

TYRESÖDONATIONEN

Av Andreas Lindblom.

En svensk medborgare förvärvar ett stycke svensk jord, odlad sedan urminnes tid, bebyggd av ambitiösa ägare, som för varje generation ökat eller minskat skönhetskapitalet, alla dock besjälade av iver att göra platsen praktiskt och konstnärligt lämpad efter sin tids behov och smak. Det är ett stycke jord, som gått i arv i mer än fyra århundraden men som under adertonhundratalet genom köp bytt ägare fem gånger. I känslan av det alltmer ovissa öde som den svenska jorden går till mötes, i medvetande om att fideikommiss ej längre kunna inrättas och med instinkt för den värdestegring som gränstrakterna till Stor-Stockholm kunna undergå, beslutar den siste ägaren att — som han hoppas — för evärdlig tid skänka trygghet åt den käraste delen av sin besittning, den del som han har lagt ned årtiondens arbete på att försköna och målmedvetet berika genom trädgårdsanläggningar, byggnader, sam-

Vignett. Fig. 1. Markisinnan Caroline Lagergren, f. Russel, markis Claes Lagergren och markisinnan Mary Moore Lagergren, f. Ogden.

lingar och personliga minnen. Tre år innan döden klappar på porten avskiljer slottsherren en bit av sin domän, 120 tunnland jord och 85 tunnland av Saltsjön — en bit som en romantiker skulle kunna vara frestad att beteckna som en bland de skönaste flikarna av moder Sveas mantel. Som av planritningen, fig. 2, och flygfotografien (plansch) framgår, har markisen Claes Lagergren med klokt förutseende även tagit sikte på att i största utsträckning skydda Tyresö slott och park från att störas av ny bebyggelse i grannskapet. Praktiskt taget är det nämligen endast i nordost, i trakten av den gamla klockaregården, som villorna vid Kalvfjärdens strand bliva synliga från slottet.

Ovan påpekades de kraftiga inverkningar i ekonomiskt avseende som Stockholms närhet ofta medför för jordegendomarna. Den som följt utvecklingen av de förnämligare herrgårdarnas och slottens öden i huvudstadens grannskap kan konstatera, att merendels blott några få möjligheter hittills stått öppna för deras bevarande. När ett egnahems- eller villaområde växt upp, har corps-de-logiset blivit pensionat eller också, som Djursholms slott, administrationsbyggnad för tomtbolaget, lokal för post, telefon etc. Oftast har dock slott och park reserverats för något humanitärt ändamål, vanligen barnhem eller anstalt för mer eller mindre sinnessjuka. Vill man blicka den bistra sanningen i ögonen, så måste man säga, att något liknande öde med ganska stor sannolikhet förr eller senare skulle drabbat Tyresö. Tomtförsäljning i stor skala, som den underbara naturen i förening med de goda trafiklederna inbjuder till, är ju i full gång. Även om i liknande fall en enskild slottsherre tänker sig att bo kvar, kommer nog förr eller senare det ögonblick när omständigheterna driva honom på flykten, varpå Hesselby slott lämnar exempel. Med det ovan sagda har jag sålunda velat giva vid handen, att om Tyresö skulle bevaras som kulturreservat den av donator valda vägen för detta måls vinnande mänskligt att döma varit den säkraste.

Men var slottet och markområdet då verkligen värt att frid-

lysas till förfång för bröstarvingars intressen? Att detta lilla stycke mellansvensk natur med sina orörda vikar och vassar, sina berg och hagar och sitt av odlarnit och skönhetskänsla utsökt ansade parkområde ger uttryck åt en koncentrerad och sällsynt tjusning torde ingen kunna förneka. De hundratals vandrare som varje söndag med spänstiga steg passera genom domänen bevisa bättre än ord Tyresönaturens lockelse. Däremot är det ovedersägligt, att slottet självt skenbart ter sig såsom ihjälrestaurerat. Ingen kulturinstitution kan väl heller vara känsligare för denna sorts ideella värdeminskning än just den, åt vilken Lagergren anförtrodde sin i bästa välmening och icke utan målmedveten blick så hårdhänt behandlade klenod. Men jag använder med avsikt ordet »skenbart», ty slottets förändringar under den Lagergrenska tiden bestodo i vida högre grad av tillägg än av rättelser i tidens skrift. Själva mittbyggnaden står i stort sett kvar i det skick, som Scheffer lämnade den på 1780-talet, och en följande uppsats i denna volym, författad av en av våra bästa yngre arkitekturforskare, skall även för den i konsthistoriska petitesser oerfarne klargöra, hur mycket som en iakttagare dock kan på platsen läsa ut av Tyresö slotts trehundraårshistoria, särskilt när ljuset från de arkivaliska dokumenten projiceras på de materiella relikterna.

Men, säger en och annan, särskilt de som tillhöra en äldre generation, vad kan det då vara för glädje att åt offentligheten bevara dessa halvgamla interiörer, med deras blandning av vackert och fult, av dyrbar äkthet och mer eller mindre påkostad imitation? Var donator verkligen en sådan kulturpersonlighet att den orubbade miljön kan anses berättigad att existera som hans eget monument? I sistnämnda hänseende vågar man tryggt påstå, att själva frågeställningen är felaktig. Varken den donerande eller mottagande parten har anlagt en sådan synpunkt, och att spåra dylika motiv i markisen Lagergrens åtgärder för att rädda Tyresö — genom ett förordnande som först efter hans död fick offentliggöras — innebär en orättvisa mot hans minne. Vad han velat med föreskriften att rum, sam-

lingar, slott och park i stort sett skola stå orubbade, har sammanfallit med ett av de önskemål som för den moderna museimannen i hans minnesvårdande värv f. n. te sig som alldeles särskilt viktiga, nämligen räddandet av kulturmiljöer åt eftervärlden i något så när orubbat skick. Det är härvidlag relativt likgiltigt om miljön är enkel eller rik, om den är konstnärligt enhetlig eller om den är heterogen. Det betydelsefulla är att den ger ett sant uttryck för människan inom hennes miljö. Och något annat hemmuseum äga vi just nu icke i Sverige, med undantag för det lilla borgarhem i Ystad som fordom tillhört fröken Charlotte Berlin. (Det genom fröken Emilie Piper bevarade Lövstad slott i Östergötland och det Hallwylska museet ha ju ännu ej öppnats för allmänheten.) Man bör nämligen noga skilja mellan hemmuseer, d. v. s. praktiskt taget orubbade miljöer, och sådana minnesmärken vilka genom mer eller mindre stark rekonstruktion fått nytt liv, vare sig de äro av personhistorisk karaktär eller av opersonlig tidstypiskhet. Linnés Hammarby och Onkel Adam-museet i Linköping äro exempel på en rekonstruktion av det förra slaget; Skogaholm på Skansen exemplifierar det senare.

I detta sammanhang torde det icke vara ur vägen att med några ord belysa, hur målmedvetet den museala utvecklingen ett par mansåldrar gått i denna riktning. De första stapplande stegen mot det internationella realiserandet av det levande museets idé togos på sin tid av Hazelius i och med att han i Skandinavisk-Etnografiska samlingen fr. o. m. 1873 liksom även vid världsutställningarna i Paris 1878 och i Chicago 1893 framställde bondstugor med påklädda figurer. Det var interiörer av ren tablånatur, alltså av ringa djup och avsedda att ses endast från ett håll. Nästa steg blev ju att man i museerna skapade fullt tredimensionala, illusionistiska interiörer. Ett jättesteg framåt tog idén i och med att friluftsmuseerna kommo till stånd. Även här är Hazelius pionjär. 1885 köpte han Morastugan med avsikt att i sinom tid uppställa den i ett påtänkt friluftsmuseum, fast han ännu inte visste var detta skulle ligga.

Det blev också den första byggnaden som uppfördes på Skansen vid dess grundande sex år senare. Från den ensamma stugan kommer han i och genom Oktorpsgården med alla dess tillhörande ekonomibyggnader slutligen fram till den friluftsmuseala rekonstruktionen av en hel gård (1896). Längre hann icke den geniale museimannen före sin död, men den väckelse som utgick från hans gärning har sedan med entusiasm burit friluftsmuseets friska tanke ut i världen. Det är denna hans sista linje som vi följa när vi fortsätta kompletteringen av Skansen, där uppförandet av enstaka byggnader numera hör till undantagen.

Men lösryckandet av en byggnad eller en gård från dess naturliga ortsmiljö i syfte att förflytta den till ett hembygdsmuseum innebär dock alltid ett uppryckande från roten av en skör planta, vilket lätt berövar blomman dess doft. Alla äro vi numera också ense om att bevarandet av en gammal byggnad på platsen är det lyckligaste, om garantier blott kunna skapas för dess bestånd. Genom förvärvet av prästgården i Härkeberga (1929) och av Matsgården i Östbjörka by i Rättviks socken (1931) har Nordiska museet också kommit i besittning av stora gårdsenheter på ort och ställe. Tyresöstiftelsen bör ses i detta sammanhang som ett utan Nordiska museets initiativ tillkommet, viktigt musealt komplement, betydelsefullt därför att det icke längre såsom i de ovan anförda exemplen bara är själva byggnaderna med tomten utan ett stort, homogent markområde som här bevarats. Nordiska museet kommer i detta avseende att nå ännu ett steg längre, när i framtiden Julita herrgård med dess tusentals tunnland och mångfaldiga åbyggnader av allehanda slag kommer i museets ägo. En sådan gåva tangerar emellertid yttersta gränsen för den museala idéns räckvidd, ty det är självfallet endast i undantagsfall som ett museum k a n gå i bräschen för att bevara en hel gård.

Men nu återvända vi till Tyresö! Vad den äldre generationen och kanske även delvis den yngre i vår tid har svårt att förstå, nämligen värdet av slottets Lagergrenska miljö, det

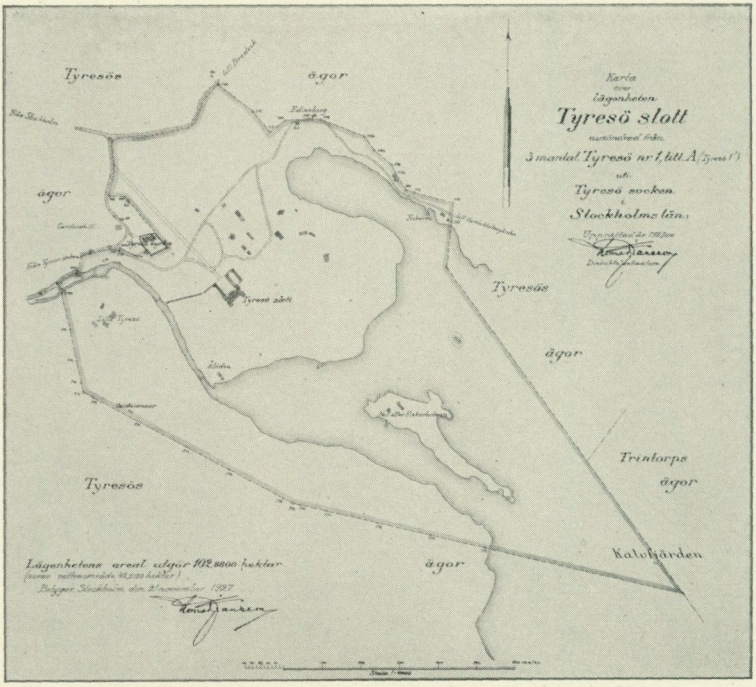

Fig. 2. Karta över det till Nordiska museet överlämnade området av Tyresö gods. Upprättad 1927.

våga vi med ganska stor trygghet säga att eftervärlden kommer att inse. Sannolikt behövs icke mer än 100—150 år för att perspektivet härvid skall vara mer än tillräckligt. Ponera att vi nu hade haft Tyresöhemmet stående orört från 1833 eller 1783, respektive Stackelbergs och Scheffers tid — skulle det väl ha funnits någon kultiverad människa som ej år 1933 med det största intresse skulle vandrat genom dess salar?

Med avseende på Tyresödonationens historia torde i detta sammanhang någon fakta förtjäna att antecknas. Vid markis Lagergrens död den 13 februari 1930 ägde ett par medlemmar av Nordiska museets nämnd vetskap om att markisen varit

sinnad att testamentera slottet till museet. Så visade sig också vara fallet. Tyvärr uppstodo emellertid allehanda svårigheter vid donationens förverkligande.

Här är icke platsen och ännu är icke tidpunkten inne för en redogörelse i detalj för vad som i detta ärende förekommit; erinras må blott om att arvingarna öppnade process emot museet, som dock avbröts genom förlikning i januari 1932. Härvid begagnade sig museet av sin frihet att till arvingarna avstå ett större antal inventarier (det enda av donationen som museet enligt testamentet hade rätt att i nödfall avhända sig), medan däremot donator uttryckligen förbjudit varje avsöndring av den donerade marken. Nordiska museet beklagar livligt att över huvud taget tvist skulle behöva uppstå, liksom museet ingalunda ställer sig oförstående till de känslor som arvingarna kunde hysa inför realiserandet av markisen Lagergrens för dem så ofördelaktiga testamentariska dispositioner. Det är emellertid vår livliga förhoppning, att det sätt på vilket Nordiska museet nu och framgent förvaltar donationen skall bibringa såväl arvingarna som allmänheten den uppfattningen att testators och hans efterlevande makas[1] önskningar på bästa möjliga sätt blivit av museet realiserade.

Det har blivit sagt, att Nordiska museet borde eller i varje fall kunde ha förklarat sig icke önska mottaga markisen Lagergrens donation. Formellt sett hade detta varit möjligt och reellt sett också oklanderligt, därest icke genom markisinnans stora penningtillskott en förutsättning skapats för att museet skulle, om också ej utan svårigheter, kunna i framtiden hålla stiftelsen vid makt. När man riktat en sådan kritik mot Nordiska museet, så har man emellertid icke räknat med att museets historiska tillblivelse och existens innebära ett uttryck för svenska

[1] Markisen hade vid sin död lämnat markisinnan Mary Moore Lagergren nyttjanderätten till slottet och dess område under livstid. Hon avstod emellertid generöst från denna sin rätt till förmån för Nordiska museet och ökade dess tacksamhet genom att med varm hand överlämna till museet 100,000 dollar som en fond för stiftelsens vidmakthållande. Jämför redogörelsen i Fataburen 1929, s. 68—71.

medborgares förtroende, ty utan de mångfaldiga gåvor, vilka i form av pengar och föremål under årens lopp och allt fortfarande strömma in till Nordiska museet, skulle detta och dess vittomfattande arbete i minnesvårdens tjänst icke kunna hållas vid makt. Som kanske ingen annan svensk kulturinstitution känner sig Nordiska museet därför stå i förpliktelse till den enskilda offerviljan. I fråga om Tyresö skulle det sålunda varit att svika sina traditioner, om museet utan absolut tvingande skäl hade avböjt markisen Lagergrens testamente. Om museet av bekvämlighet eller alltför stor hänsyn gent emot en tillfällig opinion skulle börja avvisa donationer eller förvalta dem på annat sätt än givarna föreskrivit bleve en av grundstenarna i Artur Hazelius museiskapelse rubbad. Ej minst i en tid, då den enskildes äganderätt allt mer kringskäres och möjligheterna för att på ett bestående sätt trygga personliga kulturinsatser bli allt ovissare, måste de allmänna institutinerna i gemen känna sitt ansvar ökat. Det är också i känslan av detta ansvar, som landets största museum icke har velat undandraga sig plikten att emottaga och hävda Tyresö som en hela nationens egendom.

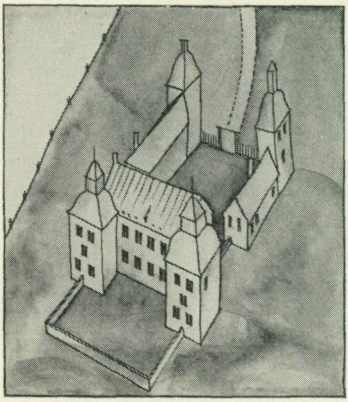

Fig. 3. Slottet, tecknat efter Bodings karta 1748—1752.

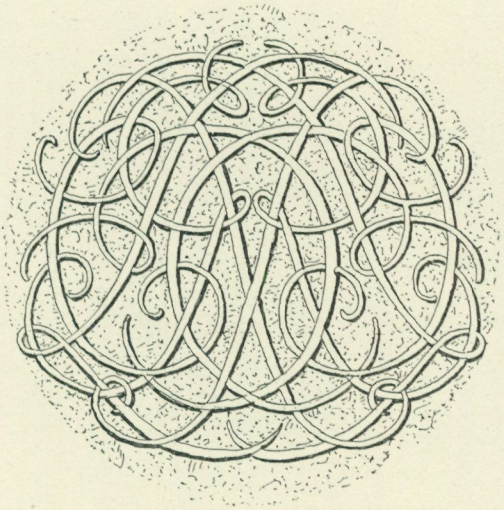

MARKIS LAGERGRENS ARBETSRUM

Av Sigurd Wallin.

Ett stort kvadratiskt rum med alla väggar täckta av böcker, med djupa fönsternischer åt tre håll och mitt på golvet ett stort skrivbord med skrivplatsen vänd mot utsikten ut över parken och havsviken — det är Tyresö slottsherres arbets- och biblioteksrum. Det är ett innehållsrikt rum, uppfyllt av ett myller av föremål, möbler, målningar, skulpturer, fotografier, gravyrer, småsaker av många slag och böcker, böcker i täta led vart man ser. Ginge man i detalj med granskningen av allt detta, skulle det kunna bli en berättelse, som i omfång kunde komma att tävla med det verk som ligger i en stapel

Vignett. Fig. 1. I. G. Clasons ritning till spegelmonogram för markis Claes Lagergren och hans första maka Caroline Russel, utfört i stuckrelief i arbetsrummets tak å Tyresö.

på hörnet av det stora skrivbordet, Mitt livs minnen av Claes Lagergren. Men också en betydligt kortare överblick kan ha möjlighet att ge en viss föreställning om dens individualitet, som ordnat detta arbetsrum åt sig, om hans tidsålder och om hans levnadsöden.

De stora porträtten i olja, som täcka de fria väggytorna ovan bokhyllorna, visa dragen av personer ur olika miljöer, redan de rätt upplysande. Påven Leo XIII av A. Talombi 1891, Pius IX av C. G. Magrelli 1869, Alexander VIII och en profilbild av Leo X; konung Filip IV av Spanien, huvudet av Velazques Pradoporträtt i kopia; drottning Kristina efter Wuchters bild i Uppsala universitet; en sibylla i Guido Renis art, hemförd från Siena år 1889; Maria Gustava Gyllenstierna, grevinna till Tyresö, maka till kungliga rådet greve Karl Bonde; och slutligen ett helfigursporträtt av den Elbfasska typen, föreställande Maria Sofia De la Gardie som 16-årig, det år då hon trolovades med den unge Gustav Gabrielsson Oxenstierna, hon som blev den av Tyresö många ägare, som längst härskat över dess vida domäner och kanske nedlagt de största omsorgerna om dess förkovran.

Fotografierna, som stå i täta rader på en utvidgning av skrivbordet, visa ett rikhaltigt galleri av familjens medlemmar i olika åldrar och situationer. På en kolonn återfinnes markisinnan Caroline Lagergren, född Russel, i vit bruddräkt, och hennes drag återges också i en kolteckning av Georg von Rosen. Men för övrigt vimlar det av bilder på alla små överblivna bitar av väggarna, i fönstersmygarna och på bokhyllornas gavlar: dignitärer från det påvliga hovet; Verner von Heidenstam i färgtryck efter J. A. G. Acke; Pius X, fotografi med dedikation; baron Ernst Schönberg-Roth-Schönberg; monseigneur de Lautrect och monseigneur le Grant Maistre de Boysy, litografier efter penntecknings; Gustaf Vasa i färggravyr efter Gripholmsreliefen; courtisanen Ninon de Lenclos, fotografi efter en 1600-talsmålning; fotografi av Oscar Björcks porträtt av prins Eugen; miniatyr av César Borgia; graverade bilder

av Karl Fredrik Scheffer, Jakob De la Gardie och Maria Gustava Gyllenstierna; huvudet av Tizians Venus i Uffizzierna; Mussolini i lejonburen o. s. v. Men till slut, ensam för sig, abbé Carons bild av Marie Antoinette under fångenskapen, änkan Capet; porträttet står på ett bord med duk och dok av svart guldinvävt siden och med vita blommor framför, satta i en liten svensk silverbägare från år 1789.

En fönstersmyg är fylld med Tyresöbilder och minnesgåvor av konstnärer: en pastell av prins Eugen från 1906; en tuschteckning av Ragnar Östberg 1892; Sveciasticket av Tyresö; Vilh. Behms skisser av Tyresö för Ny Illustrerad Tidning 1887; en 1700-talslavering av slottet; en oljeskiss av gårdsplanen med en promenerande påfågel av Arsenius; en akvarell med dedikation »Til Grevinde Lagergren fra Viggo Johansen 1907», visande prins Eugen vid sitt staffli i Tyresöterrängen; en akvarell av Isak Gustaf Clason med motiv från Rom 1884 och med lyckönskan till markis Lagergren på hans 70-årsdag 1923.

En rad av piedestaler i form av kolonner i bonad ek stå vid bokhyllornas hörn och bära vaser i Höganäslergods eller skulpturer, såsom Persevs med Medusas huvud efter Benvenuto Cellinis staty i Florens, »Gossen med fisken» efter Verrocchios brunnsfigur i Palazzo Vecchio i Florens, huvudet av Praxiteles' Hermes, en statyett i polykromt lergods av Madonnan o. s. v.

Dessa uppräkningar ge kanhända föreställningen om ett rum helt översvämmat av bildsamlingar, men i själva verket äro de små bilderna snarare utströdda som en garnering över bokhyllornas kompaktare anrättning. Och de större oljeporträtten under stucktaket ge intrycket av att vara några enstaka personligheter, som träda fram ur det myller av människor, som lever i hyllornas serier av memoarer och historia.

Möblerna i detta rum ha förmågan att smälta in i miljön, så att man ej lägger märke till dem som enskilda föremål. Ett högt bokstaffli med rik förgylld italiensk renässansskulptur drar emellertid uppmärksamheten till sig med sitt stora missale, vilande på röd sammet. Stolarna gå mest i barockformer och

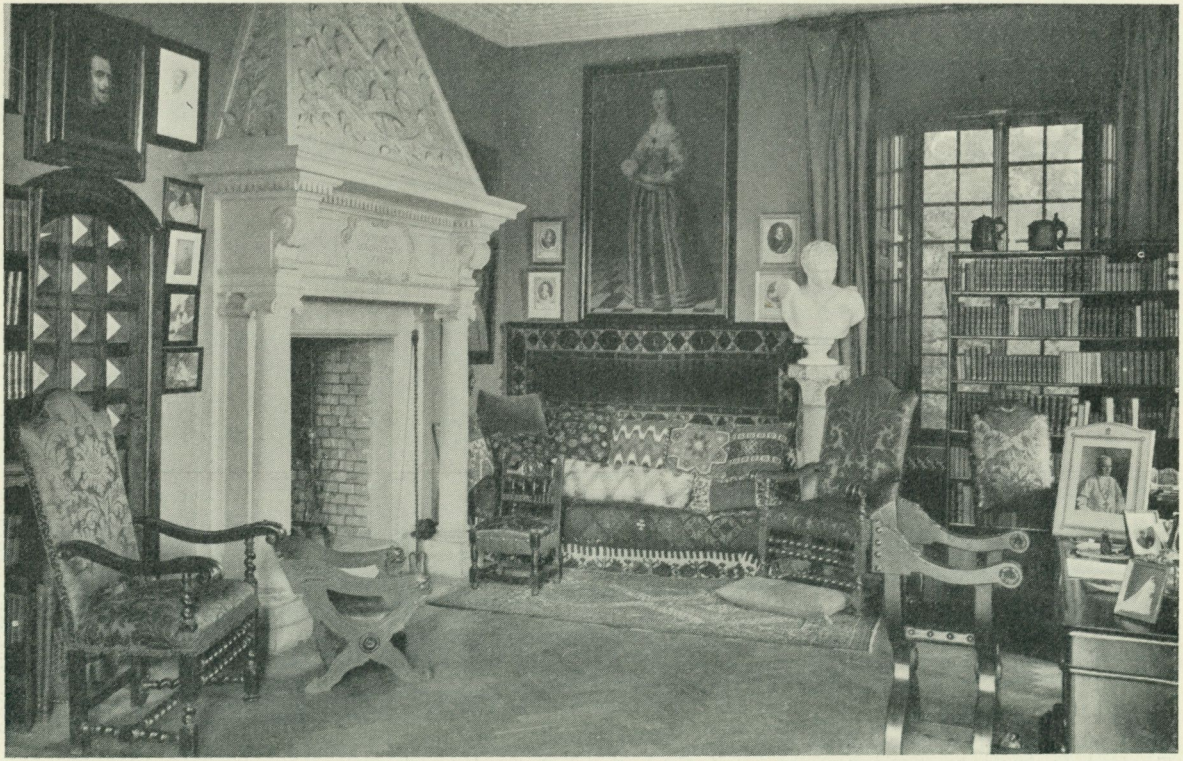

Fig. 2. Markis Lagergrens biblioteks- och arbetsrum i Tyresö slott.



Fig. 3. Markis Lagergrens biblioteks- och arbetsrum i Tyresö slott.

äro klädda med vinröd sidendamast. De samla sig i en krets framför den stora öppna spisen, bredvid vilken en bänk med vävnader och kuddar bildar spishörnets fasta fond. Jämte skrivbordet ute på golvet utgör platsen framför spisen ett andra centrum i rummet.

Det vilar ett drag av sträng traditionsmässighet över det faktum att slottsherrens egentliga boningsrum är beläget i ett av byggnadens torn[1]. Tyresö, som i huvudvåningens plan har bevarat väsentliga drag från sin tillkomsttid, 1600-talets förra hälft, har under de följande århundradena eljest genomgått så mycken modernisering, att de synliga spåren av 1600-talet i inredningen äro lätt räknade. Det torde ej heller vara en obruten 1600-talstradition som markis Lagergren fortsatt, då han valde tornrummet till sitt arbetsrum. Under hans närmaste företrädares tid lär rummet ha varit möblerat som sällskapsrum med den från 1700-talet bibehållna stora serien av franska rokokolänstolar och bar då namnet bruna salongen. Men under riksrådet greve Karl Fredrik Scheffers Tyresötid hade han, såsom Kurt Antells redogörelse visat, sin bostad just i denna del av huset med sängkammare i hörnrummet innanför matsalen och bibliotek i tornrummet[2]. Hörnrummet, Scheffers sängkammare, har nu karaktären av rökrum och bär namnet kejsarsalongen.

Vid alla de ombyggnader och nyinredningar som under markis Lagergrens tid planerades och utfördes på Tyresö var det alltid professor Isak Gustaf Clason som fungerade såsom arkitekt, om också mängder av hans skisser och färdiga projekt aldrig nådde utförandet och mycket av det utförda blev en efter byggherrens personliga anvisningar gjord modifikation

[1] Planer av Tyresö slott återfinnas i S. Karlings uppsats nedan sid. 82 o. f. Arbetsrummet ligger i bottenvåningen i det övre vänstra hörntornet.

[2] Kurt Antell meddelar en instruktiv bild av 1700-talets Tyresö med stöd af boupptecknings och i Finland bevarat bohag i uppsatsen Från Carl Fredrik Scheffers Tyresö (Gustavianskt, studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria, Stockholm 1932.)

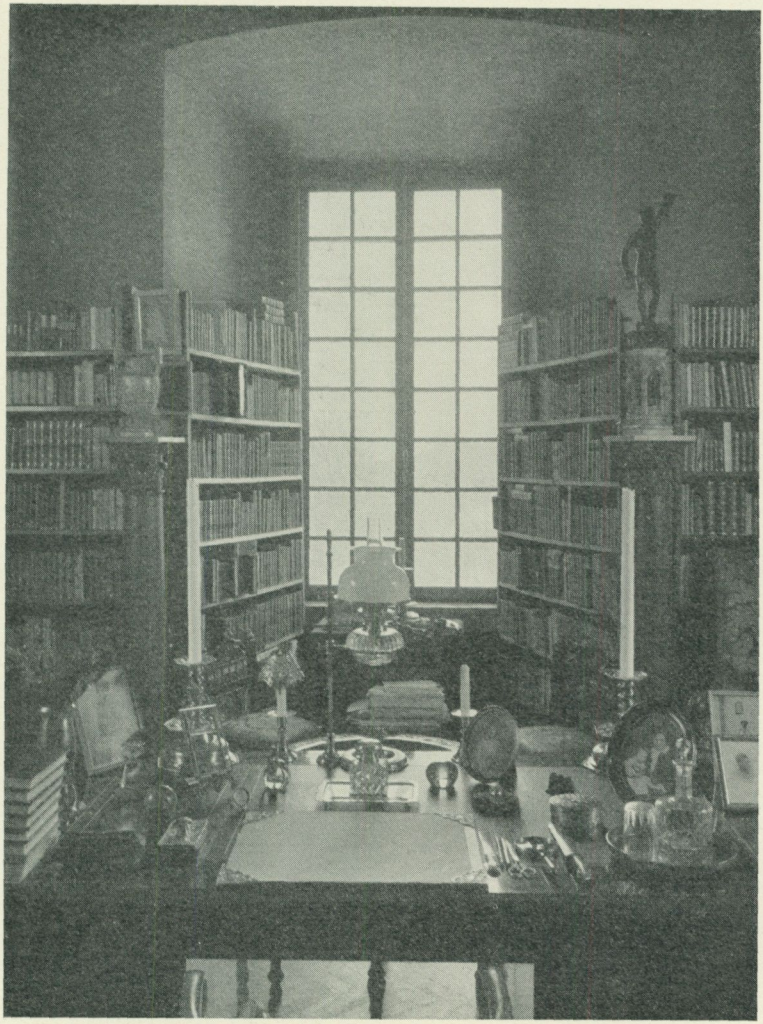

Fig. 4. Skrivbordsplatsen och fönstret ut mot havsviken.

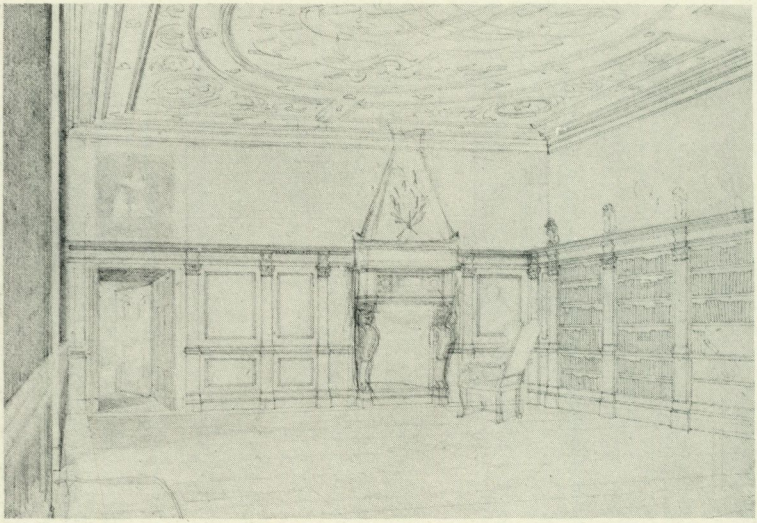

Fig. 5. I. G. Clasons förslag till inredning i arbetsrummet 1901, alternativ A.

av arkitektritningarna. Att följa biblioteksrummets omdaningsprocess genom arkitektprojekten kan vara en illustration härtill.

På våren 1901 levererade professor Clason en perspektivskiss till nyinredning av biblioteksrummet, »uppgjord enligt de förutsättningar vi senast fastslogo». Rummet har här inredning med fasta bokhyllor på vissa väggar och i övrigt ekpanel av samma höjd. Spisen är en kopia efter de fragment från Gabriel Gustavsson Oxenstiernas spisar, vilka återfunnits i den av Karl Fredrik Scheffer byggda yttertrappan vid den ombyggnad av denna, som hörde till markis Lagergrens tidigaste reparationer på slottet. Spisen har volutformiga karyatidstöd på sidorna, bärande en rak överliggare och en uppåt taket smalnande kupa. Rummets tak är en stuckplafond med ett jättelikt spegelmonogram i cirkelfält. Väggpanelen döljer i sig dörrar till vissa gamla väggnischer och till den trappa i muren, som leder till ett undre välvt rum.

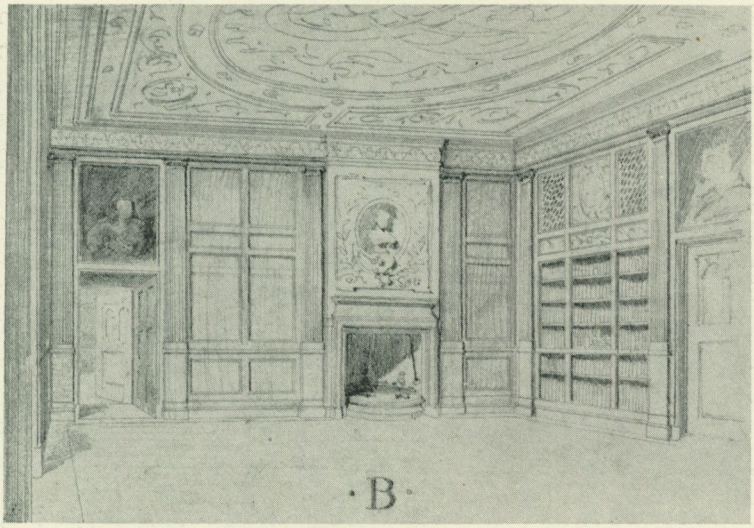

Fig. 6. I. G. Clasons förslag till inredning i arbetsrummet 1901, alternativ B.

Arkitekten har emellertid ej funnit sig riktigt tilltalad av denna lösning, vilken som program betraktad väl följt byggherrens intentioner. Han har därför samtidigt framlagt två andra alternativ, i vilka man alltså har att se hans smak mer utpräglat företrädd. Detta gäller nog i första hand det första av dessa alternativ, B, där ekpanelen är uppdragen ända till taklisten. Spisen är dessutom en annan än den kopierade Vasatidsspisen. Den är inskjuten helt i väggen och har fått mer karolinska former erinrande om Drottningholm. Denna spis anbefalles av Clason som mycket elegantare än den framskjutande med sneddad kupa.

Som ett sparsamhetsprojekt får man väl slutligen uppfatta det sista, som nöjer sig med en 1700-talsartad bröstpanel och röda sidenväggar till samma karolinska spis.

Byggherrens svar på dessa projekt torde speglas av en fjärde perspektivskiss, som bör ha följt inom två veckors tid efter

de förra. Den håller fast vid alternativ A i allt väsentligt utom spisens sidostöd, som nu blivit fristående kolonner. Spisen och stucktaket kommo också omedelbart till utförande, men detta och den gröna väggfärgen på perspektivet är helt enkelt allt som i verkligheten blev gjort efter ritning. Till idén är nog programmet även i övrigt genomfört, ehuru blott med enstaka panelningar och helt med lösa öppna bokhyllor, som ej ens sluta upptill med en takbräda utan med en taggig bokkontur. Men trots alla dessa modifikationer gör rummet som helhet just det intryck som arkitektprojektet tydligen avsett och som byggherren säkerligen i flera delar tillskapat enligt självhushållningens gamla princip med sin gårdssnickares hjälp.

Som ingångsdörr till rummet är anbragt en 1600-talsdörr med arkitektonisk indelning och inlagd dekoration, vilken fanns lös förvarad inom slottet, för övrigt den enda dörr från byggnadstiden som bevarat sig till vår tid. Lagad, putsad och med nya smiden tjänstgör den nu i biblioteksrummet. Ett kasettmotiv från denna dörr har fått användning i de nygjorda panelstyckena.

Gör man nu genom den branta trappan i tornmuren ett besök i det låga kryssvälvda rummet mitt under biblioteket, skall man finna att detta utgör ett komplement till det stora arbetsrummet ovanför. Rummet har runt alla väggarna fått skåp- och hyllinredning för arkivändamål, och redan på inredningens former ser man sammanhanget med själva arbetsrummet. De här förvarade arkivaliska samlingarna gälla i stor utsträckning ägaren själv, och kärnan i dem är hans eget rika material av självbiografisk art, samlingar rörande Tyresö och dess forna ägare samt av honom själv sammanbragta betydande porträttsamlingar i fotografi o. s. v. Genom läge, form och karaktär ger rummet intryck av en lugn förvaringslokal och av en ännu mera avskild plats för ostört sysslande med det förgångnas bevarande åt minnet än vad t. o. m. biblioteksrummet kan bjuda.

Men för att fullständiga bilden av arbetsrummet och dess

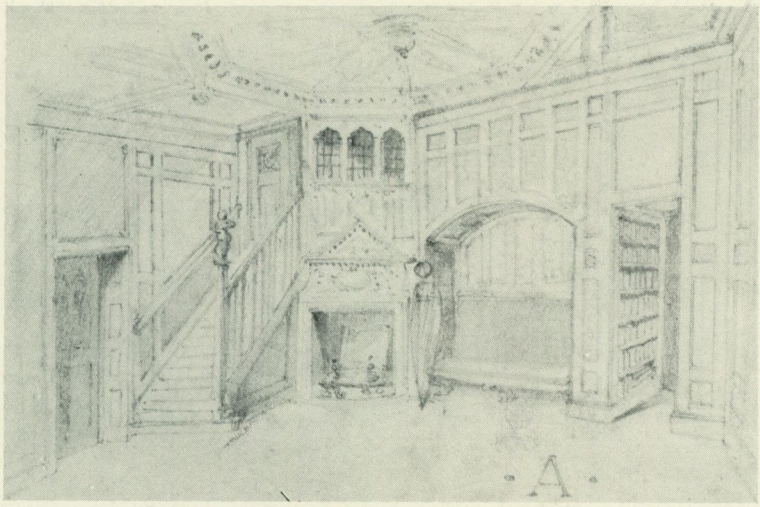

Fig. 7. Förslag av I. G. Clason till inredning i rökrummet, kejsarsalongen.

miljö har man att taga hänsyn till ännu ett utrymme i dess närhet, nämligen det ovan omtalade rum, som var Karl Fredrik Scheffers sängkammare och nu under namnet kejsarsalongen har rollen av ett rökrum utanför slottsherrens eget arbetsrum. Bland de många inramade småbilderna i arbetsrummet kan den uppmärksamme granskaren finna ett dokument, som ger Tyresöherren, den påvlige kammarherren Claes Lagergren den helige faderns tillstånd till litteraturstudier utöver de gränser som äro utstakade för kyrkans trogna i gemen. I Tyresöbiblioteket svällande omfång tror man sig också ha rätt att se ett bevis på en nära nog bottenlös läslust. Bokhyllorna ha växt ut och fyllt icke blott rökrummet och det utanför liggande lilla kontorsrummet, utan deras mängd har slutligen fört med sig ombyggnaden av den ena flygeln till ett monumentalt biblioteksgalleri, ett företag som vid byggherrens frånfälle stod halvfärdigt. Men även för rökrummet ha nyinredningsprojekten varit många och växlande men tydligt gått ut på att medelst en nära belägen trappa knyta arbetsrummet samman

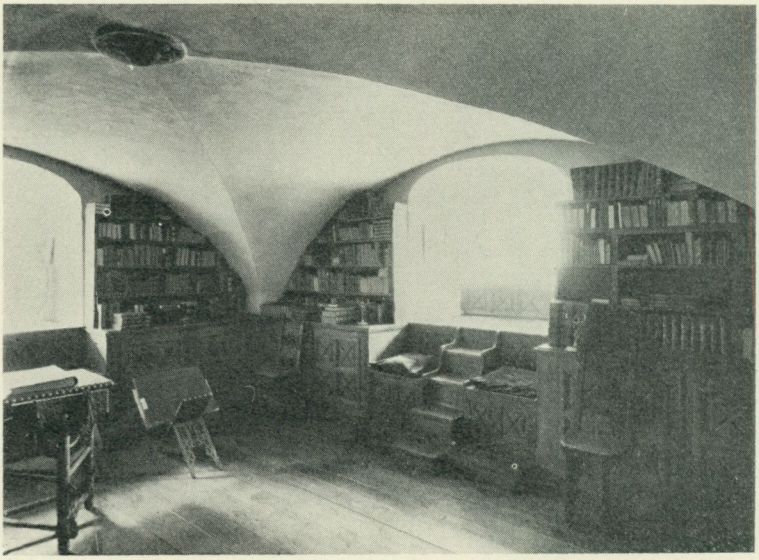

Fig. 8. Arkivrummet i tornet, under arbetsrummet.

med det ovanför liggande sovrummet. Bland de Clasonska ritningarna finnes en, som visar trappan löpande utefter rökrummets två innerväggar och passerande över den hörnställda spisen, en idé som gett upphov till många pittoreska effekter, övervälvd bänkplats vid spisen, inbyggda bokhyllor och helpanelade väggar. Men även i fråga om detta rum blev ombyggnaden betydligt mindre genomgripande än planerna, vilket ingalunda förringar värdet av ritningarna såsom exponenter för den smakriktning vi nu se, på ett kanske något ofullkomligt sätt, uttryckt i dessa rumsinredningar. Som frukter av resor och litteraturstudier skymta ej sällan bland ritningar och andra papper rörande nyinredningarna på Tyresö både bilder och annotationer om arkitekturdetaljer från Europas olika länder, brukbara som förebilder. Och vad som här framhållits rörande karaktären av Tyresöherrens arbetsrum och dess förhållande till hans personliga läggning och intresseområden, gäller i ganska hög grad om alla rum i hans hem inom

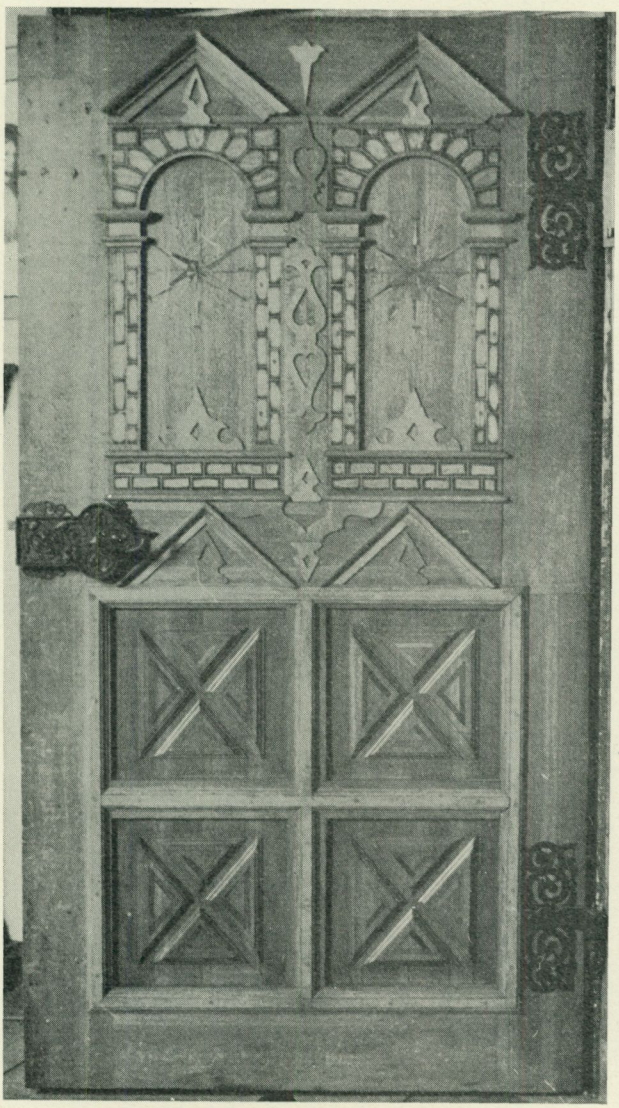

Fig. 9. Dörren till arbetsrummet, 1600-talsarbete från Tyresö gamla inredning.

slottet, blott med den gradskillnad, som naturligt betingas av flera omständigheter. I somliga av slottets rum ha gamla inredningar från empiretiden och 1700-talet varit så tongivande, att intrycket härav fortfarande slagit igenom trots de moderna ting, som det levande hemmet fört in i den historiska miljön. Det är blott alltför naturligt att den Lagergrenska karaktären är starkast koncentrerad i biblioteks- och arbetsrummet, den speciella Lagergrenska verkstaden inom hemmet i Tyresö slott.

När nu på grund av testamentariskt förordnande detta hem blir bestående och för framtiden kommer att vara ett exempel på, hur man under decennierna omkring sekelskiftet 1900 inrättade sig, torde det icke vara omotiverat, att den som vill studera detta hem som en helhet — ett historiskt föremål — tar arbetsrummet som utgångspunkt och betraktar det som kärnan i den hemmiljö, vilken med markis Lagergren flyttade in i en boning, som skapats av många föregående generationer. Ty detta arbetsrum har, vid sidan av den personliga karaktär det fått av sin husbonde, ett obestridligt typvärde som exponent för en tidsstil. Man kan ej misstaga sig på vad denna smakriktning ville åstadkomma av en rumsmiljö. Klarhet och reda var det i varje fall icke, utan rikedom, fyllighet, ymniga anhopningar av föremål, former och färger, som kunna framkalla minnesbilder och idéassociationer rörande människor, länder och kulturer, som falla inom den bildade människans hela kunskapssfär. Familjen, släkten och umgänget stå på stafflier. De förgångna generationerna av husets och världshistoriens store hänga på väggarna. Resorna och livet i främmande länder breder ut sig över allt i form av orientaliska vapen, mattor, vävnader, möbler och konstsaker av alla nationaliteter. Den som skapat rumsmiljön kan sjunka ned i den som i en dunbädd och känna sig mjukt och varmt omsluten av sina upplevelser och sin samtid. Och även för den besökande står i viss mån denna värld framställd till beskådande. Formellt sett innebär den möbleringsstil vi här syssla med en



Fig. 10. Arbetsrummet sett från fönstret mitt framför skrivbordet.

inplantering inomhus av den lediga och yppiga engelska trädgårdsstilen. Här kan man finna skuggiga bersåer med bekväma och skyddade viloplatser lika väl som pittoreska utsikter över prunkande färgkompositioner, som härma trädgårdens blomstervärld, ur vilken en vit marmorbyst skjuter upp. Umgänget i en utbildad rumsmiljö av detta slag blir som en lustvandring och upptäcktsfärd bland människor och samtalsämnen. Stilen är skapad för sällskapsliv, och människorna äro inberäknade i kompositionen till den grad, att denna kan synas meningslös och obegriplig när de gått ut. Förkärleken för stor societet har denna period gemensam med barocken, vars alster den också med begärlighet gör bruk av. Men på de mellanliggande generationer, som bodde i sobert glest möblerade rum med arkitektoniskt välavvägd placering av möbler och småsaker i anslutning till väggarkitekturen, skulle den pittoreskt överlastade »trädgårdsinteriören» säkerligen gjort ett förbryllande intryck av ett hem under storstädning. Karl-Johanstidens husmor såg säkerligen till att alla stolar ställdes ordentligt tillbaka på raka led, så snart ett sällskap besökande avlägsnat sig. Men här står allt just så som det grupperat sig under konversationens gång, och rummet har helt enkelt stelnat i sin ständiga funktion, i en stor konversationsgest. En mångsidig och rörlig tid tar sig ett orkestralt fylligt uttryck även i sin möbleringsstil.

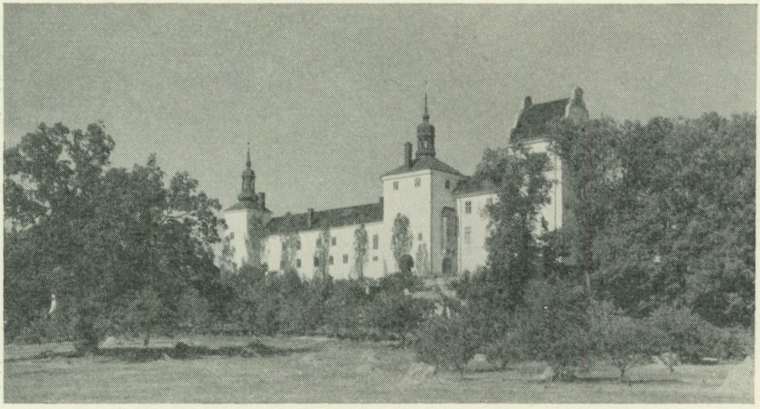

TYRESÖ SLOTT

Ett trehundraårsminne.

Av Sten Karling.

Som Tyresö slott nu ter sig, när bilisten från Stockholm ser dess svarta spiror och vita murar dyka upp ur den lummiga grönskan, så gör det i första ögonblicket intryck av att tämligen oberört ha levat igenom århundradena som en ståtlig exponent för den begynnande stormaktstidens, för den svenska renässansens byggnadskonst. Det är först, när han kommer närmare, som han av flera tecken förstår, att slottets nuvarande romantiska apparition är av modernt datum och, en gång misstänksam, kan han snart nog övertyga sig om, att mycket av det som ser 1600-talsmässigt ut är similiverk. För mycket begärt hade det nog också varit, att slottet skulle ha kunnat bevara sin ursprungliga, från Sveciagravyren kända karaktär till våra dagar. I likhet med de flesta mellansvenska

Vignett. Fig. 1. Tyresö slott från sydväst.

herresäten har Tyresö därtill en historia, som är alltför rik på faser. Men i ett avseende skiljer sig dock det Oxenstiernska slottet från de flesta av sina jämlikar. Byggnaden har icke blott växlat hamn under tidernas lopp och anpassat sin dräkt efter olika smak, krav och uppfattning — den har dessutom blivit ett uttryck för ett vaknande historiskt intresse och en gryende pietet. Sedan Tyresö under 1700-talet förlorat sina torn och sin branta takresning återfår borgen under 1800-talet först en allmän 1600-talskaraktär för att slutligen på sin senaste ägares, markis Claes Lagergren, initiativ och under professor I. G. Clasons ledning med hänsyn till praktiska krav och personliga önskemål ikläda sig en dräkt, som i många avseenden kommer mycket nära det ursprungliga slottets.

Trots de många förändringarna kvarstår dock huvudmassan av de gamla murarna i det nuvarande slottet. Det är sålunda i allt väsentligt en byggnad från tidigt sextonhundratal, som vi stifta bekantskap med, när vi ägna arkitekturen vår uppmärksamhet, och det är i förstone detta slott, som skall bli föremål för vår undersökning.

Tyresö anor gå emellertid vida längre tillbaka i tiden än till Gustav II Adolfs dagar — det hade redan Loccenius klart för sig, när han i den tyvärr ofullbordade textdelen till Sveciaverket skrev: »Töresöö, vetus nobilium sedes Sueciae.» Sedan dess har gårdens ägohistoria blivit närmare utredd. C. A. Klingspor har kunnat följa dess herrelängd tillbaka ända till mitten av 1300-talet. Under 1500-talet tillhörde Tyresö släkten Ryning. Sedan Nils Ryning avlidit 1610 kom egendomen inom kort till hans moders syster fru Barbro Axelsdotter Bielke, änka efter Gustav Gabrielsson Oxenstierna och moder till de berömda bröderna Axel och Gabriel Oxenstierna. Det var den sistnämnde, friherre, riksråd och omsider riksdrots, som tilldelades Tyresö. Redan före sin moders död styrde och ställde han på gården, ehuru det finns lustiga exempel på att den gamla icke lät honom göra precis som han ville. Gabriel Gustavsson Oxenstierna har av traditionen betraktats som det nuvarande

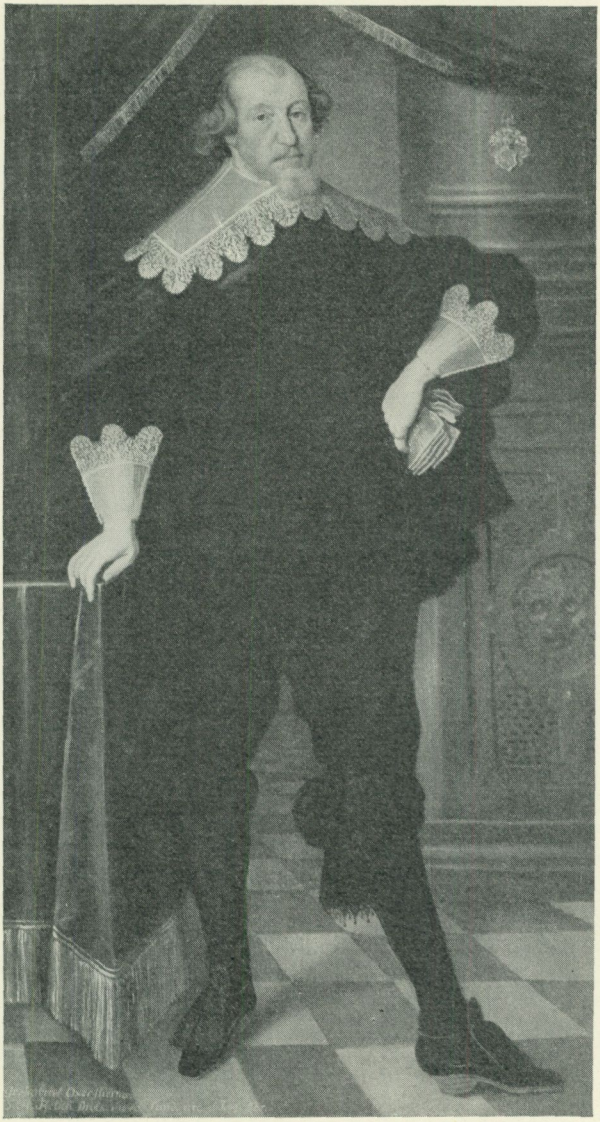

Fig. 2. Gabriel Gustavsson Oxenstierna. Av J. H. Elbfas.

Tyresös byggherre, och man har t. o. m. kunnat precisera byggnadstiden till 1620—1633. Före sin i november 1640 inträffade död hade han dessutom hunnit att uppföra en kyrka i närheten av sitt slott.

Det är Loccenius och Palmsköld, som ha lämnat dessa uppgifter, vilka återupptagits av senare skribenter. Den förres notiser kan man i allmänhet, så professor han var, ej godtaga utan stark kontroll, men han kommer denna gång med det trovärdiga meddelandet, att Gabriel Oxenstierna uppförde slottet år 1633. Palmsköld bidrager något senare med utförligare och sällsynt precisa uppgifter. »Riksdrotsen begynte bygga», säger han, »år 1620 vid pass den Töresiö nya gård och slott samt förfärdigade det och hela borggården år 1633. Därefter år 1638 den 29 juni lät han lägga grundvalen till kyrkan. År 1639 blev muren uppdragen och år 1640 med tak och torn förfärdigat.» Riktigheten av dessa uppgifter styrkes, vad slottet beträffar, av myntfynd från år 1620 och av rester av en sandstenstavla, som troligen suttit över portalen till slottet. Den bär Oxenstiernas och Bielkes vapen. Det sistnämnda vapnet gäller riksdrotsens första eller andra hustru, Märta eller Margareta Bielke. Den förstnämnda gifte sig Oxenstierna med den 11 augusti 1611 på Sturefors i Östergötland i hertigarna Johans och Karl Filips närvaro. Efter hennes död 1620 ingick han år 1622 äktenskap med Margareta Bielke. Hon avled redan i januari 1629. Sitt tredje och sista bröllop firade riksdrotsen två år senare.

Redan tidigt hade Oxenstierna planer på att bygga vid Tyresö. Gamla fru Barbro satte sig emellertid däremot. Ett brev från riksdrotsen till brodern Axel 1613 förmäler sålunda, att Gabriel var sinnad att reparera Tyresö, men att han då fick huden full med bannor av sin mor, så full att han »aldrig hade maken bekommit». Fru Barbro menade, att sonen ej hade anledning att befatta sig med saken, ty »hon haver haft och fått folk förrän han blev född». Men vad skall man göra, resignerar den foglige sonen i sitt brev till rikskansleren. »Mater enim est.

Varför haver jag ärnat inte bekymra mig mer därom, oansett att det mig nu just lägligt varit hade till att bygga där på gården.»

Gabriel Oxenstierna synes dock icke släppa sin tanke på att bebygga den gamla egendomen mera ståndsmässigt. För att undgå alla kontroverser med modern börjar han att uppföra sitt nya slott ett stycke ifrån den gamla gården. Han kan här i lugn och ro göra i ordning sitt blivande herresäte, tills det blir hans tur att bli godsets herre. År 1620 börjas sålunda arbetet. Riksdrotsen lade sitt nya hus på toppen av en kulle med vid utsikt över land och vatten. Trotsigt och utmanande bevarar det i sitt val av läge traditionerna från 1500-talets borgar. Vid anläggandet av Tyresö spela ännu fortifikatoriska synpunkter in, och sådana prägla även som vi skola se i viss mån slottets arkitektur.

Det var sålunda ej den gamla gården, som Gabriel Oxenstierna tillbyggde och förbättrade. Det gamla Töresö låg på andra sidan och väster om den ström, som här faller ut i Östersjöviken Kalvfjärden. Gården låg nära stranden, så att den, som Palmsköld säger, »var med vatten omsluten som en ö». Den kallades icke blott på Palmskölds tid utan redan på 1640-talet för »gamble gården». Det är troligen samlarens uppgift härom, som Klingspor i sitt arbete om Tyresö upprepar. På den äldsta kända kartan över Tyresö — den är daterad 1748 — kan man iakttaga en gårdsbildning på nyssnämnda plats strax ovanför ordet »krog», fig. 3 och 20. Den representerar en anläggningstyp, som vi känna bl. a. från Stola och Sörbo, senare Mariedal i Västergötland och som senast behandlats av Erik Lundberg i hans uppsats Beenhammar (Svenska kulturbilder V). Kring en avlång gård lågo de olika byggnaderna, oansenliga och uppförda av trä. Det var en sätesgård, som var typisk för vårt 1500-tal, innan ändrade politiska förhållanden gåvo medel och förmåga till en högre byggnadskultur.

I början av 1600-talet var »Töresö» redan gammalt. Fru Barbro beklagade sig också ofta i sina brev över byggnadernas

usla tillstånd. Senare möter oss den gamla gården då och då i handlingarna. Då Tyresö utarrenderades av Maria Sofia De la Gardie användes »gamble gården» till arrendatorsboställe. Samtidigt försågs den med en ny manbyggnad av sten. År 1667, fick tillträdande arrendatorn rättighet »att bo och hava sin egendom uti halvparten av de våningarna av nya stenhuset på gamla gården».

Genom att vi på detta sätt fastslå existensen av det gamla Tyresö, förlora de teorier sitt värde, vilka förlägga ett medeltida eller ett femtonhundratalsfäste till det nuvarande slottets plats. Visserligen talar Lagergren i sin beskrivning om, att man under reparationsarbeten påträffat medeltida byggnadspartier i slottets östra torn, men så vitt man nu kan se, finnes icke mycket, som vittnar härom. Hahrs åsikt, grundad på dessa meddelanden och huvudbyggnadens otvivelaktiga femtonhundratalskaraktär, att slottet skulle vara uppfört av Olov och Nils Ryning och endast ha fått sin borggård tillbyggd under Gabriel Oxenstierna, torde sålunda ej heller vara med rätta förhållandet överenstämmande. Vissa heterogena drag, som framkomma av planen, kunna förklaras av det långvariga och, som vi nedan skola se, avbrutna byggnadsarbetet. Tanken att en kastal, hörande till den gamla gården, legat häruppe och sedermera ingått i Gabriel Oxenstiernas nybyggnadsföretag bör kanske ej avvisas som orimlig, så länge vi ej veta, huruvida det gömmer sig en gammal byggnadskärna i den östra delen av slottet eller ej.

Riksdrotsens arbete på nybyggnaden kom emellertid snart nog att avbrytas genom några omständigheter, som han icke förutsett. Orsaken var egentligen den ovan nämnda strömmen. Gustav II Adolf hade fått sin uppmärksamhet riktad på denna kraftkälla och önskade tillgodogöra sig densamma för industriellt syfte. Han började fördenskull föra underhandlingar för att tillbyta sig Oxenstiernas domän. I vederlag bjöds Häringe jämte dess ladugård Hammerstad. Om detta byte förhandlades från 1622 och under den närmast följande tiden.



Fig. 3. Detalj ur karta över Tyresö av G. Boding 1748—1752. Tyresö slott.

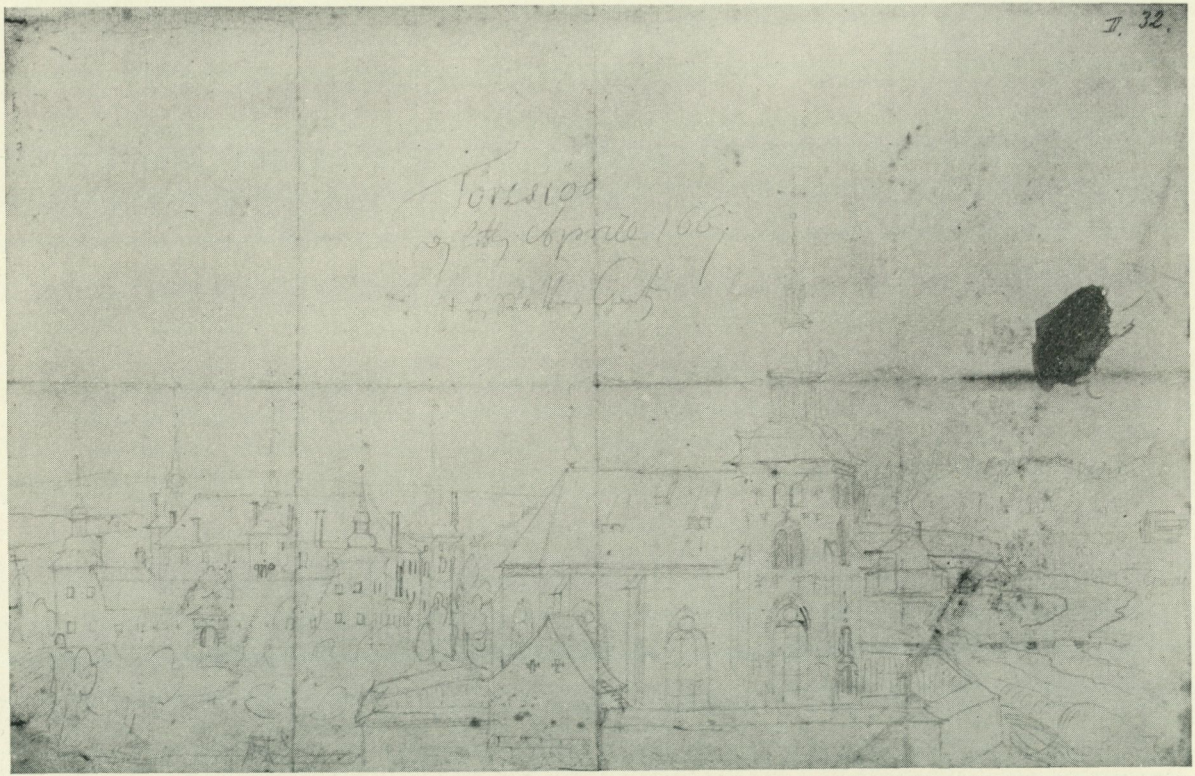

Fig. 4. Tyresö 1661. Blyertsskiss av Erik Dahlberg. Kungliga biblioteket.

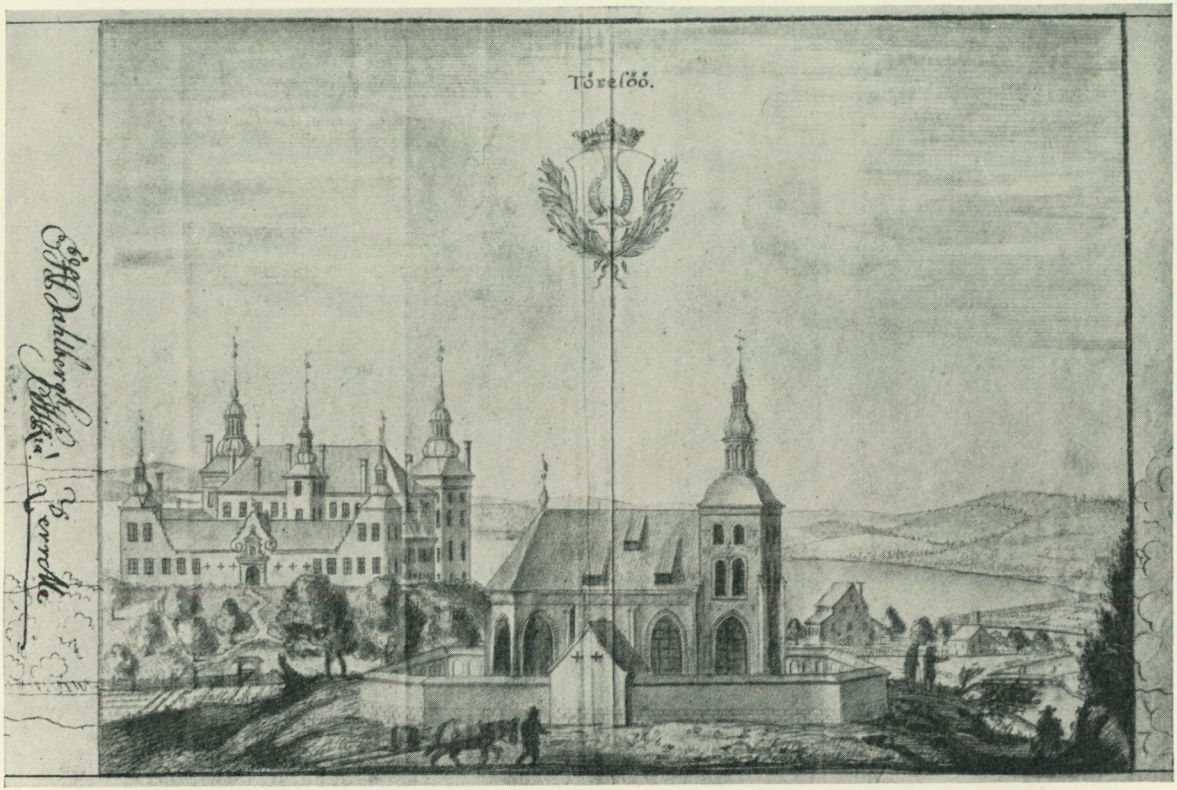

Fig. 5. Tyresö. Förlaga av Erik Dahlberg till kopparstick i Svecia antiqua. Kungliga biblioteket.

Oxenstierna själv var ej ohågad att göra bytet, då han till slut lyckades utverka mycket fördelaktiga villkor. Det var endast fru Barbro, som med den gamlas konservatism och kärlek till den egna torvan gjorde svårigheter i det längsta. När även hennes motstånd var brutet och allt omsider föreföll klart — endast konungens underskrift saknades — förlorade Gustav Adolf intresse för saken. Man upptäckte nämligen, att strömmen ej kunde utnyttjats på det sätt, som man tänkt sig. Sista gången vi höra saken omtalas är i ett brev från Gabriel Oxenstierna den 15 september 1624.

När bytesfrågan första gången beröres i riksdrotsens korrespondens den 29 mars 1622, utbrister denne inför utsikten att förlora Tyresö: »lyster mig efter denna dagen på denna gården inte mycket mera spendera . . . Summan att jag på Töresiö inte mera bygger.» I ett brev den 30 juli följande år är han ivrig att få klarhet i saken, så att han »så mycket säkrare och fastare däruppå måtte spendera och utan räddhåga bo därpå». Vid ett eventuellt byte ämnade han kräva ersättning för den omkostnad han redan haft på sitt nya slott. Så långt torde Oxenstierna ej ha hunnit med byggnadsarbetet under dessa två första år. Eftersom det projekterade bytesföremålet var Häringe, torde Tyresö ej ha haft några mera kostbara manbyggnader, när bytesavtalet träffades. Då Gustaf Horn 1628 erhöll Häringe i förläning, fanns på gården endast »en gammal och nederrött byggning», så att Horn måste uppföra ett hus i trädgården, till dess han fått en ny bostad uppbyggd.

Då konungens planer på Tyresö förfallit och sedan modern 1624 avlidit, hade Oxenstierna fria händer på Tyresö. Först mot slutet av 1620-talet, eller omkring 1630, synas dock arbetena åter ha igångsatts, ty ännu 1632 och 1633 pågå tak- och inredningsarbeten på slottet. Brottstycken av dessa års räkenskaper ha nämligen gått till eftervärlden och ge några glimtar från den avslutande byggnadsverksamheten på slottet.

I en räkenskapsbok för Tyresö för åren 1632 och 1633, vilken förvaras bland de De la Gardieska samlingarna i Lunds univer-

sitetsbibliotek, upptagas bland de övriga utgiftsposterna även en del uppgifter rörande arbetet på »stenhusbyggningen» vid Tyresö. På en lös lapp har man gjort en specifikation med titeln: »A:o 1632 Steenhus Byggningen på Tyresiöö debet till Peder Ercksson för efterskrefne.» Härefter följer en del poster. Av dessa handlingar erfara vi, att en mäster Hans enligt sitt kontrakt att göra det nya huset helt färdigt erhållit 1100 riksdaler utom naturaförmåner. Denna summa bokfördes på 1632 års räkning. Arbetsposter, som detta år dessutom upptagas, äro bl. a. tornet över trappan, d. v. s. det numera försvunna men på Sveciabilden synliga trapptornet på norra fasaden, samt portstugan. På denna och »korsstugan» hade murmästarna, av vilka en hette mäster Jost, arbetat. Man byggde detta år huv åtminstone på ett av tornen och lade trossbottnar i slottets båda våningar. Golv lades dessutom i stora salen, och Melker snickare använde 4,000 spikar till panelningsarbeten. Samme man erhöll även ersättning för att han gjort »ett hakelås till fångetornet,» d. v. s. den sydvästra tornkällaren. Följande år lade Lennart Timmerman golv i båda tornen och husets övriga kammare. Mäster Hans honorerades för sitt arbete med skorstenarna, d. v. s. spislarna, i stora salen och i båda tornen. Man var dessutom detta år sysselsatt vid stora trappan och spånade trapptornets huv. Utom dessa arbeten, som synas ha koncentrerats till slottets huvudbyggnad, förekommo sådana på badstugan, fähuset och hönshuset. Nästan uteslutande var det bräder, bjälkar och spik, som här begagnades till byggnadsmaterial.

1633 hade man således hunnit ganska långt med arbetet på slottet. Till det yttre stod av allt att döma huvudbyggnaden detta år färdig, och som vi sett arbetades redan med iver på inredandet av våningarna. Den detalj, som fullbordades sist på huvudslottet, var tydligen trapptornet. Om borggårdsbyggningarna erhålla vi föga besked. Portstugan torde möjligen kunna hänföras till denna anläggning. Troligen tillkomma borggårdslängorna först följande år. Snart nog torde anläggningen i sin helhet ha stått färdig. När riksdrotsen i mars 1641



Fig. 6. Skulpturfragment från det Oxenstiernska Tyresö.

begrovs i sin nya kyrka, kunde Tyresö efter begravningshögtidligheten icke blott härbärgera den unga drottningen utan också, som Bengt Baaz skriver till pfalzgreven Johan Kasimir, »alla, som av någon kvalitet voro.» Hit hörde, som en bevarad förteckning visar, gräddan av den svenska adeln. De övriga blevo logerade »straxt hos uti träbyggningar och byar, dit vin och mat nogsamt försändes.» Med andra ord — de fingo bo i den gamla gården.

Det slott, som Gabriel Oxenstierna lät bygga, lära vi känna

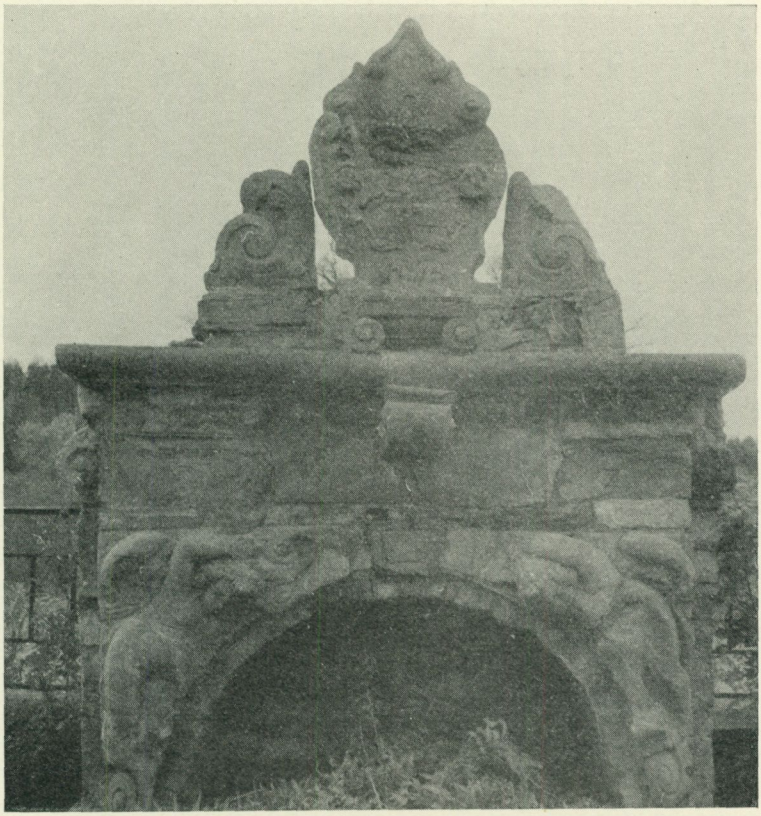

Fig. 7. Skulpturfragment från det Oxenstiernska Tyresö.

genom Erik Dahlbergs avbildning i Sveciaverket. Ett mera omedelbart intryck än Perelles gravyr därstädes och tecknarens omsorgsfullt utarbetade förlaga, fig. 5, ger en lätt och frisk blyertsskiss, vilken Dahlberg har daterat den sista april 1661, fig. 4. Tecknaren har stått på backen norr om kyrkan och återgett landskapet. Närmast ligger det vackra templet och till vänster i fonden reser sig det tornrika slottet på sin kulle. Dahlberg har tydligen sökt få med så mycket som möjligt av

områdets märkvärdigheter, ty längst till höger skymtar man även strömmen med sina bruksbyggnader. Det hela är ett av dessa impressionistiska och verklighetstrogna blad, som höra till det topografiskt mest värdefulla Dahlberg gett oss.

Blyertsförlagan och Perelles gravyr visa icke några avvikelser i fråga om slottets utseende. Den yttre borggårdsflygeln gör dock redigare intryck på skissen, och likaså skönjer man här en sedermera utlämnad dekorativ detalj på trapptornet.

Tar man en modern uppmätning och äldre kartor till hjälp, kan man med ledning av ovannämnda bildmaterial lätt nog bilda sig en uppfattning om den Oxenstiernska borgens utseende.

Uppe på sin kulle gjorde Tyresö med sina fem spånklädda torn och sina ansenliga byggnadslängor ett imponerande intryck. Det förtjänade verkligen Loccenius' beteckning »egregia domum vel arx». Orienterad i öster och väster vände huvudbyggnaden sin södra fasad mot viken, sin norra mot borggården. Huset bestod av två våningar ovan en källarvåning med stora fyrkanttorn i sydvästra och sydöstra hörnen och ett mindre trapptorn på borggårdsfasaden. Gården var helt kringbyggd av envånings stenhus. I de yttre hörnen av borggården reste sig två mindre torn som avslutning på den norra längan. Samtliga torn kröntes av hjälmar med vulst, lanternin och spets med flöjel. Genom norra flygeln förde ett portvalv infattat av en rusticerad portal, uppåt avslutad av två gaveluppsatser. Entrén markerades dessutom av ett särskilt gavelbygge med volutrösten. Trappgavelliknande murar förbundo den norra muren med borggårdstornen, ett drag, som gjorde ett tämligen arkaiskt intryck i miljön.

Om byggnadens yttre och inre skulpturala dekorativa utstyrsel vittna några bevarade fragment i sandsten. De företräda, vill det synas, en äldre och en yngre stil. Till den senare gruppen hör ett par putti i hög relief, som tydligen ingått i en portalomfattning, fig. 7. Ett par lejon, som nu förvaras i källaren, torde även ha tillhört en portal. Vad beträffar de båda putti så antyda de en komposition, som begagnats vid Tyska kyrkans

sydportal, färdig år 1643. Ett namn i 1632 års räkenskaper ger oss kanske också möjlighet till en konstnärlig attribution: mäster Jost. Troligen är det här frågan om Jost Henne, bekant som mur- och byggmästare samt bildhuggare. Denne arbetade 1629 på ovan nämnda portal. 1634 slöt Henne kontrakt med Maria Eleonora om att uppföra en ny byggnad vid Strömsholm och ungefär samtidigt arbetade han på Riddarholmskyrkans gustavianska gravkor. Om hans bildhuggartalanger vittnar även norra portalen till Lantmäteristyrelsens hus i Stockholm samt gaveln på Jäders kyrka. 1644 avled han.

Vad slottets planfördelning beträffar, så försvåra de många ombyggnaderna möjligheten att bilda sig en exakt föreställning därom. När det gamla trapptornet på 1700-talet togs ned, inbyggdes trappanläggningen i slottet, och denna anordning rubbade givetvis den ursprungliga dispositionen. Senare och ända in i senaste tid ha rummen blivit föremål för åtskilliga omgrupperingar. En uppmätning av källarvåningen ger dock en uppfattning om den ursprungliga dispositionen, fig. 8. Bortsett från det rivna tornet torde anordningen i stort sett vara den primära. Tvärs genom byggnaden leder sålunda den för alla våningarna utmärkande, tidstypiska korridoren, här kallad farstugugången. En annan korridor går i slottets längdaxel — även det ett vanligt drag i vår äldre husbyggnadskonst. Källarplanen är sällsynt klar och redig. Framför allt imponerar det stora västra rummet, »kyrkan». Härifrån har en spiraltrappa fört upp i huset. Nästa etage var huvudvåningen, fig. 9. Den inrymde de dagliga rummen och representationsgemaken, grupperade på var sin sida om farstugugången. På Tyresö var salsidan förlagd i öster, bostads- eller sängkammarsidan i väster. Stora salen låg omedelbart intill korridoren med sina fönster vettande mot den vackra utsikten i söder. Intill stora salen slöto sig av allt att döma två rumssviter om vardera två rum. Den andra sidans, vardagssidans, rum känna vi bättre. Närmast korridoren men i norr, med fönstren åt borggården, så att herrskapet kunde följa arbetet och

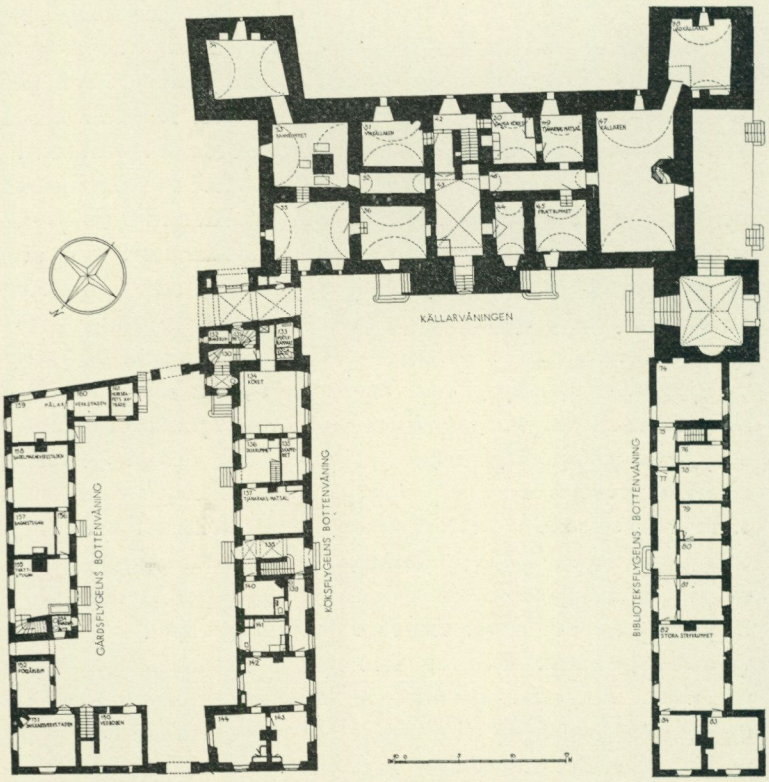

Fig. 8. Plan av Tyresö. Slottets källarvåning och flyglarnas bottenvåningar.

händelserna här, låg lilla salen, matsalen. Stora hörnsalongen åt väster, fyrkanten kallat, användes som sängkammare. I söder motsvarades dessa stora rum av en rad smärre kammare. Vi återkomma närmare till dessa olika gemak i samband med Maria Sofia De la Gardies inredningsarbeten. Den övre våningens rum synas ha varit grupperade kring två vinkelräta korridorer, fig. 10.

En glasmästarräkning från år 1647 ger oss namnen på en rad rum i det gamla Tyresö. Här upptagas lilla salen, fyrkanten, frustuvan, köket och »kammaren därhos», stora sals-

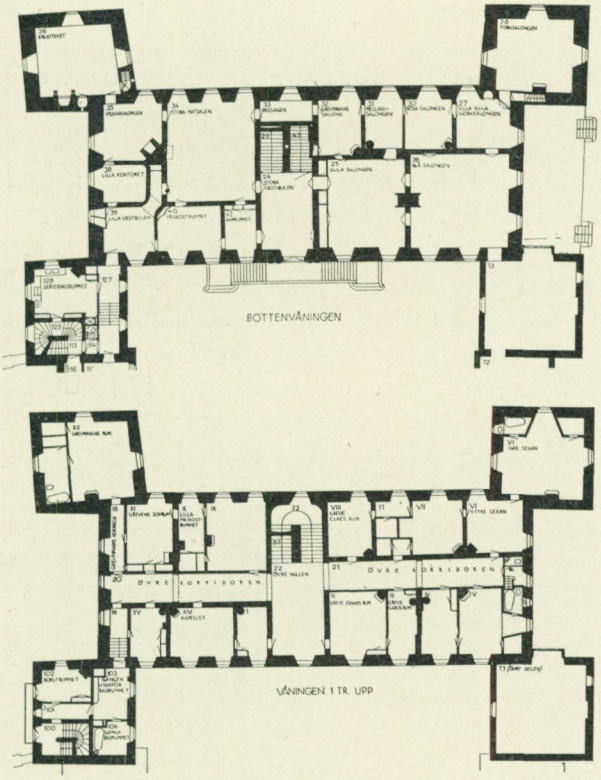

Fig. 9—10. Planer av slottsbyggnaden på Tyresö. Botten- och övervåningarna.

förstugan, fateburen — troligen ett parti av förstugan — trapporna, hovmästarkammaren, skomakarkammaren, stora salen, bagarstugan och gamla fogdestugan. Av dessa rum torde väl åtminstone bagarstugan, fogdestugan och skomakarekammaren ha legat i flygelbyggnaderna.

I fråga om rumsfördelning och disposition anslöt sig Tyresö sålunda direkt till de bruk och former, som voro gängse i början av 1600-talet i vårt land. Häringe, Ulvsunda och Makalös, samtliga något senare än Tyresö, representera ett liknande

planschema. Genom sitt särskilda trapptorn företräder Tyresö en äldre typ, och slottet är således i detta fall en övergångsform, stående på tröskeln mellan två skeden. Såsom vi nedan närmare skola beröra, röjes detta övergångsstadium i bostadsskick och byggnadskultur även i andra avseenden. Det förefaller sålunda som om man, när arbetet på slottet 1630 återupptogs, ägnade mera utrymme åt bostadsrummen, gjorde dem större och bekvämare i enlighet med en ny tids större pretentioner.

Detta förhållande skulle kunna bidraga till att förklara vissa oregelbundenheter i planen. Anmärkningsvärt är sålunda, att det östra partiet av slottet är kortare och mera sammanträngt än det västra. För att vinna symmetri med den västra sidan ha fönstren här placerats avsevärt tätare. På södra fasaden är avståndet från det mellersta fönstrets mittpost till östra tornets insida ej mindre än tre meter kortare än motsvarande avstånd på västra sidan. På borggårdsfasaden blir divergensen något mindre på grund av korridorens skeva förhållande till längdaxeln.

Det östra tornet har en anmärkningsvärt sned plankontur, men det oaktat kan man icke av grundplanen utläsa, huruvida några äldre byggnadspartier ingå i det nya slottet. De skottgluggar och igenmurade lönnrum, vilka, som man velat göra gällande, skulle vittna om att ett fast hus med försvarstorn ingått i byggnadskomplexet, kunna mycket väl tillhöra det Oxenstiernska byggnadsskedet. Skottgluggarna inskränka sig till korsformiga ljusöppningar, och sådana funnos även, som Dahlbergs teckning upplyser oss om, i den yttre borggårdslängan.

Den ovan nämnda oregelbundenheten i den f. ö. så homogena byggnadsanläggningen kan, som nämnts, förklaras av att byggnadsarbetet bedrevs i två etapper. När den avbrutna byggnadsverksamheten omkring 1630 återupptogs, var Oxenstierna ej längre nöjd med det lilla och mörka slott han ursprungligen tänkt sig. Nya byggnadsföretag i Sverige hade givit honom andra förebilder än de gamla femtonhundratalsborgarna, och

han ville nu ha större och ljusare utrymmen. Han lät alltså förlänga byggnadskroppen, och man sökte därvid infoga det redan uppförda murverket i den nya kompositionen.

Omkring 1620 hade man ännu stått på femtonhundratalets ståndpunkt med dess markerade fortifikatoriska intressen. När arbetet återupptages, sker det efter nya linjer. Det är ett representativt palats, som byggherren nu vill åstadkomma, ståtligt, präktigt och bekvämt. Tyresö är på så sätt ett intressant uttryck för en märklig brytningstid inom den svenska byggnadskonsten. Krisen äger rum under sextonhundratalets första decennier. Nu först når oss den verkliga renässansen inom arkitekturen. Adelsmännen övergå från att bygga borgar till att uppföra behagliga och trivsamma lantslott.

Tyresös arkitektur är ett typiskt uttryck för denna övergångstid. Det nya och det gamla ha i dess planutformning och i dess fördelning av byggnadsmassorna ingått en egendomlig förening. Vid utbildandet av själva huvudslottet har man följt en tradition från slutet av förra seklet och stannat för en rektangulär byggnadskropp med två hörntorn och ett trapptorn på fasaden. Det är en anläggningstyp, som är avhängig av fortifikatoriska syften. Från de framskjutande tornen kunde man bestryka fasader och gavlar. Den kringbyggda borggården inför ett motiv i kompositionen, som icke har med själva slottstypen att göra. Det är en relativ nyhet, och den kommer under den närmaste tiden att bli ett signum för den förnämare svenska herrgårdsbebyggelsen. Borggårdens karaktär är icke fortifikatorisk utan representativ.

Denna omständighet styrker, vad redan byggnadshistorien visat oss, nämligen att huvudslottet är det primära i anläggningen. Vad dettas plantyp beträffar, så har Hahr sammanställt Tyresö med några andra tretorniga slott och gjort gällande, att motivet närmast härstammar från Danmark. Några danska exempel, som direkt motsvara den svenska borgtypen, har han dock icke kunnat framdraga. Typen börjar lanseras i Sverige vid 1500-talets slut och kan sålunda i viss mån sägas utgöra

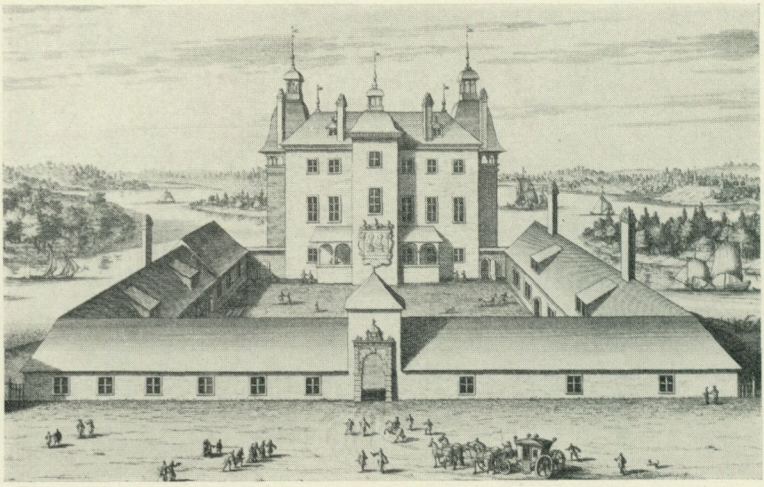

Fig. 11. Sturefors i Östergötland. Detalj ur kopparstick i Svecia antiqua.

avslutningen av och kulminationen på borgbyggnadens historia i Sverige. I fråga om klar och ändamålsenlig form och god förenkling står den mycket högt. Representanterna för denna borgtyp i dess mest karakteristiska utseende kunna sammanföras inom ett ganska snävt geografiskt område: Sturefors och Ekenäs i Östergötland, Visingsborg på Visingsö. Äldst är Sturefors, yngst troligen Visingsborg. Kronologiska gränspunkter: 1570- eller 80-talen—början av 1600-talet.

Omständigheter synas tala för att Sturefors varit den närmaste förebilden, när Oxenstierna lät göra upp de första planerna för Tyresö. Sturefors, fig. 11, tillhörde nämligen även det riksdrotsen, ty godset hade tillfallit honom genom hans gifte med Märta Bielke 1611. Bröllopet firades, som ovan nämnts, på Sturefors, och Oxenstierna vistades ofta på det relativt nybyggda Bielkeslottet. Det låg alltså snubblande nära till hands för honom att planlägga sitt och hustruns nya slott med Sturefors som mönster. Enligt de iakttagelser vi ovan gjort, syntes byggherren även till att börja med ha nöjt sig med Sturefors' små utrymmen och alltså korta byggnadskropp.

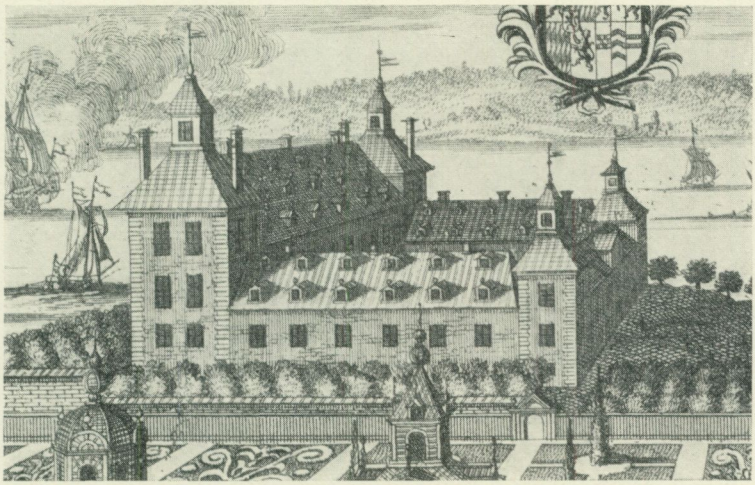

Fig. 12. Skenäs i Östergötland. Detalj ur kopparstick i Svecia antiqua.

Sturefors har endast fem fönsteraxlar. Först sedermera lät han, som vi ovan antagit, på Tyresö ändra detta förhållande.

Vad borggården beträffar, så är denna, som ovan nämnts, en relativ nyhet på svensk botten. En herrgårdsbebyggelse med borggårdslängor av sten flankerande huvudslottet och omgivande en regelbunden borggård är ett motiv, som först får sin klara utformning i Frankrike mot 1500-talets slut. Det utvecklar sig ur den kringbyggda fyrlängade borgen och innebär närmast en avfortificering av denna för att vinna monumentalitet och en festligare gårdsplan. En fullt utbildad komposition av detta kynne introduceras i Sverige av pfalzgreven Johan Kasimir med Skenäs 1626, fig. 11. Pfalzgreven hade dessförinnan i sitt lilla grevskap i Pfalz, tydligen med tillhjälp av en franskt skolad arkitekt, åstadkommit ett första prov på denna slottstyp. Liknande anläggningar åstadkommer samme byggherre på 1630-talet vid Bråborg och Rönö, liksom Skenäs belägna i Östergötland.

När Gabriel Oxenstierna 1630 återupptar byggnadsverksamheten vid Tyresö, anknyter han till pfalzgrevens exempel vid

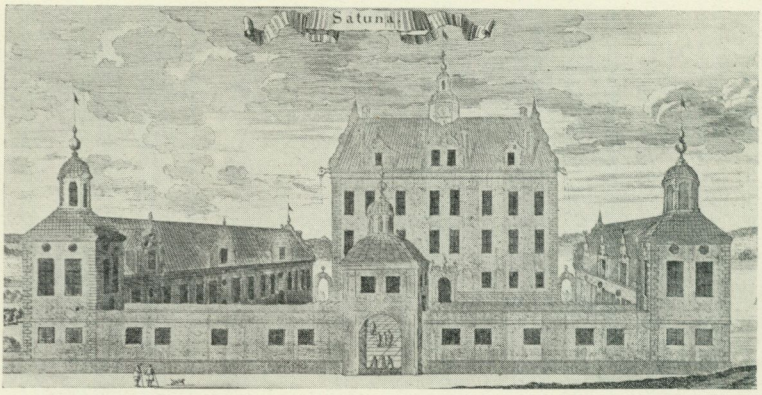

Fig. 13. Sätuna i Uppland. Detalj ur kopparstick i Svecia antiqua.

Skenäs. Han tar upp motivet med den kringbyggda gården, och efter förebilden låter han borggården utåt flankeras av ett par torn. Den regelbundenhet och slutenhet, som karakteriserar Skenäs nästan klassicistiska komposition, har dock icke överflyttats till Tyresö. Ett annat mera germanskt formspråk klingar här igenom, kännetecknat av framspringande torn och förkärlek för gavlar. Den borggårdstyp, som Gabriel Oxenstierna åstadkommer vid Tyresö, kom dock i förstone att få en vida större betydelse än pfalzgrevens. Den anammas på olika håll av familjen Oxenstierna, så att den nästan blir ett karakteristikon för den Oxenstiernska släktens byggnadsföretag under 1630-talet. Själv bygger riksdrotsen sålunda en förborg vid Sturefors av samma slag som Tyresös ehuru enklare till sin utformning. Som ett minne av hans insats där har en vapentavla med Oxenstierna- och Bielkevapnen gått till eftervärlden. Sturefors och Tyresö ha alltså ganska mycket gemensamt och uppträda även i Svecia med stort syskontycke. Mot slutet av sin levnad började Gabriel Oxenstierna bygga vid Sätuna, där den slottstyp, som kan sägas uppträda i embryoform vid Tyresö, får ett mera moget uttryck. Simon De la Vallée och Nikodemus Tessin d. ä. hade nämligen då ingripit. Dessa arkitekter

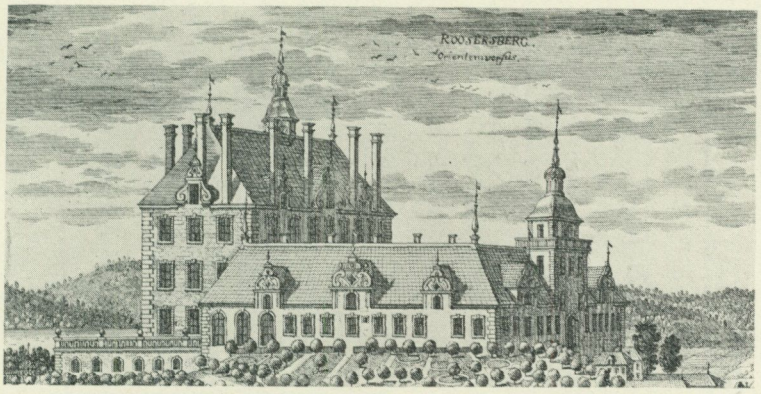

Fig. 14. Rosersberg i Uppland. Detalj ur kopparstick i Svecia antiqua.

hade tagit uppslaget på entreprenad och givit det en starkare konstnärlig hållning. Vid Sätuna var troligen Nikodemus Tessin byggmästaren, fig. 13. Etapper mellan Tyresö och Sätuna utgöra Tidö och Rosersberg. Axel Oxenstierna planerade vid det förstnämnda slottet en kringbyggd borggård, redan innan Simon De la Vallée utarbetade sin artistiska lösning. En liknande företeelse kunna vi konstatera vid Rosersberg. Här började riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna redan 1634 bygga ett slott med kringbyggd borggård, och även här gav De la Vallée anläggningen en yttre avslipning, fig. 14.

I denna utveckling är alltså Tyresö det första ledet. Det säger sig självt, att huvudbyggnadens torn i nästa stadium omedelbart falla bort och ersättas av mera prydliga än försvarsdugliga lanterniner ovan porten eller i hörnen av borggården. Snart förses den yttre längan med altantak. Man har då nått fram till en enhetligt komponerad slottsensemble, ett förnämligt palats, med sådana egenskaper, att det ansågs värdigt att representera hela det svenska ridderskapet. Simon De la Vallées riddarhusförslag blev dess mest praktfulla exponent. I Tyresö klingar sålunda det gamla ut i ett sista ackord, och här tages

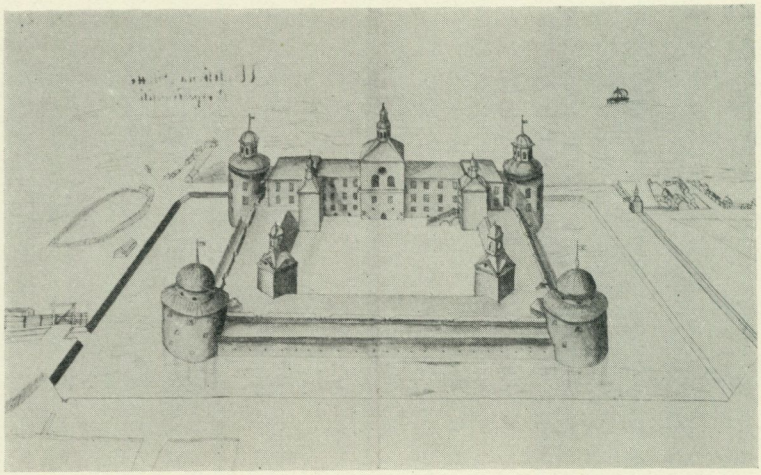

Fig. 15. Vadstena slott. Detalj ur akvarell i »Schwensche Plante Booken.» Krigsarkivet.

det nya temat upp. I utvecklingen från 1500-talets borgbyggnad till 1600-talets herrgårdskultur intar Tyresö därför en märklig och intressant position.

Tyresöanläggningen kan på detta vis härledas, utan att vi behöva liera dess historia med något byggmästarnamn. Ännu hade ej heller byggmästarpersonligheterna blivit tillräckligt starka för att på allvar hävda sin ställning vid sidan av byggherrarna. Men slottets formspråk röjer dock en personlig, konstnärlig vilja. Vem var dess mästare? Inga uppgifter som kunna ge full klarhet i saken ha gått till eftervärlden. Några omständigheter synas dock peka i en viss riktning. Ehuru anvisningen måhända ej leder oss fullkomligt rätt, vilja vi dock följa den.

Den ledande arkitekten i Sverige under 1500-talets sista och 1600-talets första decennier var utan tvivel Hans Fleming. Han är ännu mest bekant som fästningsbyggare, men han gjorde även en betydande insats som skulptör, stadsplanerare och arkitekt. Hans verksamhetsfält hade länge sitt centrum i

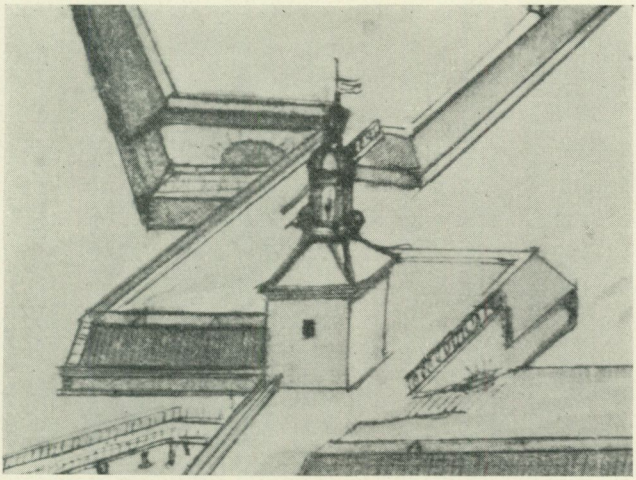

Fig. 16. Porttorn vid Jönköpings slott. Detalj ur akvarell, sannolikt av H. Thome. Krigsarkivet.

Vadstena slott, där han år 1590 efterträdde Arent de Roy som byggmästare. Det var sålunda han, som efter 1598 års eldsvåda återuppbyggde ett par av slottets torn och lade nytt tak på detsamma. Senare ledde byggmästaren arbetet på att förvandla Vadstena till en enhetligt verkande byggnad, och det var genom hans medverkan, som slottet fick sitt slutgiltiga regelbundna utseende. Sitt verk krönte Fleming med de vackra gavlarna, av vilka den östra och vackraste bär årtalet 1605. Det perspektiv över Vadstena, som förvaras i Svenska planteboken, återgår av allt att döma på Flemings ritning, fig. 15. Om man bortser från de till befästningssystemet hörande rundlarna, ha vi här en slottsanläggning, som företer många likheter med Tyresö. Huvudslottet med sina tre spiror och borggården med sina posterande torn i de yttre hörnen äro påtagliga överensstämmelser. Det mest uttrycksfulla formspråket, tornprofileringen, ger också prov på en anmärkningsvärd likhet. Med sin stympade pyramid, sin vulst och sin lanternin företräda dessa tornhuvar samma typ som representeras vid

Tyresö. Denna tornhuv möter oss även vid ett annat av Flemings verk. På ett perspektiv över Jönköpings slott se vi att porttornet — det enda arkitektoniska tillskottet — krönes av den från Tyresö kända tornsilhuetten med sin karakteristiska vulst, fig. 16. År 1619—21 ledde mäster Hans uppförandet av kansliflygeln vid Stockholms slott, en byggnad, som med sina trapp- och flanktorn starkt erinrar om Tyresö i anläggningen.

Enligt vår mening tala även de Braheska byggnaderna på Visingsö för att Fleming där skulle ha varit arkitekt. Nisser har redan vågat en gissning, att Fleming skulle ha varit verksam vid slottets södra länga. Det synes oss dock av flera skäl troligare, att det är den tretornförsedda västlängan, som tillkommer under Flemings ledning, ej det ålderdomliga, trappgavelförsedda sydslottet. I väster finna vi dessutom enligt Dahlbergs teckning de omtalade tornhuvarna. Till slut talar även en annan omständighet för att Fleming vid denna tid var verksam vid Visingsö: den nu, i början av 1600-talet, ombyggda Brahekyrkan, vars nya plan med sitt halvrunda kor endast fick en direkt samtida motsvarighet i vårt land — kyrkan i det hisingska Göteborg. Och här var det bevisligen Fleming, som utstakade planen. Bland Flemings många andra arbeten kan här nämnas, att han år 1613 av hertig Johan kallades till Norrköping för att lägga grunden till hans slott därstädes, det lika tornrika som intressanta Johannisborg.

Fleming var sålunda knuten till samma furstehov, där Gabriel Oxenstierna var kansler, och de två männen torde ha haft åtskilligt att göra med varandra. Bevisligen stod Oxenstierna även i kontakt med byggmästaren. Av ett brev till Axel Oxenstierna strax efter hertig Johans död 1618 framgår det, att han har förbindelse med Hans byggmästare, d. v. s. Fleming. Denne arbetade då med hertig Johans gravvård i Linköpings domkyrka. Även om Fleming var Oxenstierna behjälplig vid uppgörandet av planerna för Tyresö, så kom han dock ej att utöva någon kontroll över byggnadsarbetet. Han avled nämligen, vill det synas, redan 1623.

Den, som de sista åren leder arbetet på Tyresö, heter visserligen även han mäster Hans, men det kan icke vara den gamle Fleming utan en annan. Den mäster Hans, som upptages i 1632 och 1633 års räkenskaper, torde blott kunna syfta på en — mäster Hans Forster, Hans Murmästare kallad, vilken några år senare får i uppdrag att uppföra kyrkan vid Tyresö. Hans Forster är mest känd som kyrkobyggmästare. Sålunda tecknade han 1634 kontrakt angående uppförandet av Jakobs kyrka i Stockholm och uppbyggde senare Kristine kyrka i Falun i former, som starkt erinra om Jakobs och Tyresös. Men även i samband med tidens större profana byggen finna vi hans namn. Forsters formspråk lära vi känna av det hus han uppförde åt sig i Stockholm vid Stora Nygatan. (Le Pautres stick över Karl X Gustavs begravning: tredje huset till vänster om Ryningska palatset.) Det avviker från det, som kommer till uttryck vid Tyresö slott. Någon konstnärlig inverkan på Oxenstiernas byggnad torde Forster sålunda ej ha haft. Det synes i stället vara de Flemingska riktlinjerna, som i detta fall ha följts även vid de sista årens arbete.

Efter Gabriel Oxenstiernas död år 1640 ärvdes Tyresö av hans son Gustav Gabrielsson Oxenstierna, och sedan denne år 1648 avlidit, kom egendomen i hans makas, Maria Sofia De la Gardies händer. Den unga änkan var då blott 21 år gammal, men hon visade sig kunna sköta sina många gods med insikt och kraft. Angående hennes stora insats på det praktiska livets fält, hennes energi och uppslagsrikedom, då det gällde åkerbruk, industri och handel, kan hänvisas till Bertil Boëthius' uppsats i detta arbete. Vi vilja blott här uppehålla oss vid, vad hon åstadkom vid det käraste av sina slott, vid Tyresö. Hennes mustiga brev ge icke många upplysningar av intresse härvidlag, men några byggnadsräkningar och hantverkarkontrakt, som förvaras bland hennes papper i Lunds universitetsbibliotek, låta oss få en aning om de högst betydelsefulla inredningsarbeten, som bedrevos på hennes initiativ. Ehuru Maria Sofia De la Gardie i Ebba Brahes f. d. malmgård på Söder hade

ett präktigt inrett Stockholmspalats och vid Skarpnäck på vägen ut till Tyresö ett omkring 1663 uppbyggt litet säteri, var dock morgongåvogodset Tyresö hennes mest omtyckta tillflyktsort. Det var endast under vintermånaderna, som hon höll sig inne i staden. Grevinnan lät då blott elda »hertigkammaren» och ett par andra rum ute på Tyresö.

Några yttre förändringar av slottet synes hon icke ha åstadkommit, men däremot bedrev hon omfattande interiörarbeten. Rumsinredningarna från seklets början — härav återstår ännu en vackert arbetad dörr — passa ej längre den tidens människor, som mer och mer börja få franska vanor och fransk smak. Drottningholms eleganta rumssviter gå i spetsen som lysande föredömen, och tidens stormän visa sig icke vara sämre än Hedvig Eleonora. Under 1670-talet kulminerar adelsmännens praktlystnad, och de många stormansslotten få en rad lysande gemak i gips, måleri och snickeriarbete. Maria Sofias bror Magnus Gabriel De la Gardie intar härvid en rangplats. Han har vid sitt hov en hel skara av konstnärer och hantverkare, som pryda hans slott i den nya tidens anda.

År 1670 börja inredningsarbetena på Tyresö och fortsätta ett stycke in på nästa decennium. Den 24 november 1670 tecknade grevinnan kontrakt med snickaregesällen Gert Volckems, vilken förband sig att uti stora huset på Tyresö förfärdiga fönsterkarmar och fönsterbågar »efter sådant maner som nu brukeligt är». Volckems skulle erhålla sex riksdaler för varje karm samt fritt ljus och fri säng, så länge han arbetade. Ekvirket skulle grevinnan släppa till, men kosten fick snickaren bestå sig själv.

Större intresse än detta kontrakt har Maria Sofia De la Gardies uppgörelse med stuckatören eller gipsmakaren Erik Niure i mars 1676. Det första utförliga kontraktet är nu försvunnet, men arbetsräkningar och en senare komplettering av avtalet tillåta oss dock att bilda oss en föreställning om hans arbete. I mars 1676 åtog sig Niure sålunda gipsarbeten i salen, fyrkanten och förmaket mot en ersättning av 500 rdr, i juli

1678 förband han sig att utföra en alkov för 350 rdr, och i september samma år tecknade han kontrakt angående ett kabinett. Detta sistnämnda kontrakt, som är daterat den 27 september 1678, är bevarat. »Såsom vi hava ackorderat med gipsmakaren Erik Niure om något gips- och snickarearbete uti vårt hus på Tyresö och uti samma kontrakt förmäles om ett kabinett, som skulle bli förfärdigat med gipsverk i taket och väggarna med träverk efter arkitekturen uppsnickrade, men oss nu annorlunda betänkt, nämligen att taket eller valvet bliver med mera gipsverk besirat, än såsom uti kontraktet utnämnes, och väggarne skola bliva med pilastrar av svart och vit marmorarbete efter den korintiske ordern gjorde och välposterade.» Niure skulle på samma sätt även förfärdiga ett litet bord, »som kunde vara tjänligt uti kabinettet». I dekorationen skulle även ingå två nischer, och i dessa skulle placeras svarta marmortavlor med en inskrift av vita eller gula bokstäver.

Det var sålunda ett synnerligen präktigt rum, som grevinnan här lät inreda i sitt slott, och det kom icke att bli det enda. Praktfullt dekorerad var synbarligen likaså stora salen, även kallad gipssalen. Den fullbordades 1680 av Niures medarbetare Simon Nauclerus, känd från arbeten i Riksbanken 1679 och Maria kyrka 1681. I en bevarad skrivelse åtager denne sig att fullborda gipsverket i den stora salen efter desseins och spiseln därsammastädes efter avritningen, »väl utsirat med troféer och tvenne små bilder». Den bröstbild, som skulle kröna spiselns dekorering och placeras ovanför spiselhyllan, anförtroddes dock en mera specialutbildad kraft — skulptören Abraham L'Ammoureux.

Sängalkoven, vilken ursprungligen placerats i lilla salen strax till höger om farstugugången, vill man 1679 flytta till fyrkanten d. v. s. hörnrummet väster härom. Om denna alkov heter det nu i Nauclerus' kontrakt: »Item alkoven förfärdigas efter Niurens dessein. På sängrummet ett vapen.» Utantill runt om skulle dock arbetet utföras efter en ny, av Nauclerus uppvisad ritning. Kornischen, som redan påbörjats efter Niures rit-

ning, skulle likväl fullbordas. F. ö. heter det om arbetet här, att spiseln skulle göras på ett sätt, som så bra som möjligt anpassade sig efter rummets karaktär. Man fick dessutom inte glömma, det har den praktiska husmodern inpassat i kontraktet, att spiseln även skulle kunna användas för sitt ändamål, för »fyrning». Det som var ämnat att »concordera» mot spiseln, skulle utföras på liknande sätt. Till slut framställes kravet, att »alkoven skall med vackert sirat in alles fullbordas» med undantag av två stora bröstbilder, »som på panelningen ståendes bliver». Dessa voro således reserverade för L'Ammoureux eller någon annan bildhuggare. Även förmaket utanför alkoven, alltså ett rum söder om hörnrummet, ingick i Maria Sofia De la Gardies paradsvit. Detta rum skulle överdragas med kalksnideri på väggar och tak och förses med en liten kornisch uppe omkring taket.

Stuckatörernas verk kompletterades av boaseringsarbeten, vilka genom ett kontrakt den 7 april 1684 anförtroddes åt en snickarmästare Henrik Möller. Stora gipssalen skulle sålunda panelas och förses med listverk kring fönstren och vid hörnen. Golvet skulle läggas med åttkantiga ekrutor med ett fält av ljusare trä mitt i rummet och en »hörnig» ekruta framför varje fönster. I lilla salen skulle snickaren utföra takgesims och dörrar, däribland en blinddörr för symmetriens skull. Han skulle dessutom förfärdiga två skåp, som borde »concordera» med ett redan befintligt skåp och spiseln. Sedan alkoven, som ännu befann sig i rummet, flyttats över till fyrkanten, skulle gemaket förses med ett »rutevis» mönstrat golv. Även fyrkanten skulle panelas och förses med nytt golv. De båda tornkamrarna skulle slutligen inredas efter den dessein, enligt vilken man redan börjat arbeta. Rummen kommo sålunda att förses med blinddörrar — sådana finnas fortfarande till murtrapporna nedåt valven — samt panelades och erhöllo nya fönsterbågar.

Dessa dokument ge oss alltså upplysning om högst intressanta arbeten. Grevinnan De la Gardie åstadkommer av dessa

att döma en praktsal samt en dyrbart inredd sängkammarsvit, som kulminerade i sovrummets eleganta alkov. Det är ganska typiskt, att sängkammaren med angränsande gemak kom i mittpunkten av intresset — det var så den förhärskande tidssmaken bestämde. Praktexemplet på denna franska inriktning bjuder oss Drottningholm, men maken härtill kunde många andra slott uppvisa såsom Mälsåker, Salsta, Ericsberg, Läckö och Karlberg. Det var tydligen det sistnämnda slottets av Magnus Gabriel De la Gardie praktfullt inredda gemak, som utgjorde den närmaste förebilden för Tyresös härskarinna. Det var även de här verksamma konstnärerna, som hon engagerade för sina syften. På 1670-talet arbetade nämligen enligt Hahr gipsmakaren E. Niure och bildhuggaren Abraham L'Ammoureux m. fl. med rummens dekorering på Karlberg. Den förnämste av stuckatörerna vid denna tid, Carlo Carove, var även verksam här liksom Heinrich Lichtenberg, och arbetet bedrevs i sin helhet under Jean De la Vallées ledning.

Även om man ej alldeles får förbise betydelsen av arkitekternas stilbildande uppslag, så förtjänar dock Carlo Carove en särskild plats i denna tids konsthistoria. Redan mängden av bevarade monument ger hans alstring en särskild resning och påtaglighet, dessutom står hans produktion i de flesta fall på ett mycket högt konstnärligt plan, när det gäller kompositionernas fantasifulla och eleganta rikedom och utförandets finess. Arbeten av hans hand i Ericsberg, i Kaggska gravkoret i Floda kyrka, i Drottningholm, Mälsåker m. fl. platser ge prov på hans högt utvecklade stil. Vid flera av dessa rumsinredningar tycka vi, att vi känna igen motiv från Tyresöhantverkarnas kontraktbestämmelser. Carove bildade av allt att döma skola i vårt land, och det torde icke vara förhastat att antaga, att Erik Niure fått sin utbildning under italienarens ledning. Den föga kände Nauclerus torde även han ha företrätt en liknande stil. Att både Niure och Nauclerus säga sig utarbeta egna ritningar betyder blott, att de ägde en kunnighet, som gjorde dem kapabla att självständigt utföra ett arbete. Upp till samma

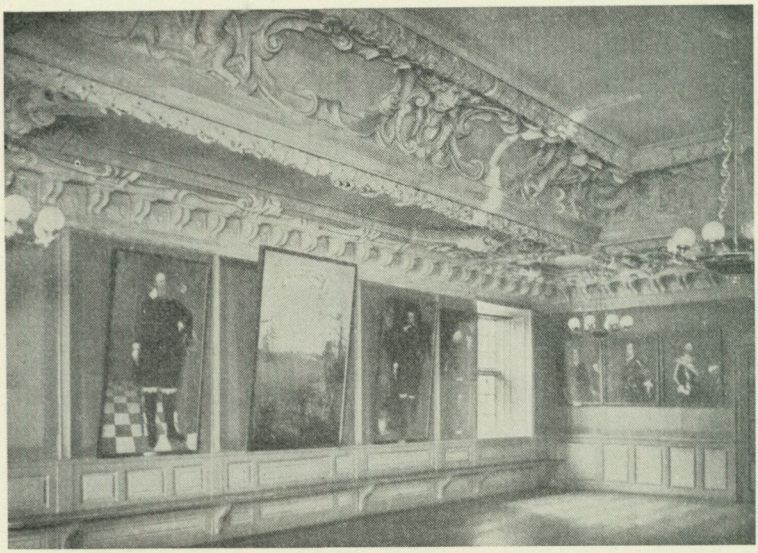

Fig. 17. Rikssalen på Karlberg. Efter Svenska slott och herresäten.

plan som läromästaren torde de dock aldrig ha mäktat svinga sig.

När vi vilja bilda oss en föreställning om Tyresös gemak, ha vi sålunda ett rikt jämförelsematerial, men närmast till hands ligger det ju att studera de ännu välbevarade salarna på Karlberg, där både Niure och L'Ammoureux arbetat. Rikssalen och det nyrestaurerade de la Gardieska rummet i detta slott ge båda prov på präktiga gipstak, fig. 17 och 18. Ovanför en konsolgesims vidtager i båda rummen en väldig hålkäl, rikt dekorerad med festoner, voluter, kartuscher och palmkvistar. I rikssalen posera även putti bland ornamenten. I samma rum förekomma de för Caroves stil så typiska tunga lagerbårderna. Inslag av mera germansk karaktär, vilka skönjas här och än mer i det andra rummet, vill Hahr tillskriva Lichtenberg. Det sällsynt välbevarade De la Gardieska rummet ger oss även möjlighet att bilda oss en uppfattning om snickaren Möllers arbete på Tyresö. De av enkelt listverk omgivna panelning-



Fig. 18. De la Gardieska rummet, Karlberg. Efter Svenska slott och herresäten.

arna göra i sin vackra färghållning i rött, olivgrönt och gult ett sobert och värdigt intryck. Även spislarna i de båda Karlbergsrummen äro av intresse som jämförelsematerial. I rikssalen omramas spiselöppningen av pilastrar, i det andra rummet av konsoler, och båda pjäserna bära på överdelen porträttmedaljonger. I ett av hörnen av rikssalen öppna sig dessutom två nischer, vilka upptagas av gipsstatyer föreställande Karl X och Karl XI som ynglingar.

Erik Niure var av namnet att döma svensk, och så var också, trots namnet och titeln monsieur, Simon Nauclerus. En egendomlig tillfällighet gör, att man kan finna de båda stuckatörernas anor på samma uppslag i Uppsala ärkestifts herdaminne, sid. 340—341. Här upptagas som kyrkoherdar i Enköping en Simon Nauclerus, född i Stockholm 1570 och son till handelsmannen Olov Nauclér, samt en Johan Njurenius. Den senare efterträdde Nauclerus i hans befattning efter dennes död 1637.

Nauclerus hade nio barn och vår gipsmakare är av allt att döma en sonson. Njurenius yngste son hette Erik Niure, troligen vår stuckatör. Under dessa förhållanden förefaller det icke som en slump, att Niure och Nauclerus arbeta tillsammans. De kunna ha varit barndomsvänner.

Som konstnärer äro både Niure och Nauclerus oskrivna blad. Det är däremot icke den förnämste av de vid Tyresö anlitade krafterna, Abraham L'Ammoureux. Denne verkligt framstående skulptör omtalas första gången i Magnus Gabriel De la Gardies tjänst 1669 och arbetar för dennes räkning vid Vänngarn och Karlberg. År 1677 engageras han av Hedvig Eleonora och är verksam vid Ulriksdal. Fyra år senare finna vi honom i Danmark, där han fick tillfälle att göra sitt livs verk, Kristian V:s ryttarstaty. På grund av den franske bildhuggarens avresa från Sverige, torde det vara tvivel underkastat, om han fick tid att utföra grevinnan De la Gardies beställning. Vid auktionen 1694 såldes dock från Tyresö fyra stora gipsbilder.

Intet av denna barockdekoration med undantag av ett skulpterat och målat bjälkstycke, återstår nu. Stuckaturerna och boaseringarna ha fått stryka på foten för senare omdaningar, av vilka särskilt de, som företogos på 1760-talet under Karl Fredrik Scheffers tid, voro synnerligen radikala. Möjligen kan den gamla dekoreringen delvis tagas fram under senare tak- och väggbeklädnader, t. ex. i matsalen, f. d. stora gipssalen.

Handlingar från 1600-talets slut låta oss få en uppfattning om Tyresös möblering vid denna tid. Ett inventarium från år 1684 i riksarkivet och auktionsprotokollet tio år senare, när bohaget skingrades efter Maria Sofia De la Gardies död, nu i Lunds universitetsbibliotek, ge oss möjlighet härtill. Så praktfullt inrättat som malmgården på Söder, där många av Ebba Brahes dyrbarheter befunno sig, var icke Tyresö, men här fanns fullt upp med möbler, konstverk och dyrbarheter vid sidan av ett rikhaltigt husgeråd. Framför allt frapperas man av mängden av ståtliga sängar, som upptagas i protokollet och vilka

för goda priser inköptes av ett förnämt auktionsklientel. De dyrbaraste sparlakanen beklädde givetvis grevinnans egen säng, hennes praktfulla alkov. Draperingen här bestod av sänggardiner av röd damast, samt av en kappa av samma material med silkescrepiner. Ryggstycket var fodrat med rött och himlen var av fransk lärft i samma färg, samt försedd med fransar. Det hela såldes till kanslirådet Piper för ej mindre än 2,600 riksdaler. Den stora ljuskronan i stora gipssalen, vilken hade ej mindre än sexton armar i två omgångar, såldes till Engelhard Schröder. F. ö. avyttrades rubb och stubb, även gobelängerna och tapeterna av gyllen- och silverläder. Det var endast det man ej kunde taga bort från väggarna som lämnades kvar. Undra sedan på, att blott ett brottstycke av en gyllenläderstapet kommit att återstå till våra dagar!

Av tavlor fanns det redan vid Gustav Oxenstiernas död 1648 en rätt vacker samling konterfej, stridsmålningar, landskap, stilleben och genremålningar — bl. a. en stor målning med Venus och en med »ett kök». Vid auktionen år 1694 såldes ej mindre än över 100 nummer, av vilka många upptogo hela serier av tavlor. De värdefullaste målningarna synes målaren, sedermera sidenfabrikören Lukas von Breda ha lagt beslag på.

Till slut ger oss protokollet en liten fingervisning om att Gabriel Oxenstiernas Tyresö visst ej var så värnlöst, som man skulle kunna tro. Vid porten till slottet lågo sålunda ett par metallstycken på lavetter med Oxenstiernas vapen. Bestyckningen utgjordes vid sidan härav av ett par mindre metallstycken och ett par stora järnkanoner. I arsenalen ingingo dessutom 50 stycken bössor — »gamle och förrostade» — 30 pistoler, fyra slagsvärd och en stålbåge.

Genom auktionen var Tyresö således ganska barskrapat, när slottet övertogs av den döda märkeskvinnans dotterdotter, Maria Gustava Gyllenstierna, gift Bonde. Hon avled på Tyresö den 5 november 1737 efter att ha levat därute över fyrtio år. Hennes litterära berömmelse är stor, men det är också hon, som spelar

hjälterollen i den mest spännande episod Tyresö skall ha upplevat. Traditionen förmäler nämligen, att det var tack vare grevinnan Gyllenstiernas klokhet, som slottet undgick att bli ett byte för ryssarnas mordbrännarflotta år 1719. För att vilseleda fienden lät hon, så berättas det, bränna skogen kring Tyresö och riva ned de stolta tornspetsarna, för att flottiljen skulle tro, att den redan var förekommen. Ryssarna läto sig luras, och Tyresö skall på så sätt ha undgått det öde, som drabbade så många andra av ostkustens herresäten. För riktigheten av denna tradition talar den omständigheten att slottstornen enligt Bodings karta från år 1748—52, alltså ett par årtionden efter ryssarnas bortdragande, ägde barockhuvar av annan och enklare art än 1661 (jfr sid. 50 och 73) samt att trapptornet synes vara borttaget. Även den yttre borggårdslängan har försvunnit, så att slottet nu gör ett mera öppet och vänligt intryck än förut. I samband med trapptornets avlägsnande måste den ännu bestående trappanläggningen i slottet ha kommit till. Man gjorde förändringen så billig och praktisk som möjligt; man tänkte denna gång tydligen mindre på arkitektonisk finess och vackra former.

Detta utseende torde Tyresö ha behållit till dess riksrådet Karl Fredrik Scheffer kom i besittning av slottet. Egendomen tillföll honom genom hans gifte med Gustava Sabina von Düring. Denna mera rika än sköna dam hade fått Tyresö genom testamentariskt förordnande av sin fader, fältmarskalken Johan Kristoffer von Düring, vilken i sin tur kommit i besittning av det gamla slottet genom gifte med en dotter till grevinnan Gyllenstierna. Scheffers tid blev en ny glansperiod för Tyresö, den mest glänsande av dem alla. Karl Fredrik Scheffer var en av den gustavianska epokens mest lysande ädlingar och under en följd av år en av kronprinsens, sedermera konung Gustav III:s närmaste vänner. Ofta voro konungen och hovet ute hos Scheffer på hans så vackert belägna gods. För att kunna bilda en värdig ram kring detta liv måste det gamla slottet undergå stora förändringar. Tidpunkten för Scheffers arbeten bestämma

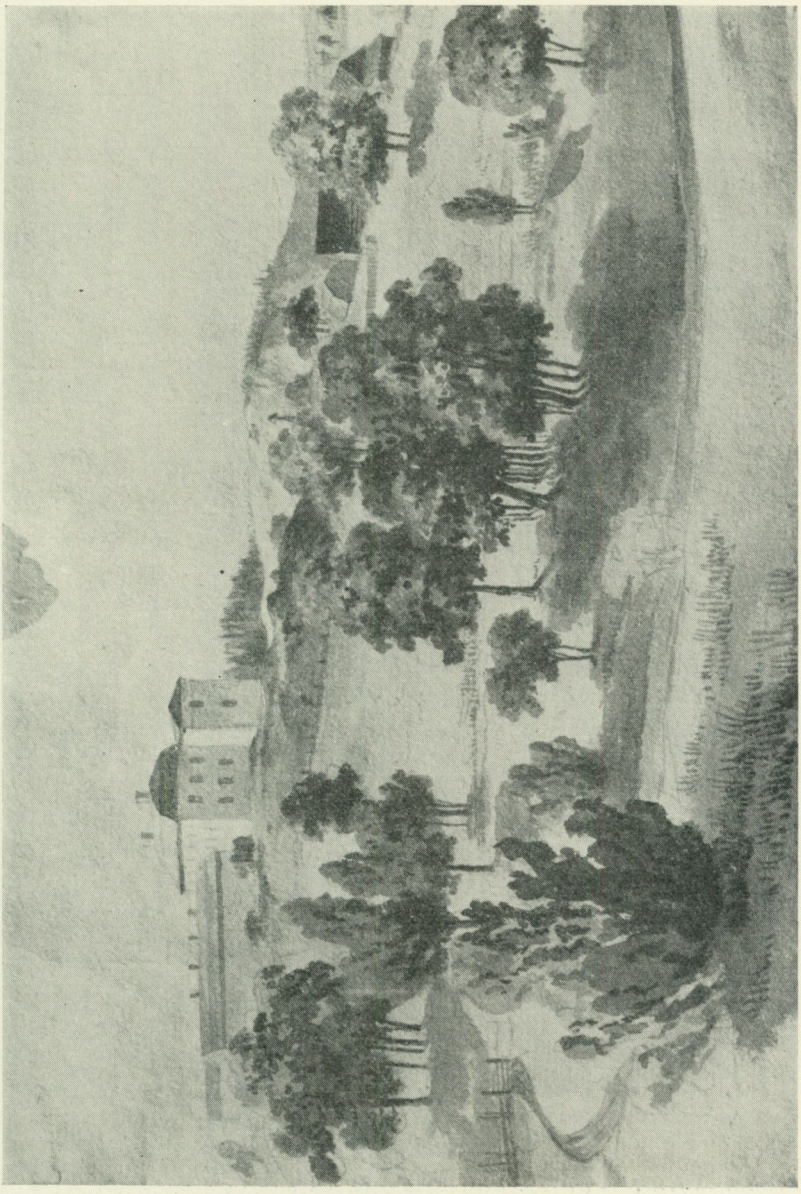

Fig. 19. Tyresö. Detalj ur akvarell tillskriven J. C. Linnerhielm. Tyresö.

några myntfynd, som 1901 gjordes under golven i den övre våningen. Mynten voro präglade 1765 och tydligen nedlagda för att hugfästa arbetet. I februari 1770 kunde också, så berättar markis Lagergren, kung Adolf Fredrik, drottning Lovisa Ulrika, kronprinsen, prinsessan Sofia Albertina och hela hovet intaga middag härute. Då måste Scheffer ha varit färdig med sina arbeten på slottet, och de gamla gemaken hade då iklätt sig en ny skrud.

Scheffers ombyggnadsprogram omfattade utom slottets inre även dess yttre gestalt. Vad denna sistnämnda beträffar, så lät greven taga bort tornspetsarna, och tornmurarna täcktes i stället av ett lågt tak. Borggårdstornen lades under samma brutna tak som flyglarna, och även huvudbyggnaden försågs med en ny mansard. Tyresö förändrade genom dessa arbeten helt och hållet karaktär. Av det romantiska slottet blev det en 1700-talsherrgård, som åt borggården endast livades av en fritrappa med ett präktigt smidesräcke. Här spela ännu rokokons behagfulla linjer och infatta det Scheffer-Düringska vapnet. En akvarell från omkring 1800, tillskriven J. C. Linnerhielm och förvarad på slottet, ger oss en god uppfattning om det Schefferska corps-de-logiset, fig. 19. I likhet med så många andra ombyggda sextonhundratalsslott har Tyresö endast med svårighet kunnat inpassas i den nya tidssmakens schema. De gamla tornen och de långa flyglarna falla, trots stympningen, ut ur den pastorala ramen.

I fråga om slottets inre, så genomgick rumsfördelningen under Scheffers regemente flera förändringar. De gamla gipsningarna försvunno och efterträddes av rokokotidens lättare och mera formstränga dekor. Rester av denna rumsinredningskonst imponera ännu i den blå salongen, f. d. Maria Sofia De la Gardies sängkammare, f. d. fyrkanten, och som en reflex av tidens kineserier lysa ännu det västra torngemakets tapeter.

Sedan Scheffer 1786 slutat sina dagar, ärvdes Tyresö av grevinnans ogifta syster. Efter hennes död började egendomen snabbt växla herrar. Till det inre förändrades slottet snart sagt efter

varje ägares smak. Intressanta prov på det tidiga 1800-talets interiörstilar ha i ett par av rummen bibehållits till våra dagar.

Till det yttre stod Tyresö däremot oförändrat till dess advokatfiskalen J. G. F. Hörstadius 1859 blev dess ägare. Redan 1860 lät han utarbeta förslag till ställets förskönande med nya parkanläggningar samt slottets tillbyggnad i söder mellan de båda tornen. En stor fritrappa skulle här leda ned i parken. 1700-talstrappan åt borggården ville Hörstadius ersätta med en större anläggning bestående av en terrass och svängda trapparmar. Även en serie nya uthusbyggnader ingingo i projektet. Lyckligtvis inhiberades dock dessa planer beträffande själva slottet, tydligen på grund av ett plötsligt väckt historiskt intresse. Detta gav till resultat, att slottsarkitekten J. E. Söderlund år 1863 fick i uppdrag av Tyresös nitiske ägare att ge slottet ett utseende, som erinrade om dess gamla anor och som samtidigt kunde göra bättre effekt i tidens smak. Arkitekten byggde gavlar med volutförsedda rösten över de båda tornen och sökte giva fasaderna en air, som svarade mot dess traditioner. Till förebild tog han Axel Oxenstiernas väl bibehållna Tidö och försåg Tyresö med putsdekorationer enligt detta mönster. Fönstren fingo rusticerade omfattningar och murarna ankarslutar av gjutjärn. Taket livades med vindskupor, och portalen smyckades med en omramning av kopplade pilastrar. Söderlunds ritningar till Tyresö »decoration» förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. Hur slottet tedde sig efter dessa arbeten, därom lämnar ett rikhaltigt bildmaterial och även Klingspors vederhäftiga tryckta beskrivning besked.

Sedan Tyresö år 1892 inköpts av påvlige kammarherren, markis Claes Lagergren, inleddes slottets sista era. Med Isak Gustaf Clason som sakkunnig medhjälpare påbörjade den nye ägaren omfattande arbeten, som dels gingo ut på att ge Tyresö dess ursprungliga utseende åter, dels fylla moderna krav på bekvämlighet. De gamla gaveltornen erhöllo nya huvar. Flygellängorna ombyggdes och försågos med två par torn. En stor sandstensportal fick ersätta Söderlunds oäkta verk på fasaden.

Man valde därvid en så förnämlig förebild som gårdsportalen till Arvfurstens palats. Fritrappan byggdes om, och de fragment man därvid fann av det Oxenstiernska palatsets skulpturala dekor, fingo pryda trädgårdsterrasserna vid slottets västra gavel. Gårdsplanen reglerades och försågs med ett par obelisker vid entrén, den ena ny och den andra från Scheffers dagar, hitflyttas från en kulle i parken.

Sitt arbetsprogram fick markis Lagergren ej tillfälle att slutföra, men han hann dock att i hög grad sätta sin personliga stämpel på det gamla slottet. Nu är det Nordiska museet, som fått uppdraget att förvalta Tyresö och att orubbat vårda dess många minnen åt framtiden. Metamorfosernas tid är därmed, efter 300 år, förbi för den Oxenstiernska borgen.

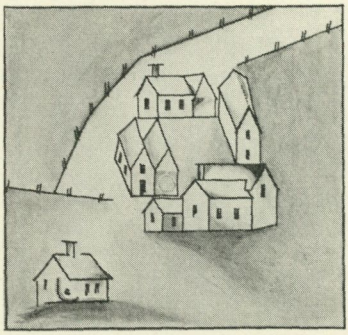

Fig. 20. Byggnaderna vid Lilla Tyresö, tecknade efter Bodings karta 1748—52.



TYRESÖINDUSTRIERNA PÅ MARIA SOFIA DE LA GARDIES TID

Av B. Boëthius.

Maria Sofia De la Gardie, riksmarsken Jakob De la Gardies och Ebba Brahes dotter, har fått ett ryktbart namn i vår materiella odlings hävder. Redan kontrastverkan har bidragit därtill. Efter att ha glänst som hovets främsta prydnad vid Kristinas lysande fester gick hon under ett långt liv helt upp i en praktisk verksamhet av ovanlig omfattning. Genom denna kom hon att framstå som en föregångskvinna under emancipationstiderna på 1800-talet. Peter Wieselgren hade, efter en alltför flyktig blick i hennes affärsarkiv, chevalereskt hyllat henne som företagerska i »Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män». Det var då endast naturligt, att

Vignett. Fig. 1. Vattenstämpel från Uddby pappersbruk innehållande Oxenstiernska vapnet.

Ellen Fries gav henne en hedersplats i sitt galleri över kvinnor, som förtjänat namnkunnighet. Tränger man djupare in i räkenskapernas siffror och processakternas trätor, bleknar nog mycket av glansen bort. Men kvar står alltid ett öde, som fängslar. Det är värt vår uppmärksamhet också därför, att det återspeglas i ett ovanligt rikhaltigt källmaterial, intimt belysande sidor av livet, som ej alltid äro lätta att komma åt i äldre tider. Grevinnan själv ägnade mycket intresse åt sitt arkiv, som vi till stora delar alltjämt ha kvar, fastän splittrat mellan Lunds universitetsbibliotek och Riksarkivet. Därjämte var hon, till och med efter det processlystna 1600-talets måttstock, en osedvanligt ivrig processmakerska. Den som gjorde sig möda att genomgå Sotholms häradsrätts, Stockholms kämnärsrätters och rådstugurätts, Svea hovrätts och justitierevisionens protokoll och handlingar skulle lätteligen kunna samla material till en stor bok enbart om Tyresö under hennes tid. För den uppgift, som här ålegat mig, ha hennes egna papper fått göra till fyllest, och ej ens dessa ha fullständigt kunnat utnyttjas. De uppgifter, som insamlats, torde dock ge en ganska klar om än schematisk bild av den industriella verksamheten vid Tyresö under grevinnan Maria Sofias tid.[1]

Den gamle riksmarsken kan icke helt frikännas från det bristande sinne för ekonomiska proportioner, som blev så ödesdigert för hans barn. Men han samlade väldiga godsrikedomar i sina händer, och han var full av iver att utnyttja sina domäners mångskiftande möjligheter. Han blev därför en föregångsman också på förädlingsindustriernas område. Efter

[1] En biografi över Maria Sofia De la Gardie av förf. återfinnes i Svenskt biografiskt lexikon, band 10 (1931). De notiser, som där lämnas om industrierna vid Tyresö, ha här väsentligen fullständigats och i ett par punkter beriktigats beträffande lokaliseringen. Belysande för bakgrunden till verksamheten äro bl. a. G. H. Ståle, Alingsås manufakturverk (1884), H. Rosman, Textilfabrikerna vid Barnängen (1929) och S. Ambrosiani, Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt (Molæ chartariae suecanae, 1, 1923) samt densammes Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige, 1923).

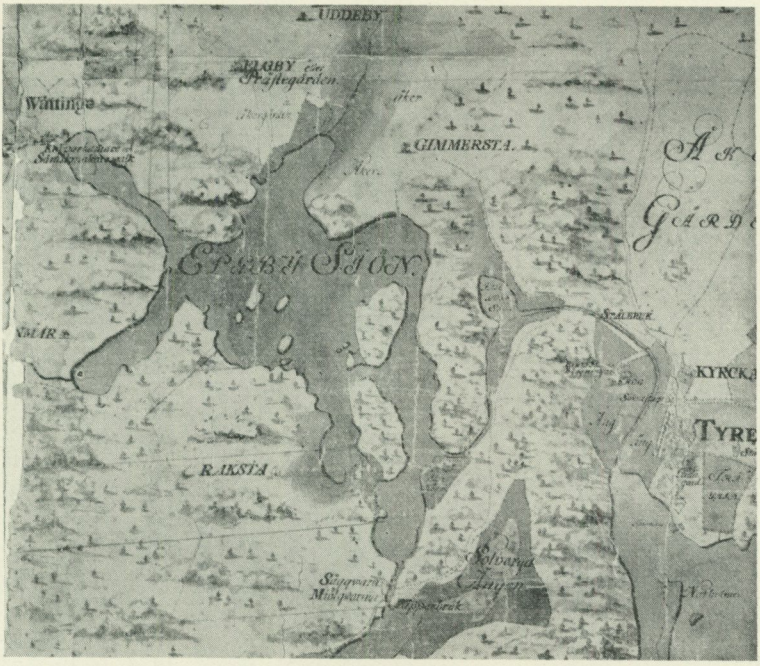

Fig. 2. Detalj av Gabriel Bodings karta 1748 över Tyresö säteri. Efter original i samlingarna på Tyresö slott. På utsnittet återfinnas Vättinge, Follbrinkströmmen (»Stålbruk») och Uddby (»Sågqwarn, Miölqwarnar, Papperbruk»). Vantmakeriet låg sannolikt på den plats, som på kartan upptages av »Bruks Folkets Byggningar.»

hans död fullföljde Ebba Brahe med energi och intresse hans uppslag. Maria Sofia hade alltså eggande föredömen att utgå från, då hon tidigt blev hänvisad till sina egna krafter. Hennes make, den mäktige rikskanslerns brorson Gustav Gabrielsson Oxenstierna, avled redan 1648. Den tjugoettåriga änkan ställdes därigenom inför uppgiften att taga hand om ett av tidens stora, i olika delar av landet spridda godskomplex. Kärnan däri utgjordes av mannens stamgods Tyresö jämte kringliggande egendomar, Skarpnäck i Brännkyrka och Farsta (nu Gustavsberg) på Värmdön samt angränsande hemman

och skogar ända till Sandemar och Dalarö. Av hennes övriga besittningar må här endast erinras om de betydande egendomarna i Östersjöprovinserna, härrörande från både De la Gardieska och Oxenstiernska sidan, samt om det senare förvärvade Krapperup, som förbundit hennes namn med den skånska stenkolsindustriens historia. Stora delar av året bodde hon i Stockholm, till en början i en malmgård på Söder, slutligen i Ebba Brahes bekanta palats vid Götgatan.

Efter makens död fortsatte Maria Sofia De la Gardie till en början att ägna sig åt sin hovtjänst — hon blev 1651 överhovmästarinna med 1,200 dlr i lön och fri kost på slottet. Sedan kommo krigsåren, som ej uppmuntrade till några nya och vittutseende företag. Men efter frederna 1660—61 blev det annorlunda. Näringslivets reorganisation blev nu ett huvudintresse, och tidens merkantilistiska strävanden riktade ej minst uppmärksamheten på förädlingsindustrierna. Maria Sofia De la Gardie rycktes med av de allmänna strömningarna och kastade sig in i en jäktande, mångfrestande verksamhet. I denna och i sina vittutseende godsaffärer kalkylerade hon dock alltför sangviniskt. Krigen på 1670-talet medförde även många svårigheter. Snart invecklades hon också i brödernas vidlyftiga affärer och i uppslitande arvstvister. Hennes ställning blev därför alltför ansträngd för att kunna uthärda reduktionens påfrestningar. Då hon 1694 avled, var hon ruinerad, bitter, uppgången i advokatyr och rättshaveri, förgrämd av sina missräkningar och märkt av sina strider.

*

Då Maria Sofia De la Gardie blev härskarinna på Tyresö, hade egendomen redan en industriell historia, som manade till företagsamhet. Till dess företräden hörde den goda tillgången på vattenkraft, lämpad för dåtida exploateringsteknik. Det var särskilt i Stockholmstrakten en avsevärd förmån, därom vittna såväl de ihärdiga försöken att utnyttja Norr- och Söderström som den betydelse, man tillmätte t. ex. Nacka- och Danviksfallen och Bornsjöns utlopp vid Vällinge. Till

samma klass hörde också Tyresöfallen. När man från Stockholm närmar sig Vendelsö, skäres landsvägen av en ganska bred å, som bildar utlopp för Drevvikens betydande och invecklade sjösystem och genom Långsjön går till sjön Flaten. Drevviken ligger ganska högt, 20 m. över havet, Flaten på nästan samma nivå. Från Flaten bryter sig vattnet genom ett smalt näs ut i Albysjön. På några hundra meter är fallhöjden här något mer än 6 meter. Fallet kallas på nyare kartor Nyfors, i äldre tider hette det Vättinge (Vätinge, [H]vi[t]tinge), ett namn som både genom de skiftande skrivformerna och genom förväxling med Vällinge kommit mycken förvirring åstad. Albysjöns utlopp, i gamla handlingar kallat Follbrinkströmmen, vänder sig först mot norr och söker sig sedan öster ut till Kalvfjärden, där den lilla ån utmynnar invid slottet. Dess längd är blott c:a 1 1/2 km. En bit från sjön bildar den ett mindre vattenfall. Otvivelaktigt böra vi till detta förlägga en kvarn, som i ett dombrev av 1409 uppräknas bland Tyresö härligheter. Redan tidigt uppmärksammades emellertid ett effektivare sätt att utnyttja den betydande nivåskillnaden mellan Albysjön och Kalvfjärden — c:a 13½ meter. I öster når sjön nästan fram till en djupt inträngande vik av Kalvfjärden, och just här sänker sig berget, som avgränsar sjöbäckenet, ned till en låg tröskel. Denna är nu genombruten av det s. k. Uddbyfallet, uppenbarligen genom mänskligt ingripande. När detta skett, är ej känt. Dombrevet av 1409, som nämner Uddby gård, talar ej om något vattenverk med detta namn, men ett arvskifte av1494 upptager jämte gården en kvarn räntande 16 mark. Räntans storlek visar, att det var en betydande anläggning. Enligt 1526 års ordning skulle adeln i rusttjänst utgöra en rustning för 66 2/3 marks ränta. Fallhöjden var emellertid så stor, att den icke effektivt utnyttjades av kvarnen. På den korta sträckan fanns plats för flera anläggningar i rad.

Något försök att utreda Uddby- och Follbrinkströmmarnas historia före Maria Sofia De la Gardies tid är här ej avsett. Antecknas må blott, att hennes svärfar, riksdrotsen Gabriel

Gustavsson Oxenstierna omkring 1620 lät Arent Slott bygga en papperskvarn bredvid mjölkvarnen i Uddbyfallet. Mäster Arent hade tidigare varit pappersmakare i Uppsala och fick nu till sin död njuta Uddbyverket för ett »skäligt arrende». Riksdrotsen välvde emellertid ännu större planer. Den 27 mars 1633 proponerade han i rådet, »huruledes han ärnade att låta anrätta ett faktori vid Tyresjö, frågandes om han några privilegia därtill skulle behöva. Ty på den ene sidan spelar Cronones rätt, och på den andre sidan adelige privilegia och friheter.» Per Brahe, som alltid en principfast väktare för dessa sistnämnda, replikerade genast, »att han må göra på sitt gods allt vad han vill, undantagandes det som vore jus majestatis», och ingen hade något att invända häremot. Icke desto mindre lär herr Gabriel 1636 ha utverkat ett privilegiebrev för sitt tillämnade faktori. Han kom emellertid aldrig att begagna sig av sin rätt. Då godset 1648 vid sonens död tillföll Maria Sofia De la Gardie, voro kvarnen och pappersbruket de enda anläggningar, som funnos vid Uddby. Om Follbrinkströmmen veta vi endast, att den några år senare var disponibel för nya projekt.

Gustav Oxenstierna, Maria Sofias man, synes vid Tyresö ha börjat åtskilliga förbättringar, som fullföljts av änkan. För 1647 har jag ur räkenskaperna antecknat, att soldater röjt Stockholmsvägen, för 1649, året efter hans död, att en rad hantverkare, murmästare, plåtslagare och andra, betalats. Över huvud synes Maria Sofia ha intresserat sig för det vackra slottet, dess trädgårdar och dess skogar; framför allt var hon rädd om ekarna, särskilt i de närmaste omgivningarna, där hon tydligen räknade dem som omistliga prydnader. Däremot synes hon ej ha haft lust att betunga sig med egendomens skötsel. Medan landböndernas ränta självfallet uppbars för hennes räkning, var huvudgårdens jordbruk under hela hennes tid utarrenderat. År 1650 voro arrendatorerna Mäster Hans Hovslagare, Mäster Staffan Barberare och Mäster Filip Skräddare — namn representativa för den borgerliga miljö, inom vilken grevinnans ekonomiska verksamhet som vi skola finna till stor



Fig. 3. Maria Sofia De la Gardie. Ungdomsporträtt, tillskrivet J. Elbfas. Tyresö slott.

del kom att röra sig. Att ur processakter och räkenskaper utdraga den fortsatta arrendatorslängden skulle föra på sidan om vårt ämne. För jämförelses skull bör däremot storleken av arrendet för huvudgårdens jordbruk här meddelas. På 1660-talet utgjorde det 400 rdr specie, evalverade till 700 dlr smt eller 1,800 dlr kmt.[1]

Mot bakgrunden av dessa siffror får man först en konkret uppfattning av Uddby kvarnverks betydelse. Det var alltjämt en för tiden stor anläggning, med 6 par stenar (enligt arrendekontrakt omkring 1660) och riklig mäld från stockholmsbagarna. Till arrendatorns förmåner hörde nödiga boningshus, äng, ängshage, fiske och krog. Arrendet sattes 1651 till 350 rdr specie om året. Sedan en då påtänkt kvarn vid Follbrinkströmmen blivit byggd, höjdes det i december 1656 till 500 rdr specie, ett par år senare (1658) utkrävdes 450 rdr specie för endast Uddbykvarnen. Länge kunde dock ej arrendet hållas uppe vid denna höjd. Från 1661 utgick det med 400 rdr (= 1,600 dlr kmt). De siffror, som här meddelats, kunna kanske synas enformiga och torra. Men bakom dem döljer sig dock en ganska brokig och upprörd historia, med täta ombyten av arrendatorer, lagsökningar och hätska processer, vittnande om att grevinnan skruvat upp sina anspråk för högt. Först efter nedsättningen 1661 följde några lugna år, som synas visa, att arrendatorn gått i land med sina åtaganden.

Liksom kvarnen var även pappersbruket i Uddbyströmmen utarrenderat. Genom ett kontrakt av 1649 upplåts det för 66 rdr åt en Anders Dames, som äktat Mäster Arents änka. Bruket var då förfallet men skulle upphjälpas av Mäster Anders på egen bekostnad, dock med skyldighet för grevinnan att lösa byggnaderna vid dennes avträde från arrendet. Några år se-

[1] Relationen var alltså 1 rdr specie = 1 3/4 dlr smt=4 1/2 dlr kmt. I andra kontrakt sättes riksdalern, som bör skiljas från specieriksdalern, till 4 dlr kmt. Den officiella kursen var 1660-64: 1 rdr=1 1/2 dlr smt; 1 dlr smt=2 1/2 dlr kmt; 1 rdr=3 3/4 dlr kmt. Riksdalerns silvervärde var 4 kronor i vårt mynt. Kursen på riksdaler steg oavbrutet, mest i kopparmynt.

nare, 1657, innehades pappersbruket av en »pappersmakerska». Arrendet var då höjt till 100 rdr. Enligt vad pastor loci Petrus Brunius berättar i ett brev till grevinnans hovmästare Alexander de Cloux hade pappersmakerskan liksom mjölnaren svårt att komma ut med betalningen. Medan mjölnaren »förbannade sig kunna giva mer är 350 rdr om året», var pappersmakerskan visserligen ganska foglig, men redan vid årsskiftet har hon fått en efterträdare, kyrkoherden i Västerhaninge Carolus Laurentii, som påtagit sig att ge 100 rdr specie. Detta arrende kunde också senare bibehållas. Hur länge kyrkoherden fortsatte sin industriella verksamhet, känna vi ej. År 1662 hette pappersmakaren Mäster Johan, för mig känd endast därigenom, att han och hans hustru då i en formlig »revers» lova att ej ge anledning till vidare klagomål, samt genom uppgifter om hans byggnader vid bruket i ett syneinstrument av år 1673. Enligt detta bestod anläggningen av den av Mäster Arent uppförda papperskvarnen med dess maskineri, två gamla torkhus uppe på backen, ett myller av gamla och nyare bonings- och ekonomihus (7 stycken), brygga och en med plank avskild trädgård.

Även en sågkvarn påträffas nu i Uddbyströmmen. År 1672 var den så förfallen, att en ny måste byggas på dess plats; den bör alltså då ha stått i åtskilliga år. Åtminstone från 1650-talets mitt fanns vidare vid Tyresö ett tegelslageri, vars tillverkning i regel synes ha hållit sig kring 50,000 tegel men i varje fall ett år uppdrevs till över 70,000. Dess läge erfara vi 1672. Då uppbyggdes »ånyo» tegelladan vid Finnborg, ett torp vid Kalvfjärden snett emot slottet. Även brännvinsbränning bedrevs vid egendomen. Utgifter för inköp och inmurning av pannor och en hel del andra anläggningskostnader för bränneriet redovisas 1661—62. Senast 1662 var tillverkningen och försäljningen i gång. Samtidigt noteras halm till »svinläge i brännhuset». Man försummade alltså ej att tillgodogöra sig mäsken. En god avnämare hade man förmodligen i Tyresö krog, som var utarrenderad för 80 dlr kmt. Bland dess kunder märkes personalen vid det vantmakeri, vars öden här nedan

skola skildras, från »spinnarebarnen», som 1671 fingo för 70 dlr öl och spisöl, till hela raden av arbetare och arbeterskor graderna igenom. För deras skull var det tydligen också som en ny krog 1671—72 uppfördes vid Follbrinkströmmen med väg och bro från överskärarhuset — men härmed äro vi redan inne på historien om de nya industrier, som tillkommo under Maria Sofia De la Gardies tid.

I själva verket ha dessa nya industrier en kanske ännu förnämligare förhistoria än Uddbyanläggningarna. Det är till Vättingeströmmen, intresset här knyter sig. I det ovan åberopade arvskiftesinstrumentet av år 1494 möter Vättinge med en ränta av 4 mark, men någon upplysning om fastighetens art får man tyvärr ej. Detta gav f. ö. redan på 1600-talet anledning till beklaganden. Medan det från vissa håll gjordes gällande, att det blott var en jordäga, som omtalas 1494, sökte Maria Sofia De la Gardie med uppbjudande av stor skarpsinnighet bevisa, att lägenheten redan då varit ett vattenverk. Saken var nämligen den, att strömfallet på 1500-talet befinnes ha kommit i kronans händer. Utan att göra något försök att utröna, hur detta gått till, må här blott antecknas, att i kammararkivet befintliga handlingar för Nacka och Vättinge kronobruk, däribland en räkenskap av år 1596, röja ett mångsidigt utnyttjande av strömmen. Där fanns sålunda krutkvarn, smedja och såg. Huvudverksamheten höll dock på att överflyttas till Nacka, där en ny smedja uppbyggts och ej mindre än tre krutkvarnar voro i gång. Vid Vättinge arbetade endast krutmakaren och hans folk, timmermän och kolare. En rad notiser, som säkerligen skulle kunna sammanbindas till en enhetlig historia, visa att det ej var så lätt för kronan att tillgodogöra sig fallet. År 1620 var krutkvarnen överlåten åt Anton Monier, i vår historia bekant som artillerifficer och en mångsidigt utnyttjad kraft, år 1624 fick byggmästaren vid Stockholms slott Kaspar van Panten bl. a. två sågar och en kopparhammare i Vättinge ström i avräkning på sin lön. Redan året därpå gjordes ett försök att återuppliva den kombi-

nerade driften vid Nacka och Vättinge. Båda fallen upplätos nämligen den 18 april 1625 åt Abraham Werden för anläggning av ett kittel- och mässingsbruk. I privilegiet inbegreps rättighet att avröja de gamla anläggningarna. Medan mässingsbruket vid Nacka verkligen kom till stånd, synes emellertid Vättingefallet ej ha tagits i bruk. Krutkvarnen omtalas nämligen alltjämt, och 1636—43 strävade myndigheterna på olika sätt att bispringa Paridon von Horn, en av den stockholmska affärsvärldens mera framstående företagare, vilken jämte några participanter inlåtit sig på att exploatera fallet.

Intet av de ovan uppräknade företagen och projekten fick någon betydelse för framtiden. Detta blev däremot fallet med en kopparhammare, som Mäster Mårten Bertigh 1629 fick tillstånd att uppsätta. Enligt privilegiet behövdes anläggningen för att utslå takkoppar åt slottet i Stockholm och stå detta och »byssegjuteriet» till tjänst. Sin egentliga uppgift fann den lilla hammaren dock i att betjäna kopparslagarna i Stockholm med kopparens uthamrande till lämpliga ämnen. Även en annan i Stockholm lokaliserad tillverkning tog på liknande sätt fallet i anspråk, nämligen vantmakerierna eller klädesväverierna. Sedan man uppfunnit att valka (det är krympa och filta) klädet i kvarnar i stället för att stampa det i tunnor, behövdes vattenkraft för driften. Vantmakerierna, d. v. s. etablissement, för vilka flera handvävare arbetade och som mera fabriksmässigt appreterade och färgade deras råvävar, hade vid denna tid ganska gamla anor i Sverige. På 1610-talet drevos flera dylika anläggningar för arméns räkning, och med de växande protektionistiska strävandena under merkantilismens tidsålder tilltog intresset för att ersätta importen med inhemsk klädestillverkning. Redan 1624, då planer voro uppe att inrätta ett »barna- och tuktohus» i Stockholm, införskrevo borgmästare och råd en tysk »tuktomästare» Jochim Fibrandt, som med sina vävare skulle hålla barnen till arbete. Det »filantropiska» uppslaget fullföljdes sedan av Stora barnhuset i Stockholm. År 1637 fick detta tillåtelse att sätta upp en valkkvarn i Vättinge

Transkription av Maria Sofia De la Gardies brev till rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie, våren 1664 (jämför nästa sida).

Monsievr mon bient aime frere

Däta ineslutne är di Conditsioner som junghen begärar. huar i mott hən sigh obligerar sigh [!] att leferera så myke klädhe såsåm kronan behöfer ått soldateschan. så som han hafer lefereratt in asorttementerna före halpartten mindhre såm dädh han nu hafer inleferera i kamaren för 10 mark allnen på $^1/_4$ års sichte att betalla och allti inuisningh rititt uedh leferansen på banken, såsåm iag nu håpass däta skall uara hanss Ms. och (landhe) rike nytitt ty ber iagh min k b. att iagh gönom hanss assistens kundhe erhåla dätta prefeleghe för migh och hånåm såsom och för di partisipanter han uill skafa och där i et Capitall af en 600000 rd. sätia mon chere frer vous m'obligerre par sesi infiniment ty iagh redha uärke aff slorfinan handhla hafer och där i gönom kan hafa en tämelli profit iagh hafer och talt uedh H. Knut Kurk och lagherfält uedh derass afresan och mente di att så myke hoss dåm stodh och såsåm dädh et magnafactur uore och kome undher Comerscolegio skule di atribuera där til nu ber iagh alenass min k b. och dädh sina där hoss göra uille, adiev mon chere frere oblige sellela qui mourera volontierement povr [vous] pour vous montrer que elle est

Vostre tres passione
et fidelle servant
M. S. DelaGardie

K b. lagha lite åm däta för i resa åm dädh är möielli och taller ue liunghen någhre ordh ty han har så bett migh lagha han måte hafa dän nådhen och få en audiens på en liten stundh.

Anm. Odat. egenh. original i riksarkivet. Maria Sofia De la Gardie försummade ej att utnyttja sin mäktige broders inflytande till förmån för sina ekonomiska företag. Det här återgivna brevet gäller utverkande av privilegier för Tyresö klädesmanufakturverk. De i brevet nämnda personerna äro Daniel Junge-Leijonancker (»junghen», »liunghen»), vantmakaren Anders Slorffs änka Kerstin Brenner (»slorfinan») samt presidenten, resp. vice presidenten i kommerskollegiet Knut Kurck och Israel Lagerfeldt. Den uppgivna kapitalinsatsen står såsom av framställningen framgår icke i någon relation till verkligheten. Måhända har det i hastigheten blivit en eller ett par nollor för mycket. För att belysa grevinnans personliga behandling av svenska och franska språken har transkriptionen gjorts bokstavstrogen; dock ha uteglömda prickar över å, ä och ö tillagts. Bilagan saknas vid brevet.

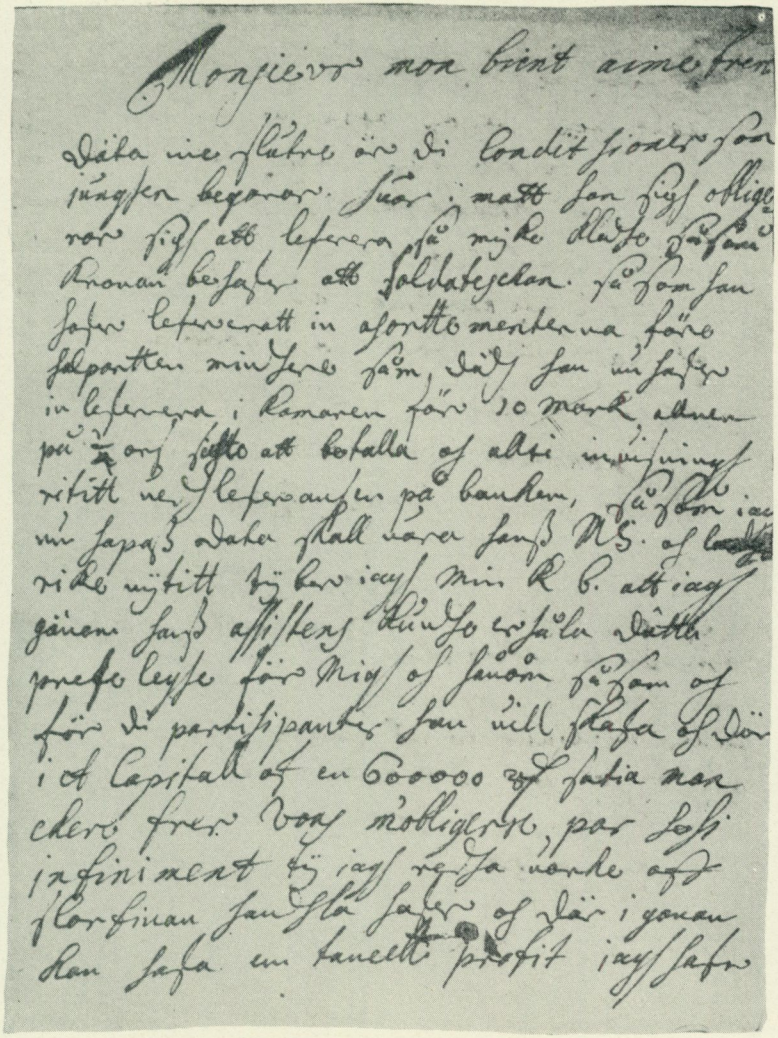

Fig. 4. Skriftprov av Maria Sofia De la Gardie 1664. Riksarkivet. — Transkription å föregående sida.

ström. Samtidigt fanns också på Kungsholmen ett vantmakeri, grundat av Mäster Anders Slorff (Schlorff), och denne benådades den 9 februari 1646 med enahanda förmån.

Vättinge ström låg mitt i Tyresödomänen. Dennas ägor nådde på båda sidor vattendragets stränder. Måhända är det därför ej för djärvt att antaga, att den av kronan uppmuntrade livliga verksamheten vid fallet icke varit odelat angenäm för godsägarna. Därmed vare emellertid hur som helst, känt är blott, att Gustav Oxenstierna kort före sin död utverkade ett donationsbrev på strömmen och kronans anläggningar vid denna till evärdlig ägo (13 november 1647). Donatarien dröjde ej att tillgodogöra sig sina rättigheter. Av Anders Bertighs efterleverska Anna, som nu innehade kopparhammaren, utkrävdes genast ett arrende av 200 dlr smt för strömmen. I gengäld fick hon ett tioårigt kontrakt (1648—58), men då detta löpte ut hade anspråken stigit. Maria Sofia De la Gardie begärde nu 200 rdr, hustru Anna klagade, att hon tvärt om behövde få arrendet sänkt: verket hade till följd av de senare årens torka lidit av vattenbrist; vid årets slut brukade knappast det gamla arrendet vara intjänat. Om somrarna, då vattnet tröt, skickade kopparslagarna sin koppar till Västerås för att utslås, endast om vintern, då sjötrafiken var spärrad, kunde hon påräkna litet arbete. Slutet blev, att hon för 240 dlr smt fick ett års förlängning (maj 1658—maj 1659); sedan ville grevinnan själv disponera fallet. Det återstod också blott för hustru Anna att avträda hammaren. För de inventarier, som grevinnan kunde bruka, fick hon 400 dlr kmt. Enligt köpekontraktet funnos då hammarkorsvirkeshus, 2 stugor och stall; vidare uppräknas bl. a. ässja, 2 vältar med tillhörande hjul samt en järnhammare med ambolt och städstubbe.

Köpeavhandlingen är daterad den 14 september 1659, men redan i augusti hade grevinnan börjat reparera. Det var likväl större planer hon hade i sikte, då hon skaffade sig fri rådighet över vattenfallet. Från oktober 1659 finnes ett brev från

en Noach Örn, som erinrar, att han avtalat att arrendera strömmen för att där anlägga ett mässingsbruk. Planen hade emellertid mött betänkligheter i bergskollegiet, då den nya anläggningen befarades skola konkurrera med mässingsbruken i Nacka och Vällinge om skogen. Detta var dock enligt Örns mening en orimlighet. Grevinnan borde själv tala med presidenten. Om hon följt rådet och misslyckats eller andra hinder kommit emellan, veta vi ej. I varje fall kom planen ej till utförande. I stället fortsatte hammaren som förut att arbeta för de stockholmska kopparslagarnas räkning. För att trygga den mot konkurrens utverkade grevinnan den 5 december 1661 ett bergskollegiets privilegium med den värdefulla klausulen, att ingen finge bygga någon ny kopparhammare, som kunde konkurrera med hennes. Liksom övriga anläggningar var hammaren utarrenderad. Arrendet utgjorde länge 600 dlr kmt om året men nedsattes på 1680-talet till 500. Genom olika processer är det även i fråga om detta verk sörjt för att eftervärlden kan vinna en ingående kännedom om dess öden och de olika arrendatorernas vedermödor. Men utrymmet medger ej här någon redogörelse för denna långa och ganska invecklade historia.

I 1647 års donationsbrev på Vättinge ström hade inryckts ett förbehåll till fromma för Kungsholmsvantmakeriets valkkvarn — barnhusets synes man ha glömt. Det vid upplåtelsen knutna villkoret är givetvis anledningen till att vi ej höra något om mellanhavanden med det slorffska manufakturiet. Den 8 februari 1663 köpte emellertid Maria Sofia De la Gardie av Anders Slorffs änka Kerstin Brenner — eller »Slorvinnan», som hon ibland får heta även i ganska officiella aktstycken — för 400 dlr smt hennes valkkvarn. Förklaringen till denna affär var otvivelaktigt, att grevinnan själv börjat tänka på att upptaga klädesfabrikation. Den 20 mars 1663 skriver en Sigfrid Höök till henne från Amsterdam, att »lakenberederiet» (d. v. s. klädesväveriet) vore »väl att practicera och i verket ställa, där man gode privilegier av H. K. M:t där å bekomma kunne»; 20,000

rdr kapital erfordrades. Höök hade tillskrivit sin broder därom men ännu ej fått svar. Det blev dock till sist andra bolagsmän, som togo upp planen tillsammans med Maria Sofia De la Gardie. Följande år finna vi henne nämligen associerad med ett par i vårt näringslivs historia ganska bekanta män, generaltullförvaltaren Vilhelm Drakenhielm och Daniel Young eller Junge, som han skrev sig själv, sedermera adlad Leijonancker. Den 11 mars 1664 utfärdade Kungl. Maj:t privilegium på ett vantmakeri för Maria Sofia De la Gardie »med några dess participanter», och straxt därpå, den 25 mars, avslöto hon och de båda nyssnämnda bolagsmännen ett kontrakt om inrättandet av ett fullständigt manufakturverk med hus, plats och valkkvarn till att väva, torka, överskära, färga och valka kläde eller desslikes manufakturer. Det nödiga kapitalet, 2,000 rdr pr lott, skulle inbetalas inom 8 dagar. Grevinnan skulle få 125 rdr specie om året för strömmen och tillhandahålla byggnader mot 6 % ränta å i dessa nedlagt kapital. Direktionen överläts helt åt Junges »försikt- och opriktighet».

Det egentliga vantmakeriet uppfördes i grannskapet av herrgården, de anläggningar, som krävde tillgång till vatten, vid Follbrinkströmmen. Husen blevo åtminstone med tiden ganska många. I ett kontrakt av 1687 nämnas vid strömmen valkkvarnen, färgarens byggning med ett par bredvidliggande hus samt press- och överskärarehus. För vävarna funnos samtidigt 8 »trähus och bygninger» med 16 »stugor» stående »under bärget». De skulle då flyttas till »ett annat bekvämt rum» och därvid sammanföras under en kroppås. Varje stuga skulle jämväl förses med en »kammare och farstuga», där hantverkarna kunde förvara ull och andra saker. Valkkvarnen vid Follbrinkströmmen hade uppförts 1671; tidigare hade man betjänat sig endast av den slorffska valkkvarnen i Vättingeströmmen, vilken alltjämt underhölls 1671 men senare torde ha nedlagts. Yrkesskickliga arbetare hade från början införskrivits från utlandet; senare erfara vi, att färgaren var engelsman. Tillverkningen synes ha börjat 1667 och 1668.

Ekonomiskt byggde man främst på kronan som understödsgivare och kund. Den viktigaste förmån privilegiet skänkte var en mycket avsevärd tullnedsättning för ull och färger och en väsentlig tullättnad vid införsel av oberett, ofärgat kläde, ett halvfabrikat, som kunde erfordras för att bereda appreteringshantverkarna sysselsättning, innan väveriet kom i full gång. 1666 lades till de andra förmånerna frihet från lilla tullen, när manufakturiets produkter infördes i Stockholm, och då tullfriheterna 1668 indrogos, gjordes (5 maj) undantag för grevinnans manufakturer. Det värdefullaste var dock den säkra avsättning, kronoleveranserna garanterade. Den första ägde rum 1669 och omfattade drygt 22,600 alnar kläde, varav dock över 8,000 anskaffades från Lübeck. Då ingen leverans kom till stånd följande år, framkallade detta ett K. brev (7 nov. 1670), som visserligen lämnade ett med Tyresöbolagets konkurrent importören George Shutlewood slutet kontrakt orubbat men anbefallde att framdeles ge företräde åt Maria Sofia De la Gardie och övriga svenska producenter.

I Vättingeströmmen funnos sålunda alltjämt endast två anläggningar, den bertighska kopparhammaren och den slorffska valkkvarnen. I början av 1670-talet företog sig emellertid Maria Sofia De la Gardie att där uppsätta ett tredje verk, nämligen en sämskmakeristamp. Den synes ha blivit färdig 1671 och utarrenderades åt sämskmakareämbetet i Stockholm. Det nya företaget var förbundet med en episod, som ej bör alldeles förbigås, då den på sitt sätt är belysande för de adliga herrskapens och ej minst grevinnans hänsynslöshet. Fastän barnhuset nedlagt sitt vantmakeri 1656, hade det ej uppgivit sina anspråk på vattenfallet. Det är säkert ingen tillfällighet, att dess valkkvarn besiktigades 1667, när grevinnans vantmakeri började komma i gång på allvar. Synemännen hade då mötts av det djupaste förfall, något brukbart fanns knappast kvar, en kopparhammare, som använts i valkkvarnen, hade någon företagsam person belånat för 5 dlr kmt! Under sådana förhållanden är det kanske icke alldeles obegripligt, att grevin-

nan helt enkelt förlade sin sämskmakeristamp till barnhusets kvarntomt. Men naturligtvis kände sig barnhuset kränkt. Direktörerna skyndade till men måste nöja sig med att konstatera och beskriva (1672). Andra tider stundade dock. Så snart Karl XI:s reduktion tagit sin begynnelse, fäste Stockholms magistrat, som hade inseendet över barnhuset, reduktionskollegiets uppmärksamhet på den bortsnappade kronolägenheten. Barnhuset hade, uppgavs det, nu ånyo börjat med vantmakeriet och behövde följaktligen fallet. Grevinnan protesterade av alla krafter, men kollegiet gav barnhuset rätt (15 maj 1682). Icke desto mindre förblev stampkvarnen på sin plats. År 1690 bragtes saken åter på tal, men alltjämt utan resultat, grevinnan förnyade 1693 kontraktet med sämskmakeriämbetet för tio år. Arrendet var 600 dlr kmt om året. Anläggningen visade sig livskraftig. På den 1748 upprättade kartan finnes sämskmakeristampen kvar, och vägen från fallet till Tyresövägen kallas här »Sämskmakarvägen».

Att det redan 1651 talas om en kvarn, som skulle byggas vid Follbrinkströmmen, och att den 1656 var färdig och då till en början utarrenderades tillsammans med kvarnen i Uddby, är redan nämnt. Ehuru sammankopplingen av de båda verken snart upphörde, drevs Follbrinkskvarnen alltjämt i början av 1660-talet. I 1656 års arrendekontrakt hade det varit tal även om andra anläggningar i strömmen, men innan man kom från planer och ord till handling, behövdes det en stark yttre impuls.

En dylik erhöll Maria Sofia De la Gardie genom en badresa till Aachen, som hon företog 1664, kort efter undertecknandet av kontraktet om vantmakeriet. Vägen lades över Holland. Vad hon där fick se av dess mångsidiga och livskraftiga industri eggade starkt hennes företagareinstinkter. Efter hemkomsten nästan trängdes projekten med varandra. Mot slutet av 1660-talet möter sålunda en ganska utvecklad linneindustri vid Tyresö. Garnet kom åtminstone delvis från Östersjöprovinserna. I 1669 års räkenskaper namngivas två linvävare, Evald Seger och Jurgen Scharis, 1672 förekommer en Erik Nilsson.

Sistnämnda år omtalas två »linvävarestuvor», den ena »på huset», den andra »på bruket». Vid blotta projektet stannade däremot ett par andra planer, att anlägga ett vapenfaktori och ett porslinsmakeri, grundat på importerad »Delferporcelinjord». Man kom ej längre än till utverkandet av privilegiet. Efter hörande av kommerskollegiet gavs det beredvilligt den 19 december 1665, ehuru den planerade vapentillverkningen icke stod i bästa samklang med det monopol, som tidigare tillerkänts Rademachers faktori i Eskilstuna.

Privilegiet meddelade emellertid ännu ett tredje tillstånd, som visade sig fruktbärande, nämligen att upprätta ett oljeslageri. Om man får döma av den utsträckning, vari lin- och hampfrö under 1600-talet utskeppades t. ex. från Östersjöprovinserna, hade exploateringen av fettrika fröslag nått en ganska stor betydelse i det dåtida Europa. I Sverige skall dock enligt Maria Sofia De la Gardie före denna tid intet oljeslageri ha funnits. Samtidigt med henne hade även en Stockholmsborgare, rådmannen Hans Kohlmeter, kommit på tanken att upptaga oljetillverkning och liksom hon fått K. M:ts nådiga privilegium på ett oljeslageri. Man fann det emellertid klokast att samverka. Den 20 mars 1666 träffade privilegieinnehavarna och direktören vid Tyresö vantmakeri Daniel Junge ett avtal, varigenom de förbundo sig att tillskjuta 1,000 rdr (5,000 dlr kmt) var för anläggande av en oljekvarn. Verket anlades vid Follbrinkströmmen. Ström och tomt skulle tillsläppas av Maria Sofia De la Gardie, som härför tillförsäkrades en avgift av 120 rdr om året. Hela förvaltningen, tekniskt och ekonomiskt, överläts åt Kohlmeter och Junge eller Leijonancker, som han nu bör kallas. Ytterligare förädling, särskilt anläggning av ett såpsjuderi, ställdes i utsikt, så snart man kommit i gång. Byggnadsarbetena började genast. Redan 1667 omtalas en oljeslagare av holländsk extraktion. En avräkning 1669 visar, att verket kostat inemot 15,500 dlr kmt, varjämte på tillverkningen uppstått en förlust av nära 5,500 dlr kmt. Grevinnan och Kohlmeter hade båda mer än fullgjort sina för-

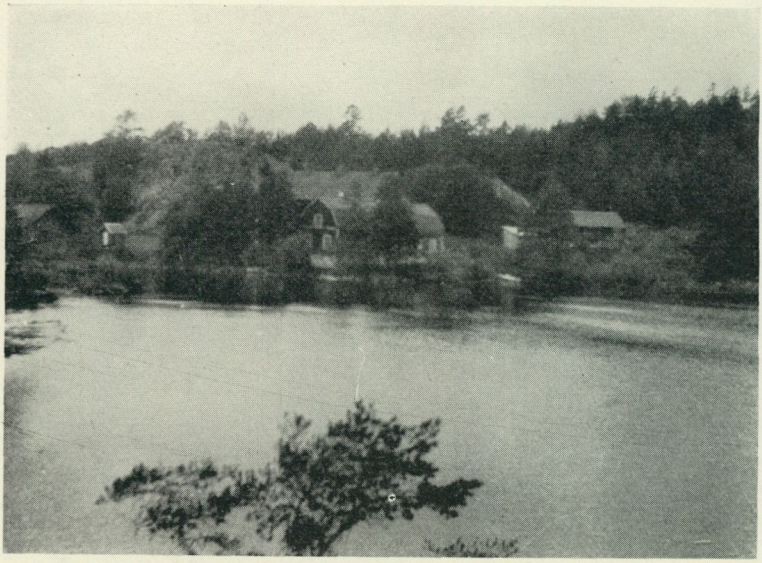

Fig. 5. Vättinge (Nyfors pappersbruk). Foto omkring 1920-talets början av S. Ambrosiani.

pliktelser, varemot Leijonancker visat sig ointresserad. Skötseln hade helt fallit på Kohlmeter. På grund av det otillfredsställande resultatet hade verket fått stanna. Oljeslagaren »skriade och ropade», han måste ha pengar, annars svalt han ihjäl.

Kohlmeter var emellertid beredd att göra ännu ett försök. Genom kontrakt av den 1 maj 1670 övertog han på 14 år oljeslageriet och fallet mot 130 rdr specie om året. Såpsjuderi fick anläggas, andra nya verk desslikes, om de kunde drivas med samma ström som oljeslageriet och utan att prejudicera anläggningarna vid Uddby eller den valkkvarn, som just då byggdes i Follbrinkströmmen. Arbetet kom nu åter i gång och den stackars oljeslagaren fick det tydligen bättre; år 1671 lät grevinnan honom taga en tunna öl hos krögaren till sitt bröllop. Oljeslageriet betygas ha varit »vackert», och oljan såldes i egna bodar i Stockholm.

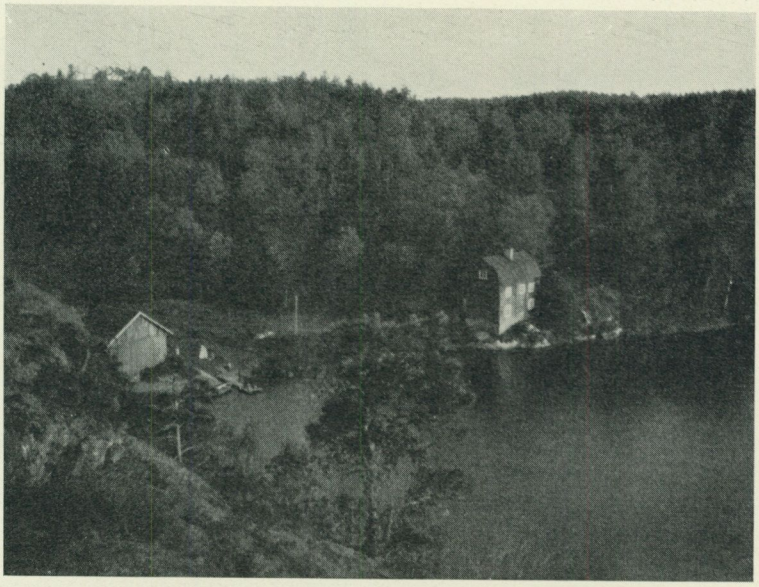

Fig. 6. Uddby kvarn. Foto från 1890-talet av H. K. H. Prins Eugen.

Om Kohlmeters andra tilltänkta verk höra vi ej något de följande åren, men i det hela hade Follbrinkströmmen nu en stor tid. Vid eller i närheten av fallet lågo ju utom oljeslageriet vantmakeriets byggnader, och där reste sig också den nya valkkvarnen och den nya krogen. Ett arbetslag av dalkarlar utförde omfattande rensnings-, diknings- och vägarbeten. Dammen reparerades 1672. Helt visst rådde ett ovant liv och stor rörelse vid det lilla fallet, kring vilket så många planer länge utan resultat välvt sig. En olägenhet visade sig dock snart. I Kohlmeters kontrakt skymta redan farhågor, att konkurrens om vattnet skulle uppstå mellan anläggningarna vid Uddby och vid Follbrinkströmmen. År 1676 var tvisten i full gång. Mjölnaren vid Uddby igenkastade då ej mindre än fyra gånger i rad oljeslageriets damm för att reservera vattnet åt sig, och oljeslageriets innehavare — det var tre borgare, som tydligen arren-

derade det av Kohlmeter — klagade överljutt. Längre fram uppkommo även de sedvanliga tvisterna med Kohlmeter, som alltjämt svarade för arrendet och eventuellt även återtagit verkets drift. Grevinnan var förbittrad över att det så ofta omtalade såpsjuderiet ej kommit till stånd och skaffade sig 1682 kvarstad på Kohlmeters egendom för 3 års oguldet arrende. Oljeslageriet överlevde emellertid krisen. År 1695 var det alltjämt i gång, och då hade även såpsjuderiet blivit byggt.

Början av 1670-talet är Tyresöindustriernas glansperiod. En hel rad företag voro då samtidigt igång: Vantmakeriet med sina två valkkvarnar i Vättinge- och Follbrinkströmmarna, kopparhammaren och sämskmakeristampen i Vättingeströmmen, oljeslageriet i Follbrinkströmmen, pappersbruket, sågen och kvarnen i Uddbyströmmen, tegelslageriet, bränneriet och krogen samt linneväveriet. De flesta industriernas öden ha vi mer eller mindre fullständigt följt fram mot slutet av Maria Sofia De la Gardies levnad. Endast om vantmakeriet och Uddbyanläggningarna måste några tillägg göras. Vi lämnade vantmakeriet, då kronoleveranserna kommit igång 1669 och ett kungl. brev på hösten 1670 i protektionistiskt syfte tryggat företaget mot konkurrensen från de av George Shutlewood företrädda importörerna. De följande åren ägde åter stora affärer med kronan rum. 1671 levererades över 21,600 alnar, varav dock över 10,000 från Lübeck, 1672 nådde man upp till över 22,000 av egen tillverkning. Ännu större avsättningsmöjligheter synas dock ha funnits. Oaktat den växande produktionen petitionerade grevinnan ivrigt att få tillgodonjuta den nu återkallade rättigheten att införskriva vitt oberett kläde Det var, sade hon, nödvändigt för att kunna ge den dyra engelska färgaren och beredaren med deras gesäller arbete: själv skulle hon också därigenom få tillfälle att sortera sin bod — hon har sålunda sålt även i minut — och förtjäna en liten daglig penning, medan hon väntade på de tröga betalningarna för kronoleveranserna (1672—73).

Trots den obestridliga uppblomstringen hade emellertid

vantmakeriet sett sin bästa tid. Det ursprungliga bolaget befann sig redan i upplösning. När och hur Drakenhielm drog sig tillbaka, känna vi ej. Vad åter Leijonancker beträffar, berodde hans nyss omtalade likgiltighet för oljeslageriet icke på någon tillfällighet. Senast 1668 hade han börjat anlägga ett vantmakeri på Södermalm och hade sålunda egna intressen på annat håll att tillvarataga. För grevinnan gällde det därför att skaffa sig nya förbindelser. Hon hade också redan funnit sin man. Den 1 maj 1672 arrenderade hon för 450 rdr specie ut Tyresö herrgård åt köpmannen Alexander Waddal, och den 16 juli övertog denne därjämte för 500 rdr specie alla anläggningarna vid Uddby med rätt att bygga en ny såg och andra verk. Maria Sofia De la Gardie har presenterat honom som en betydande kapitalist, vilken i själva verket gjort de största klädesleveranserna under det kontrakt, som ingåtts av hennes konkurrent »Skötelvort» — för att använda hennes originella stavning. Av Waddal väntade hon sig därför stora kapitalinsatser för vantmakeriet. Pengar fick han också släppa till, mer än han i längden hade lust med. Redan 1673 reste han sin väg, och hans mellanhavanden med grevinnan avvecklades i föga angenäma former.

Vid Uddby efterträddes Waddal av ett par stockholmsborgare, Johan von Bremen och Johan Clapmeijer, som dock ej gingo i land med arrendet (500 rdr specie). Sedan von Bremen nybyggt pappersbruket — det lär, särskilt i betraktande av den nu framträdande konkurrensen från en rad andra pappersbruk, ha tilltagits för stort — överlät han sin lott åt en annan Stockholmsborgare, Gerhard von Swindern, måhända en son till den i tjärhanteringen verksamme Hans von Swindern, vars namn fortlever i Swindersvik. Swindern och Clapmeijer började inom kort klaga över vattenbrist på grund av den nyss berörda konkurrensen om vattnet med oljekvarnen i Follbrinkströmmen, Clapmeijer rymde snart landet, och mellan grevinnan, Swindern och den i sista hand för arrendet ansvarige von Bremen uppstod en härva av processer, som vi

här ej kunna följa. Till avslutning på Uddbys historia under denna stormiga tid må blott hänvisas till en »mahlboock» från åren 1686—88, som blivit bevarad bland Maria Sofia De la Gardies papper. Av denna framgår, att mjölnarämbetet i Stockholm fortfarit att flitigt anlita kvarnen och att dess mäld alltjämt var betydande.

Wantmakeriets historia blev ännu mindra uppbygglig än Uddbykvarnens. På hösten 1672 förliste en skuta med kläde, som Maria Sofia De la Gardie avsänt till Narva. Som hon åtagit sig att verkställa leveransen på egen risk, drabbades hon av förlusten och tog illa vid sig. Samtidigt oroades hon även av konkurrensen med Leijonancker, vilken 1672 begärt att få göra klädesleveranser till armén och till följd av sina tillverkningars lovande kvalitet rekommenderats till »kronans faktor» med rätt »att betjäna Kungl. Maj:ts hov och militiestat». 1673 kom ännu en kronoleverans på nära 30,000 alnar till stånd, men nu hade grevinnan tröttnat. På hösten arrenderade hon ut vantmakeriet åt kommissarien Frans Zink. Betydande kronoleveranser gjordes även 1674, som det vill synas under Maria Sofia De la Gardies namn, men själv betraktade hon sig som skild från företaget. Ej heller Zink hade lycka med sig. Hans arrende, 600 rdr specie, var också otvivelaktigt för högt. Resultatet blev åter en bitter och segsliten process, i vilken även Waddal och handelsmannen Wellam Helleday, vilken 1672 varit Waddals participant, inblandades.

Medan man tvistade, förföll vantmakeriet. För att hjälpa upp verket, arrenderade Maria Sofia De la Gardie den 21 mars 1687 ut det till Jakob Gavelius(-Lagerstedt) för en måttlig avgift, endast 1,200 dlr kmt. Själv åtog hon sig också att grundligt reparera och bygga om. Därmed gick det likväl trögt. Gavelius och hans folk slogo sig till en början ned i olika lägenheter på slottet och i oljekvarnen, där de i hög grad incommoderade grevinnan. När husen sent omsider blevo färdiga, hade han fått nog. Sedan Leijonancker 1688 avlidit, övertog han dennes vantmakeri och flyttade rörelsen till Barnängen. I

samband därmed utrymdes vantmakeriet vid Tyresö. En bidragande orsak till avflyttningen var, att kommerskollegiet börjat ställa sig principiellt avvisande mot fabriksanläggningar på landsbygden. Grevinnan protesterade, men förgäves. Då arrendet 1691 utgick, lät Gavelius henne sitta där med sin stora »byggningsbekostnad», oaktat meningen varit, »att ett gångande klädesverk skulle vid Tyrsjö förbliva». Endast valkkvarnen behövde Gavelius, men denna lejde han, då han skickade ut något att valkas. År 1695 var valkkvarnen vid Follbrinkströmmen alltjämt igång — den vid Vättinge synes däremot fortfarande ha varit nedlagd — och även färgeriet drevs då. Men om något klädesväveri vid Tyresö tala källorna ej längre.

I sin panegyriska levnadsteckning över Maria Sofia De la Gardie skriver Wieselgren: »Att döma av den brinnande iver, varmed grevinnan Oxenstierna (Maria Sofia De la Gardie) strävade att från fåfänglig stå leda kapitalerna till en för land och folk nyttig verksamhet, synes verkligen en större lycka kunnat uppkomma, om hon som änkedrottning deltagit i Sveriges regering under Karl XI:s minderårighet, än därav att Hedvig Eleonora deltog däri.» Hela reflexionen vilar på ett misstag, en förväxling av tronföljaren Karl Gustav och en utländsk ädling, hertigen av Croy, vilken en tid vistades vid Kristinas hov och då reflekterade på den unga, rika och sköna änkegrevinnans hand. Men även om så ej vore, skulle tankegången hänga i luften. Intresse, vissa uppslag och en rörlig verksamhetslust kan man ej frånkänna Maria Sofia De la Gardie. Men i företagens ledning hade hon föga del, hennes insatser voro små och den byggnadsskyldighet, vari de merendels skulle bestå, fullgjorde hon såsom processakterna visa alltför ofta trögt. Väsentligen te sig hennes många industriella företag som arrendespekulationer. Som sådana ledo de uppenbart av att hon med hjälp av den monopolställning, bristen på vattenkraft i Stockholms omgivningar skänkte henne, pressade upp sina anspråk alltför högt. De verkliga aktörerna i

skådespelet voro de stockholmska affärs- och yrkesmän i mer eller mindre framskjuten ställning, vilkas initiativ, yrkeskunnighet och kapital voro den drivande kraften i företagen. Ur denna synpunkt ge industrierna vid Tyresö under Maria Sofia De la Gardies tid ett ganska intressant bidrag till Stockholms ekonomiska historia. Som alltid då det gäller äldre svensk förädlingsindustri måste man blott hålla klart för sig, hur verkligt små måtten voro. Det har hela tiden endast varit fråga om hantverkerier, av ringa betydelse för landets näringsliv i stort i jämförelse med jordbruket och exporten av metall-halvfabrikaten — också detta en erinran om överorden i Wieselgrens lovtal.

Den tydliga tillbakagång i industriföretagen vid Tyresö, som skönjes under Maria Sofia De la Gardies sista tid, var ingalunda början till slutet. Så länge vattenfall av den storlek, vi här ha att göra med, betydde ett väsentligt tillskott till Stockholmstraktens krafttillgångar, fortsatte den trägna exploateringen genom olika småindustrier. När vi nu söka oss ut till dessa trakter, är det för att hämta vederkvickelse i en frisk, fägringsrik natur, som ganska obestritt återtagit herraväldet vid de vackra sjöarnas stränder. Men till omväxling kunna vi vid fallen leta efter märken av gammal näringsflit eller i fantasien fylla tystnaden med de växlande ljuden från hjul och primitiva maskinerier, befolka vägarna med spannmåls-, klädes- och läderforor, följa mästarnas och gesällernas mångahanda id och till äventyrs rasta med dem och körkarlarna i krogkammaren. Det saknas ej alldeles antydningar om att den förplägnad, som där vankades, i must och kraft överträffat vad som bjudes oss, när vi nu vid »kaffe och läskedrycker» vänta på bussen.

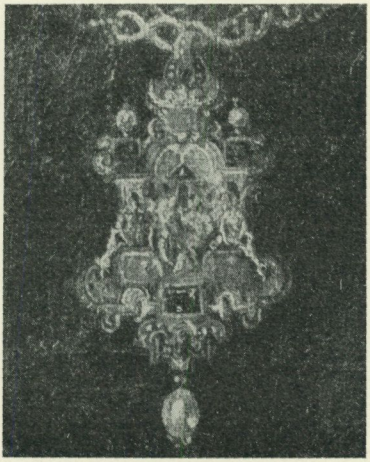

DE MÖRNERSKA FAMILJEPORTRÄTTEN PÅ TYRESÖ

En studie i greve Carl Mörners samling.

Av Karl Erik Steneberg.

Som härskande motiv inom den bildande konsten står sedan äldsta tid människans egen gestalt. I den mångfald framställningar, som inspirerats av detta ädla ämne, skulle man kunna urskilja tre olika uppfattningar. Äldst är den som är renodlat företrädd i skulptur och aktmåleri och som i människokroppen ser en bärare av formala och måleriska problem. Ansiktet och dess uttryck beaktas här icke i princip; huvudet kan t. o. m., som i en torso eller en croquis, behandlas som ett överflödigt appendix. I rakt motsatt fall inriktar

Vignett. Fig. 1. Hängsmycke. Detalj av damporträttet fig. 3.

sig det konstnärliga intresset på det psykologiska innehållet, på människans anlete. När dess ägare skildrats som typ, som representant för en klass eller exempel på ett livsöde, så tillhör framställningen studiehuvudets kategori. Om däremot en framställning tager fasta på modellens personliga individualitet, så faller den inom den stora kategorien porträtt. Porträttet avser icke att som studiehuvudet demonstrera ett exempel, utan det vill representera en viss bestämd människa.

De båda förstnämnda grupperna äro i främsta rummet tillgängliga för estetisk värdering. Däremot måste i porträttet likheten anses utgöra den specifika kvaliteten, och denna egenskap får tillmätas en betydelse, som ligger vid sidan av den estetiska. I den allmänna föreställningen är porträttets verkan inte heller identisk med dess konstnärliga verkan. Till sitt egentliga väsen är porträttet en kulturpsykologisk kategori. Det är människans spegelbild, i vilken observation och självkännedom sammanfalla. Det lämnar paralleller till sin epoks andliga liv och utgör ett av de förnämsta uttrycken för tidens kultur. Mera än det rena konstverket bär porträttet prägel av den sfär, ur vilken det emanerar. Dess impuls ligger hos modellenbeställaren, vilket äger betydelse för dess utformning. Sociala faktorer spela därvid en betydande roll; inom familjen och den sociala miljön får man söka porträttets ideella sammanhang. I en samling familjeporträtt har varje enstaka exemplar den naturliga omgivning, som bäst är ägnad att ge nämnda sammanhang deras rätta belysning.

Den deposition på Tyresö slott, med vilken greve Carl Mörner nyligen haft Nordiska museet i åtanke, visar en organiskt framvuxen samling svenska familjeporträtt. Då vårt lands äldre måleri domineras av porträttet och man i samlingen återfinner flera av hovets och högadelns konterfejare ända från den äldre Vasatiden, måste depositionen anses ge värdefulla tillfällen till studier i svensk konst- och kulturhistoria. Väl saknas de största namnen, men från ovan antydd synpunkt ha även de mindre konstnärerna sitt värde som bärare av en

tidskaraktär. För samlingen ha vid tiden för dess förvaring på slotten Björksund och Herrborum framstående kännare redogjort; man finner i Svenska slott och herresäten av Gustaf Upmark d. y. och Nils Sjöberg redogörelser hur dessa gods och deras porträttsamlingar vandrat inom släkterna Banér, Gyllenstierna och Mörner. Det synes därför överflödigt att dröja vid de genealogiska sammanhangen. Följande översikt avser endast att ge ett urval och en konsthistorisk orientering bland de 74 porträtten i deras kronologiska ordning.

Samlingens äldsta och intressantaste dukar, troligen ett pendangpar, skulle enligt sina forna inskriptioner föreställa Sten Sture d. y. och Kristina Gyllenstierna, fig. 2 och 3. Till följd av vanställande övermålningar ha de gått som kopior; smärre orörda partier av omisskänneligt 1500-talstycke ha nu efter målningarnas överflyttande i Nordiska museets vård föranlett en konservering av herr Alfr. Nilsson, varvid originalytorna frilagts. Personbestämningarna äro gamla, som synes av J. F. Martins gravyrer från 1794 samt av ett par kopior på Gripsholm, skänkta dit på 1700-talet och återgivande nämnda inskriptioner. Det orimliga i dessa framgår emellertid redan av att mannen bär Johan III:s medalj och att dräktmodet tillhör 1500-talets senare hälft. Men vilka äro då denne med kunglig utmärkelse dekorerade man och denna dyrbart smyckade unga kvinna? En vid konserveringen blottad, fragmentarisk inskription på damporträttet upplyser om att det tillkommit på 1570-talet — årtalets sista siffra torde vara 5 — då modellen var i sitt 24:e år. Det torde icke vara omöjligt att, när bildmaterialet på detta område en gång blir tillgängligt för studier, med stöd av denna ursprungliga inskription samt av Johan III-medaljen identifiera paret.

Personbestämningen är emellertid här av mindre vikt i förhållande till det faktum att målningarna måste anses vara samtida med dateringen och utgöra ett värdefullt tillskott i den ytterst tunnsådda raden av svenska 1500-talsporträtt. Den med mycket sparsam skuggivning åstadkomna modelleringen

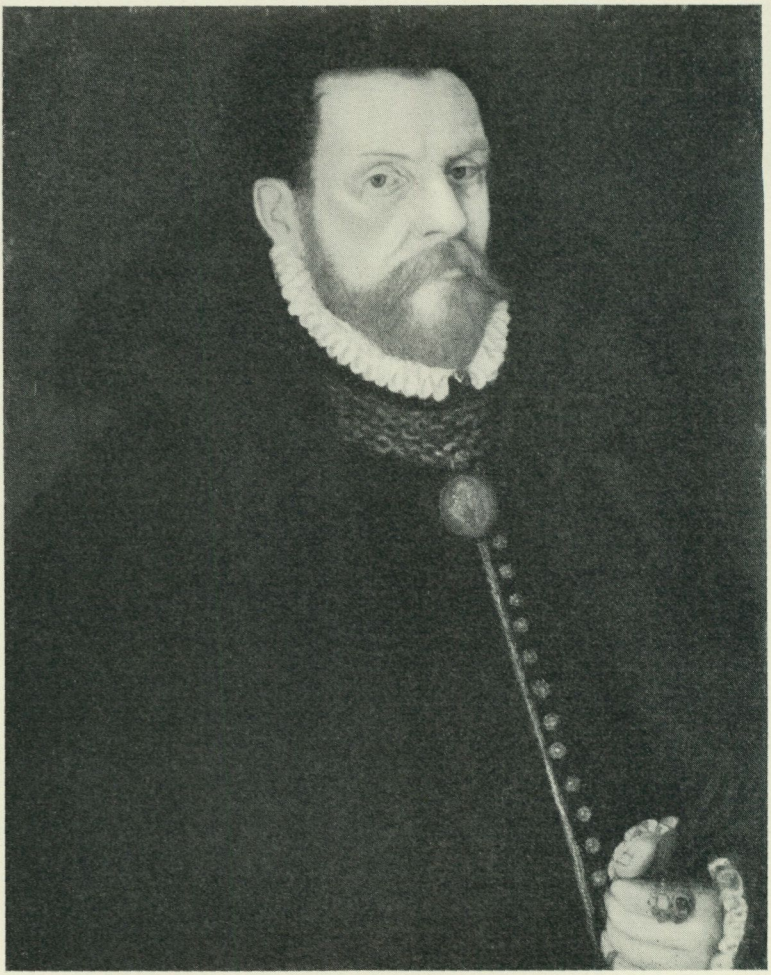

Fig. 2. J. B. van Uther? Okänd mon. 1570-talet.



Fig. 3. J. B. van Uther? Okänd dam. 1570-talet.

och den tunna färgpåläggningen äro karakteristiska för bevarade målningar från denna tid. Man återfinner visserligen dessa drag i svenska konterfej ända till 1600-talets mitt, men då rör det sig om en mera provinsiell efterklangskonst, en sjunkande tradition efter 1500-talets hovmålare; man jämföre t. ex. porträtten av Karl Bonde och hans maka (1654, Skokloster) med dem från 1560—70-talen av Mauritz Sture (Gripsholm), Kat. Stenbock (Torpa) o. a. Den i porträttbeståndet påvisbara traditionen från 15- till 1600-talet kan även belysas av arkivaliernas vittnesbörd. I de kungliga räkenskaperna för 1584 kan man sålunda som mästersven hos hovmålaren Baptista van Uther möta en viss Holger Hansson, vilken det icke torde vara för djärvt att anse identisk med en av det begynnande 1600-talets mest anlitade konterfejare. En granskning av Tyresöporträtten ger emellertid vid handen att de stå i 1500-talsmåleriets högre klass, och att de förmodligen utförts av samma hand som drottningporträttet på Torpa. Deras mästare har man anledning söka vid kungliga hovet. Valet kan därvid knappast falla på någon annan än nämnde Baptista van Uther, verksam här under tre decennier. Till en sådan attribution finnes möjligen lika mycket anledning som i fråga om de två svenska furstporträtt i Florens och Siena, vilka tidigare tillskrivits van Uther; någon säker utgångspunkt har man dock i intet fall, utan man får nöja sig med en högre eller lägre grad av sannolikhet. Tyresöbildernas konstnärliga värde är trots århundradenas nötning icke obetydligt. Karakteristiken är trovärdig, färggivningen diskret; teckningen äger kraft och elegans. Bland den vackra unga damens minutiöst målade prydnader lägger man märke till en sådan betagande detalj som hängsmycket, fig. 1, vilket genom sin rika komposition av manieristiska människo- och djurfigurer, ädelstenar och emaljinläggningar utgör ett mycket förnämt exempel på renässansens fantasifulla guldsmide.

På den yngre Vasatidens porträttkonst äger Mörnerska samlingen några utmärkt typiska prov i de ståtliga helfigursporträtten av Klas Bielke och hans son Erik. Särskilt det förra

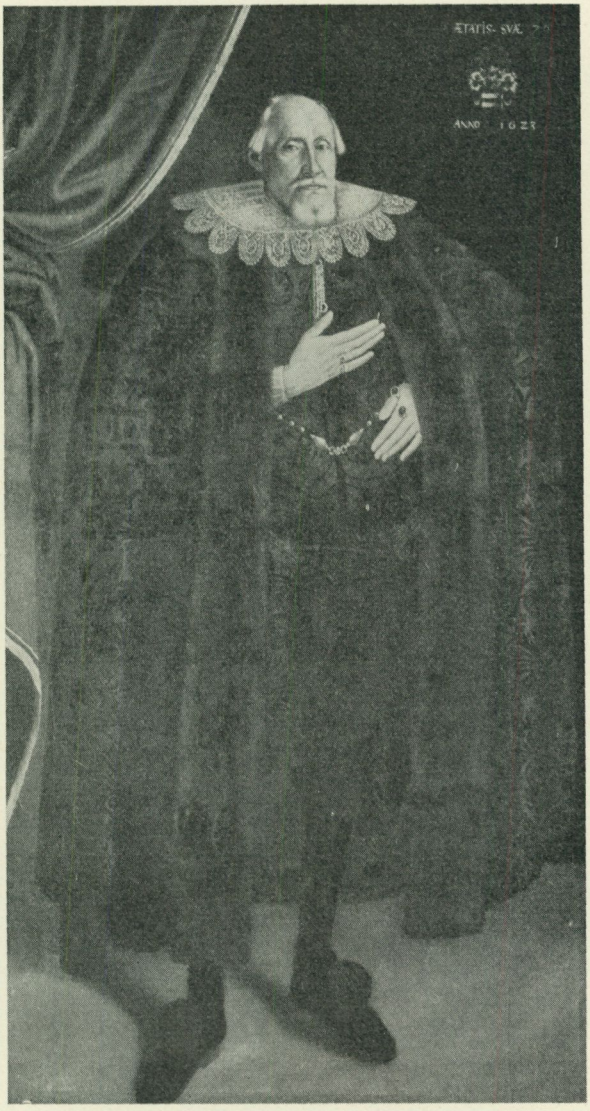

Fig. 4. Okänd konstnär 1623. Klas Bielke.
Foto Svenska porträttarkivet.

är värt beaktande, fig. 4. Det är daterat i modellens dödsår 1623. En replik i Gripsholmssamlingen tillskrives Elbfas; de båda dukarna härröra emellertid från en något äldre hovkonterfejare. I all sin enkelhet är detta tidiga representationsporträtt utomordentligt verkningsfullt, något som delvis beror på gubbens orubbligt stränga ansikte men i all synnerhet på kompositionens monumentala slutenhet och bredd. Man torde som ett genomgående stildrag hos de svenska 1600-talskonterfejen intill denna tid kunna konstatera en benägenhet att med alla medel breda ut sig i planet. Här har denna ytsträvan satt sin prägel särskilt på händerna och manteln. Vänstra handens flata hållning mot höften kan observeras redan i porträtt från föregående sekel. Den färgfattiga klädseln utgöres av en pälsbrämad »kjortel» av svart, fasonerad sammet lik den som bars av Gustav Adolf; spetskragen har den liggande form, som vid denna tid börjar bli allmän.

»Anno 1648» står målat under det Gyllenstierna-af-Lundholmska vapnet på en duk med två små barn, vilka troligen äro Maria (f. 1639), dotter till Göran Gyllenstierna (1601—46), och en yngre bror, fig. 5. I jämförelse med nyssnämnda arbete från 1623 är utvecklingen i realistiskt återgivande påtaglig, figurerna ha fått volym och stöta ej intill ramen. Som gruppporträtt befinner sig dock bilden på ett tidigt stadium. Viljan till samband finnes: de små hålla varandra i hand. Men utöver denna enkla ansats till tematisk förbindelse kommer konstnären ej; någon strävan efter kompositionell enhet kan inte märkas. Figurerna verka hopflyttade från två skilda porträtt. Det vill nästan synas som om konstnären varit barnspecialist; hans pensel återfinner man i ett par Nordiska museet tillhöriga porträtt från 1649, föreställande två små flickor Horn. Vem denne »barnporträttör» varit återstår att ta reda på. Hans stela konterfejtyp är bevarad ännu i den över 20 år senare bilden av den vid 8 års ålder avlidne Axel Gyllenstierna. Trots dennes magnifika utstyrsel à la mode med rik bandbesättning måste stilen i jämförelse med den just begynnande ehrenstrahlska



Fig. 5. Okänd konstnär 1648. Två barn Gyllenstierna.
Foto Svenska porträttarkivet.



Fig. 6. Kopia efter Ehrenstrahl från 1700-talets början. Johan Gyllenstierna. Foto Svenska porträttarkivet.

epokens måleri kallas ålderdomlig. Bilden har sina närmaste stilistiska släktingar i Silverstiernaporträtten i Ludgo kyrka, vilka man förslagsvis tillskrivit Münnichhofen.

Till den ehrenstrahlska kretsen leder oss en serie, föreställande riksrådet Göran Gyllenstierna (1632—86), hans maka, son och broder. Makans bild är signerad »H. Scharnhorst 1701», och omkring denna tid torde även de övriga porträtten ha målats efter ehrenstrahlska original. En av dessa förebilder, visande Göran själv, finnes även i samlingen. Porträttet av

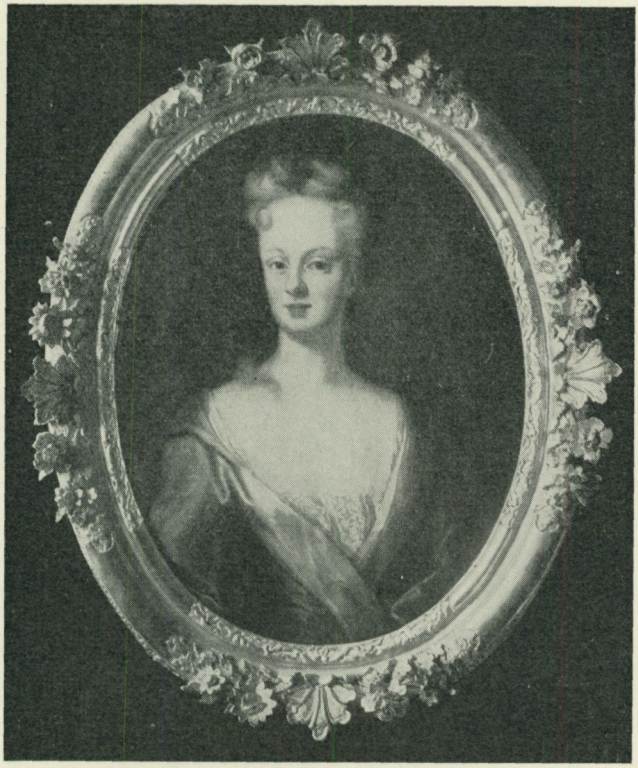

Fig. 7. D. von Krafft. Kristina Anna Bielke, g. Mörner.
Foto Svenska porträttarkivet.

sonen Nils har den blekt förnäma uppfattning, som man gärna förbinder med Martin Meytens d. ä. Det här avbildade porträttet av brodern »Starke Jan» (1635—80), fig. 6, höjer sig över serien i övrigt tack vare sin vältaliga fysionomi och sitt bättre utförande.

Om det sena 1600-talet inte haft så mycket att bjuda, är 1700-talets förra hälft så mycket rikare representerad; här ligger samlingens tyngdpunkt. Den från David von Krafft utgående porträttkonsten belyses på ett ganska mångsidigt sätt. Då



Fig. 8. H. Scharnhorst 1702. Margareta Gyllenstierna, g. Horn.
Foto Svenska porträttarkivet.

monografier f. n. utarbetas över flera av den äldre frihetstidens målare, komma omsider mera tillförlitliga svar att givas på olika attribueringsfrågor; vi hänvisa dessutom till de beaktansvärda synpunkter, som Wilhelm Nisser framlagt (i Tidskrift för konstvetenskap 1929). Vad först lärofadern Krafft själv angår, så är det med honom som kort före sekelskiftet den

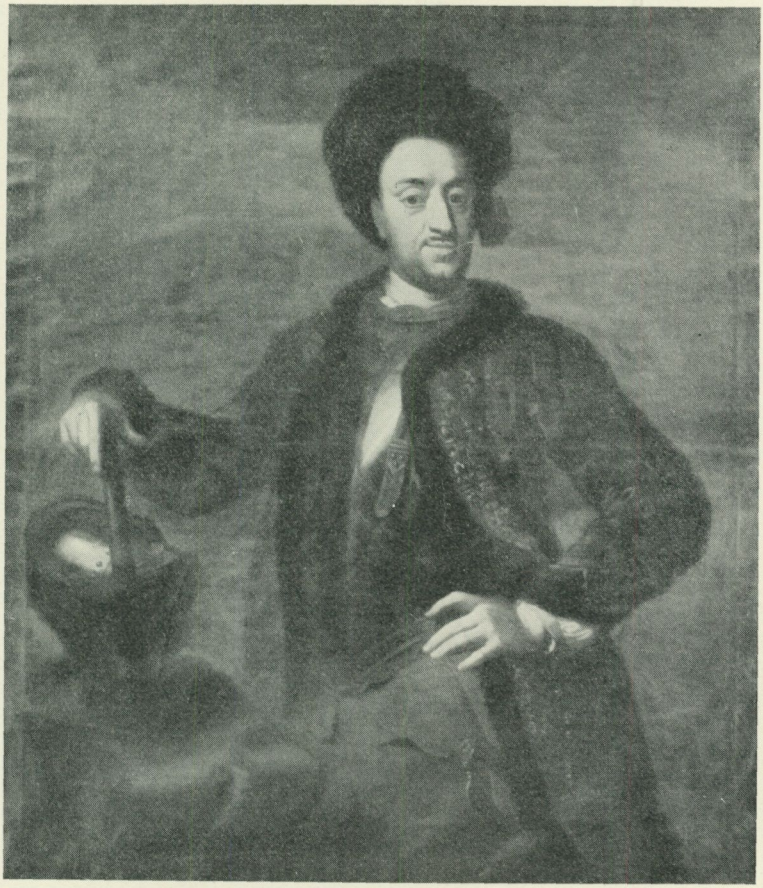

Fig. 9. G. E. Schröder? Ture Gabriel Bielke.

engelska porträttstilen slår igenom i vårt land. Det engelska och holländska inflytandet sätter, som Sigurd Wallin påvisat, sin prägel på konsthantverket; det borgerliga draget framträder under frihetstiden på hela konstområdet. Vid seklets början visar sig emellertid i porträttet en tydlig påverkan från England genom en övervägande aristokratisk hållning och i form

av societetsporträtt. I Krafft's tidigare verk spåras intrycken formellt genom en frisk teknik och ett färgval, som är ganska välgörande efter den ehrenstrahlska tyngden. Men i fråga om människoskildringen betecknar den krafftska eran onekligen en tillbakagång. Särskilt damporträttet präglas av en schablonmässig och modebetonad uppfattning. Individuella drag undertryckas, tidens älsklingstyp framhäves. Karl XII-tidens damer äro nästan undantagslöst sköna, med två lockar i sina höga tänkarpannor, med vinnande leenden och djup urringning. Sådan framträder i Mörnerska samlingen Kristina Anna Bielke (1687—1742) i en oval bild, ett typiskt, ehuru till utförandet något ateljémässigt Krafftporträtt, fig. 7.

Som sig bör inleder en rad damer kvinnornas sekel. En samtida till Krafft, den förut omnämnde H. Scharnhorst, torde ha målat originalen till två porträtt av Göran Gyllenstiernas döttrar. Egenhändig är i varje fall den 1702 signerade bilden av Margareta Gyllenstierna (1689—1740), fig. 8. Den unga flickan ilar förbi beväpnad med koger och båge, Dianas attribut, och med en gest mot kogret, som ursprungligen lånats från antika skulpturer. I Sverige hade detta mytologiska porträttmotiv redan anor. Första gången finna vi det i en Signac-emalj av drottning Kristina. Ehrenstrahl har det tidigast i ett 1653 daterat damporträtt (Göteborgs museum), där han även använder samma rörelse i sidled som nu Scharnhorst. Detta rörelseschema utbildades av van Dyck, som därmed i sina porträtt uppnår en ökad effekt av förnäm flyktighet. Beck och Wuchters ha upptagit det i sina Kristinaporträtt från 1650, resp. 1660. I Mörnerska samlingen är den förbiilande Diana aktualiserad även i ett vackert porträtt av okänd dam från 1660-talet, troligen av fransk konstnär. Scharnhorst har använt motivet på ett klumpigare vis än dessa föregångare; hans Diana har bastantare händer än vad van Dycks fröknar skulle ha gillat, och målningens teknik visar mera skoltvång än egen skaparkraft. Icke dess mindre fängslar porträttet med en naiv charm. Dess målare är i övrigt okänd; hans stil kan dock spå-



Fig. 10. Lorenz Pasch d. ä. Erik Brahe.

ras 1726 i Nordiska museets porträtt av en danskfödd fru M. S. Hästsko.

Sambandet med Krafft och Meytens är påvisbart i en rad damporträtt av deras lärjungar Desmarées, Starbus o. a. Bland dessa 1700-talsdamer överraskas man att finna en, som är iförd stor kvarnstenskrage och betecknad som »Christina Nilsdotter Gyllenstieerna». Har en namne till Sten Stures maka här förevigats i en kostymering, som inspirerats av förut behandlade 1500-talsporträtt? Accessoarerna ge intryck av karnevalsdekoration — inte minst hängsmycket ser ut att vara en imitation, en prydnad för stunden — och frågan kan ha sitt intresse.

Två pendangpar i »knäduk», som den samtida termen lyder, ge instruktiva exempel på representationsporträttets utveckling efter Krafft, men visa även den ehrenstrahlska traditionens ganska märkliga seghet. Denna redan av Nisser framhållna konservativa prägel i statporträttet kan nog delvis förklaras som miljö- och beställarpåverkan. Föreliggande bilder visa riksråden Nils Gyllenstierna av Lundholm och Nils Gyllenstierna av Fågelvik samt deras riksrådinnor; två av dukarna äro signerade av G. E. Schröder och den föga kände David Schwenck. För det koloristiska anslaget spelar här främst den röda riksrådsmanteln sin roll. Dessutom ligger i format och komposition med sittande figurer och rik drapering en så tydlig anslutning till Ehrenstrahl, att man samtidigt med påpekandet av skoltraditionen skulle vilja antaga en medveten stilistisk anslutning till äldre porträtt hos beställaren. Den rena skoltradition, som spåras i dukarna, är till större delen av yngre datum. Den kan här bäst studeras i David Schwencks pendangbild av Anna Kristina Gyllenstierna, ett posthumt porträtt, vars huvud f.ö. är målat efter David Richters vackra bild från 1699 på Björksund. Hos Schwenck har det Krafftska målningssättet med dess markerade ljusåsar utvecklats till en spetsighet, som meddelar sig åt hela kompositionen. Av Ehrenstrahls runda formbehandling märker man här absolut intet. I de båda Schröderporträtten från 1730 är däremot likheten med denna fullt tydlig.



Fig. 11. Lorenz Pasch d. ä. (tillskriven). Gustav Jakob Horn.
Foto Svenska porträttarkivet.



Fig. 12. J. von Rosenheim (tillskriven). Karl Gabriel Mörner.
Foto Svenska porträttarkivet.



Fig. 13. J. von Rosenheim (tillskriven). Lovisa Ulrika Horn, g. Mörner. Foto Svenska porträttarkivet.

Som motstycken till damporträtt av nyss beskrivna graciösa slag är man van att möta barska karolinska krigare; på detta område är emellertid samlingen föga välsorterad. Men en av Karl XII:s officerare kan den ändå uppvisa, även om han till tiden och dräkten inte är fullt representativ. Det intressanta porträttet av Ture Gabriel Bielke (1684—1763), fig. 9, visar denne martialiske herre i polsk eller ungersk dräkt med mörkgrön rock och pälsmössa. Det strama allvaret i Krafft's Karl XII-bilder har här ersatts av en tillskruvad pose, vilken dock finnes som ansats redan i Krafft's generalsporträtt. Duken tillskrives Schröder, och ehuru mycket i denne målares produktion har en annan karaktär, särskilt koloristiskt, stödes attributionen kraftigt av hans 1729 signerade självporträtt i Konstakademien. Till frågan, som vi icke härmed kunna anse vara löst, hör även att av repliker på Sturefors och Björnstorp den senare äger en — dock icke samtida — beteckning »O. Arehnius pinx.». Arenius liksom Schröders formgivning utgör en konsekvent utveckling av Krafftskolans teknik — hos Arenius stelnar den omsider i en schematisk, liksom tillyxad mask — och det är förklarligt om man bland deras tidigare verk stöter på likheter, som försvåra en uppdelning.

I en ganska påfallande motsättning till den konventionella hovkonsten framträder mot 1720-talets slut Lorenz Pasch d. ä. som förnyare av impulserna från det engelska måleriet. Under en lärotid hos Mikael Dahl i London uppsuger han måleriska och lyriska tendenser i tidens porträttkonst. Mörnersamlingen äger hans mest berömda verk, det några år efter hemkomsten utförda pojkporträttet av Erik Brahe (1722—56), fig. 10, ett arbete med utpräglat estetiskt egenvärde. Den unga gestalten framträder mot en landskapsfond. Den stora manteln, som blir till schablon inom tidens konstnärsrekvisita, är draperad över en stiliserad dräkt. Väl är det måleriska intrycket icke allenarådande, ty liksom hos Schröder och andra framträda t. ex. händerna i bestämd modellering, och väl är den oroliga silhuetten, vilken har något av rokokons spelande linje, som vi sett



Fig. 14. J. V. K. Way (tillskriven).
Marianne Smedberg, g. Mörner.
Foto Svenska porträttarkivet.

inget alldeles nytt drag. Men intrycket av modernitet kommer man ej ifrån. Färgen är ljusare än förut; dess föga gynnsamma kritighet skulle möjligen tyda på att konstnären i oljematerialet sökt åstadkomma pastellverkan, en strävan som man från en senare tid har säkra exempel på. Ett nytt drag är dock framför allt bildens lyriska stämning; den åstadkommes redan av modellens blickriktning mot fjärran, den understödes av landskapet och de musikaliska attributen. Varifrån Pasch fått sina ledande intryck, därom får man besked i Mikael Dahls porträtt av den lutspelande Françoise Leijoncrona (Nationalmuseum).

Ett annat ynglingaporträtt, som i Svenska porträttarkivet tillskrives samme Pasch, visar i en munter färgskala av brunt, rött, blått och violett en jovialisk yngling med glas i handen och kritpipa instucken i bältet, fig. 11. Kostymeringen är maskeradartat lantlig. Genom denna och genom sin berättande an-

strykning har porträttet ett genreaktigt drag, som först vid århundradets mitt blir mera allmänt. Bilden föreställer Gustav Jakob Horn (1706—56) och är känd i flera repliker. Av samma gemytliga anletsdrag har samlingen en ungefär samtida skildring i ett vackert porträtt av J. H. Scheffel. Liksom på det förra har här en modernare människoskildring slagit igenom, och en viss kontakt skapats mellan modell och åskådare.

Vi lämna med Lorenz Pasch de äldre 1700-talsmålare, vilkas rotfäste i den krafftska skolan är påvisbart. Inemot seklets mitt förändras i grund helhetsbilden av det svenska måleriet genom Gustav Lundbergs ljusa och franskpåverkade, av svenska förebilder oberoende pastellkonst. Samlingen äger några goda prov på denna, men eljest visar dess senare 1700-talsbestånd stora luckor. Mot seklets slut har den ett pendangpar i pastell, föreställande Karl Gabriel Mörner (1737—1828) och hans maka (1751—1823), fig. 12 och 13. Dessa tillskrivas en framstående dilettant, J. von Rosenheim, en dotterson till von Krafft, vilken torde vara mest känd genom porträttet av Sofi Hagman på Gripsholm. I sina vackra ramar utgöra bilderna goda stilprov på det gustavianska måleriet.

Man kan knappast tänka sig en starkare kontrast till 1700-talspastellens ljusa färgglädje än de två miniatyrer av Nils Karl Mörner (1782—1829), fig. 16, och Marianne Smedberg (1780—1837), fig. 14, den förra signerad »Gillberg. del: 1806», den senare på goda grunder tillskriven Way (Sv. porträttark.), vilka i sin entoniga tuschteknik och hårda formbehandling visa 1800-talsklassicismen in nuce. I Per Södermarks (Sv. porträttark.) porträtt av Otto Gabriel Mörner (1814—87), fig. 15, dröjer ännu vid århundradets mitt samma formideal kvar. Det blankpolerade ansiktet verkar svarvat i trä. Denna nyktra påtaglighet har inte tillåtit någon som helst målerisk behandling och den tillmötesgås av att den framställde kuvat sina lockars svall till en trög massa, som villigt låtit modellera sig i onaturliga formationer. Samma trögflytande stiltendens uppenbarar sig i den med akantusblad dekorerade ramen. På en lapp

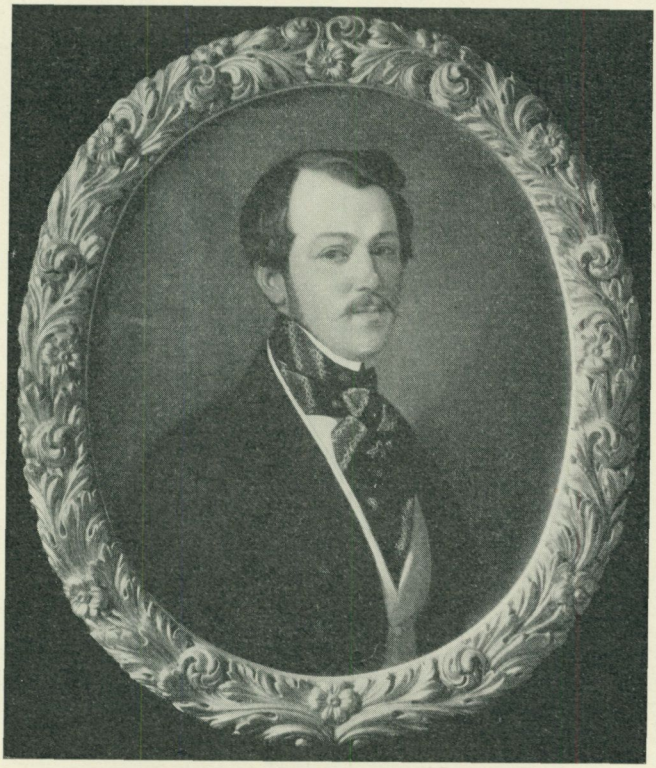

Fig. 15. J. P. Södermark (tillskriven). Otto Gabriel Mörner. Foto Svenska porträttarkivet.

har dennas mästare utförligt presenterat sig som »W. Hoffman, Bildhuggare från Tiskland, Nybrogatan N. 8. Stockholm 1843». Den i 1700-talsporträtten ådagalagda svagheten för rikedom och färg i dräkterna har nu fått koncentrera sig på kravatten som en sista reträttplats, där kontinuiteten med en färg- och formgladare tid uppehålles.

Som inledningsvis är antytt talar mycket för porträttets förmåga att klarare än framställningar ur varje annan motivkrets avspegla en tids och ett lands stilvilja. Men vi kunna

kanske fatta begreppet stil i en vidare bemärkelse än den strängt formala, nämligen med en viss betydelse av innehåll, som människouppfattning. Carl Mörners samling på Tyresö skulle nog från denna synpunkt kunna lämna material till en mera noggrann behandling än det här varit platsen att ge. I dess äldre del, under renässans och barock, framstår det otillgängliga representationsporträttet som förhärskande kategori. Sent omsider gör sig en friare uppfattning gällande, och vi finna under 1700-talet porträtt med genremässiga och lyriska drag, människoskildringar av psykologisk och estetisk läggning. Trots kronologiska luckor torde samlingen häri kunna visa en väsentlig utvecklingslinje inom äldre svenskt porträttmåleri. I största möjliga knapphet kan denna illustreras genom en sammanställning av Klas Bielkes porträtt från 1623 och den hundra år senare bilden av Erik Brahe. Mera direkt och uttömmande än alla utläggningar förmår en jämförelse mellan dessa båda tidstypiska verk belysa två epokers kulturella egenart.



Fig. 16. J. A. Gillberg 1806. Nils Karl Mörner.
Foto Svenska porträttarkivet.

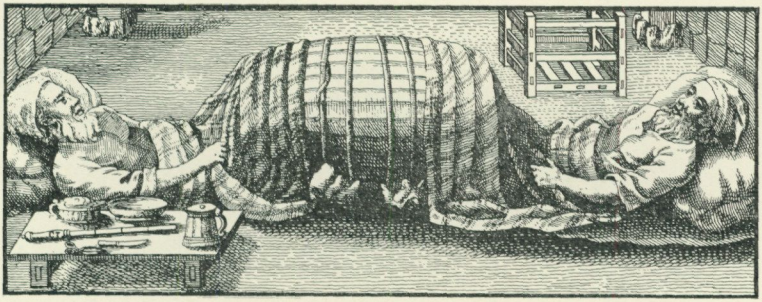

FOTARBETE

En obeaktad sida i det svenska arbetslivets historia.

Av Ragnar Jirlow.

Utöver den heder, som kommit våra fortkomstledamöter till del inom den moderna sporten och sedan gammalt vid färdandet till fots, på skidor eller skridskor, ägna vi oss sällan åt sysselsättningar, då vi enbart utnyttja fötterna. Sedan numer orgeltramparens hedervärda yrke hotar att gå i graven i dess ursprungliga betydelse, kan jag åtminstone för tillfället inte erinra mig någon sådan sysselsättning. Visserligen trampar sömmerskan sin symaskin och skärsliparen sin slipställning, men i bägge fallen är trampandet blott en kompletterande rörelse vid sömnaden och slipningen. Detsamma gäller många andra arbetare: väverskan och spinnerskan, krukmakaren, när

Vignett. Fig. 1. Vadmal trampas. Island. Efter Olaus Olavius, Oeconomisk Reise.



Fig. 2. Degen trampas i det gamla Egypten. Efter Wilkinson, The manners and customs of the ancient Egyptians.

han sätter igång sin drejskiva med fötterna, och bonden, som sätter foten på spaden.[1]

Men gå vi en smula tillbaka i tiden, finna vi fötterna i användning på rätt många arbetsområden. En och annan har väl hört ryktesvis om bagarna som trampade i degtrågen. Nå, den gången talade ryktet odisputabelt sanning. Ännu i mannaminne har degtrampning förekommit i många städer i Götaland, bl. a. ännu 1880 i Växjö, och i Skåne fick man vid bearbetningen av den besvärliga ankarstocksdegen bokstavligen arbeta med både händer och fötter. Man höll sig under trampningen i en stång i taket. Steget är långt mellan den moderna bagaren i sin prydliga vita dräkt och den forna yrkesbrodern, vare sig han var mästare eller gesäll. Å bild 3 se vi några arbetare älta degen på detta ej alltför aptitliga sätt. Visserligen hade arbetarna ett stycke säckväv under fötterna, som hindrade, att fötterna kommo i direkt beröring med degen, men man kan lätt förstå att väven kunde glida undan! Onekligen ha vi nu för tiden anledning att i detta sammanhang med glädje citera en känd tidningsrubrik: »Vad vi sluppit äta!» Seden har väl mest hållit sig till stads-

[1] Egendomligt nog har K. Lang i sin eljest innehållsrika uppsats »Die Fuss- und Zehenarbeit» (tidskriften »Völkerkunde» 1930) ej framhävt denna distinktion.



Fig. 3. Degen trampas. Interiör från ett danskt bageri i gamla dagar. Efter E. H. Ludvigsen, Hovedtræk af brødfabrikationens historie.

hantverket på området, men landsbygden bör kanske ej förhäva sig. Man har nämligen i vissa landsdelar hos oss talat om att tråda degen istället för att knåda den, något som onekligen låter som en erinran om gamla synder. Vi ha ej varit ensamma om metoden utan dela den tvivelaktiga äran med skottarna (Maurizio, Die Getreidenahrung, sid. 146). För övrigt är seden urgammal, och redan de gamla egypterna knådade degen med fötterna. Troligen verkade den egyptiske bagaren inte mera balettdam än vår tids degtrampare trots den här återgivna bilden, fig. 2.

Liksom vi av hygieniska skäl avskaffat seden att trampa i maten, så tycker man numer i södra Europa inte om tramp i våra blivande drycker. Det har tydligen varit urgammal sed över hela den vinodlande Södern, att saften trampats ur druvorna med fötterna, fig 4. Också den metoden träffa vi i det gamla Egypten. Glädjen hörde samman med vintrampningen; hos judarna skedde den under jubel och fröjd, varför Jeremias och Jesajas hotelser om att dessa fröjderop skulle upphöra, skorrade

illa i folkets öron: »I vingårdarna höjes intet glädjerop, intet jubel; ingen trampar vin i pressarna» (Jesaja 16, 11).

Alltjämt trampas enligt Haberlandt druvorna i Kaukasus och i Grekland, förmodligen också på många andra håll, fastän man inte alltid så gärna vidgår det som i följande lilla historia. Det berättas om en välkänd latinprofessor i Göteborg, att han för en del år sedan tillsammans med sin fru tog in på ett värdshus på den romerska campagnan. Det såg inte lovande ut. När man kom i portgången, mötte svinet, som förföljdes av värden, barfota med ett spö i hand. Man får inte förundra sig över att professorskan inför det sedan framsatta vinet frågade, om det var gott. »Om det är gott», sade värden förolämpad och tittade på sina nakna och smutsiga fötter. »Jag har trampat det med mina egna fötter!» I Tyskland var seden i bruk genom hela medeltiden och långt senare. Ännu Adelungs tyska ordbok från 1811 konstaterar utan någon inskränkning förekomsten av vintrampare, »Treter» eller »Trottknechte» som han kallar dem. Man får förövrigt vara glad, om det verkligen endast var en tillfällighet vad som berättas från Tyskland 1358: då var det så kallt, att man trampade i karen med skorna på (de tyska exemplen delvis från M. Heyne, Das deutsche Nahrungswesen, sid. 359 o. följ.)

Så värst tilltalande är heller inte den trampning av kogödsel, som alltjämt, enligt J. Konietzko (Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde 1930), lär förekomma på några av de Frisiska öarna vid Nordsjökusten. På dessa skoglösa öar älta kvinnorna gödseln med fötterna, på vilka de då ha tjocka strumpor. Sen man på så sätt förvandlat gödseln till en homogen massa, torkas den och skäres i briketter, som användas till bränsle.

Vid filtning av strumpor och dylikt brukade kvinnorna på Färöarna ännu för ej så länge sedan stå och trampa i en bytta med urin, fig. 5. Från det gamla Rom ha vi bilder som visa, hur valkaren trampar i sitt med samma illaluktande ämne fyllda kar. Till jämförelse må nämnas att bland de egyptiska hieroglyferna ett par ben i vatten betydde valkare (Blümner, Tech-

nologie I, sid. 174 o. följ.). Detta tillvägagångssätt kallas på Shetland *to walk*, som ju eljest i engelskan betyder att gå. Från saklig ståndpunkt tycker man, att betydelsen gå, trampa, borde vara den ursprungliga i förhållande till betydelsen valka både vid latinska *fullere* och engelska *walk*, vilket dock våra språkmän avböja. En variation av metoden återger den isländska bilden av två valkare, fig. 1, som stampa vadmal i en tunna och som förljuva det väl ganska enformiga arbetet genom att ta sig en styrketår då och då. Liggande valkning lär förekomma i Karelen enligt bild i Nordiska museets arkiv och träffades ännu 1864 vid Varangerfjord enligt E. Sundt i Folkevennen 13, sid. 340 o. följ. Man erinrar sig i detta sammanhang den berömda episoden hos Homeros, då den skeppsbrutne Odysseus ser den fajakiska konungadottern Nausikaa och hennes tärnor rengöra kläder i gropar vid stranden på ett sätt, som knappast skulle vinna en modern husmoders gillande: »De kastade dem i groparnas djupa vatten, där raskt de trampade dem i kapp med varandra.»



Fig. 4. Druvorna pressas. Detalj ur fresk, Camposanto, Pisa, av Benozzo Gozzoli.



Fig. 5. Valkning på Färöarna. Tyget trampas i en bytta med urin. Foto Else Petersen omkring 1900.

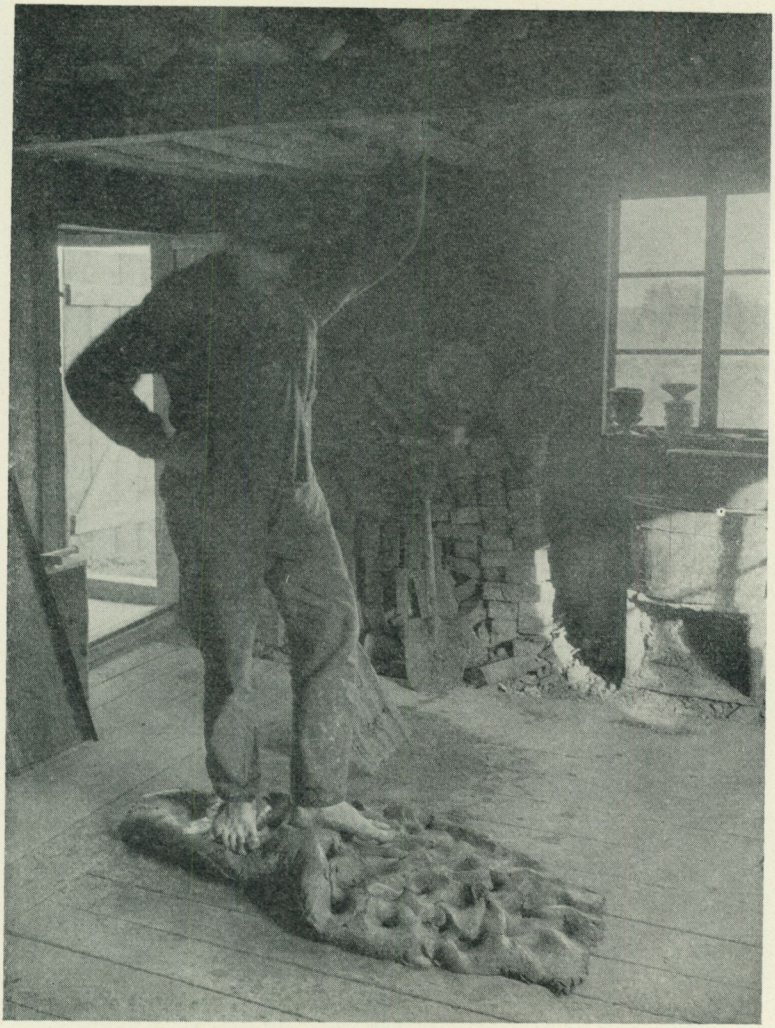

Fig. 6. Leran trampas. Interiör från krukmakarverkstad i Frändefors socken, Dalsland. Foto Nordiska museet 1930.



Fig. 7. Tvätten trampas. Efter foto från Skottland.

Detta tillvägagångssätt känner jag från Shetland och Skottland, fig. 8 och Lang från Schweiz och Arabien. Han drar till jämförelse fram hebreiska *kabhas*, »trampa med fötterna, tvätta».

Ej alltför omväxlande bör det ha varit att vara anställd som lertrampare vid Rörstrand. Att sådana funnits framgår av att »lertramparen Hans Persson» 1741 omnämnes bland fabrikens arbetare (Ambrosiani i Rig 1918). Ännu i dag har han sina yrkeskamrater, bl. a. pottmakar Hjoberg i Dalsland, fig. 6. Ända till våra dagar har man också i Danmark trampat leran med fötterna vid tillverkningen av de s. k. jydepotterna. Också lertrampningen möter i det gamla Egypten, vare sig det gällde lerkärl eller husväggar. Därför heter det också om den fornegyptiske muraren: »Han arbetar med sina fötter, han stampar.»

När man i Skåne skulle klina lera på husväggarna, föregicks



Fig. 8. Leran till klineväggarna ältas. Från Fredriksdahls friluftsmuseum vid Hälsingborg. Foto Torsten Mårtensson.

detta enligt Linné av trampning av oxar eller hästar. Men också människan kan få hjälpa till, som fig. 8 visar. — Ganska kuslig är en folksägen om negrerna i Togo, som av sin furste tvingades att trampa lera med kaktus och törnen i (Lönborg i Ymer 1916).

Att tröska med fötterna har förekommit på de förutnämnda Atlanteröarna. På Färöarna var det kvinnogöra, på Shetland fingo pojkarna trampa säden i en så. Det är inte omöjligt, att vi där ha att göra med en urgammal tröskningsmetod på germanskt område. Enligt Lang träffas en likartad uttrampning av ris hos japaner och malajer.

Ännu leva många västerbottningar, som i pojkåren fått hjälpa till vid läderberedningen genom att i timtal barfota trampa i barklagskaret. Det skulle vara så nyttigt för »surben», påstods det i Ånge. Också i Ströms socken i Jämtland var det vanligt

att trampa, när man ville skynda på beredningen. Vid fällskinnens uppmjukning tog man även i Västmanland till fötterna, om uttrycket tillåtes mig. Skinnen hade förut på köttsidan bestrukits med en tjock välling av rågmjöl, vatten och salt, och yngsta lärpojken fick sedan bearbeta skinnrullen med fötterna, tills hans skor sågo ut som veritabla degklumpar (Västm. fornm. tidskr. XVIII). Adelung betygar, att tyska fällmakare nedlade de med olja och smör insmorda fällarna i en tunna, »Trampeltonne», och sedan gjorde dem smidiga genom trampning.

En mycket egenartad uppfinning är den som ett vågbräde konstruerade fotklubba, som är känd från många östeuropeiska och östasiatiska folk och som användes till att krossa säd med (Leser, Entstehung des Pfluges, sid. 509). En särform av fotklubban är det här återgivna ungerska redskapet, som ersätter vår gamla bråka vid hampberedningen, fig. 9.

Över huvud taget synes fotarbetet i hög grad ha haft sitt tillhåll i Ostasien. Vanligt i Japan och Kina är fortfarande att få se bönder, som pumpa in vatten till sina risfält med ett skovelhjul. Man tar knappast fel, om man sammanställer detta förhållande med nämnda länders billiga arbetskraft.

Man behöver inte vara folklivsforskare för att inse, att vi här ha att göra med en grupp av arbetsmetoder, som kunna skryta med en betydande ålder i människans historia. Varför har då fotarbetet försvunnit? I några fall har väl kravet på snygghet spelat en roll, men huvudorsaken ligger djupare och är äldre. Man har nog haft en stark känsla av att sådant arbete var socialt förnedrande; för människan var det endast arbetet med händerna, som var henne fullt värdigt. Med hennes upprätta ställning avlägsnade sig människan från aporna, som ju gripa ungefär lika med händerna som med fötterna, och så småningom utvecklades människohanden till det känsliga, överlägsna arbetsorgan i högre mening, som endast människan besitter. Det låg något förnedrande i att syssla med ett arbete, där hjärnan med nödvändighet måste ligga i träde och endast fotens muskler



Fig. 9. Hampan bråkas. Comitat Torna, Ungern. Foto Nationalmuseet, Budapest.

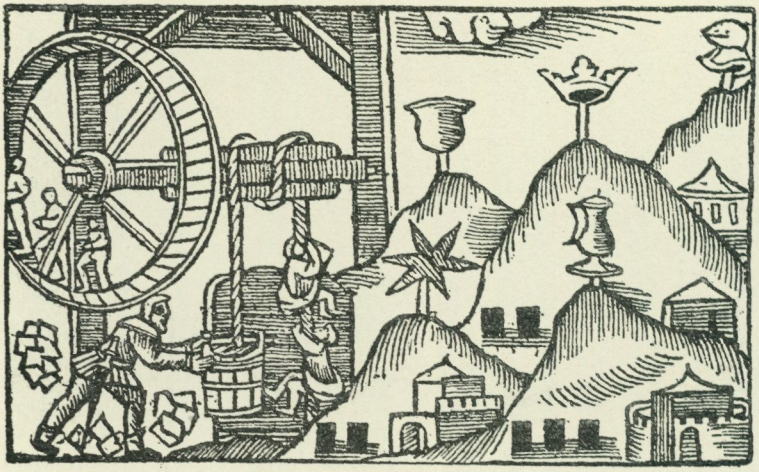

Fig. 10. Tramphjul vid gruva, drivet av människor. Ur Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, 1555.

arbetade. I sammanhang därmed fick också speciellt arbetet i trampkvarnen prägeln av högsta grad av mindervärdighet. Vi tala alltjämt om det tröstlösa arbetet i den dagliga trampkvarnen som symbolen för mänskligt trälarbete och för mänsklig förnedring. En gång har trampkvarnen varit en verklighet, på sina håll en fruktansvärd verklighet, om man skulle döma av de spår, som detta arbetsredskap kvarlämnat i våra talesätt. I någon mån kan dess dåliga rykte gå tillbaka på dess användning bland fångar. Ännu under 1800-talets senare hälft ha indiska straffångar fått arbeta i brittiska trampkvarnar. Dock synes själva den mindre exakta beteckningen av detta redskap — »trampkvarnen» är ju egentligen ingen kvarn — antyda, att bakgrunden till våra talesätt delvis är en annan. Måhända ligger bakom ett minne av kvinnornas slit vid handkvarnen i svunna tider, kanske dessutom en litterär påverkan från Rydbergs berömda dikt »Den nya Grottesången».

De första uppgifterna om trampkvarnar dyka upp hos greker

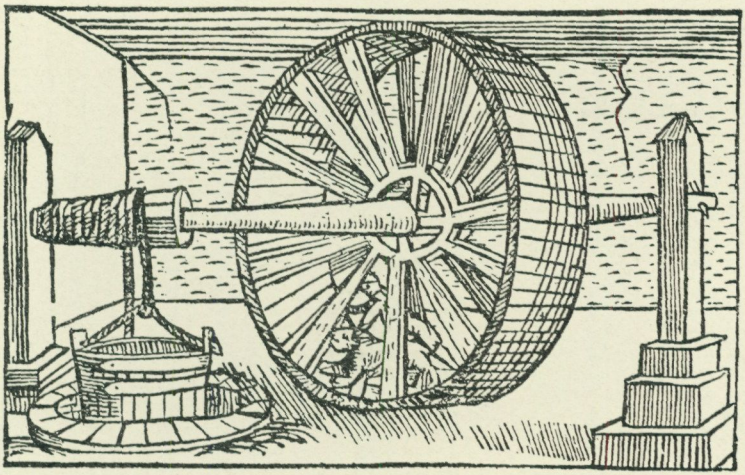

Fig. 11. Tramphjul för upphämtning av vatten, drivet av björnar. Ur Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, 1555.

och romare några århundraden före Kristus. Uppgifterna bliva talrikare under medeltidens lopp och början av nya tiden. En herre vid namn Ramelli t. ex. uppgjorde 1588 förslag till en mångfald sådana tramptrummor, som drogo pumpar, kranar, kvarnar m. m. Hos oss ha väl dessa inrättningar aldrig varit särdeles vanliga. Dock återge vi här efter Olaus Magnus ett par bilder av svenska trampkvarnar, fig. 10 och 11, den ena avsedd att pumpa upp vatten ur en gruva och med tre män som trampare, den andra driven av en björn. Ännu så sent som 1820 levde en engelsk mekaniker, som hittade på en »förbättring». Han skapade det kägelformiga tramphjulet, där tramparen genom att gå i större eller mindre cirklar kunde anpassa sin vikt efter hjulets.

Det är väl inte så många, som känna till, att vi också i Sverige haft trampkvarnar igång långt in på 1800-talet. Den klentrogne kan emellertid i Sundsvalls museum ännu i dag se det väldiga hjulet, fig. 12. Det är emellertid ett mycket beskedligt hjul från

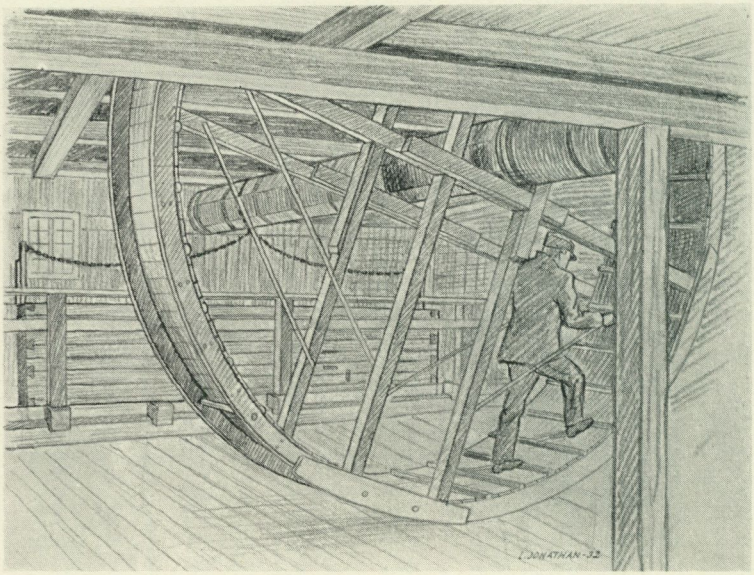

Fig. 12. Interiör från trampmangel från Sundsvall, nu i friluftsmuseet på Norra Stadsberget. Teckning av L. Jonathan.

ett färgeri i Sundsvall, där det mest använts för pressning av vadmal men även för mangling av tvättkläder. Någon vidare spridning synes typen inte ha haft i vårt land.

I sin från människans synpunkt behagligare form var tramphjulet så inrättat, att djur tvungos att välva det runt. Sådana torde ännu förekomma här och där i Europa och ha på sina håll varit rätt vanliga. Så t. ex. berättar W. Bomann i »Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk im alten Niedersachsen», att på Lüneburger Heide tramphjul för hundar voro ganska allmänt spridda i gårdarna under första hälften av 1800-talet. Hjulet drev smörkärnan. Litet var erinra vi oss nog ekorrburarna med sina ståltrådstrummor, där man såg ekorren gno för glatta livet, medan hjulet snurrade. Det äldsta belägg på en sådan bur, som jag känner, återfinnes i C. J. L. Almqvists

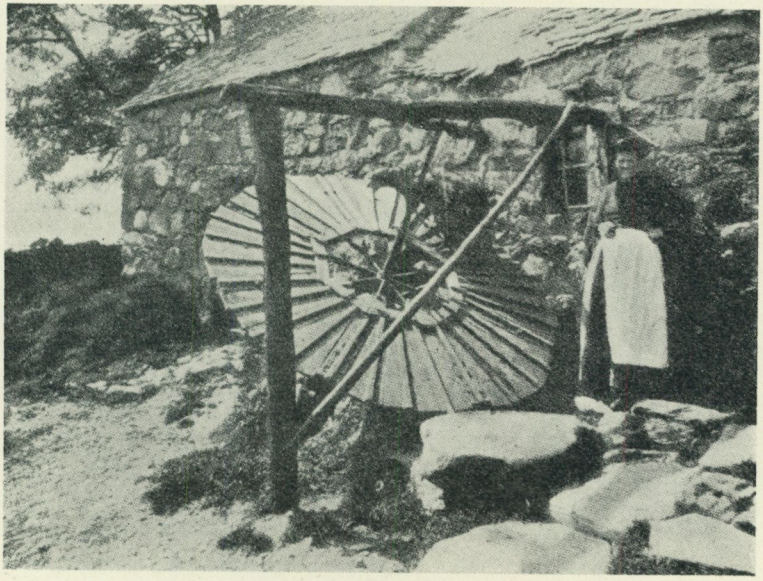

Fig. 13. Tramphjul för hund på en walesisk bondgård. Efter Jekyll, Old English Household life.

äldre brevväxling. Sedan något årtionde synas ekorrhjulen vara stadda på avskrivning såsom ett mindre lämpligt folknöje. På fig. 13 återgives slutligen ett engelskt tramphjul av idag, där en hund drar en smörkärna inne i ladugården. I den engelska bok varifrån denna bild är hämtad, kunna vi också få se en åsna i arbete vid vattenuppfodring. De två slavarna tillhöra lyckligtvis de sista på skansen av ett slags arbetare, som vi med glädje se försvinna och som äro vittnesbörd om ett föga tilltalande blad i den mänskliga kulturhistorien.

Det är för övrigt betecknande för naturfolk, att de gärna ta hjälp av fötterna för att hålla fast något eller t. o. m. använda foten med dess tår som griporgan. Australnegern t. ex. lär enligt Klaatsch, Människans och kulturens utveckling, sid. 99, vid reparation av ett spjut kunna använda fotsulorna som arbets-



Fig. 14. Bastlagren klyvas, Kalvsviks socken, Småland. Genom att växelvis flytta fötterna drages bastremsan fram. Foto Nordiska museet 1930.

bord, medan han med tårna håller skaftet i läge lika fast som vi med handen. Tårnas gripkraft kommer honom väl till pass vid klättring i träden. Karakteristiskt nog håller han till häst ej foten i stigbygeln utan griper denna med stortån och andra tån. Även bland somliga lägre stående folk möta vi samma företeelse. Japanskorna, som vid sömnad hålla tyget med tårna, lära kunna nypas rätt eftertryckligt med dessa. Särskilt stortåns stora rörlighet förklarar, varför den japanska strumpan är försedd med tuta för denna och alltså liknar en tumvante hos oss. En av mina vänner har berättat för mig, hur negrerna på mera undangömda orter i Alabama sätta sticklingar av bomullsplantan. Negern går fram över fältet med en bunt telningar under armen; i rask följd lyftes ena foten, en stickling placeras mellan stortån och närmaste tå, foten sättes ned i den mjuka svartmyllan, han trampar till ett slag och bomullsplantan är satt. Och så

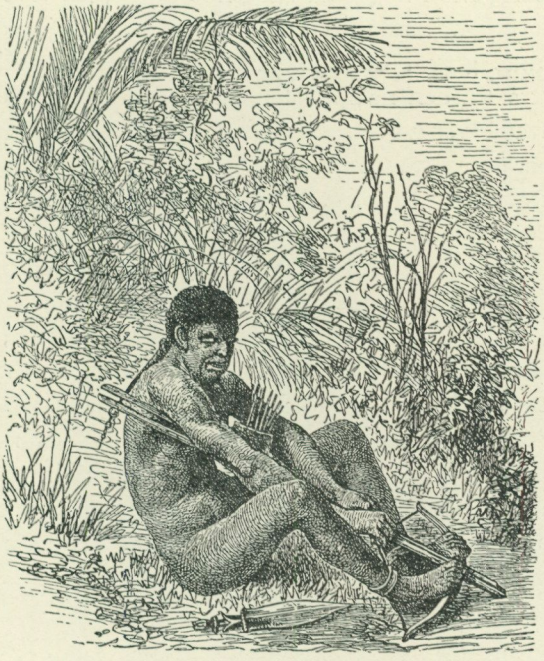

Fig. 15. Fangkrigare, spännande sitt armborst.
Efter Dreyer, Naturfolkens liv.

fortsätter arbetet undan för undan. Metoden lär endast förekomma bland de färgade, aldrig bland vita arbetare. Detta sätt att gå tillväga erinrar för övrigt om hur veddakrigaren på Ceylon spänner sin båge eller den sydamerikanske indianen gör upp eld. I bägge fallen spela fötterna en viktig roll. Eller se på den västafrikanske fangkrigaren, som med tårna griper om bågen, medan händerna dra armborststrängen tillbaka, fig. 15. På bilden bredvid se vi en fornegyptier, som skär remmar ur ett läderstycke, fig. 12; lädret kniper han om och håller i läge med tårna. Ännu i dag tar den egyptiske svarvaren foten till hjälp under sitt arbete.

I våra nordliga bygder äro motsvarande exempel mera säll-

synta, naturligtvis i hög grad beroende därpå, att vi ständigt ha skor på fötterna. Ännu för ett par år sedan såg jag dock, hur man skurade golv i de rejält tilltagna västerbottniska köken genom att sätta den nakna foten på en granristvaga och på så sätt fara fram över golvet. När Linné 1731 reser genom Västerbotten, berättar han även om, hur hos en nybyggarfamilj i Lyckseletrakten »qwinfolket twättade golfwet med högra foten, den de satte på en fornad granwiska och besade så fram och till bakas». Och på vidstående bild, fig. 14, se vi, hur en småländsk basttvinnare arbetar både med händer och fötter. Till slut må efter Sirelius nämnas, att det i Finland händer, att man skaver bort skävorna från linet med en skrapa, varvid man håller detta tryckt mot ett underlag med de nakna fötterna.

Denna odyssé genom skilda länder och tider har med några få exempel, utvalda ur ett ganska rikt material, velat belysa de mera sparsamma beläggen på fotarbete inom vårt eget land, en litet uppmärksammad men brokig sida av det mänskliga arbetets historia.

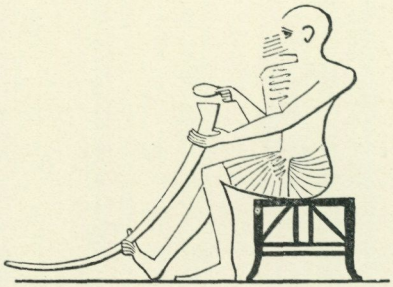

Fig. 16. Egyptisk läderarbetare håller ett stycke läder mellan stortån och övriga tår, medan han skär remmar ur det. Efter Wilkinson, The manners and customs of the ancient Egyptians.



DET STENBERGSKA DAMASTVÄVERIET I JÖNKÖPING

Av Elisabeth Thorman.

Damastvävnaden i linne, med andra ord duktyget i damast, hade från och med 1400-talets allra senaste år varit en framträdande företeelse inom västerländsk vävnadskonst. Sent omsider nådde den också vårt land.

Bevisligen har i Sverige en betydande yrkesvävnad av damast fortgått sedan jämt två århundraden tillbaka. Flors »fabrik» hade fått privilegier 1733, Halward Gäfverberg började 1747 och fick 1750 privilegier för sin manufaktur i Gävle; Vadstena kammarduksmanufaktur hade år 1784 börjat framställa

Vignett. Fig. 1. Blekning av vävnader vid Stenbergska väveriet i Jönköping. Oljemålning 1854.

det högt eftertraktade duktyget i damast. Sedan Gäfverbergs verksamhet kring sekelskiftet uppgått i Flor, förbli Flor och Vadstena till och med 1840-talet landets främsta damastväverier; de tvingades tyvärr av ogynnsamma förhållanden att lägga ned arbetet, Vadstena 1843, Flor 1845. Av intresse är att lägga märke till den obrutna kontinuiteten mellan Vadstenadamasten och vår nutida yrkesvävda damast: de sista Vadstenavävarna överflyttade på 1860-talet till Hellgrens i Örebro, och från Hellgrens har vår främste nutida vävare, godsägare C. G. Widlund, hämtat mycket av sin kunskap. — Övriga rätt betydande manufakturer nödgades ungefär samtidigt att sluta: Garbergs i Gävle efter 13 års verksamhet, år 1846, samtidigt med att H. H. Wesslau finner lämpligt att från Göteborg överflytta först till Kallebäck och senare till Wettersholm, samt P. M. Lundström och C. M. Pettersson i Vadstena (de hade åren 1833—1839 arbetat tillsammans med signaturen P. & L., Vadstena), vilka slutade åren 1849 och 1850. På några få platser fortsatte dock alltjämt skickliga yrkesutövare att väva damast.[1]

Främst bland dessa väverier, känt och uppskattat både inom och utom vårt land och intagande en viss särställning, är det Stenbergska väveriet i Jönköping, verksamt från 1820-talet och fram till året 1883. En sen ättling av den sällsynt vävkunniga släkten Oxelgren (se Hanna Fribergs uppsats Småländska prästgårdsvävnader, denna årsbok 1931), Ulla Colliander, gift 1822 med snörmakaren Gottfrid Stenberg, gjorde här sin insats. Hennes starka konstnärliga och tekniska begåvning, hennes småländska ihärdighet och okuvliga flit blevo bärande för en utövning, vilken i ett halvt århundrade ägde rykte som den främsta i vårt land.

Det är först rätt sent, som fru Stenberg för första gången, år 1855, till Kungl. Kommerskollegium inlämnar redovisning för sin verksamhet. Tyvärr föreligga inga närmare upp-

[1] Från och med 1820-talet sprides damasten också som en art av hemslöjd ute på den svenska landsbygden tack vare outtröttligt intresse av två generationer av släkten Ekenmark.



Fig. 2. Ulrica Stenberg född Colliander, 1792—1858.

gifter om denna verksamhet vare sig från 1820-talet, då fru Stenberg annonserade om att hon ville undervisa i damastvävnad, eller från följande årtionde, då hon åren 1834 och 1840 deltog i utställningar i prins Carls palats i Stockholm och även fick visa sitt duktyg vid hovet. Endast sparsamma uppgifter finnas f. ö. från 1840-talet, nedkastade här och där i en beställningsbok för snörmakeriets räkning. Fru Stenberg antecknar här: »Flors fabrik i Söderhamn i Mo socken har — — — damast- och drällstolar 4 stycken, tillhörigt major Gripenberg, skall säljas den 24 april 1845.» Vid tillfälle undersöker hon noga sina kollegers damastvävnad: »Af Garbergs fabrik i Gävle upprivit 1 kvadrattum och befanns varpen innehålla 110 delar (trådar) på tum och inslagen 55 delar.» — »Vadstenadamast höll — — — 56 avdelningar (mönsterrutor) på 6 tum och 5 trådar i varje avdelning, som utgör 1,120 inslagstrådar på varje aln.» »Den fina servetten, som köptes hos Hasselius av Gävle fabrik var varpad med 3,400 delar och befanns — — — hålla

34 tum.» Hon antecknar att »1 ℓℓ tågor kostar 40 öre i spinnlön», att »3 öre är byklön för varje ℓℓ», och att »Britta den 28 aug. 1845 lämnade 27 servetter, som vägde 14 ℓℓ». Det framgår att en väverska antingen får 16 öre alnen i vävlön eller också, om hon är städslad för år med kost och lön, måste väva 1 aln om dagen; för vad hon därutöver väver får hon 12 öre alnen.

En av de många uträkningarna må här anföras:

»Till 10 kvarters tedukar i kvadrat väger varje duk 1 ℓℓ 12 lod och åtgår till 36 dukar 90 alnar väv, väger tillhopa 49½ ℓℓ.

36 dukar, 2½ aln i varje eller 90 alnar väger	Rdr.	Sk.
49½ ℓℓ à 2½ rdr.	123	36
varpa, uppsätta, bomma m. m., slitning av redskap	15	12
vävlön för varje duk med lutning (?)	36	
blekning, 8 sk. för varje duk	6	
	Rdr. 181	
36 dukar à 10 Rdr. stycket gör	rdr. 360	
avgår	» 181	
	Rdr. 179	

eller vinst på varje duk 5 rdr. 10 sk.(!)»

Det är tydligt att det vid denna tidiga period icke endast är damast som väves; dukar av bomull med kulört inslag nämnas, liksom även schalar, stubbtyg, västtyg och mattor. Fru Stenbergs boupptecknings av den 15 sept. 1858 upptager bl. a. halvfärdiga duktyger för 4,165 rdr., d:o för 2,342 rdr., lingarn för 504 rdr., 8 vävstolar för 400 rdr., en varpa och två manglar med bord, fem Lℓℓ och nio ℓℓ grövre yllemattgarn. Man har skäl att antaga, att hon kanske redan under 1840-talet helt övergick till den damastvävnad, vilken rönte så livlig uppmärksamhet. 1851 hade nya erkännanden nått henne, från utställningar i Stockholm och London hade hon hemfört bronsmedaljer, vid världsutställningen i Paris år 1855 fick hon mention honorable.

En glädjande beställning betydde den, som dåvarande kronprins Carl med anledning av sin förmälning 1850 gjorde; för

hans räkning tecknades då »kronprinsmönstret», fig. 3. (Vissa uppgifter om olika mönster för föregående regenter kunna numera ej kontrolleras). Tre olika duktyg för hovets räkning känna vi; Kungl. Husgerådskammaren äger en duk i »gamla snedderna», märkt med krönt »Carl XV 1869, 12» och en duk i vermiceller på snedden, märkt med krönt G 1852; i enskild ägo finns en servett i kronprinsmönstret, märkt med krönt C 1850.

Det var dock icke enbart framgångar, som beskärdes den verksamma och kloka husfrun i Torgkvarteret n:r 3. År 1847 avled hennes make; »solid, dugande, blygsam, anspråkslös och en god affärsman» är hans vackra eftermäle. Och ett annat synnerligen hårt slag drabbade henne, då hennes verksamhet just hunnit växa sig välordnad och ansedd: den 1 mars 1854 utbröt en häftig eldsvåda, och det blev ej möjligt att rädda väveriet. En av de åtta vävstolarna samt en del rustningar fick man ut och därtill de vävar, som snabbt och rådigt klipptes ner. En tillfällig bostad fann man vid någon av Holmgatorna, ovisst var, till dess att snart nog gården Östra Kvarteret 4 och 5 (Östra Storgatan 61) inköptes och blev det vackra, vänliga hem, vilket så många Jönköpingsbor ännu med glädje erinra sig. Snörmakeriet nedlades och gesällen Reinhold Beck, vilken 20-årig år 1841 kommit i snörmakare Stenbergs tjänst och sedan dennes död förestått snörmakeriet, blev vävmästare. En uppgift, till vilken man gärna vill sätta tro, förmäler att Beck under de två år han vistades i Hamburg, 1845—1847, skulle ha studerat damastvävnad. Med all energi har man tydligen sökt bota de vid branden lidna skadorna; den följande år för första gången till Kungl. Kommersekollegium lämnade uppgiften lyder: »Linne Damast Fabriken tillhörig Enkefru Ulrica Stenberg — 3,000 alnar för 5,000 rdr. b:o.» Exakt samma uppgift lämnas de två följande åren. Den skuld på 16,862 kr., som är upptagen i fru Stenbergs boupptecknings, visar vilka stora kostnader branden åsamkat.

Ett liv, fyllt av glättig flit, av förnöjsam anspråkslöshet har under fru Stenbergs milda spira förts i det nya hemmet. Man

kunde i dess båda byggnader, den envånings åt gatan och den tvåvånings åt Strandstigen (först 1864, då järnvägen byggdes, lades denna ut till gata), inrätta sig så som förhållandena krävde. I den förra hade man åt gatan förmak, kabinett, sal och Becks rum, åt gården sängkammare och kök; i vindsrummet inrymdes vävlagret. I gårdshuset funnos på nedre bottnen mangel, bakstuga, brygghus samt blekebod med två kar för tvätt och för blekning. En trappa upp befann sig en rymlig vävsal, varprum och Becks arbetsrum. I vindsrummet förvarades garnlagret.

Intressanta produktionsuppgifter av fru Stenbergs hand, tyvärr alltför knapphändiga, föreligga från 1850-talet. 1853 nämnas »blomservetter», 1855 dessutom gamla och nya snedder. En del namn (stjärnor, fransyska rosen, mucher) torde gälla damastdräll. Väverskan Hanna, som 1856 står för den ena bredväven, inlämnar från 5/2—16/8 544¾ alnar (dukarna variera mellan 11 och 3¾ alnars längd) i huvudsakligen kronprins- och filigranmönstren, fig. 3 och 4. Elise väver likaledes dukar (65 stycken eller 292 alnar till 23/6). Anna, Thilda och Sara väva servetter, Thilda uteslutande i filigranmönstret (från 18 maj till efter 21 juli 201 st.).

Från att till en början ha varit mera anspråkslös och av hemslöjdsart, växte fru Stenbergs verksamhet ut till en fastare ordnad, på sitt sätt standardiserad, mycket högtstående yrkesutövning. Det är denna senare periods stenbergsdamast vi känna till. Kunskap om de nyare metoder, vilka i väsentlig mån kunde underlätta arbetet, förvärvade fru Stenberg vid sitt besök på Almgrens sidenfabrik i Stockholm någon gång vid mitten av 1840-talet; hon inköpte där dels jacquardapparaten för mönstersolvens lyftande, dels ryckverket för skytteln; däremot kom hon aldrig att använda skaftmaskinen för reglering av framskaft, utan begagnade i stället en äldre anordning, s. k. rabatterande kontramarsch med fem eller åtta trampor. Ett älskvärt anbud från fabrikens sida att sända med en person, vilken kunde ordna med uppsättningen av de högst invecklade apparaterna, avböjde fru Stenberg; hennes egna insikter voro djupa



Fig. 3. Detalj av det s. k. kronprinsmönstret, tecknat 1850.
Ägare fru Alice v. Ehrenheim, Grönsöö.

nog för att hon i detta fall fullt ut skulle kunna lita till egen kraft.

Tekniskt kommer alltså den stenbergska utövningen att bliva olik övrig svensk damastvävnad, där man fortfarande av många orsaker begagnade simpelstolen; bl. a. blevo de kontanta utgifterna för ständiga förändringar och idel nya mönster då mindre kännbara. För vävnadens utseende spelar en äldre eller en nyare metod — såvida inställningen av varp och vävt är densamma — för övrigt ingen roll; det är endast om man känner tidpunkten för vävnaden ifråga, som man kan gissa sig till det ena eller andra tekniska förfaringssättet.[1]

Vad beträffar en annan viktig omständighet, materialet, skiljer sig ej minst fru Stenbergs damast från all övrig svensk 1800-talsdamast; där andra hade använt s. k. löngodsgarn, d. v. s. det garn som de underhavande på en gård spunno till gårdens fru, begagnade hon rätt tidigt, enligt en anteckning redan 1841, engelskt maskinspunnet garn. Även en annan väsentlig skillnad föreligger: inom svensk yrkesvävnad hade man begagnat sig av tät varp och gles väft; garnåtgången blev på så sätt mindre, arbetet gick raskare och varan blev billigare. Fru Stenberg begagnade däremot för sitt finaste duktyg (med 60 nummers garn) en gles varp i vilken väften packades; härigenom blev varan dyrare — det stenbergska duktyget ansågs alltid dyrt — men man åstadkom en täthet och glans, som kom detta duktyg att i skönhet överträffa allt övrigt svenskt. Godsägare Widlund tillerkänner detsamma en »internationell kvalitet». Det står det bästa utländska mycket nära.

Till sitt material och till sin metod men även till sin ornamentik är det stenbergska duktyget väsentligt olika annat svenskt duktyg. (De senare manufakturerna Källäng och Kinnabacka äro här undantag.) Den svenska damastvävnadens ornamentik hade från första början visat ett starkt beroende av sachsisk stil; det kunde dock aldrig bliva fråga vare sig om en direkt kopiering,

[1] För ett flertal uppgifter rörande tekniska frågor m. m. står förf. i tacksam förbindelse till godsägare C. G. Widlund.

eller om de säkert och schwungfullt gjorda mönsterteckningar, som utländsk damast i regel visar, detta av den enkla anledningen att man ej förfogade över några utbildade mönstertecknare; i Flor hade t. ex. på 1780-talet magasinsskrivaren tjänstgjort som patrontecknare. Till det stenbergska duktyget ritades mönstren av den begåvade rådmanskan själv och av hennes dotter Elfrida; så förtäljer traditionen, och med den överensstämma uppgifter från dem, vilka stått familjen nära. Några spår av hemmagjort vidlåda dock minst av allt de stenbergska mönstren. Man kan av dem sluta sig till att både fru Stenberg och hennes dotter ägt avsevärda konstnärliga anlag. Åt tidssmaken har man skattat — hur vore annat möjligt! — men den ornamentik med vilken man rörde sig, där i en viss given formgivning en blomsterdekor skickligt och fantasifullt flätats in, hade framför allt den egenskap, som damastvävnaden fordrar: den var tillräckligt yppig för att tillåta de olika glänsande ytorna, varpsatin och väftsatin, att livligt spela mot varandra och åstadkomma hela den rika effekt, vilken är damastvävnadens stora hemlighet.

Ledd av fru Stenbergs rika initiativkraft, hennes småländska flit och duglighet och hennes rättskaffens uppfattning gick hennes verksamhet en lyckosam utveckling till mötes i en tid, då ett flertal andra damastväverier måste nedläggas. Hon hade fört den fram till ett bärande företag, vida berömt och aktat; vid hennes bortgång, den 16 april 1858, hade det varit otänkbart, att det livligt efterfrågade stenbergska duktyget skulle försvinna ur marknaden. Hennes närmaste medhjälpare visade sig också vuxna uppgiften att föra hennes gärning vidare. De följande årens ständigt ökade inkomstsiffror tala här sitt tydliga språk.

Fru Stenbergs bouppteckning hade haft att uppvisa tillgångar på 21,478 rdr. (gården, en kålgård samt lager) och skulder på 16,862 rdr. I handlingen över det 1859 företagna laga arvskiftet heter det: »den fabriksrörelse för tillverkning av finare duktyger, som Enkefru Stenberg i lifstiden bedrivit, ha sterbhusdelägarna fortsatt med den framgång, att boets skulder redan

nu i icke obetydlig del minskats». Till Kommerskollegium hade stärbhuset år 1859 lämnat uppgiften, att 5,000 fot linnedamast vävts för en summa av 5,000 rdr. b:o. Under kommande år, då vävstolarna alltjämt äro åtta, stiger värdesumman snabbt (år 1861 till 9,880 rdr.), kvarstår på denna höjd till 1866, då den ytterligare stiger till 10,585 rdr., växlar åren 1866—1874 mellan 9- och 10,000 rdr och sänker sig senare några gånger till omkring 4,500 rdr.

Från åren 1858—1869 föreligga endast de till Kommerskollegium inlämnade uppgifterna. Ett bolag under namn Stenbergs Enka nämnes 1864; mot en summa av 3,333:33 rdr. blev Bech senare, år 1871, ägare av en tredjedel av det hela Men från en följande tid, åren 1869—1878, ha vi den stora förmånen att av ett ögonvittne få en skildring av livet och verksamheten, av den trägna fliten och den goda, glättiga stämningen i den stenbergska gården. Fru Johanna Gustafsson, född Ruberg, antogs 1869 och mot en årslön av 50 rdr. som »sommarpiga», vilket betydde, att en stor del av arbetet med de dyrbara vävnaderna kom på hennes lott. Så klart står allt i hennes erinran, så åskådligt kan hon berätta, att för den, som tacksamt lyssnar, det hela sällsamt levande träder i dagen.

Sex vävstolar voro i gång; åt trädgårdssidan uppe i vävsalen stodo de för servetter, dukar och tedukar, åt strandsidan de två övriga för servetter och den för teservetter. Kraftiga unga kvinnor arbetade här flitigt från tidig morgon till sen kväll under Becks överinseende. Fliten bröts då bredväven skulle svepas; fem eller sex fingo hjälpa till, och kaffe bjöds, då allt var färdigt. Varpningen skötte Beck ensam. Man vävde av garn i tre olika grovlekar, och de finaste servetterna voro bredast. Uteslutande fyra mönster vävdes, de s. k. a-, b-, c- och d-mönstren (kronprinsmönstret, filigran, nya snedderna och druvmönstret, fig. 5). — Inne i salen sysslade fröken Frida med sin teckning, fröken Thilda med vad som hörde till vävarna. Beck hade bråtт med att varpa, att hugga ut mönster och att passa allt. Lotta lagade maten, Lovis och hennes unga medhjälpare hade vävarna om



Fig. 4. Servett i det s. k. filigranmönstret. Nordiska museet 112, 392; gåva av fröken Elfrida Stenberg, Jönköping.

hand; man sydde i hällor, man blekte (i syrevatten) och sköljde (i vatten med blåelse) det duktyg, som redan var blekt på vall, man klippte vävarna och bar dem upp på vindskammaren, man manglade allt garn. Gubben Lundqvist, som bodde i Ulfsparregården mitt över gatan och högg ved, gick med de



Fig. 5. Detalj av duk, vävd i det s. k. druvmönstret.
Ägare bankkamrer G. Sundbergh, Jönköping.

tunga lådorna och paketen till posten. I april började blektiden, Johan Andersson från Rosendal infann sig med häst och vagn, och med fullt lass körde han den ½ mil långa vägen ut till Gråbo vid Yxenhaga (förut till Källarp nära Piko), där fru Carin Nilsson tog hand om det hela — ett lager i regel försäkrat för 10,000 rdr. — bykte, sköljde och klappade allt, var efter detbreddes ut på bleke på den kala backen öster om byggnaden. Vitrandig lyste denna för de nere i dalen i norr boende Huskvarnaborna. Även allt garn byktes på Gråbo. En gång i veckan vände man på vävarna; de kritiska dagarna vid midsommar togos de upp för att ej mögla. Vakt gick varje natt, en man med två



Fig. 6. Detalj av servett, ursprungligen ägd av Ulrica Stenberg. Ägare bankkamrer G. Sundbergh, Jönköping.

hundar; en sommar kunde en sällsynt klok hund ersätta vaktkarlen. I juli var blektiden slut, Johan Andersson körde det tunga lasset tillbaka. Fru Olsson fick i regel som extra present en duk eller några servetter.

Allt gick sin lugna, glada gång. En stor utmärkelse betydde det första pris, som vid utställningen i Jönköping 1878 tilldelades väveriet.

Men endast ett och ett halvt årtionde därefter får detta sitt bråda slut. En strejk i Leeds orsakade, att man ej fick köpa garn. Med fru Stenbergs en gång uttalade önskan i minne, att hellre upplösa verksamheten än att försämra kvaliteten, lade man, då

det ypperliga materialet ej längre fanns att få, ner det hela. Stillhet och ro sänkte sig över den plats, där glad flit ständigt hade rått.

Även om man kan räkna med en svensk damastutövning i jämt två sekel, tillhör dock den mycket flitiga produktionen, de många större och mindre manufakturernas verksamhet (endast de främsta ha nämnts här ovan) enbart dess första hälft, 1733—1840-talet. Fru Stenberg är icke det enda namnet under den andra svenska damastperioden, men det lysande. Det är hennes insats, som förmår ge vikt och värde åt 1800-talets svenska textilkonst, ett skede som i övrigt ej har allt för mycket av berömvärda gärningar att hänvisa till.

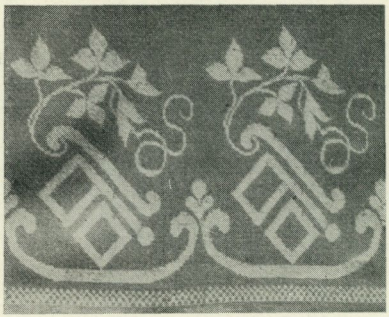

Fig. 7. Detalj av bård till servett med »snedderna». Ägare fröken E. Tiderman, Jönköping.



FÄBODAR I EN JÄMTLANDSSOCKEN

En historik över Frostvikens fäbodväsen.

Av Levi Johansson.

I Jämtlands nordligaste hörn ligger Frostviken, en typisk vildmarkssocken med en areal av ej mindre än 4,214 kvkm men med endast 2,500 bofasta invånare, vartill komma ej fullt 200 nomadiserande lappar (år 1927). Varje individ, liten som stor, har alltså ett svängrum på drygt 1,5 kvkm, under det att genomsnittssiffran för hela riket är omkring 15 inbyggare per kvkm. Området, som till en betydande del upptages av kalfjäll, är starkt kuperat. Så t. ex. är nivåskillnaden mellan Gäddede kyrkoby och gården Blomhöjden 272 m. Avståndet mellan de båda platserna är knappa 3 mil fågelvägen. Det är klart, att livsbetingelserna under sådana förhållanden skola vara betydligt olika för befolkningen i de skilda byarna. Vintern kommer mycket tidigare och sommaren låter vänta på

Vignett. Fig. 1. Klumplisätern i Jorm, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1924.

sig åtskilligt längre i de högst belägna, utpräglade fjällgårdarna än i de relativt lågt liggande byarna kring de stora sjöarna. Det har därför i alla tider rått en ganska betydande skillnad i fråga om levnadsstandarden, medan sed och bruk och de allmänna yttre anordningarna varit ensartade. Frostviken hör till vårt lands allra yngsta bondebygder. Det är endast 180 år sedan den allra första åbon, en norrman vid namn Jon Olofsson, här slog sig ned år 1750. Under 1700-talets sista decennium hade åboarnas antal, efter vad traditionen mäler, stigit till 14. Dessa byggde under sagda tid traktens första kyrka, det lilla vackra kapellet i Viken, som, restaurerat i början av 1890-talet, ännu befinner sig i fullgott skick. Tills på 1830-talet, då Frostviken blev eget pastorat, var det kapellag under Föllinge; kyrkoherden där höll ett par gånger om året mässa i Viken. Den nuvarande kyrkan i Gäddede invigdes 1839.

Trots sin ringa ålder har denna bygd att uppvisa en hel mängd ålderdomliga, mycket intressanta kulturdrag, vilka här bättre bevarats än annorstädes, beroende dels på det avlägsna, isolerade läget och dels på befolkningens kynne. Sin ursprungliga hemortsrätt ha dessa gamla förhållanden naturligen i de trakter, varifrån de första bebyggarna, stamfäderna för den nuvarande befolkningen, kommo, men det visar sig vid ett närmare studium, att många av dem på grund av traktens naturegendomligheter och befolkningens knappa ekonomiska villkor i den nya hemorten undergått sådana förändringar, att de i grund och botten blivit nära nog nya företeelser och tagit en helt annan utvecklingsriktning än den man med stöd av erfarenheten från andra trakter skulle ha väntat sig. Det senast sagda gäller i alldeles särskild grad om traktens fäbodväsen, varför redogörelsen härom i många viktigare punkter måste givas formen av en jämförande utredning.[1]

Efter numera avlidna bondhustrun Märta Edlund i Guss-

[1] Efterföljande uppsats utgör en bearbetning av anteckningar, som författaren gjort för Landsmålsarkivet i Uppsala. Fotografierna äro hämtade ur författarens samlingar i Nordiska museet.

vattnet upptecknade författaren år 1924 den muntliga traditionen om Gussvattnets första bebyggande. Härvid framkom en detalj, som i detta sammanhang är av intresse. Ett ungt par, Sjul och Anna, hemmahörande i Strand, Ströms socken, tog på våren år 1778 sina få kreatur och oundgängligaste förnödenheter och begav sig av upp åt fjälltrakterna för att söka sig en lämplig plats att bebygga. De höllo sig hela tiden efter höglandet, så att de på vänster hand hade utsikt över den dalgång med långsträckta sjöar, som numera kallas Ströms vattudal. Först då de kommo på västsluttningen av Fiskåfjället och fingo se sjön Gussvattnet med omnejd, erforo de den rätta lusten att gå ned och taga landet i besittning. Just på den där vindskyddade platsen nere vid den rätt stora, nästan cirkelrunda sjön skulle de bygga sitt hem. Detta skedde sent på kvällen några få dagar efter midsommar. Som vädret var varmt och vackert, beslöto de övernatta där uppe vid fjällbandet. Sedan de bundit djuren vid träd, mjölkat korna och njutit sin enkla kvällsvard, gingo de tillsammans ut på spaning efter en lämplig plats för fäbodar eller säter, som det heter här på trakten. De funno också snart en sådan, som de fort nog bebyggde, och den sätern användes än i dag, fast husen äro förstås andra.

I Vetenskapsakademiens handlingar för år 1763 finnes en avhandling om gränsmätningarna 1758—1760, varigenom riksgränsen mellan Sverige och Norge slutgiltigt reglerades i denna trakt. Författare är Nils Maurelius, den samme som vid nämnda förrättning haft uppdraget att bevaka de svenska intressena. I redogörelsen för huru nybyggena hamnade än på östra och än på västra sidan om gränsen, säger Maurelius bl. a.: »— — — men en Frostvikens *säter* blef på norska sidan». De första nybyggena i denna trakt anlades, enligt jordeböckerna, 1750 och 1752 och voro följaktligen vid gränsregleringens avslutande respektive 8 à 10 år gamla. Inom denna tidrymd hade nybyggarna hunnit lägga sig till med åtminstone en säter — den som kom på norska sidan om gränsen.

Byn Jormvattnet daterar sig som nybygge från år 1765.



Fig. 2. Ruiner från en gammal säter i Ankarvattnet, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1924.

Enligt uppgift av änkan Karin Bengtsson, född år 1843, voro säterstugorna i hennes barndom så gamla och förfallna, att man allmänt måste ersätta dem med nya, och förmodligen voro de ändock icke de först uppförda i byn, ty hennes farfar och farmor »och alla de andra gammelapostlarna» berättade, att de som barn varit i »sätrom» på somrarna.

Tillgängliga handlingar giva vid handen, att Kycklingvattnet började bebyggas år 1823. År 1897 — d. v. s. 74 år senare — fanns där, uppe vid fjället, en på länge ej använd säter, som var så gammal, att taken delvis hade störtat in. Den kallades ändock »Nysätern». Längre österut låg »Gammelsätern»,[1] som på den tiden utgjordes blott av några nästan fullständigt uppmultnade stockar. Den ursprungliga vallen var igenväxt med ganska

[1] Enstaka ord och kortare uttryck, som äro satta inom anföringstecken, äro försvenskade dialektord.



Fig. 3. Nybyggt fjös i Nässätern i Blåsjön, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1924.

grov björkskog, vartill måste hava åtgått lång tid, ty platsen låg i det senväxande fjällbjörksområdet. Den sätern bör hava varit jämnårig med nybygget nere vid sjön. — Med det sagda tror jag mig hava fastslagit, att traktens fäbodväsen är lika gammalt som bebyggelsen. Fäbodar ha funnits i Frostviken praktiskt taget lika länge som bofast befolkning funnits.

De allmänna, för varje land gällande orsakerna till att man anlagt fäbodar äro tvenne, som dock icke båda behövt vara tillfinnandes samtidigt på en och samma plats. Den ena och för Norrlands vidkommande vanligaste är bristen på lämpligt betesland i boplatsernas närhet. Dessa senare ha här i regel måst förläggas till skarpt begränsade avlagringsområden närmast vattendragen. Jordmånen kan i och för sig vara nog så gynnsam för uppkomsten av en rik gräs- och örtvegetation på dessa marker, och en sådan har också måhända funnits en gång

i tiden, men så har granen kommit och lagt beslag på marken så fullständigt, att den till kreatursbete dugliga markvegetationen i det allra närmaste förkvävts. På sidorna om dessa avlagringsområden vidtar moränland, som är ypperlig växtplats för tall, bärris och lavar men icke alls för gräs och örter. Först långt borta från floddalar och sjöbäcken, i flackare och mera höglänt belägna marker, där ett strängare klimat tunnat ut barrskogsbestånden och blandat upp dem med myllbildande lövskog, och där lutningsförhållandena tillåtit vattnet stanna och bilda sidlända områden — först här ha goda, naturliga betesmarker kunnat uppstå, och hit upp ha människorna nere i dalen fått lov att driva sin boskap sommartiden, om de överhuvudtaget velat hålla dem vid liv och någorlunda hull ute. Men som dessa betesmarker i regel ligga så avlägset, att boskapen icke på några villkor kunnat dagligen drivas sträckan fram och åter, har det varit ofrånkomligt att å platsen uppföra sommarvisten, d. v. s. fäbodar eller sätrar. Den andra orsaken till att fäbodar anlagts har varit den tilltagande bebyggelsen nere i dalen. Trakter finnas, där betesmarkerna omkring byarna äro av naturen goda. Medan befolkningen var fåtalig och kreatursstocken i följd därav liten, var betestillgången på hemskogen också tillräcklig, men med tiden blev det mer och mer kreatur om betet, tills detta en vacker dag visade sig vara otillräckligt, och då var det ingen annan råd än att med boskapen söka sig bort på utmarkerna och där bygga fäbodar. Där fäbodväsendet på detta sätt framtvingats av utvecklingen, ha fäbodanläggningarna kommit att bli ganska trogna motsvarigheter till själva byn: en fäbodstuga med mjölkbod och ett fähus för varje gård i byn, ordnade antingen i regelmässiga gator på en gemensam fäbodvall eller ock mera fritt placerade på ett litet större område men dock i grannskap med varandra. Rättvisan fordrade nämligen, att alla i byn fingo njuta sin andel av betet på hemlöten, så länge detta räckte, ävensom att alla underkastade sig de kostnader och besvär, som anläggandet och brukandet av fäbodar drog med sig. Likaledes var det ur jämställighetens

synpunkt ofrånkomligt, att alla i byn flyttade på en och samma gång både till och från fäbodarna.

Redan vid en helt flyktig blick på förhållandena i Frostviken finner man, att ingen av de båda anförda orsakerna här kan ha varit den drivande. Betesförhållandena äro här över allt ypperliga. Egentligt moränland finnes ingenstädes. Överallt, där människorna slagit sig ned, är det antingen björklider eller gles granskog med inblandade lövträd och frodig markvegetation. De flesta sätrar ligga också på mindre än en halv mils avstånd från gårdarna. Under den allra första nybyggartiden, då åboarna sutto långt från varandra och därtill hade blott obetydliga kreatursuppsättningar, fanns det icke alls någon anledning att för betestillgångens skull lägga sig till med fäbodar, vilket de dock gjorde, efter vad förut påvisats. För övrigt lades sätern mången gång så nära gården, att det verkar fullkomligt meningslöst. Aron Fredriksson i Södra Blåsjön (född 1800) hade två sätrar. Till »Sörsätern» var det ungefär ¼ mil och till »Nolsätern» knappast mera än ½ km, men man lär ändock i den senare ha haft både stuga, mjölkbod och fähus och flyttat dit och dädan på bestämda tider. Den sätern blev dock fort nog överlämnad till en av sönerna, som där byggde sig en verklig gård. Likadant var det med den s. k. »Östersätern» i Jormliden. Den ligger numera som gård mitt inne i byn. Mycket troligt är att man anlagt dessa sätrar förnämligast för att försäkra sig om ett bra gårdsställe åt något av barnen och förhindra, att en ny åbo sloge sig ned alltför nära inpå ens knutar. Att enstaka, milslångt från grannar liggande gårdar, omgivna av rent paradisiska betesmarker, såsom t. ex. Lejpikvattnet, lagt sig till med säter, är väl också högst besynnerligt. För den, som känner till förhållandena på andra trakter, där byarnas fäbodar ej sällan ligga flera mil avlägset, ter sig Frostvikens fäbodväsen nästan bara löjligt. Dock ligger bakom det hela ursprungligen nog så allvarliga orsaker, vilka längre fram skola påvisas. Redan nu må det sägas, att dessa orsaker icke bottnat i några traktens naturegendomligheter eller några andra verkliga och

varaktiga behov. Detta kan man sluta sig till redan av fäbodväsendets i trakten utveckling genom tiderna.

I mitten av 1800-talet funnos inom den nordvästra och folkrikaste delen av socknen ej mindre än 37 sätrar. F. n. äro endast 12 i bruk, och på hela denna tid, nära 80 år, ha endast två nya sätrar anlagts och hållits i drift. Fyra av de nedlagda sätrarna ha blivit gårdar, 15 äro alldeles nedruttnade och vallarna nästan igenväxta med skog. Föga bättre ställt är det med de återstående 6 ödesätrarna. Under tiden har både befolkningen och kreatursstocken mångdubblats och levnadsstandarden för såväl människor som djur höjts rent svindlande. Av det sagda torde framgå, att man måste söka efter speciella orsaker till fäbodväsendets uppkomst och utveckling i denna trakt, ty dessa ha alldeles tydligt här icke skett efter de allmänna reglerna. Vi skola nu försöka klargöra, huru det egentligen hängt ihop med denna sak.

De första nybyggarna kommo från andra, mer eller mindre avlägsna trakter, där fäbodar brukades. Att på vårarna flytta till »sätrom» voro de så vanda vid, att de icke kunde tänka sig en riktig sommar utan detta arrangemang, och därför anlade de sätrar. Sjul och Anna utsågo ju säterplatsen, innan de varit nere vid det tilltänkta gårdsstället och undersökt betesförhållandena där omkring. De voro så bundna av traditionen hemifrån, att den tanken knappast föll dem in, att det kunde vara överflödigt med fäbodar här ute i vildmarken. Sak samma var förvisso ofta fallet med de andra nybyggarna. De följde helt enkelt gammalt skick och bruk, då de anlade fäbodar och man ur huse flyttade dit på vårarna. Så gjorde man i regel i gamla tider. Gården lämnades ofta öde på vårarna. Ur hygienisk synpunkt var detta alldeles förträffligt, för att ej säga rent ut nödvändigt. Den tidens bostäder voro nämligen mycket trånga och otrevliga (författaren, Bostadens utveckling i Frostviken, Jämten 1926). Vi veta, tack vare ett syneprotokoll från 1764, de exakta måtten på de sex första nybyggarnas stugor. Golvytan växlade mellan 8—10 alnar i kvadrat och höjden på vägg-



Fig. 4. Vallflickor från Ankarvattnet, Frostvikens socken. Flickorna hålla »ringastavar» i händerna och den ena är försedd med ett regnskydd av näver. Foto Levi Johansson 1913.

bandet mellan 3—4 alnar (Frans de Brun, Frostvikens första nybyggare på 1700-talet, Fornvårdaren 1923). I detta enda rum dvaldes hela familjen dag och natt, varjämte det utgjorde verkstad för gårdens alla slöjder. Med renligheten var det ytterst dåligt ställt, men det kapitlet är för långt att här inlåta sig på. Den intresserade hänvisas i stället till författarens uppsats »Om renlighetsförhållanden i Frostviken» i tidskriften Svenska landsmål 1927.

Det var för väl, att människorna på den tiden hade möjlighet att i sommarvärmen helt enkelt fly bort från de trånga, kvava och inpyrda vinterstugorna med deras flugsvärmar och vidrigt stinkande omgivning. Helt säkert tyckte man, att det kändes friskt och skönt i den luftiga och tack vare röken flugfria säterstugan. Dessa motiv, det traditionella och det hygieniska, torde få anses åtminstone delvis hava varit bestämmande för tillkomsten av sådana fäbodar, som förlagts så nära gårdarna, att de närmast framstått som sommarannex till dessa. De ha i en senare tid erhållit en bekvämare motsvarighet i de numera vid gårdarna allmänt förekommande sommarfähusen och (här och var) sommarstugorna. De första åboarna tyckas icke ha haft sommarfähus hemma vid gården, ty intet sådant men väl de längre från gårdarna belägna vattenkvarnarna finnas upptagna i 1764 års syneprotokoll. Vad de mera avlägsna sätrarna beträffar, är med dem en annan och vida allvarligare historia förknippad.

Med de högst otillfredsställande utfodringsförhållanden, som i forna tider rådde i trakten, var det för många gårdar en rent trängande nödvändighet att anlägga fäbodar omedelbart intill de allra bästa vårbetesplatserna. Knapp utfodring hela vintern och regelbunden brist på stråfoder varje vår med därav följande utfordring med kvist, lav och bark gjorde, att kreaturen voro så till den grad bensvaga och utmärglade, då de släpptes ut på vårarna, att de helt enkelt icke skulle hava orkat gå fram och åter en sträcka på låt oss säga 4 km. I det nämnda gamla syneprotokollet skymta dessa förhållanden fram på flera ställen.

Barken till kreatursfoder, »skavet», spelade för dessa nybyggare en så stor roll, att härför lämpliga skogsområden anvisas dem i syneinstrumentet. Så står där ordagrant: »Frågades hwarföre Pär Olofsson föder så få kreatur, swarades i förleden wår störtade för honom 4 st: miölke kor . . .» Bra säkert hade de helt enkelt svultit ihjäl. Han hade nu kvar »1 stod, 2 kor, 8 får och 2 getter».

Det finnes i trakten gott om stora, mot söder brant stupande och nästan uteslutande med lövskog (björk, al, sälg, rönn och hägg) beväxta s. k. lidar. De glest stående, avlövade träden tillåta solstrålarna att smälta bort snön mycket tidigt på våren, och så fort en fläck är bar, skjuter toltan (Mulgedium alpinum) upp med en rent rasande fart och nästan lika tätt som spenaten på en trädgårdssäng. På grund av den i regel tidiga och ymniga snöläggningen om höstarna förekommer här ingen eller blott föga tjälbildning. Ännu medan sjöarna äro isfyllda och marken i övrigt nästan helt snötäckt, kan liden erbjuda det yppersta bete åt kreaturen. Frågan är bara, huru de ska kunna ta sig dit. I Blåsjön var jag själv i början av 1890-talet som vallpojke med om att trampa väg genom drivorna för att förhjälpa korna undan hungersdöden till Mejsliden omkring 2 km. från gården, och det lyckades. Våra djur, ehuru så bensvaga, att de emellanåt gingo på framknäna, då de betade i liden, voro ej värre däran, än att de kunde gå hem till gårds på kvällarna, fast nog hade det varit bättre för dem, om de, som fallet var i gamla tider, fått stanna kvar i sätern strax nerom liden, men den var redan då förfallen. Blott ett fåtal gårdar ligga omedelbart intill dylika vårbeten, och därför var man, på den tid varom nu är fråga, alldeles tvungen ha sätrar vid dem. En del av dessa lider äro för övrigt genom mellanliggande älvar oåtkomliga för boskapen, med mindre man flottar djuren över, och det kan man naturligen icke göra både kväll och morgon en längre tid. Dylika typiska vårsätrar, som vi lämpligen kunna kalla dem, ha på kort avstånd från gårdarna funnits i nästan alla byar i trakten. De flesta av dem äro nu för länge sedan nedlagda, beroende därpå, att dessa beten, dess bättre, sällan eller aldrig numera behöva

tagas i anspråk så onormalt tidigt som förr, ty dels avpassar man vanligen på höstarna kreatursbesättningarna efter fodertillgången, och dels har den svaga starren till betydande del ersatts med kraftigt fast oftast ogräsbemängt vallhö och grönfoder. — Den förnämsta orsaken till fäbodväsendets både uppkomst och på sin tid till synes storartade utveckling inom trakten var emellertid följande.

Frånsett jakten och fisket, vilka aldrig varit annat än skäligen otillförlitliga om ock sina år goda binäringar, var befolkningens hushållning i gångna tider nästan helt och hållet baserad på boskapsskötseln och denna i sin tur på starrmyrarna och ett fåtal andra naturliga ängar samt, först och sist, på de ypperliga betena. — Det var nämligen under sommaren man drog den egentliga nyttan av boskapen. Kunde man vintertiden hålla sig med mjölk till grötväta, var det storartat. — Inte bara huvudparten av födan skulle man taga från kreaturen, utan praktiskt taget alla kläder — från kängskorna till den stickade toppmössan och huvudduken, från rocken till »strigen» (skjortan) och »såckan» (ullstrumporna) — och i sängarna fårskinnsfällarna och huvudkuddarna av ludet kalvskinn. Dessutom utgjorde smöret den viktigaste saluartikeln. Detta jämte hudar, skinn, skogsfågel och taknäver avyttrades på vintrarna i Overhalden i Norge (jämför författaren, På en storbondes gård i Frostviken, Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1924). För att nödtorftigt existera behövde varje hushåll en vida större kreatursuppsättning än vad nu är normalt med en ojämförligt högre levnadsstandard, vilket bl. a. framgår av födorådstagarnas naturaförmåner i mitten av 1800-talet och framigenom. Vinterföda och skötsel för 3 kor och 6—9 får jämte potatisland, kornåker och viss fiskmängd har varit det vanliga »kåret» (undantaget) för gamla makar, men även större undantag ha förekommit — sällan mindre. Man har brukat beräkna fodermängden till 6 vinterlass starr per nöt och ett för småfä, och man torde sällan erhålla mer än ett lass starr per hektar på traktens myrar. På den tiden, då de hade endast starrmyrarna att lita sig till, torde

slåtterarbetet per djur räknat ha krävt minst tre gånger så lång tid som nu, då inägorna lämna storparten av fodret, det vill med andra ord säga, att 1850-talets Frostviksbor måste antingen arbeta tre gånger så länge med slåttern, som man nu gör, eller ock förfoga över en motsvarande större arbetsstyrka. Visst och sant är, att man i vår tid ännu icke helt gjort sig fri från starrmyrarna, men i gengäld har man proportionsvis mindre besättningar att bärga åt, eftersom man har andra förvärvsmöjligheter att lita till.

Även om man förr i tiden började slåttern en eller annan vecka tidigare och höll ut därmed till sena hösten, kunde man inte enbart på den vägen pressa fram det erforderliga arbetsresultatet. Ett större antal armar och en till det yttersta utsträckt arbetsdag måste göra resten. Folk att leja fanns icke denna tid på året. Man befann sig i samma fördömelse i alla gårdarna. Envar måste klara upp saken med de egna folkresurserna, och detta gick icke annat än genom att till det yttersta utnyttja varenda en i huset, som dugde till det allra minsta.

Huvudbeståndsdelen av födan under arbetet på myren utgjordes av tjockmjölk, från vilken gräddlagret först hade blivit omsorgsfullt avlägsnat. — Man var rädd om smörämnet, ty smöret var det viktigaste man hade att avyttra. — Om möjligt kalasade man på gröt och tunnmjölk på kvällarna, men det var visst inte alltid man hade råd därtill. Födans ringa näringshalt nödvändiggjorde täta måltider och intagandet av stora kvantiteter. Det gick åt väldiga massor tjockmjölk under en veckas tid på myren. Endast på lördagskvällarna gick man hem till gården eller sätern, även om arbetsplatsen var bara några få km avlägsen. För tids vinnande övernattade man under enkla regnskydd där ute vid myren. Men att rusta sig med tjockmjölk för så lång tid stötte på vissa svårigheter. Dels tröttade man ut sig för en hel dag genom att bära en allt för tung börda kanske ¾ mil i oländig terräng, och dels jäste eller kanske rent av surnade mjölken, om den blev för gammal. Bäst var, om man kunde få ny mjölk för varje dag. Genom att förlägga en säter



Fig. 15. Smörkärning; far njuter en portion av den något kärnade grädden. Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1924.

på lämplig plats klarade man av den saken. Många fäbodar i trakten ha anlagts borta vid de stora myrkomplexen uteslutande för att man från dem bekvämare skulle kunna förse slåtterfolket med mat. Då tiden kom att man skulle slå inägorna och skära kornet, flyttade man hem till gårds med kreaturen för att åter flytta till säters på nytt, ifall starrslåttern inte hunnit avslutas. Storbonden Olof Jönsson i Blåsjön, född år 1801 och död någon gång på 1850-talet, en av de pampigaste gubbar, som någonsin funnits i Frostviken, arrenderade på sin tid stora myrområden strax västanför »linna», d. v. s. riksgränsen, och byggde av denna



Fig. 6. Bindning av trygor, Rankasjön, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1913.

anledning den s. k. »Nysätern» ända borta vid gränsen. Olof Jönsson vinterfödde omkring 25 nöt och 120 får, så att det ville till massor av starr. Efter hans död upphörde arrendet, och Nysätern togs aldrig mera i anspråk. Det var vad jag skulle vilja kalla en ren slåttersäter. Samma var förhållandet med de två sätrar i Kycklingvattnet, som jag förut omnämnt, samt en i Lilla Blåsjön och två om inte tre i Ankarvattnet. Åtminstone en del av slåttersätrarna ha saknat slåtterduglig vall, och gödseln har därför blivit given till spillo. De ha ju också i regel legat »uppmarkes». d. v. s. uppe vid själva fjället. Vårsätrarna åter ha

legat bördigt och bra till och vallarna gödslats, så att de givit ett foder, jämngott med inägornas vid gårdarna. I de vårsätrar, som ännu brukas, ristar man och sår korn och grönfoder. I sinom tid bli de flesta helt säkert bebyggda med ordentliga gårdar.

I slåttersätern hade husmodern eller den som i hennes ställe skötte korna och mjölken, stränga dagar. Tidigt på morgonen var hon uppe. Först mjölkade hon, släppte ut boskapen och gjorde rent i fähuset, varpå hon tog vara på mjölken och tvättade mjölkkärlen, vilket var arbetsamt nog, eftersom alla kärl voro av trä. Sedan sprang hon bort till slåtterfolket med mat och stannade hos dem och räfsade, tills det var dags att gå hem och mjölka kväll och göra de andra sysslorna. Ett dibarn fick inte hindra henne från att hjälpa till på myren. Hon bäddade bara ned den lille i »non» eller »dissa», en förenklad modell av lapparnas vagga, som hon bar på ryggen under vandringen men hade hängande i ett träd, då hon arbetade. De dagar hon skulle kärna smör, ysta och koka mesost, kunde hon förstås inte komma till hjälp på myren, men sådana bortovarodagar fingo icke återkomma för ofta. Det var att spara ihop smör- och ostämne i det längsta, och därför blevo produkterna ofta mindervärdiga denna tid på året. Voro barnen så pass stora att de kunde, fingo de förstås larva med, då mor gick bort till slåtterfolket, och så fort de kunde hålla i en räfsa, tog man deras små krafter i anspråk. Var det frågan om att stacka torrfoder, måste t. o. m. vallpojken möta upp vid myren och hjälpa till emellan det att han sprang och motade bort boskapen från stackar och foderbredor. Att mor, sedan de mindre barnen blivit så pass stora, att de kunnat någorlunda reda sig själva, stängt dem inne i stugan för hela dagen, sedan hon först släckt elden och gömt undan allt, varmed de kunnat göra sig illa, har jag ej fått uppgift på här. I Vilhelmina fjälltrakter åter vet jag säkert, att det förekommit under den bråda bärgningstiden.

Slåttersätrarnas saga kan anses vara all redan vid ingången av 1880-talet. Starrmyrarna spelade allt fortfarande sin gamla

roll, men mjölken dominerade ej längre i den dagliga skaffningen på myren. Det goda, näringsrika köpmjölet, det kraftiga amerikanska fläsket och det lätthanterliga kaffet blevo nu det huvudsakliga i »myrnästen» (matsäcken) jämte rikligt med smör och ost. Tjockmjölken kånkade man fortfarande med sig, men det var måttliga mängder och endast prima vara. Vad var då orsaken till denna radikala omändring? — Trävarubolagens välsignelserika verksamhet hade nått även dessa bygder. Tack vare de nya förvärvsmöjligheter, som nu erbjödo sig, kunde kreatursbesättningarna också nedbringas till efter bärgningstid och arbetskraft bättre lämpade proportioner.

En sammanfattning av det sagda ger följande resultat: Frostvikens fäbodväsen daterar sig från bebyggelsens allra första början. Dess uppkomst och utveckling ha icke bestämts av betestillgången utan i stället hängt samman med vinterutfodringen och i någon ringa mån med tradition och hygien.

Med hänsyn till sin närmaste uppgift ha sätrarna varit av tre slag:

Alldeles i gårdens närhet belägna sätrar, som kommit till uteslutande av trevnadsskäl ävensom antagligen för att förebygga, att en ny åbo sloge sig ned i ens omedelbara grannskap.

Vårsätrar, framtvingade av permanent foderbrist under vårvintrarna.

Slåttersätrar, anlagda dels för att underlätta slåtterfolkets proviantering på myren och dels för att möjliggöra alla familjemedlemmarnas deltagande i slåtterarbetet.

Säterväsendets på sin tid kraftiga utveckling är ingalunda något bevis på stigande välmåga utan i stället vittnesbörd om en rent förtvivlad kamp för livet under primitiva näringsförhållanden. Dessa trakters säterliv i gångna tider var fullkomligt blottat på den traditionella säteridyllen och poesien. Hårt arbete, knapp och enformig föda, jäkt och oro var, vad det bjöd på. Och det var visst icke slut på detta, då man fick flytta hem till gårds, sedan den sista starrstacken för året var lagd borta på

sätertraktens myrar. Vintern i ända måste man ävlas med att forsla hem starren, skotta upp stackarna ur djup snö och trassla med hästarnas trygor, ej sällan i bitande köld eller under vinande snöstorm — av mången räknat vida värre än sommarens slit och släp.

Den ödeläggelse, som gått fram över Frostvikens sätrar, är naturligtvis en enbart glädjande företeelse, i det att den vittnar om en gradvis stigande förbättring av befolkningens levnadsvillkor. Självklart återstår fortfarande mycket att önska i den vägen, men det är dock en himmelsvid skillnad mot förr. Den smula säterdrift, som ännu upprätthålles, har föga gemensamt med gångna tiders. Den är i de större byarna betingad av att betet blivit otillräckligt på hemskogen, sedan åborna blivit många och kreatursstocken därför ökat. Av denna anledning är det t. o. m. inte otänkbart, att ett nytt fäbodväsen i en framtid kommer till stånd, men det lär väl då bli av helt annan beskaffenhet än det gamla.



Fig. 7. Primitiv slåtterkoja, »busta», vid myren. Ankarvattnet, Frostvikens socken. Foto Levi Johansson 1913.



EN SMÅLÄNDSK-VÄSTGÖTSK-HALLÄNDSK MÅLARTRADITION

Av Nils Sandberg och Albert A:son Sandklef

Allt sedan Artur Hazelius började sin storartade insamlingsverksamhet har allmogens bonadsmåleri såväl i mellersta Sverige som i vårt lands sydligare delar varit föremål för uppmärksamhet och studier från de etnologiska forskarnas sida. Relativt tidigt hade amanuensen P. G. Vistrand skaffat sig en överblick över materialet, som medgav en klassificering av detsamma och en uppdelning i målarskolor. Men de bakom verken stående konstnärspersonligheterna hade i allt för ringa utsträckning blivit föremål för behandling, och det är faktiskt först år 1925 som Sigurd Erixon i en uppsats i Rig mera utförligt behandlar en av dessa allmogemålare, nämligen Anders Eriksson i Ås socken, Västbo h:d, Småland. Samme författare har i en uppsats året därefter nämnt ytterligare en del namn inom det svenska bonadsmåleriet, dock utan att utförligare ingå på de

Vignett. Fig. 1. Bonad av Lisa Erlandsdotter. Ägare löjtnant Nils Sandberg.



Fig. 2. Detaljer ur bonad av Lisa Erlandsdotter. Ägare löjtnant Nils Sandberg.

olika målarpersonligheterna (Schwedische Bauernmalereien i Vom Wesen der Volkskunst). Som nummer två i ordningen bland utförligare uppsatser om enskilda konstnärer kommer en skildring om Carl Reinic Rosenberg, framlagd av den ene av författarna till denna uppsats (Albert Andersson, Carl Reinic Rosenberg i Fataburen 1927).

Även i här föreliggande uppsats skola författarna ingå på Rosenbergs målarverksamhet, denna gång särskilt med avsikt att gå tillbaka till ursprunget för densamma, en undersökning, som i sin tur kommer att visa tillbaka på sydsvenskt allmogemåleri av mycket gammalt datum.

Redan det första publicerade materialet rörande Rosenbergs måleri gav vid handen, att hans bildframställning bestämt skilde sig från övriga kända sydsvenska bonadsmålare. Men först 1931 blev det författarna möjligt att anknyta Rosenbergs måleri till äldre material genom upptäckten av en hittills icke känd målare, ovanligt nog en kvinnlig sådan. Hon var den av författarna i en tidigare uppsats flyktigt omnämnda Lisa Erlands-



Fig. 3. Detaljer ur bonad av C. R. Rosenberg. Varbergs museum.

dotter i Mårdaklef (Om halländskt bonadsmåleri i Hallands hembygdsförbunds årsskrift, Vår bygd, 1932).

En jämförelse mellan de båda målarna visar många överensstämmelser dem emellan, fig. 2 och 3. Båda ha målat på papper, och deras teknik är i flera avseenden likartad. Figurernas konturer uppdragas sålunda hos båda genom svarta linjer, vilket icke är fallet hos någon av de övriga sydsvenska bonadsmålarna. Bakgrunden utfylles icke så rikligt som hos övriga konstnärer, och vidare förete figurerna flera likheter, som framgår av här reproducerade bilder. Hästarnas ställning, deras huvud och hovar visa tydliga gemensamma drag, och Jungfru Maria har utformats på i stort sett samma sätt hos båda. En detalj som ögonen är frapperande lika utförd hos Rosenberg och Lisa Erlandsdotter.

I sitt senare måleri har Rosenberg skurit sina figurer i trä och med dessa klichéer tryckt deras konturer på papperet, varefter han lagt på färgen. Innan han lärt sig skära klichéer för bildframställning på bonader — han fick idéen härtill genom tapettryckning, som han även sysslade med — brukade han



Fig. 4. Blad ur en skissbok av Sven Erlandsson. Ägare Sven Gabrielsson, Mårdaklev. Foto Varbergs museum.

uppdraga figurernas konturer med kimrök och därefter fylla i färgerna. Detta sistnämnda tillvägagångssätt använde även Lisa, enligt ännu bevarad tradition, varvid hon målade konturerna med en träpinne.

Den likhet, som här påvisats, och det samband, som kan anses konstaterat mellan de båda nämnda målarna, är ur rent geografisk synpunkt förklarligt. Rosenberg bodde nämligen i Träslövs socken, Himle h:d, och Lisa Erlandsdotter i Mårdaklefs socken, Kinds h:d. Lisa var helt enkelt den målare, som bodde närmast Rosenberg. Avståndet från Mårdaklef till Träslöv är omkring fem mil, och traditionen vet ännu berätta, att Lisa distribuerade sina alster företrädesvis i västlig riktning. Utav de tre kända exemplaren av hennes alster hava två påträffats i Kinds och ett i Himle härad.

Efter att hava påvisat huru Rosenbergs konst sammanhänger med och påverkats av Lisa Erlandsdotters måleri måste författarna av utrymmesskäl beträffande biografiska data om Rosenberg hänvisa till den förenämnda uppsatsen. Här bör

dock framhållas, att Rosenberg föddes 1794 och avled 1886, och att Lisa Erlandsdotter, som var född 1774, avled 1854. Lisa målade skickligt 1808, då Rosenberg var blott 14 år, varav framgår, att Rosenberg är den av de två, som emottagit intryck och lärdomar av den äldre kollegans konst. Påvisandet av nämnda sammanhang leder emellertid i sin tur till nya anknytningar inom det sydsvenska allmogemåleriet. Lisa Erlandsdotter tillhörde nämligen den syskonkrets, som var upphov till och utövade det måleri, som vi benämna »Kindskolans».

Utav trädgårdsmästaren Erland Hallbergs och hans hustrus, Anne Mea, i Göphult barn funnos tre, som voro verksamma såsom bonadsmålare: Sven, född 1768, Christina, född 1771 och Lisa, född 1774.

Sven Erlandsson var den mest produktive bland syskonen, och hans verksamhet omfattade kyrkomåleri, möbelmåleri och framförallt bonadsmåleri. Han har t. ex. utfört dekorationer i Gryteryds kyrka, och man vet att han även målat kistor. Sven Erlandssons viktigaste produktion var emellertid som nämnts bonadsmåleriet. Figur 6 visar en bonad av Sven Erlandsson med två bildräckor. Den övre föreställer i vänstra fältet de tre vise männens ritt mot Betlehem. Framför den främsta ryttaren lyser stjärnan, och den siste i raden lyfter hatten till avsked av konung Herodes, som står där med kungakronan på sitt huvud. I högra fältet ha de tre vise männen nått fram till den nyfödde judakonungen, till vilken de överräcka sina gåvor. Den nedre bildraden föreställer bröllopet i Kanan. Konstnären har icke eftersträvat den utfyllnad av bakgrunden, som eljest är synnerligen vanlig hos de sydsvenska bonadsmålarna. I de övre utomhusscenerna är marken bevuxen med blommor, som äro synnerligen karakteristiska för denne målare. Över ryttarnas huvuden skymta moln, mellan vilka frambryta strålknippen. I den nedre bildraden synas vattenkrukorna och bröllopsgästerna vid det dukade bordet. Över deras huvuden se vi målarens karakteristiska blommor, nedhängande från taket.

En bonad i Varbergs museum visar en scen ur liknelsen om



Fig. 5. Bonad av Sven Erlandsson. Varbergs museum.

den stora måltiden (Luk. 14 kap.), till vilken de bjudna hade förhinder av olika slag. »Jag har köpt ett jordagods. Gör min ursäkt», lyder texten. Vi se jordagodset med ett stort hus och med flera smärre stugor omkring. Figur 7 föreställer i vänstra fältet Kristi uppståndelse, i mittfältet nattvardens instiftande samt i det högra fältet ängelns budskap till herdarna i den natt Jesus föddes. Sistnämnda bonad visar, att Sven haft uppfattning om perspektivet, och särskilt den mellersta bilden synes tyda på att han ägt en viss kännedom om högreståndsinredning.

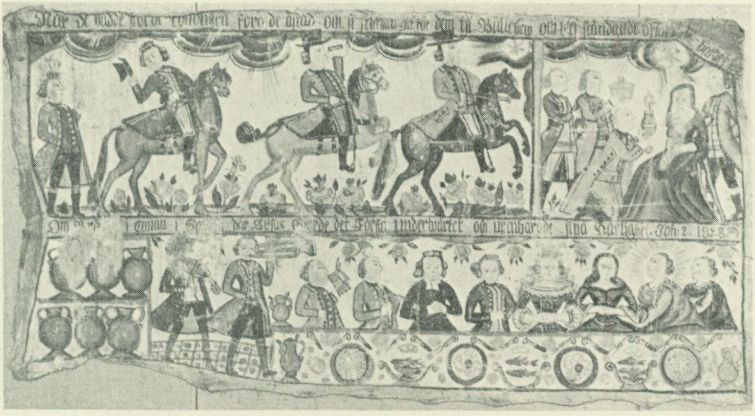



Fig. 6—7. Bonader av Sven Erlandsson. Den övre daterad 1828. Nordiska museet 2,080 och 2,081.

Det är anmärkningsvärt, att då Sven någon gång framställer ansikten en face, blir det runda, välmående figurer. Eljest har han en viss förkärlek för att framställa ansiktena i profil, och då bli människorna magra, få långa ansikten och framförallt den karakteristiska näsa vi se hos ryttarna på figur 6. Denna profil bör särskilt hållas i minne, då den är nära besläktad med en annan bonadsmålares ansikten, till vilken vi senare skola återkomma. Ett litet prov på Svens textning meddelas i figur 4, visande en sida ur en hans skissbok.



Fig. 8. Bonad av Christina Erlandsdotter. Nordiska museet 67,973.

Christina Erlandsdotter var visserligen icke så produktiv som brodern, men åtskilliga arbeten av hennes hand äro dock bevarade till våra dagar. Figur 7 visar en bonad av Christina, avbildande i övre raden de tre vise männen, först till häst och sedan till fots frambärande sina gåvor. I nedre bildräckan framställes i vänstra fältet, huru Jesus uppenbarar sig för lärjungarna (Luk. 24: 36—39) och i högra fältet bröllopet i Kana. Figur 9 är en annan av Christinas bonader, som nu äges av en lantbrukare, härstammande från denna målarsläkt. Bilden framställer i mitten treenigheten och i de små infällda fälten överst aposteln Johannes och nederst aposteln Lucas. Som synes är bonaden stympad, och i de saknade hörnen ha uppenbarligen Marcus och Matteus haft sina platser.[1]

Likheten med Svens måleri är påfallande, i synnerhet i fråga om blomsterdekoren men även ifråga om figurernas utseende.

[1] Författarna äro angelägna att rätta ett misstag, som blivit begånget i vår förut nämnda uppsats »Om halländskt bonadsmåleri». Där publicerades här återgivna bonad under uppgift att den målats av Sven Erlandsson. Denna uppgift hade i mycket bestämd form lämnats av en av målarsläktens ättlingar. Genom senare verkställda undersökningar har det emellertid visat sig, att den i stället målats av Christina Erlandsdotter.



Fig. 9. Bonad av Christina Erlandsdotter. Privat ägo. Foto Varbergs museum.

Ansiktena förete, som synes, påfallande syskontycke, men Christina synes aldrig ha framställt ett ansikte i profil. Gå vi till detaljer i ansiktena bör särskilt ögonens utformning observeras. I denna detalj finnes en bestämd överensstämmelse mellan Christina, Sven och Lisa å ena sidan och å andra sidan Rosenberg. Vidare bör framhållas, att även Christina endast sparsamt utfyllt bakgrundens färg med dekorationer, särskilt blommor. Stundom påträffas dock å hennes bonader det i Småland ofta förekommande rutade mönstret som bakgrund åt någon figur, såsom t. ex. fig. 8, mellersta ryttaren.

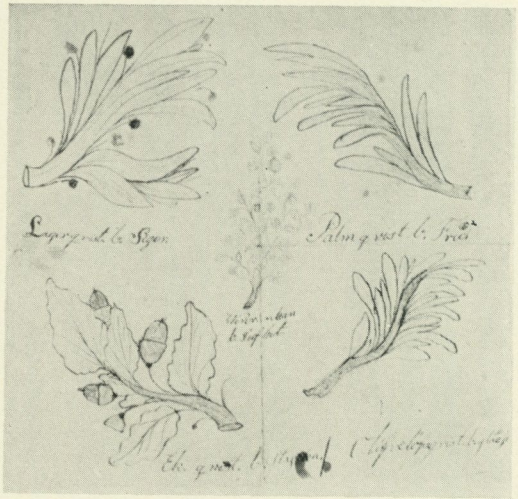

Fig. 10. Skisser av Lisa Erlandsdotter. Ägare Sven Gabrielsson, Mårdaklev. Foto Varbergs museum.

Lisa Erlandsdotters måleri har ovan berörts i samband med Rosenberg. Figur 11 visar en bonad av Lisa, föreställande lejon, enhörning och andra djur. Man ser sällan inom det sydsvenska bonadsmåleriet bildframställningar med enbart ett sådant motiv. Däremot påträffas ofta bonader, där en smalare bildräcka under en större bonad framställer jaktscener eller enbart djur. På Lisas djurbonad av 1808 bör särskilt observeras de bladornament, som äro gemensamma för denna bonad och för bonaden fig. 2. En annan av Lisas bonader, fig. 1, visar en tapet, vars ornamentik är synnerligen karakteristisk för Lisas måleri. Slutligen ha vi medtagit en skiss, som vi påträffat hos en av Lisa Erlandsdotters ättlingar, och som, enligt anteckning på baksidan, ägts av hennes son, fig. 10.

En sonsons son till Lisa Erlandsdotter och hennes make Johannes Gunnarsson bor ännu i Grenhult, Mårdaklevs socken. Hans namn är Sven Gabrielsson, och han har synnerligen väl reda på sina förfäder. Det är till stor del genom honom vi

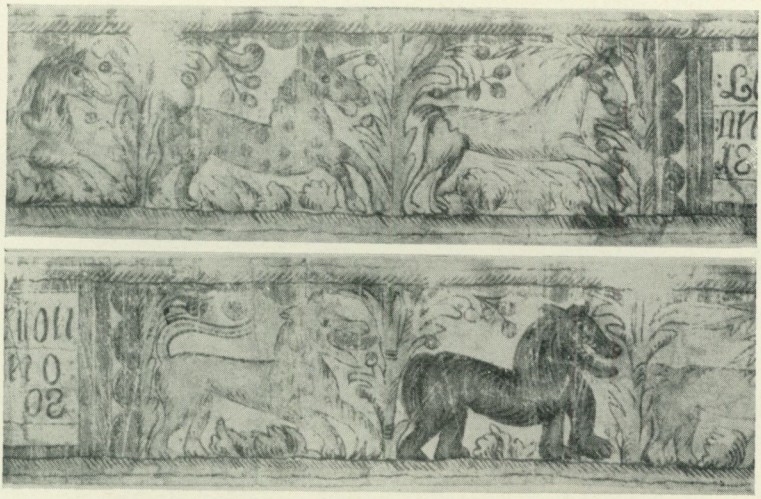

Fig. 11. Bonad av Lisa Erlandsdotter. Ägare löjtnant Nils Sandberg.

veta, vad släkttraditionen förmäler om de tre syskonen, som bildade »Kindskolan». Sven Erlandsson var »själva mästaren bland de tre syskonen». De hade uppdelat verksamhetsområdet för undvikande av konkurrens. Som redan nämnts distribuerade Lisa sina alster västerut. Christina hade förlagt sin verksamhet i östlig riktning, medan Sven gick söderut.

Vi ha redan sett, att Lisas alster påträffats in i Halland. Av Christinas bonader ha enligt uppgifter i Nordiska museets inventarieförteckning ett par påträffats i Hestra socken av Västbo h:d i Småland och den här, fig. 9, reproducerade bonaden har även påträffats öster om Christinas hemort. Svens verksamhet har till så stor del varit förlagd i de söder om Kind belägna socknarna Krogsered och Drängsered i Halland, att han hittills gällt för att vara från sistnämnda socken. Ända sedan Vistrands dagar har man betecknat hans konst med den hittills gängse termen »Drängseredsmåleriet».

Med ovanstående framställning har ett antal konstnärer sammanförts till en »nordvästlig grupp» inom den »sydsvenska



Fig. 12. Mellersta och nedersta bildräckan ur en bonad av Jöns Kielberg. Från Voxtorps socken, Småland. Nordiska museet 23,554 b.

målarprovinsen». Såsom Sigurd Erixon framhållit är emellertid denna grupp icke att betrakta såsom fristående. Erixon säger nämligen om »Drängseredsmåleriet», d. v. s. Kindskolans produkter, att de äro släkt med det äldre bonadsmåleriet i västra Småland. Det småländska måleri, som härvid i främsta rummet kommer i betraktande, utgöres av bonader, utförda av den s. k. »Jösse på Skröplet», d. v. s. en målare, som av det efterlämnade materialet att döma varit verksam från omkring 1770 t. o. m. det första decenniet på 1800-talet. Hans namn var Jöns Kielberg, torpare under Lundboholms fideikommiss, och tillika kyrkovaktmästare i Växtorps socken. Han avled i september 1812, och den senaste bonad av honom, som hittills är känd, är daterad 1802. Bonaden fig. 12 är av betydligt tidigare datum, nämligen från 1782. Övre bildräckan visar oss



Fig. 13. Bonad av Johannes Kielberg. Från Ryssby socken, Småland. Nordiska museet 33,698.

de tre vise männen, frambärande sina gåvor, och i den mellersta se vi dem ridande åstad från Herodes. Den nedersta bildräckan avbildar de visa och fåvitska jungfrurna.

Trots skillnaden i tid och en viss därav följande skillnad i dräkter — åtminstone beträffande Svens måleri — är likheten med Kindmålarna påfallande. Christina är tydligen mest påverkad av Jösse. Likheten mellan figurerna på bonaden fig. 8 och på bonaden fig. 12 är ju slående. Och när man är i tillfälle göra en allmän jämförelse mellan olika sydsvenska bonadsmålare, finner man genast, att med hänsyn till bakgrunden och den dekorativa utsmyckningen mellan figurerna, så väl Jösse som Kindmålarna och Rosenberg tillhöra samma grupp. I anslutning till vad ovan anförts rörande Sven Erlandssons profiler behöva vi endast hänvisa till jämförelse mellan t. ex. ryttarna å fig. 6 och å fig. 12.

Förutom här angivna beröringspunkter mellan måleriet i Våxtorp och i Kind finnas emellertid även andra länkar dem emellan, på vilka det dock skulle föra för långt att närmare ingå. Så mycket bör emellertid nämnas, att såväl Jöns Kielberg som Kindbomålarnas föräldrar varit underlydande å egendomar, tillhörande samma adliga ätt, nämligen Lilliecreutz, vilket givit möjlighet till vissa slutledningar.

Ännu en målare bör emellertid hänföras till denna skola, nämligen Jöns Kielbergs son, Johannes, född 1794, död 1859. Denne var fadern betydligt underlägsen i skicklighet och nämnes av Våxtorpsbor, vilka personligen känt honom och sett honom måla, som »en riktig kladdmålare», vilket också framgår av fig. 13. Släktskapen med faderns måleri är dock påtaglig.

Det återstår till slut att nämna de ännu äldre rötter till här avhandlade måleri, vilka kunna uppspåras. Härmed avses de till vår tid bevarade alstren av en skola, som varit verksam omkring sekelskiftet 1700. Utrymmet medgiver icke här att i enskildheter ingå på dess produktion, men skolans verksamhet kan på grund av hittills gjorda rön lokaliseras till trakten av Värnamo. En bevarad bonad, tillhörande denna skola, finnes i Borås museum. Den är daterad 1714 och en detalj av den återgives å fig. 14. Bonaden är av stora dimensioner och äger som synes stor detaljrikedom. Det är emellertid påtagligt, att av allt senare måleri här nämnda skolor visa den närmaste anslutningen till detta äldre måleri. Kinnevaldsmåleriet företer måhända vissa beröringspunkter, Sunnerboskolan och Gyltigemåleriet däremot alls inga. Frågan huruvida dessa beröringspunkter skola förklaras ur direkt påverkan eller ur gemensamma rötter, t. ex. i kyrklig konst, skulle föra för långt att här närmare granska.

Anmärkningsvärt är, att Lisa Erlandsdotter utan förmedling av Kielberg synes ha upptagit vissa drag från Boråsbonadens målare. Det hos henne förekommande bladmotivet är mycket nära besläktat med det som återfinnes å Boråsbonaden av 1714.

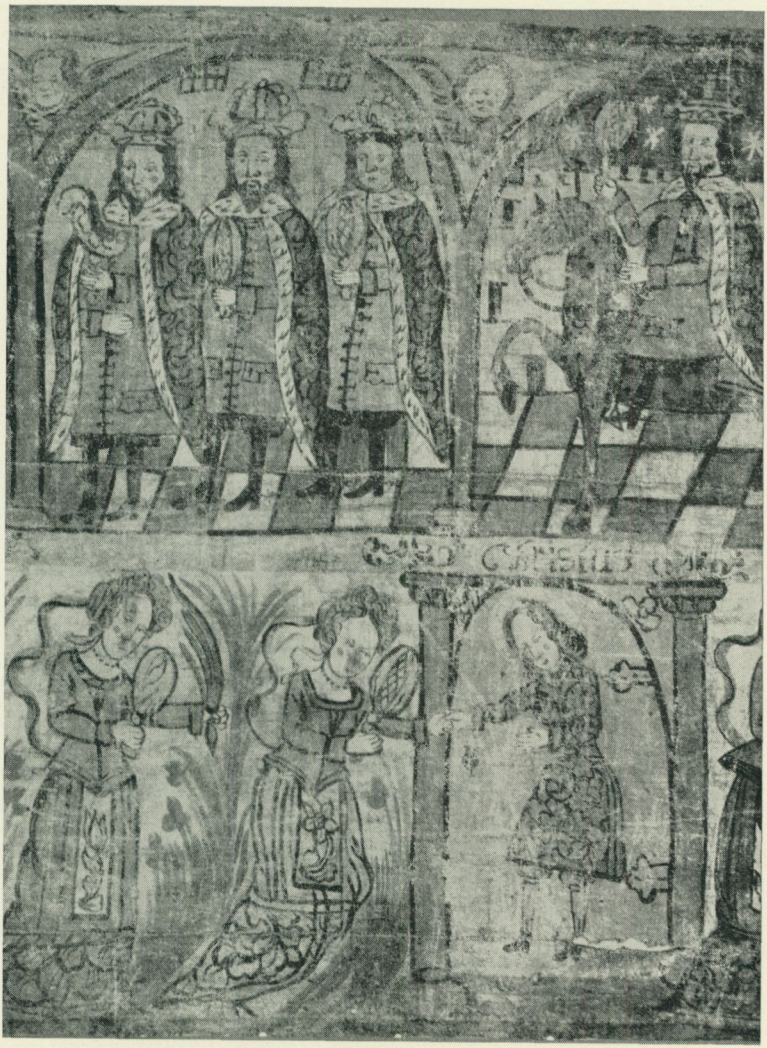

Fig. 14. Detalj av bonad daterad 1714. Borås museum.
Foto Varbergs museum.

Till sist bör också framhållas, att Sven Erlandsson upptagit det rutade golvet hos förenämnda tidiga 1700-talsmålare.

Det här framlagda bildmaterialet torde i övrigt lämna den intresserade läsaren tillräckliga hållpunkter vid bedömandet av den nu behandlade stilriktningen inom det sydsvenska bonadsmåleriet.

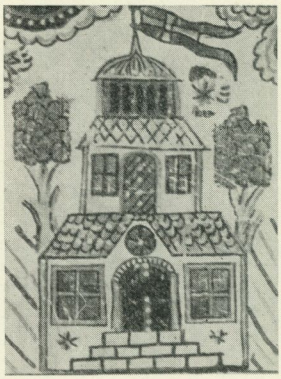

Fig. 15. Detalj ur bonad av C. R. Rosenberg. Varbergs museum.



ETT GUSTAV II ADOLFS-MONUMENT FRÅN 1632

Av Max Sauerlandt.

År 1931 förvärvade Museum für Kunst und Gewerbe i Hamburg ur privatägo den här behandlade skulpturen av Solnhofenkalksten, framställande Gustav II Adolf på sitt dödsläger, fig. 2—4.

Konungens kropp, den stora ryttarpistolen och huvudkuddens tofsar äro förgyllda. Både bolstern och huvudkudden, som ornerats med inristade, stiliserade blommor, äro överdragna med en på silvergrund anbragt, tunn röd lasyr, varigenom en metalliskt skimrande bronston uppstår. Stenens botten är under huvudkudden slät och under kroppen skålformigt ur-

Vignett. Fig. 1. »Svenskstenen» på slagfältet vid Lützen. Akvatint i Utlandssvenska museet, Göteborg.



Fig 2. Modell till Gustav II Adolfs-monument. Av Georg Schweigger. Längd 22,5 cm.

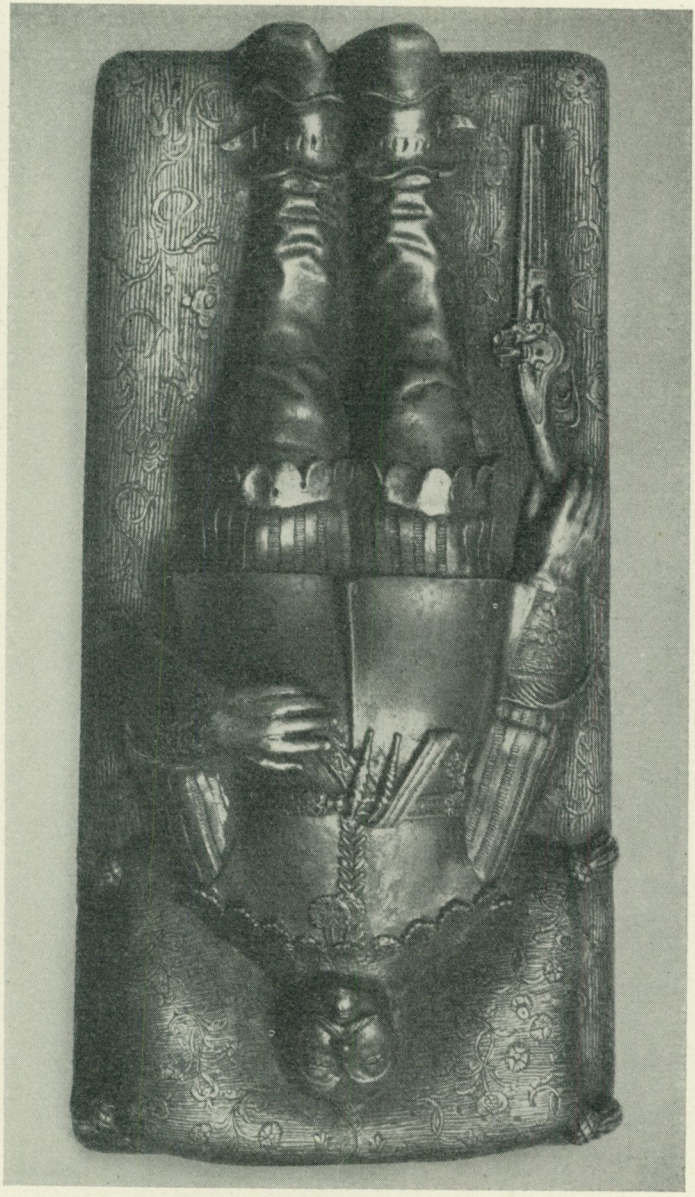

Fig. 3. Modell till Gustav II Adolfs-monument. Samma som föregående.

gröpt. På det plana partiet under konungens fötter är inom en hjärtformig ram konstnärens signatur och dateringen inskuren:

GEORG SCHWEIGGER
BILTHAVER VON NVRN-
BERG. FECIT. ANNO 1633
DEN 12. DECEMBER.

Konungens ögon äro brustna men ännu icke tillslutna. Han vilar barhuvad på bolstern, som mjukt ger vika för kroppens tyngd. Han är iklädd fältdräktens enkla läderkyller och en för sextonhundratrettiotalet typisk dräkt med i smala remsor uppslitsade ärmar och byxor. Uniformens alla detaljer, värjgehänget med dess hake, snodderna i kyllrets fiskben-snörning, det stickade mönstret på de stora handskarnas styva kragar och den dyrbara halskragens spetsar äro, liksom den långa hjullåspistolen och sporrarnas läderspännen, återgivna med kärleksfull omsorg och trohet.

Skulpturen är mycket väl bibehållen. Blott hakskäggets yttersta spets är avbruten och guldet på handskarnas översida och skospetsarna avnött, så att stenens naturfärg blivit synlig. Slutligen är den röda lasyren avskrapad på några ställen av bädden så att silvergrunden trätt i dagen.

Såsom framgår av fig. 4 har stenen vid huvudändan under kuddens överkant ett väl borrat hål. Reliefen kan alltså hängas upp, något som dock strider mot bildens karaktär och troligen är sekundärt. Likaså finnas på vardera av bolsterns långsidor två borrhål, av vilka de på den vänstra sidan åter tilltäppts. De torde ha tjänat vid fästandet på en äldre sockel, ty under någon tid har reliefen i varje fall legat på ett horisontalt underlag. Stenens undersida och hela urholkningen var då utfylld med en brunsvart massa, ett slags schellak (?), som tydligen tjänade att fasthålla stenen vid sockeln. Senare är denna bindmassa medelst några vassa instrument, synbarligen också genom någon lösande vätska, så väl avlägsnad, att endast obetydliga spår



Fig. 4. Undersidan av monumentmodellen fig. 2 och 3.

återstå. Det är möjligt, ja t. o. m. sannolikt, att man vid detta tillfälle åter uppdragit inskriftens och ramens linjer, som nu framträda med en så frisk skärpa.

Reliefen har en anmärkningsvärd proveniens. Den tillhörde, till dess den förvärvades av museet i Hamburg, en i Weimar bosatt dam, fröken Dora Wibiral, som ärft den efter sin fader. Nu var hennes familj intill år 1882 och ytterligare åren 1891—92 bosatt i Wien. Det var sannolikt under detta andra uppehåll i Wien som hennes fader mottog skulpturen i gåva av majoren Edmund von Fetzer, en vän med gemensamma konst- och samlarintressen. Fröken Wibiral påminner sig nämligen med bestämdhet, att reliefen övergått från major von Fetzers till hennes faders ägo och att den redan på nittiotalet, då familjen Wibiral uppehöll sig i Graz, tillhörde fadern.

Men major von Fetzer själv var den siste adjutanten hos prins Gustav av Vasa, Gustav IV Adolfs son, som avled åttiosjuårig i Wien den 9 november 1877 såsom österrikisk officer. Ur prinsens ägo har, sannolikt vid dennes död, vår relief kommit till adjutanten, ty fröken Wibiral uppger i ett brev, att »hon mindes klart, hurusom prinsen av Vasa omtalades som tidigare ägare av bilden». Sålunda kan man spåra vår skulptur tillbaka

åtminstone till år 1877, prins Gustavs dödsår, och finna den som tillhörig en ättling av den gustavianska stammen.

Därutöver tiga likväl källorna. Enligt benäget meddelande av friherre Rud. Cederström i Stockholm träffades vid den slutgiltiga arvsregleringen mellan prinsens fader och den svenska staten inga överenskommelser angående konstföremål, utan endast beträffande guld, silver och pretiosa. Frågan huruvida vår relief först sent kommit i prinsens ägo eller om den är gammal familjeegendom måste därför lämnas öppen.

Trots reliefens väl klarlagda proveniens har dess och konstnärssignaturens äkthet dragits i tvivelsmål. Detta dock fullständigt med orätt, synes det mig. Tanken har framkastats, att vår skulptur tillkommit 1832 med anledning av 200-årsminnet av Gustav Adolfs död. En jämförelse med de minnesmärken, som vid denna tid tillkommo och som präglas av den tidiga 1800-talskonstens romantiska anda, talar häremot. Man vågar nog utan överdrift påstå, att år 1832 ingen vare sig i Sverige eller Tyskland levande konstnär varit i stånd att med en sådan säkerhet återgiva dräkten och stilkaraktären av anno 1632, såsom skett i vår skulptur.

Ty i själva verket håller ingen vare sig stil- eller dräkthistorisk invändning mot reliefen stånd vid en närmare prövning. Tvärtom, för varje detalj i dräkt och utrustning kan man påvisa slående överensstämmelser med säkra samtidiga framställningar. Till och med den strängaste domare över vår relief medgiver, att t. ex. den stora hjullåspistolen, som skjutits in under konungens styvnade hand, är synnerligen noga kopierad efter ett original från tiden. Han beundrar i denna framställning just det trogna återgivandet av alla detaljer och proportionerna, men anser pistolen för stor i förhållande till figuren. Denna invändning kommer dock till korta vid en jämförelse med det här avbildade porträttet av hertig Kristian av Braunschweig, den s. k. »tokige Halberstadtaren», målat 1619 av Paul Moreelse (1571—1638) och nu i Anton Ulrich-museet i Braunschweig, där vi möta ungefär samma proportioner mellan man och vapen, fig. 5.



Fig. 5. Hertig Kristian av Braunschweig. Oljemålning av Paul Moreelse 1619. Anton Ulrich-museet i Braunschweig.

En så god vapenkännare som d:r Post vid Zeughaus i Berlin anser att pistolen, även till sin längd, är alldeles riktigt återgiven. Även har sagts, att stövlarna skulle vara allt för vida och mjuka. Icke heller detta är fallet, vilket talrika samtida raderingar visa, t. ex. Abr. Hagenbergs porträtt av pfalzgreven Wolfgang Wilhelm, avbildat i Georg Hirth, Kulturgeschichtliches Bilderbuch aus drei Jahrhunderten, n:r 1566 (jämför även n:r 1607 och 1645). Och på Philipp Sadelers stora raderade ryttarbild av Tilly (Hirth n:r 1526) ha de mjuka stövlarna nästan exakt

samma i runda flikar utskurna kant, som Gustav Adolfs stövlar på vår bild. Detsamma är förhållandet med handskarna, vars släthåriga skinnbesättning uppträder fullkomligt identisk på talrika samtida framställningar, t. ex. Lukas Kilians porträtt av den svenske översten Johan Georg aus dem Winckel, 1624 (Hirth n:r 1829; jämför även n:r 1883, 2008 och 2146).

Särskilt anmärkningsvärt härvidlag är, att flertalet samtida framställningar av Gustav Adolf, ej blott målningar och raderingar utan även de talrika vaxbilderna, i stället för dessa skinnbesatta handskar visa en kantbesättning av spetsar, t. ex. den av Joh. Adam Hoffsteiner signerade vaxmedaljongen i Uppsala konstskåp (Böttiger IV, pl. 61, n:r 6), den utmärkta vaxmedaljongen i stadsmuseet i Zittau (Jahresbericht 1931—32, med avbildning), vaxreliefen i Köpenhamns Nationalmuseum, fig. 7, och de genom kompletteringar delvis vanställda, delvis svårt skadade vaxfigurerna i svensk privat ägo, fig. 8 (där värjan är helt ny), och i Stockholms Nationalmuseum, fig. 6[1]. Jämför också spetsmanschetterna på det nämnda porträttet av Kristian av Braunschweig, fig. 5. Det synes därför uteslutet, att en förmodad senare tillverkare av vår bild kan ha arbetat med någon av dessa vaxbilder som förebild. Olikheterna härutinnan måste enligt vår åsikt tvärtom betraktas som ett kraftigt stöd för stenreliefens ålder och äkthet.

Slutligen till de uppslitsade ärmarna och byxorna! Såsom W. Fries i en utförlig undersökning av tröjans genetiska formutveckling mellan 1630 och 1640 klarlagt,[2] är detta just den under åren 1630—35 obligatoriska formen för detta plagg hos dem som ville vara klädda »à la mode».

[1] Denna fotografi har frih. Rud. Cederström benäget ställt till mitt förfogande.

[2] W. FRIES, Die Kostümsammlung des Germanischen Nationalmuseums Festschrift für Theodor Hampe, Nürnberg 1926. Jämför beträffande, andra dräktdetaljer (kragar, handskar och stövlar) även FR. V. THIENEN, Das Kostüm der Blütezeit Hollands, Berlin 1930, sid. 124 o. f. samt K. E. STENEBERG, Jacob Hoefnagels Gustav Adolfporträtt i Tidskr. för konstvetenskap 1932.



Fig. 6. Vaxskulptur av Gustaf II Adolf. Nationalmuseum i Stockholm.

»A la mode». Redan häri ligger en fingervisning, att denna sällsamma dräktstil, som så förträffligt samstämmer med tidens känsla för det rörliga, mjuka, måleriska, härrör från Frankrike. Sålunda finna vi detta mod fullt utvecklat t. ex. på vignetten till en smädeskrift över Tilly, fig. 9[1], med titeln »der zornige Französische Schneider». Enligt diktens vittsvävande

[1] Efter ett exemplar i Utlandssvenska museet i Göteborg. Jag tackar intendent Olof Hasslöv för fotografiet därav.



Fig. 7. Vaxrelief av Gustav II Adolf. Nationalmuseet i Köpenhamn.

innehåll måste den ha tillkommit omedelbart efter Tillys nederlag vid Breitenfeld 1631.

Men hur låter sig förklara den i förstone besynnerliga frånvaron av värjan på vår relief? Konstnären har tydligen medvetet framställt konungen utan härskarinsignier, utan krona och spira, i sin enkla fältdräkt, så som han dagen efter slaget vid Lützen först lades på bår i Meuchens prästgård. Det är känt, att Gustav Adolf sedan han sårats av en fientlig kula vid Dirschau 1627 icke längre bar harnesk i striden utan ett enkelt



Fig. 8. Vaxrelief av Gustav II Adolf. Värjan är en modern tillsats. I privat ägo.

läderkyller och att hans lik anträffades på Lützens slagfält plundrat och utan vapen. Måhända skall frånvaron av värjan erinra härom. Liksom även den så omsorgsfullt återgivna ryttarpistolen skulle kunna tänkas syfta på att de enda bevarade av konungens vapen voro hans pistoler, vilka ännu sutto kvar vid hästens sadel.

D:r Post, som undersökt skulpturen ur vapenhistorisk synpunkt, har emellertid en uppfattning om orsaken till värjans frånvaro, som synes naturligare. Värjan, anser han, har ute-

slutits, enär den på sin plats i baljan var skulpturalt sett nästan omöjlig att framställa på ett naturligt sätt. I stället har konstnären på ett finurligt vis undvikit varje antydan om värjan. Gehänget löper nämligen, såsom tydligt framgår av originalet, under konungens vänstra hand i en båge uppåt. Svärdsbaljan, som alltid var fast förbunden med bärremmen, har han därför tänkt sig dold av konungens rygg och vänstra arm. Det finns i själva verket många exempel på liknande framställningar, där värjan saknas. Så visar t. ex. ett samtida flygblad med en framställning av Wallensteins dödsläger den döde fältherren utan värja (Hirth n:r 1828) liksom den Friedrich Brentch tillskrivna målningen av år 1637, som framställer Eberhard von Rappolstein på sin dödsbädd.[1]

Ytterligare må erinras att modellen i brons till en ryttarstaty av Gustav Adolf i Anton Ulrich-museet i Braunschweig saknar värja och skida, fig. 10. Modellen har av E. F. Bange[2] nyligen attribuerats till Georg Schweigger och satts i samband med dåvarande pfalzgreven Karl Gustavs förslag om en ryttarstaty såsom ett monument över Gustav Adolf i anledning av fredsslutet 1648.

Slutligen återstår också den möjligheten, att värjan vid ett eventuellt planerat utförande i stor skala skulle modelleras och gjutas för sig och sedan fogas till bilden, varom mera nedan.

Nu ha vi att granska konstnärens signatur, ty också denna har angripits — jag tror, med lika stor orätt som man betvivlat själva skulpturens äkthet. De främsta tyska kännarna äro ense i sin uppfattning, att bokstävernas och siffrornas form fullkomligt motsvarar tidens bruk. Dessutom är det utförliga angivandet

[1] Curt Luthmer, Das Castrum doloris des Eberhard von Rappolstein (död 1636), Elsass-Lothringisches Jarhbuch XI, Frankfurt a. M. 1932, pl. IX.

[2] E. F. Bange, Beiträge zu Georg Schweigger. Zwei Entwürfe für Monumente Gustav Adolfs. Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen LII, Berlin 1931, sid. 107.



Fig. 9. Vignett till ett flygblad med en smädedikt över Tilly. Troligen från 1631.

av namn, yrke och hemort lika karakteristiskt för Georg Schweigger som den noggranna dateringen av hans arbeten till år, månad och dag. Mot den tekniska invändningen, att inskriften vore en senare imitation talar, att stenpatinans färg bitvis går ner i den inskurna ramens snittytor. Att jacken i stenens kanter, jämför fig. 4, icke visa sådana spår av patina, beror på att dessa inskurits omedelbart före stenens fästande vid sockeln för att giva bindmedlet bättre fäste.

Det vore en tacksam uppgift och dessutom ett värdefullt bidrag till en ännu icke systematiskt bearbetad signaturkunskap att en gång sammanställa alla kända signaturer på arbeten av Georg Schweigger. Såvitt jag kan förstå, skulle en sådan undersökning endast bestyrka äktheten hos inskriften på vår Gustav Adolfsbild.

Huvudbeviset för äktheten av vårt konstverk och dess signering ligger dock i bilden själv. Om en slutsats från senare —

kanske mognare, kanske ock ytligare — arbeten till tidigare verk av samma hand är möjlig, måste denna lilla bild med sin uppriktiga men en smula trånga och bundna stil, hänföras till en nürnbergsk porträttskulptör från 1600-talets förra hälft — och just till Georg Schweigger! Även om vår relief icke bure hans signatur, bleve vi med vår nuvarande kunskap tvungna att tillskriva honom den.

Endast en omständighet skulle kunna väcka en viss tvekan, den tidiga dateringen av vår bild. Enligt Joh. Doppelmayr (Historische Nachrichten von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern, Nürnberg 1730) föddes Georg Schweigger den 6 april 1613. Han var alltså, då vår bild skapades, föga mer än 20 år gammal. Hans förste lärare var fadern, Immanuel Schweigger, som vi icke känna genom något säkert arbete. Såsom hans andre läromästare nämner Doppelmayr guldsmeden och bildhuggaren Christoph Ritter, som den 25 juli 1633, tjugotreårig, blev mästare inom guldsmedernas skrå.

När Schweigger tidigast uppträdde som självständig bildhuggare, låter sig — enligt benäget meddelande från Germanisches Museum i Nürnberg — tyvärr ännu icke fastställa, då något skråtvång icke ålåg bildhuggarna. I Nürnbergs rådshandlingar nämnes Schweigger såsom bildhuggare för första gången den 20 juli 1636. Trots detta finnes ingen anledning att betvivla inskriftens äkthet. Förelåg uppdraget att utföra en Gustav Adolfs-bild och var modellen beställd exempelvis hos Immanuel Schweigger eller hos Christoph Ritter, så kunde den unge Georg Schweigger såsom adept i en »fri konst» mycket väl ha utfört modellen och, som d:r Zimmermann i Nürnberg uttrycker sig, »signerat sitt verk mera av stolthet än av konstnärligt berättigande».

Men förelåg över huvud taget ett uppdrag? Och vidare, är det verkligen fråga om en modell? En modell — till vad? Jag tillstår, att jag från första ögonblicket har företrätt den åsikten att denna miniatyrskulptur endast kunde vara modell för en i

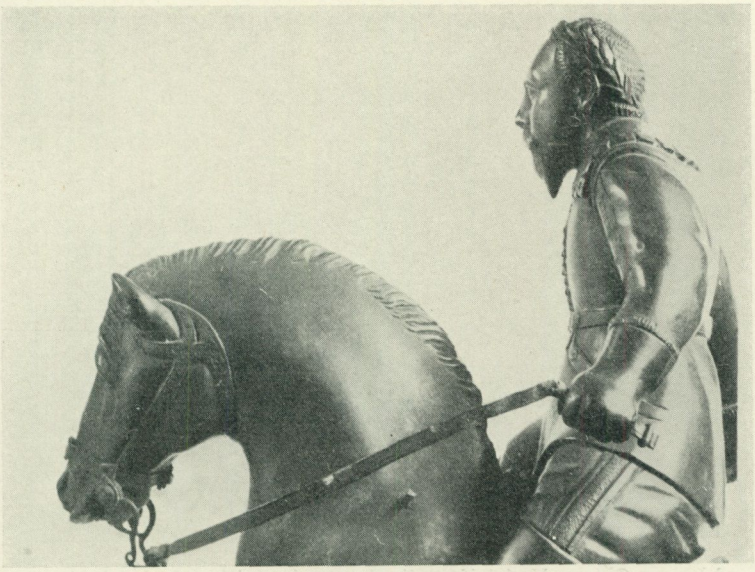

Fig. 10. Detalj av bronsmodell till ett ryttarmonument över Gustav II Adolf. Av Georg Schweigger, troligen 1649. Anton Ulrich-museet i Braunschweig.

naturlig storlek tänkt minnesvård, en vård, där lägret och huvudkudden skulle utföras i brons och konungens bild i förgylld brons.

Bildens komposition ansluter sig i stort sett till den omkr. 1600 utbildade typ som kallas »castrum doloris»[1], d. v. s. en ståtlig anordning med den döde själv på bår eller (vid en senare minneshögtid) hans i vax konstfullt formade bild iklädd den dödes kläder. Dylika »castra doloris» över Gustav Adolf äro kända — åtminstone i grafisk framställning. Den ena, en stor radering av nürnbergaren Lukas Kilian, daterar sig från konungens dödsår, fig. 11. Jag skulle tro, att den inspirerats av en i Nürn-

[1] Jämför J. v. SCHLOSSER, Geschichte der Porträttbildnerei im Wachs, Jahrb. der Kunsthistorischen Samlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, Wien 1911, samt CURT LUTHMER, a. a., sid. 158 o. f.



Fig. 11. Gustav II Adolf på lit de parade. Stick av Lukas Kilian, Nürnberg 1632.

berg hållen minneshögtid. Just i denna stad, dit den store konungen förlagt sitt sista ståndläger juli—september 1632, bör man ju ha haft honom i troget minne. Den andra grafiska framställningen av Gustav Adolf på dödslägret återgår bevisligen på verklighetsiakttagelse. Detta framgår av överskriften till frankfurtaren Joh. Hulsmanns radering, fig. 12: »Bey gehaltenem Königl: Schwed: Ehrengedächtnus zu Frankfurt am Mayn den 23. Juni im Jahr 1633 in der Kirchen zu den Barfüssern musiciret.»

En jämförelse mellan dessa båda blad och vår relief visar, att de uppstått oberoende av varandra. På Lukas Kilians framställning är konungen visserligen iförd den enkla fältdräkten — svärdet ligger här löst mellan hans ben — men härskarinsignierna äro med; krona, spira och rikssvärd på en kudde vid den dödes huvud; hjälm och harnesk vid hans fötter.

För att sammanfatta skillnaden: Dessa »castra doloris» åter-



Fig. 12. Gustav II Adolf på lit de parade. Stick av Joh. Hulsmann, Frankfurt a. Main 1633.

giva konungen på lit de parade, vår skulptur däremot visar honom på dödslägret. Och till en sådan framställning måste en speciell anledning finnas, om det ligger någon sanning i vårt antagande, att Hamburgbilden verkligen är modell till ett verk av stora mått.

Nu föreligger i själva verket en sådan anledning. Den 8 januari 1633, två månader efter Gustav Adolfs död i slaget vid Lützen, inberättar sekreteraren vid svenska armén i Tyskland, Lars Grubbe, till riksrådet i Stockholm drabbningens förlopp och de närmare omständigheterna vid konungens död. Det heter att till sist »berättade Grubben, att Cantzelerens mening var till att tala medh Chur-Sachsen, dhet ett capell motte byggias på dhen orthen K. M:t sitt lijff tilsatt haffver till evigh åminnelse, och att K. M:tz contrafactur dher skulle opsatt bliffva» (svenska riksrådets protokoll 8 januari 1633.) Min förfrågan hos sachsiska riksarkivet gav till resultat att ingen klarhet över sådana för-

handlingar kunde vinnas med arkivets hjälpmedel. Om möjligen mer ingående efterforskningar i detta arkivs omfångsrika aktbestånd skulle ha givit mer gynnsamt resultat, lämnas därhän. Sannolikare är, att förhandlingarna vid den brådstörtade vändning, de politiska krigshändelserna togo efter konungens död, antingen aldrig kommo i gång eller strax i början avbrötos — Kur-Sachsen fördes ju t. o. m. över till det kejserliga lägret efter den seger kejsarens trupper 1634 vunno vid Nördlingen.

Om den planerade minnesvården få vi emellertid närmare besked. Den 16 april 1634 heter det — åter i svenska riksrådets protokoll: »Påmintes vijdare att Regis statua ähr färdig i Nörenberg, om then icke skulle föras hijt? Svarades den väl tjäna att stå öffwer capellet, och skall Rijks-Cantzlern fördenskuld här om tillskriffvas.» Detta andra citat är i sin korthet icke lika tydligt som det första. Blott så mycket är säkert, att en beställning av en »regis statua» översänts till Nürnberg och där utförts. Osäkerheten om skulpturen nu också skulle sändas till Stockholm, omnämnandet av ett kapell, allt detta torde sammanhänga med den gamla, ehuru icke genomförda planen på ett minnesmärke på Lützens slagfält. Den 8 januari 1633 uppdyker i Stockholm tanken på ett monument, den 16 april följande år talas det redan om en statys fullbordan i Nürnberg.

Men nu är vår skulptur, som visar en framställning av konungen vilken verkar som gjord för just ett minneskapell på dödsplatsen, just fullbordad i Nürnberg den 12 december 1633! Jag anser därför den slutsatsen ofrånkomlig, att det här är fråga om en modell till det minnesmärke, som omnämnes i riksrådets protokoll av den 16 april 1634. Färdigställandet omtalas då, och sannolikt hade modellen översänts till Stockholm för ett avgörande om dess utförande och om platsen för dess uppställning. Detta senare avgörande beslöt man hänskjuta till kanslern.

Ett utförande av kapellet kom aldrig till stånd — orsaken härtill är redan antydd — men modellen torde, om vår förmodan är riktig, ha stannat i Sverige, där den genom generationer gått i



Fig. 13. Gustav II Adolf på lit de parade. Gouachemålning tillskriven bröderna F. och J. Strachen. Tillhör grevinnan G. Mörner, Flen.

arv till den siste »prinsen av Vasa», för att slutligen — nära 300 år efter den store konungens död — finna en varaktig fristad i Hamburgs museum, som också äger andra dyrbara föremål, förknippade med den svenske härskaren.

Det är knappast förvånansvärt, att man i Stockholm i början av år 1633 vände sig till en Nürnberg-konstnär, då det gällde en bild av Gustav Adolf — »K. M:tz contrafactur» — avsedd för det på Lützens slagfält planerade minneskapallet. För alla konstnärer i Nürnberg måste nämligen konungens personliga uppträdande ännu stå i friskt minne. Just dessa år eller omedelbart efter hans död ha Nürnbergermästare också hugfäst hans ära i rikt smyckade praktfat och skålar av tenn. Ett exempel är fatet med gjuten reliefdekor, som i mitten visar konungen till häst framför en stad (väl Nürnberg) och på kanten ryttarporträtt av hans fältherrar och bundsförvanter. På ett annat, enklare fat synes Gustav Adolfs bröstbild med krona samt med svärd och spira korsade i fältet ovan hans huvud. Vi ha

slutligen också tre skålar, dels med konungens ryttarbild i Hamburgs museum, fig. 14, dels med hans bröstbild efter två olika modeller, i museerna i Reichenberg och Köln.

Liksom minnespengarna och flygbladen ha dessa relativt enkla tennarbeten i de tyska hemmen under generationer bevarat Gustav Adolfs bild och bidragit till att hålla minnet av hans mäktiga personlighet levande för det tyska folket. De utgöra i sin art mycket blygsamma ersättningar för det monumentala minnesmärke som på sin tid var planerat i kapellet vid Lützen och om vilket Georg Schweiggers modell av år 1633 enligt min mening utgör en dyrbar erinran.[1]

[1] Förutom till de redan nämnda, frih. Cederström, Stockholm, d:r Post, Berlin och d:r Zimmermann, Nürnberg, riktar jag ett tack för vänliga upplysningar och för fotografier till d:r Beschorner, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden; d:r De Carro, Nürnberg; d:r Ernst, Wien; d:r Fink, Braunschweig; d:r Hampe, Nürnberg; d:r Kohlhaussen och d:r Hüseler, Hamburg; d:r Mackeprang, Köpenhamn; prosten Pehrsson, Göteborg; d:r Steneberg, Malmö; samt d:r Strömbom, Stockholm. Den sistnämndes stora arbete Iconographia Gustavi Adolphi (1932) har utkommit först sedan denna uppsats avslutats. Av särskilt intresse i detta sammanhang är den av Strömbom publicerade, ovan fig. 13 återgivna, bröderna Strachen tillskrivna målningen av konungen på lit de parade, med en krona av spetsar på huvudet.



Fig. 14. Detalj av tennskål.

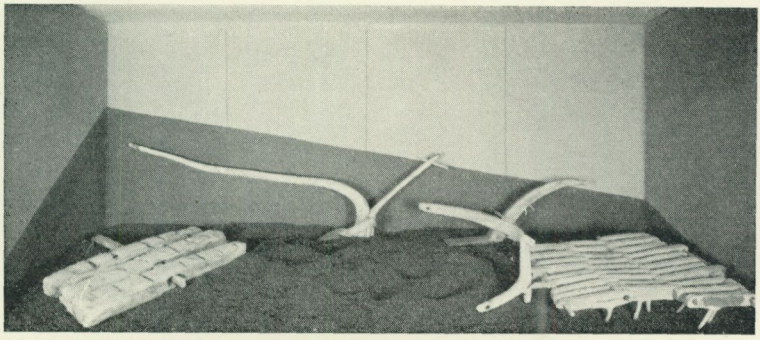

REDSKAPSSTUDIER FRÅN GUSTAV ADOLFS-UTSTÄLLNINGEN

Av Sigurd Erixon

Gustav Adolfs-utställningen 1932 var i första hand anordnad för att hugfästa och belysa konungens person och historiska gärning, och det var åt minnet av honom och den stora skaran av i hans drama agerande personligheter, som utställningens stora festhall och en serie historiska rum voro ägnade. Den som gjorde sig mödan att vandra igenom de 15 utställningssalarna omkring den stora kungahallen, mötte emellertid också några avdelningar av helt annan karaktär, avsedda att skildra landets och befolkningens existensmöjligheter, levnadsstandard och kulturnivå och som sålunda syftade till att ge ett tvärsnitt av folkkulturen under Gustav Adolfs tid. Även om dessa koncentrerade kulturöversikter icke ägde någon överväldigande omfattning eller uppseendeväckande karaktär, gjorde de dock sitt till att utställningen blev vad den

Fig. 1. Jordens bearbetning: årder, ledharv, stocksladd. Miljögruppering på Gustav Adolfs-utställningen.

var, det allsidigaste och största försök, som hittills förekommit i vårt land att genom en tillfällig utställning i museal form ge en helhetsbild av en viss begränsad tidsepok. De utställningar av denna art, som tidigare gjorts, ha varit långt mindre till sin omfattning eller ojämförligt ensidigare; och den stora Göteborgsutställningen liksom dess många mindre förelöpare och efterföljare ha så gott som alla varit lokalt begränsade eller inriktade på att helt allmänt skildra en bygds eller provins kulturutveckling utan särskilda tidsgränser.

Anordnandet av en kronologiskt snävt begränsad kulturhistorisk utställning möter stora vanskligheter, och detta icke minst på det rent etnologiska området, ty där spela de relativt små periodskiftningarna icke samma roll som inom den egentliga kulturhistorien. Att med den fart, som ett utställningsföretag vanligen kräver — och för Gustav Adolfs-utställningen var det fråga om ett minimum av tid — bringa ihop ett representativt och någorlunda allsidigt föremålsbestånd, är ingen lätt uppgift, och då det gäller arbetslivets och hemkulturens gestaltning i dess olika detaljer, måste en hel rad utredningar göras, av vilka dock endast en mindre del kunde ske inom ramen av utställningens förarbeten. Lättast är det givetvis i ett dylikt fall, om man har tillgång till daterade föremål, men hur många äro fixerade på detta sätt? När det gäller en period, som ligger så pass långt tillbaka som Gustav Adolfs, är det förvånande få bohagsting och redskap, som genom årtal eller markerade stildrag utan vidare bevisa sig höra dit. Man måste i stället rekonstruera typbeståndet genom begagnande av sådana ting, som av allmänna typologiska eller utvecklingshistoriska skäl kunna tillskrivas tiden ifråga, framförallt om de omnämnas i samtidiga källor, ehuru de tills nu bevarats blott i yngre exemplar.

Inom den avdelning, som ägnades åt teknik och redskap och som belyste näringar, hantverk, hushållsarbete och slöjd, var det ej många som voro individuellt daterbara till epoken. För det stora flertalet saknades sådana direkta hållpunkter. Varken

utrymme, tid eller materialtillgång medgåvo en representativ utställning av fullständiga yrken eller redskapssviter eller att uppställa varje sådan sluten grupp för sig efter fack. Man fick nöja sig med att söka ge några av de viktigaste eller mest typiska tekniska hjälpmedlen. Det var endast inom helt få kategorier, som ett rikhaltigare och mångsidigare föremålsbestånd bevarats. Större metallföremål äro ju merendels alldeles försvunna; järnet har spelat en helt annan roll än utställningen kunde visa. Svårast har tiden av helt naturliga skäl gått åt de större skrymmande arbetsdonen, vare sig av metall eller trä. Det var därför icke endast utrymmesskäl, som gjorde, att sådana till största delen saknades på utställningen. Några åkslädar, en träaxelvagn, en kärra, en del grövre åkerbruksredskap samt några byggnadsdelar, se där allt, som kunde inrymmas, och dessa tyvärr blott under en del av utställningstiden. Inventarielistor av olika slag och tullhandlingar rörande importen under 1500- och 1600-talen omnämna en som det tyckes överflödande rikedom av bruksföremål av allehanda slag. Om man emellertid bortser från till exempel den stora mängden av importerade lyx- och modesaker, såsom finare vävnader och dryckesvaror, samt vissa specialgrupper, såsom vapen, är det till största delen samma slags ting och benämningar, som man rörde sig med på 1500- och 1600-talen som på 1800-talet på sådana lantgårdar, där naturahushållningens traditioner bibehållits eller icke helt övergivits. Med hjälp av det gamla redskapsbestånd, som bevarats särskilt i bondgårdarna, har sålunda en ganska god möjlighet vunnits att illustrera vad som avses med de mer eller mindre dialektalt färgade namnen i Gustav Adolfs-tidens fatburslistor och inventarielängder på kungsgårdar, herrgårdar och statliga inrättningar, liksom i de långa uppräkningarna av förtullade importvaror. Dessa avse emellertid så gott som aldrig bondgårdarna. Om deras föremålsbestånd tiga akterna vanligen på gammalsvenskt område ända till fram emot 1600-talets slut. Erfarenheten har dock visat, att någon verklig kulturgräns på det tekniska området

knappast existerade mellan allmogen och de övriga ståndеn, utan det var endast fråga om gradskillnader, och bondekulturen själv var så pass oenhetlig, att de olika bygderna med ungefär samma rätt av forskningen kunna skiljas åt eller sammanföras som de olika samhällsklasserna.

Åkerbruket, landets huvudnäring, fick av naturliga skäl utgöra utgångspunkten för denna kulturhistoriska exposé. De stora förändringarna inom denna näringsgren tillhöra dels 1700-talet och kunna då i viss mån litterärt följas (jämför Paul Leser, Entstehung und Verbreitung des Pfluges, 1931, samt Gösta Berg i denna årsbok 1932), dels den nuvarande maskinepoken. 1600-talet och särskilt dess förra hälft uppehöll så mycket strängare traditionsformerna. I det lilla rum, som på utställningen upplåtits för näringarna, framhävdes jordbruket genom några tekniska anordningar, fig. 1. Av huvudredskapen för jordens bearbetning var det endast ett begränsat urval, som kom med: ett par årder, en stocksladd, en ledharv av trä, en korphacka och några spadar, den ena järnskodd och av en typ, som oförändrat existerat från medeltiden till nu. Dessutom fanns ett par grepar, av vilka den ena hade samma handtag nere vid skänglarna och i övrigt samma form som en i Osebergsskeppet funnen, vars typ således levat i minst tusen år. Någon plog fanns inte på utställningen, men det råder intet tvivel om att den egentliga plogen med rak sidoställd vändskiva begagnats under Gustav Adolfs tid. Benämningen »plog» förekommer på svenskt område tidigast i konung Kristoffers landslag, men blir strax före mitten av 1500-talet vanlig i inventarierna, där »plogar» och »plogbillar» upptagas vid sidan av »årder», »vårårder», »tredstockar», »tredbillar» och »myllesbillar». Det är därför mycket, som talar för att benämningen plog hos oss redan under denna tid avser redskapet med vändskiva, men i isländskan och norskan förekommer ordet långt tidigare än här och kan knappast ha haft denna specialiserade innebörd. Vi ha inga bevarade plogar, som äro så gamla som från 1600-talets förra hälft, och av dem, som härröra från senare tid,



Fig. 2. Kastning av säd med kastskovel. Harplinge socken, Halland. Foto O. Brolin och A. Sandklef.

kunna inga ännu med säkerhet till typen hänföras till denna period, varför också plogen fick utelämnas. Detsamma gällde järnharven, belagd redan hos biskop Brask och till exempel på Danviken 1553, och järnspaden. Ej heller var det möjligt att få med den särskilda risten (belagd till exempel på Tyresö 1595, men som »ristjern» redan under medeltiden) och välten (belagd till exempel på Revelsta i Uppland 1554 och avbildad i fullständigt utvecklad form och till och med med ramställning hos Olaus Magnus). Under 1600-talets förra hälft torde skäran i allmänhet ha varit det vanligaste instrumentet för sädesskärning, under seklets senare del finner man dock, att också lien mycket brukades härtill i övre Sverige. Liar användes ju annars då som senare vid höslåttern (förf. i Svenska Kulturbilder 9—10, där också redogörelse lämnas för räfsor och slagor).

Det förekom på utställningen några redskap för rensning och

rengöring av tröskad säd, exempelvis en kortskaftad kastskovel från Älvdalen i Dalarna. Redskap av denna art ha använts i landets alla delar från Norrbotten ner till Skåne, från Värmland—Bohuslän till Uppland och nyttjades särskilt för grovrensning av större sädespartier. Två huvudtyper förekomma. Den som är den allmännaste är kortskaftad med form som en liten skyffel eller ett öskar. Vid begagnandet satt man i logkistan, fig. 2, och kastade säden tvärs över huset från långvägg till långvägg. De med tanke på denna procedur inrättade luckorna mitt emot varandra på vardera långsidan stodo öppna och det vinddrag som härigenom uppstod bidrog att befria säden från damm och orenlighet samtidigt med att den med tyngdlagens hjälp sorterades i bättre och sämre partier, ty de bästa och tyngsta kornen föllo längst bort och så i proportion därefter. Den andra typen, som efter allt att döma varit mindre utbredd, har långt skaft som en spade eller arbetsskovel och kunde hanteras stående. »Skoffler» omnämnas ibland under 1500- och 1600-talen, men det är ej alltid klart om det är dessa redskap, som avses därmed. Olaus Magnus har en bild av slagtröskning i en loge, varest på golvet ligger en långskaftad skovel, troligen för kastning. Några svenska kastskovlar, som äro tidigare daterade än 1654, känner jag icke till. Sistnämnda årtal har en långskaftad skovel från Lindesbergstrakten. Kastskovelns vidsträckta utbredning och historiska förekomst utanför Sverige tyder på att den har en hög ålder även hos oss. Den har varit allmän i Norge. Strøm uppger emellertid i sin Beskrivelse over Søndmør 1772, att »kasteskufl» där var yngre än »drøftingen». Detta bör kanske, såsom Jirlow gjort (Rig 1931), sättas i förbindelse med att kastskoveln även saknas på Färöarna. Han drager härav den slutsatsen, att den är relativt sen även hos oss. Då den emellertid är mycket utbredd och gammal i Danmark, Finland (Grotenfelt), Baltikum (Bielenstein, Klein, Manninen), Ryssland (Zelenin), Tyskland (W. Bomann m. fl.) och för övrigt i det gamla Egypten och i Kina (Leser) samt hos romarna (Blümner, Technologie), så har man

anledning tro, att kastskoveln är mycket gammal hos oss. Den kortskaftade formen är vanligast, men åtminstone i Nord- och Osteuropa existerar den långskaftade som en relativt vanlig sidoform. Att Västeuropa icke så mycket synes ha nyttjat detta redskap, kan bero på ett gammalt kulturellt motsatsförhållande. De andra hos oss brukliga rensningsprocedurerna innehålla i själva verket ingen verklig kastning utan blott ett slags skakning eller sållning av säden. Kastandet eller ösandet av säden synes, icke minst på grund av dess utbredning i Sydeuropa, Afrika, Syd- och Ostasien etc., ha en hög ålder, och troligen har den det även hos oss. De övriga rensningsverktygen hos vår allmoge ha varit skäppor, tråg, rissel eller såll, i vilka säden »hystats», det är kastats lätt uppåt och åter fångats och på så sätt fläktats eller sållats. Både benämningar och former växla, men det visar sig vid närmare granskning, att vissa geografiska motsättningar kunna iakttagas. Huvudbenämningarna på skakkärlen äro dryftetråg (dröftetråg eller dryfta) och vanna. Den största utbredningen visar termen dryftetråg med dess dialektala variationer. Härmed betecknas i vanligaste fall ett avlångt, urholkat trätråg (ofta med sidohandtag), fig. 3, men det kan också betyda en av bräder sammansatt låda eller en av bred spån hopsydd, oval skäppa eller runt såll. »Dryfta» är att rensa säden genom att hysta den såsom förut beskrivits, och förekomsten av verbet dryfta sammanfaller ungefär med redskapsbenämningen. Ett tråg använt till dryftning, men utan namnet dryftetråg, förekommer också, såsom framgår av kartan, dock egentligen blott inom de områden, där ordet dryfta kan förutsättas härska, ehuru vi sakna direkta uppgifter därom, eller där det för icke så länge sedan härskat. Vanna återigen är — där ordet ej fått den nya innebörden av fläktmaskin — en mera typfixerad benämning, nämligen på ett rensningskärl av oval form: en skäppa hopsydd av bred väggspån och en träbotten. Den långvägg, som man vid begagnandet håller ut från sig, brukar vara nedvikt, så att vägg och botten nästan gå i ett, fig. 4. Form och



Fig. 3. Dryftning. Köla socken, Värmland.
Teckning av A. Byberg.

benämning täcka dock ej heller här helt varandra, utan formen har en vidare förekomst. Ordet vanna är inskränkt till östra Centralsverige från Östergötland—Uppland och över Bergslagen och nedre Dalarna upp till Siljan, ja, även norr därom in i Mora och Älvdalen, fig. 5. Från Sydsverige känner jag endast enstaka, sällsynta exempel på att benämningen vanna knutits till ett tråg, ett annat exempel är bekant från Tiveden, ett tredje från Grangärde i södra Dalarna o. s. v. Avvikelserna äro tydligen endast sporadiska fall i gränstrakterna och utanför skäppvannans egentliga utbredningsområde. »Vanna» har som verb samma betydelse som dryfta: att rensa. Den beskrivna vannskäppans typ har emellertid en långt större utbredning än benämningen vanna. Såsom framgår av kartan är skäpp-

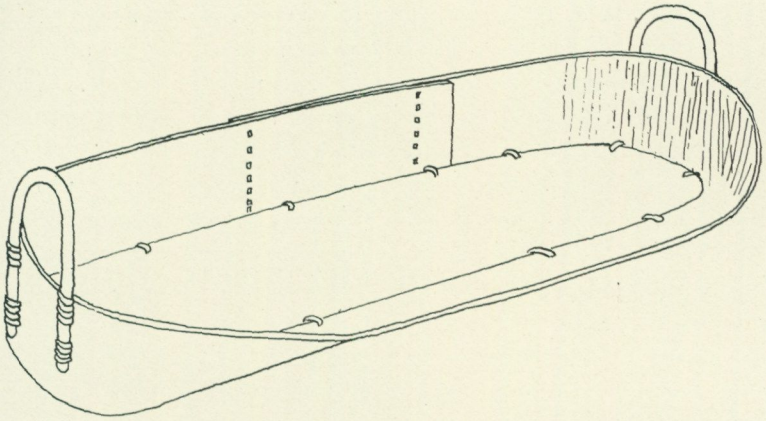

Fig. 4. Vanna. Överkalix socken, Norrbotten. Norrbottens museum. Teckning av G. Ullenius.

vannans typ påvisbar i Östergötland, Södermanland, Närke, Uppland och Bergslagen och i Dalarna efter Österdalälven ända upp i Älvdalen, allt detta i överensstämmelse med termen, men dessutom möter formen i Norrbottens kusttrakter samt — ej markerat på kartan — på Öland och i västra Finland. I Norrbottens kustland heter den emellertid dröft eller dröfta, och på samma sätt är det, såsom Grotenfelt påpekat, i västra Finland, där den brukar kallas dröftetråg. Innan vi draga några slutsatser härav, skola vi återigen kasta en blick på utbredningen av själva trågredskapet. Gentemot det centrala Östsverige med vannan, stå Småland, Gotland, Syd- och Västsverige och i allmänhet också Norrland; hela detta stora område begagnar »dröftetråget», även om vårt kunskapsmaterial här och där är något sporadiskt. I Norge har man också tråget och benämningen dryftetrog eller tratt, och detsamma gäller också Danmark med dess drøftetrug. I Estland begagnades urholkade tråg för samma ändamål (Manninen, Führer) och samma förhållande gäller Färöarna (Bruun, Jirlow etc.). I jämförelse med dryftetråget är vannatypen sålunda mycket snävt begränsad och ännu mera ordet vanna. Allting tyder

på att vannan är en relativt ung företeelse hos oss både ifråga om form och benämning. Det sannolikaste är väl, att det centrala Östsverige är dess utstrålningsområde. Härifrån har typen med bibehållen benämning spritt sig åt norr och väster. Författaren har vid ett tidigare tillfälle (Svenska Kulturbilder 9) sökt påvisa, att Östsverige spelat en viktig roll i vår kulturhistoria som novations- och importområde och att inre Svealand, Bergslagen och i viss mån även Norrlands kustlandskap brukat ansluta sig till detta. Egendomligt är i detta fall endast, att även övre Dalarna delvis följt med före andra bygder, men detta kan bero på att en tillverkning av vannor upptagits någonstans här uppe (i Våmhus?) under inspiration från Mälarprovinserna. Man skulle också väntat sig, att Kalmar län mera visat tendens att upptaga den nya formen, och det har också under denna undersöknings gång framkommit, att vannan varit vanlig åtminstone på Öland. De områden, där föremålstypen men icke namnet slagit rot, äro tydligen sekundära utbredningsdistrikt, och detta gäller således skilda bygder på båda sidor om Bottniska viken. Här har man upptagit formen, men hållit fast vid en benämning, som antagligen fanns förut. Detta antyder återigen, att dröftetråget som typ här är ursprungligare. Som intressanta övergångsformer måste man betrakta de vannformiga tråg av bräder, som uppdyka här och där, fig. 6, och ibland även nyttjats till andra ändamål. Benämningen vanna anses vara inlånad från medellågtyskan, ehuru den fanns redan i fornhögtyskan. Moriz Heyne anser, att man redan före karolinsk tid i Mellaneuropa brukade rensa säd genom att svinga eller skaka den i en korg utan att kasta den, och man vet, att både greker och romare gjort på samma sätt. H. Schäfer har (Priestergräber und andere Grabfunden) framdragit ett slags fornegyptiska kastvannor, flätade som korgar och med ena sidan nedvikt som ett brätte, så att de likna skyffelartade kastvannor. Samma typ, även den i korgteknik, känner man också från Främre Indien och Sydostasien och enligt Leser och Viollet-le-Duc även från Mellaneuropa. Det

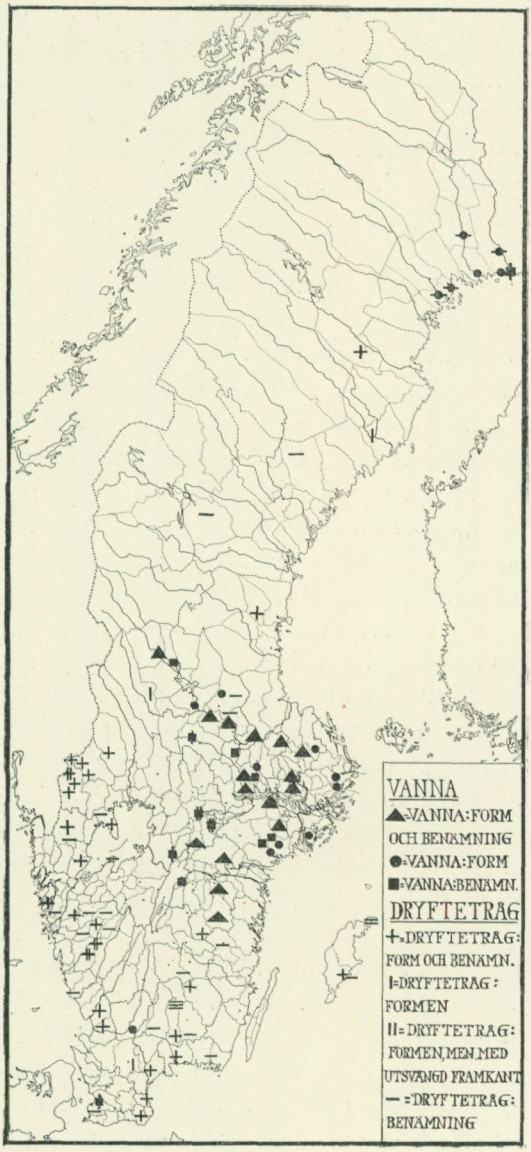

Fig. 5. Utbredningskarta för vanna och dryftetråg.

är väl sålunda närmast som översättning i trä av denna korgvanna, som vår av breda helspån sammansydda vanna bör betraktas. Man har därvid använt sig av en tillverkningsteknik, som redan existerade här i form av askar och skäppor. Däremot vore det oriktigt att betrakta vannan blott och bart som en variant av sållet eller såskäppan. När och hur upptagandet av vannan i Östsverige skett är icke lätt att exakt fastställa, men allt tyder på att det var genom tysk import under medeltidens senare del. I medeltida handlingar synes varken den eller dryftetråget till. Medan emellertid sistnämnda ord och dess varianter, ehuru absolut överlägsna ifråga om utbredning och tydligen också ifråga om ålder, fått leva i blygsamhet som dialektbenämning och ej heller, såvitt jag kunnat finna, upptagas i kungs- och herrgårdarnas inventarielistor under 1500- och 1600-talen, figurerar vannabenämningen där då ganska allmänt och blev med stöd av sin östsvenska utbredning redan tidigt upptagen i ordböckerna och betraktas sedan dess som rikskspråk utan att dock förmå slå igenom ute på landsbygden förrän i modern tid och då först i kombination med den fläktmaskin, som Gösta Berg beskrev i denna årsbok 1932. Redan i »Variarum rerum vocabularum», 1538, förekommer vanna, och snart därefter finner man den i gårdsinventarierna, så till exempel på gårdar lydande till Åkerö 1586, Rävsnäs 1619, Strömsholm 1631 etc. Från och med 1600-talets förra hälft är ordet vanligt i ordförteckningar av olika slag, och en av de stora skalderna sjunger (i Bröllops Beswärs Ihugkomelse) 1668, även om »brödkorg, skieppor ock såll, sicht, hemquarn, wannor och skiäcktor». I Skultuna socken i Västmanland upptagas vannor i boupptecknings arna även efter torpare på 1730-talet. Dryftning omtalas första gången i Gustav Vasas bibel 1541: Såsom man kastar och dryfftar korn (Gloss. Jer. 5. 1. 2.). Redskapet omtalas 1556 i en Åbo-handskrift under beteckningen dryfta. Dryftetråg däremot är knappast omnämnt förrän vid 1700-talets mitt. Utbredningen tyder dock på högre ålder på skandinavisk botten än för vannan, och söker man dess härkomst,

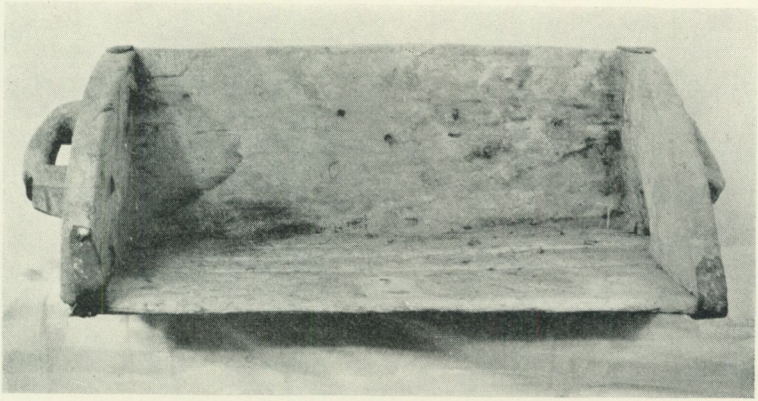

Fig. 6. Dryftetråg, »dröfttrug». Gudbrandsdalen, Norge. De Sandvigske Samlinger, Lillehammer. Samma typ heter i Södermanland vanna.

så förefaller det som om vissa västeuropeiska rensningsredskap skulle ge ledning. När man kommer så långt västerut som till Irland, möter ett verkligt kasttråg, ur vilket säden slungas ut på ett på marken i det fria utbrett stycke tyg (Arthur Hayden, Bye Paths in Curio Collecting). På liknande sätt låta många negerstammar säden regna ut ur en rund korg på en utbredd duk (t. ex. i Somalilandet, Globus 1886). Jag har endast få exempel på något dylikt i Sverige. En av Etnologiska undersökningens ortsmeddelare i mellersta Bohuslän skriver till Nordiska museet: »Vinna var en nödfallsrengöring av säd. Den östes i ett mindre kärl, ett större ställdes på marken på ett ställe, där vinden blåste friskt. Så hälldes den ur det mindre i det större, så att agnarna blåste bort. Det lilla kärlet höjdes och sänktes allt efter vindens styrka» (E. U. 4686). Det förefaller ej omöjligt att vinna här beror på samband med det engelska »winnow», som ju betyder vanna eller rensa säd och vartill släktingar finnas i isländskan. Linné omnämner emellertid i sin Gotlandsresa, att säden på en del ställen blott hälldes med ett öskar ner på loggolvet, men så att den utsattes för drag. Detta kallades att den »vindades». Denna rensning genom att hälla ut

säden i vinddrag är omtalad även i Gräsmarks socken i västra Värmland (E. U. 3646). I Revsund i Jämtland slungades säden med kastskovel rätt upp i luften ute i det fria (E. U. 3526). Skriftställaren Carl Larsson i By socken i södra Dalarna meddelar mig, »att vannan där ibland använts så, att man ur den från en svalgång under blåsväder hällde ner vete på över marken utbredda plagg». Förmodligen syftar också Karlfeldt på en veterensning av denna typ, då han i »Greven med det goda ölsinnet» talar om, att »Sankta Britas vanna strör ur lundens loft sitt vete». Om vi, såsom fortsatta undersökningar kanske kunna avgöra, här ha att göra med verkliga reliktformer av sädesrensning, så äro dessa ett slags ursprungligare övergångstyper, som förbinda den primitiva kastvannan (och kastskoveln) med våra vanliga skaktråg och hystkärl. Det bör betonas, att dryftetråget liksom vannan endast brukat användas för finrensning av säden efter kastningen och att speciellt det förra mest begagnats för rensning av smärre sädespartier, för gryn, linfrö och dylikt.

Jag måste här i huvudsak förbigå de andra rensningsredskapen, såsom rissel, grov- och finsåll, hur viktiga dessa än äro. Sållen ha ju emellertid ofta nyttjats på ungefär samma sätt som dryftetrågen och vannorna. I sådana fall är bottnen tät eller blott försedd med finhål. Någon verkligt skarp gräns går det knappast att uppdraga i begagnandet av dessa olika kärl. Såvitt jag kunnat finna, äro sållen i denna funktion mest frekventerade i södra och sydvästra Sverige samt i större delen av Dalarna, och de utesluta här nästan alldeles tråget och vannan, något som väl knappast är ursprungligt. Såll nyttjas för övrigt så gott som överallt i Europa, liksom hos greker, romare och kineser. Först under 1600-talets förra hälft börja emellertid »såldh» ordentligen upptagas i de svenska storgårdsinventarierna.

Inom avdelningen »slöjd och hantverksredskap» på Gustav Adolfs-utställningen saknades v ä v s t o l e n, av de skäl som förut anförts och då ingen sådan från epoken finnes. Däremot

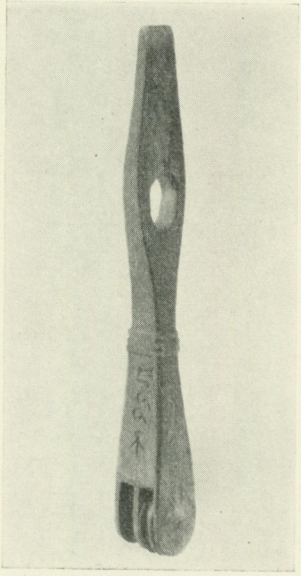

Fig. 7. Vävluna daterad 1556. Våmhus socken, Dalarna. Nordiska museet 179,373.

förekom en vävluna, daterad 1566, fig. 7. Denna, som förvärvades till Nordiska museet vid en av mina undersökningsresor i Våmhus i Dalarna 1927, är den tidigast daterade i Sverige. Dess intresse ligger bland annat däri, att den visar, att man då i övre Dalarnas bondgårdar nyttjade vävstolar med horisontell varp, med skaft och lunor och därmed tydligen också med trampor, ungefär samma utrustning således som på senare tiders vävstolar. Säkerligen var denna typ betydligt tidigare i bruk här i landet, då den redan vid 1500-talets mitt hunnit upp i ett retarderingsområde som övre Dalarna. På ett träsnitt, tryckt i Augsburg 1479 ser man för övrigt en sådan vävstol i fullt utbildat skick (Ernst Mummenhoff, Der Handwerker, fig. 19), och i början av 1500-talet träffar man den också i Lyon (Luther Hooper, Hand-Loom Weaving), men den liggande ränningen

är i Frankrike känd redan under tidig medeltid (Viollet-le-Duc) och har ju i Orienten en mycket hög ålder. Olaus Magnus visar oss däremot en vävstol med vertikal varp, men det förefaller att vara en vävstol för haute-lisse-vävnad av den art, som senare infördes i Sverige av Gustav Vasa. Under senare delen av 1500-talet och under 1600-talets förra hälft upptagas ofta vävstolar i fatbursinventarierna på kungsgårdarna. De omnämnas då alltid som par; tydligen hette vardera sidostycket vävstol. Vävskedar och vävskaft av olika slag, till exempel för lärft, blaggarn o. dyl., uppräknas samtidigt med föregående, men var för sig. Däremot omtalas aldrig vävspännare, skyttlar och vävlunor; de senare gingo emellertid, särskilt i Roslagen, en stor tid med rik ornering till mötes från och med 1620-talet. I inventarium 1613 på Stegeborgs slott upptogs en »redh skedh». Det är troligen detsamma som nu brukar kallas »redkam», en grov kam, varmed varptrådarna bruka redas ut vid uppsättandet av väven i vävstolen.

När spinnrocken fick burskap hos vårt folk, veta vi ej med säkerhet. Under medeltiden omnämnes den ej, och Olaus Magnus har intet att förmäla om densamma. Under 1500-talets lopp började den emellertid importeras; särskilt på 1580- och 90-talen äro tull-längderna och kungsgårdsinventarierna rika på uppgifter om förekomst av »tysk sponnvangn», »spånevagn» eller »spinnerok», som importerats från tyska hamnstäder eller redan ingå i gårdsutrustningarna. Med 1600-talet börjar också benämningen »hiulrock» göra sig gällande, men »spånewagn» eller »spinnrock» förekommo då också. I östgötskan har man »spånvagn» än idag som beteckning på en vanlig spinnrock. Hur sågo dessa spinnrockar ut, som sålunda döko upp här under 1500-talet och som alltså existerade åtminstone i städerna och på storgårdarna under Gustav Adolfs tid? Hans Hildebrand meddelar i Sveriges medeltid I, sid. 229, och efter honom Sellergren i Nordisk familjebok och Uppfinningarnas bok, att Nordiska museet skulle äga en spinnrock med årtalet 1580, men denna uppgift måste bero på någon

förväxling. Museet har ingen sådan pjäs med tidigare årtal än från 1700-talet, men det finnes några i rik barockform utarbetade herrgårdsspinnrockar, som på grund av sin utstyrsel kunna antagas tillhöra 1600-talet, sannolikt dock först den karolinska perioden, således 1600-talets senare del (avbildade hos Sigurd Wallin, Möbler i svenska herremanshem I, sid. 186). Såvitt jag genom museistudier eller förfrågan till olika svenska museikolleger och till ortsmeddelarna vid Nordiska museets etnologiska undersökning kunnat utröna, ha vi i landet för övrigt ingen spinnrock tidigare daterbar än de nyssnämnda. I De Heibergske Samlinger på Amble i Sogn, Norge, finnes emellertid en spinnrock med årtalet 1642; den synes vara Skandinaviens dokumenterat äldsta. Ej heller ha vi ägt någon verkligt gammal avbildning av en spinnrock. Vid byundersökningarna i Gästrikland 1920 träffade jag emellertid i en by i Ovansjö socken på ett målat fönster, som en gång suttit i en bondgård i Stocksbo nära gränsen till Dalarna. Det hade tre målade rutor, av vilka en hade en högst realistisk framställning av en kvinna i arbete vid en spinnrock, fig. 8, samt följande inskrift: »Margreta Pehrsen 1632». Vi ha här således den första kända, inhemska bilden av en spinnrock, ett vittnesbörd, som faller inom Gustav II Adolfs egen tid. Kvinnan spinner lin, som är upplindat på ett spånadsfäste, anbragt i en vinkelarm på en hög hållare med kulsvarvning. Spinnrocken har snett bröst, litet hjul, som på vanligt sätt hänger på sneda hållare ut över nedre bröständan. Benen äro tre, med balustersvarvning av ungefär samma art, som spinnrockarna sedan bibehållit under minst 300 år. Man kan icke se, om spinnrocken har vingrulle, men det är troligt; däremot saknas trampa, och hjulet vrides tydligen runt med spinnerskans högra hand. Det kan givetvis diskuteras, om denna bild verkligen återger något svenskt. Man vet ej, var de målade rutorna tillverkats, och oberoende därav kan motivet givetvis vara taget från någon utländsk förlaga. Emellertid bär rutan en inskrift, som visar, att tillverkaren på något sätt stått i kontakt med köparen. Dessa



Fig. 8. Målad fönsterruta, daterad 1632. Ovansjö socken, Gästrikland.



Fig. 9. Spinnerska. Målning av David Teniers. 1600-talet.

skäl tyda givetvis blott på möjligheten av att bilden har avseende på Sverige. Emellertid voro våra spinnrockar importvaror och skillnaden kan därför ej ha varit så stor mellan skandinaviskt och tyskt-holländskt. Att bilden av spinnrocken för övrigt icke är en fantasi, framgår vid jämförelse med fig. 9, efter en oljemålning av den nederländske målaren David Teniers (1610—90). Här möta samma snedbröst, lilla hjul och vingdon och saknas likaledes trampa. Man torde därför böra räkna med, att tramplösa spinnrockar av detta slag existerade i Sverige under 1600-talets förra hälft. Några sådana äro emellertid icke i behåll. Som spolrock finns typen dock bevarad, t. ex. i Lettland (Bielenstein). Det sannolika är väl, att det utskjutande hjulet beror på inverkan från en tramprock; först på en sådan är det egentligen motiverat. Spinnrocken med vevhjul är redan på 1200-talet känd på kontinenten (Feldhaus, Technik der Antike u. des Mittelalters) och vingspindeln sedan 1480-talet (Demmin, Die Wirk- und Webekunst), medan kombinationen med trampa möjligen är en uppfinning av Iürgen i Watenbüttel, Braunschweig, omkring 1530 (Eduard Schoneweg, Das Leinengewerbe, sid. 62). Även tramprocken torde därför ha börjat importeras hit på 1500-talet och sålunda funnits jämnsides med nyssnämnda vevrock. Gästrikebilden gör det troligt, att dessa icke mycket skilde sig i formen från våra äldsta bevarade från 1700-talet och framåt. Den äldsta daterade spinnrocken i Nordiska museet bär årtalet 1700, men allt tyder på att detta är en förfalskning. Den har samma huvudform som våra flesta spinnrockar: snett »bröst», spindel och trampa. Hjulet har samma smala lötring som på bilden 1632. Flertalet av spinnrockarna från 1700-talet ha annars mycket breda lötar. Detta förekommer också på en av museets 1600-talsmässiga herrgårdsrockar. Det som emellertid säkrare karakteriserar de ålderdomligaste spinnrockarna är, att hjulet är relativt litet. I övrigt fortlevde dessa snedbröstade spinnrockar på ett märkligt sätt i stelnade former, fig. 11 — ända in på 1800-talet bibehöll man i vissa fall sådana vasatidsdrag som vita benknappar — och

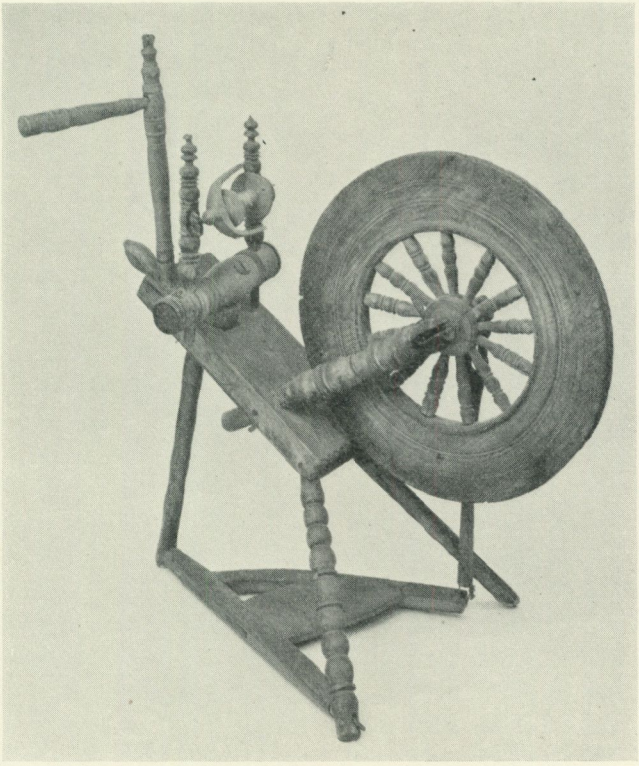

Fig. 10. Spinnrock med lutande bröst, daterad 1733.
Umeå socken, Västerbotten. Nordiska museet 1,539.

man finner typen som normalform över hela Sverige och i ungefär samma gestalt också i hela Nord- och Mellaneuropa, i Baltikum, Ryssland o. s. v. En del små förändringar gjordes dock. Ståndarna för hjulet blevo t. ex. på 1800-talet dubblerade och förenades med en båge, i vilken hjulet var anbragt. Det är tydligen i denna snedbröstade form, som spinnrocken hos oss efterträdde sländan. De äldsta säkert daterade tillhöra 1720-talet och följande decennier. Nordiska museet äger en från Västerbotten, daterad 1733, fig. 10. Bromans Glysisvallur och

Abraham Hülphers Medelpads-skildring m. fl. uppge, att övergången från slända till tyskrock skedde omkring 1700. I nedre Sverige gick det troligen snabbare — trots bristen på daterade pjäser — men i övre Dalarna och andra skogsbygder i inre Sverige så pass långsamt, att sländspinningen kunnat fortleva ganska friskt ända fram till våra dagar.

Det finnes emellertid en hel del vevrockar utan trampa, som skulle kunna tyda på, att mellanled funnits före den tyska tramprocken. Sålunda äga vi ett antal små och stora spolrockar, som sakna trampa och vingar. De ålderdomligare av dessa äro dock för små att här komma ifråga, de ha aldrig varit annat än spolrockar eller möjligen nyttjats för silke. Andra visa sig i själva verket vara avmonterade eller omgjorda spinnrockar. Enligt Gertrude Jekyll synes emellertid vevrocken ha fortlevat intill nu som spinnrock på de brittiska öarna, liksom fallet är på Färöarna (Jirlow). I Syd- och Sydösteuropa ända upp i Rumänien och Ungern liksom i främre, södra och östra Asien är det vevrocken utan ben, som — vanligen i mycket primitiv form — utgör den viktigaste eller enda tekniska efterföljaren till sländan. Detta medför, att vår s. k. långrock, vars väldiga hjul drives med vev, fig. 12, kunde väntas ha gamla anor även på svensk botten. Folktraditionen motsäger dock detta på många håll, och benämningar som fabriksrock och bomullsrock, som förekomma vid sidan av långrock och storrock, antyda detsamma, såsom Gerda Cederblom redan 1909 påvisat i Fataburen. I Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1932 har Ragnar Jirlow framlagt nya fakta rörande långrockens inkommande under 1700-talet och påpekat, att äldsta belägget på dess existens här är från 1744. Hur importen gått till är dock ej ännu fullt klart. Den geografiska utbredningen brukar i sådana tvistiga fall kunna ge ledning. Jag har på kartan, fig. 13, lagt ut alla nu av mig kända långrockar i Sverige. Ehuru fördelningen är litet ojämn, då tiden ej nu medgivit större fullständighet, visar det sig dock, att, om man frånser tre anhopningar i Västergötland, av vilka två torde bero på inverkan



Fig. 11. Spinnrock med lutande bröst i en gäststuga i Hansjö by, Orsa socken, Dalarna. Från 1800-talet. Foto Nordiska museet.

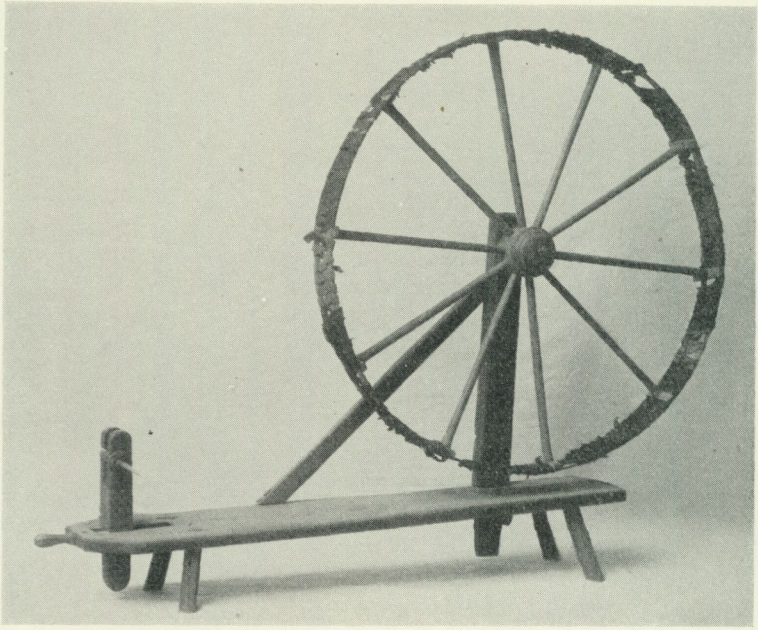

Fig. 12. Långrock. Länna socken, Uppland. Nordiska museet 91,529.

från Alingsås och den sydligare enligt meddelande markera en import från Småland, samt från några stänkfynd i Skåne och Blekinge, så är långrocken en typiskt östsvensk sak med kärnområde i Östergötland och östra och inre Svealand med Bergslagen och med utlöpare på det sätt, som brukar vara vanligt i sådana fall upp i Norrlands kustlandskap. För övrigt uppger man vid en rundfråga, som jag ställt, att detta spinndon är okänt, och detsamma tyckes vara fallet i Danmark, Norge, Finland och Baltikum. Då Östsverige, såsom i det föregående framhållits, är ett landstigningsområde för nyheter och import, bestyrker långrockens utbredning där, att den är en relativt ung sak, möjligen inkommen genom Östersjöhamnarna och utspridd via dessa och de östsvenska herrgårdarna under 1700-talet. Först under 1800-talets förra hälft blev den tydligen

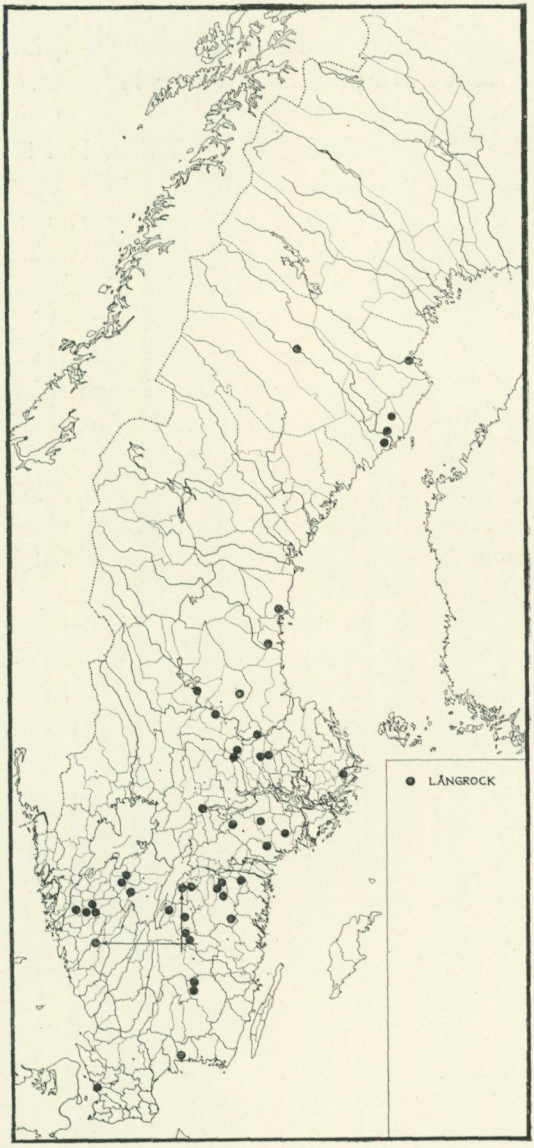

Fig. 13. Utbredningskarta över långrocken.

här mera allmän. Den är känd både i Västtyskland, Frankrike och England och är besläktad med de syd- och ostasiatiska. Egentligen är den så primitiv, att man knappast skulle vänta sig dess uppdykande så sent, men den har tydligen ansetts praktisk för bomullsspinning och på vissa håll även för ull. Dess bruk är ännu ej helt utdött.

Det är emellertid icke endast dessa typer, som vi måste taga hänsyn till. En viktig sådan är också »högrocken», bild 14. Den består av en kortbent fotpall med däri fästa ståndare för hjul och spindel. Den senare är belägen över hjulet. Typen förekommer i stort sett inom samma område som den snedbröstade och kallas i Norge »opstarok», i Danmark »opstanderrok» (Frants Olsen, Spinderokkene). Den synes i Danmark vara den vanligaste typen (medd. av museiinspektör H. Zangenberg, Lyngby). Nordiska museet äger en sådan högrock, som är märkt 1710 och inköpt i Stockholm. Denna är en spolrock, men typen har också nyttjats för spånad. Sådana tidigt daterade högrockar finnas också från Norrbotten 1745 (Luleå museum), fig. 15, Uppland 1747 (Nordiska museet) o. s. v. Den ovannämnda spinnrocken från Sogn med årtalet 1642 är av detta slag; godsägare Heiberg anser den också som den äldsta typen i Sogn. Skriftställaren J. A. Göth meddelar från Sjösås i Småland, att spinnrockar av denna sort med »stol» (= fotpall) voro avsedda för finare linnespånad. En sådan speciell användning kan vara förklaring till att den så fort och effektivt slog igenom och blev känd i hela landet. Den har också inkommit från Tyskland, där den är vanlig, särskilt i väster. I Ryssland, där typen också förekommer, brukar den kallas holländsk. I Lettland anses den vara äldre än den liggande. I förbigående kan nämnas, att år 1804 på Hägervallen i Skultuna i Västmanland uppräknas i ett inventarium »3 st. spånstohlar, 4 st. dito råckar». Det är icke omöjligt, att spånstohlar här i enlighet med det småländska bruket avser högrockar. Högrockarna förekomma överallt i Sverige, minst dock i övre Sveriges skogsbygder. Detta kan antyda att den

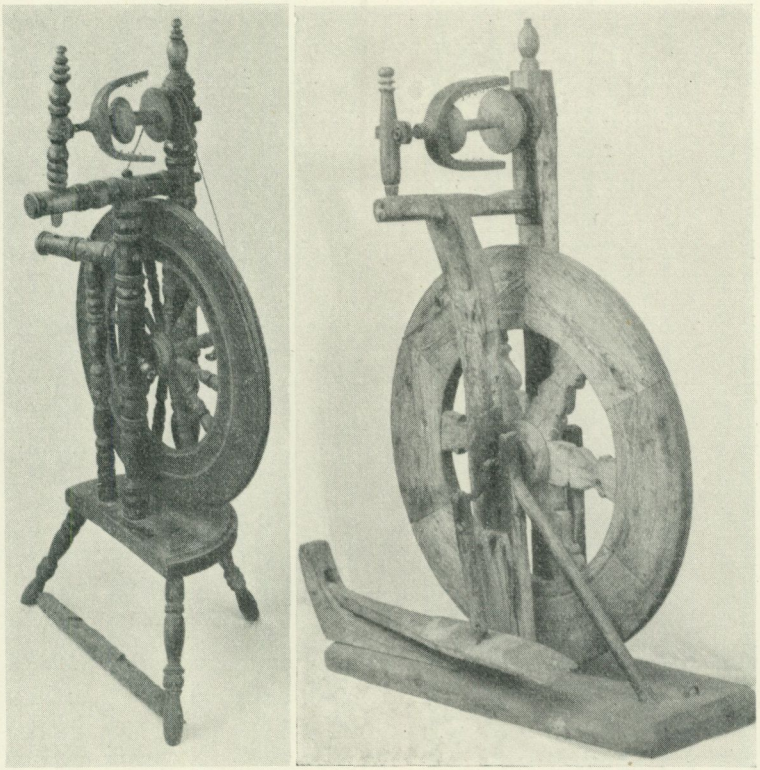

Fig. 14—15. Högrockar. Fig. 14 daterad 1701. Telemarken, Norge. Nordiska museet 25,710. Fig. 15. »Tvinnrock», begagnad vid tvinning av grövre garn, daterad 1745. Nederluleå socken, Norrbotten. Norrbottens museum.

snedbröstade är äldre, men är dock icke bevis, ty i skogsbygderna höll sig ju sländan så länge, att den spinnrock, som där vann terräng, kan vara av yngre slag. Det tyska materialet och de ovan nämnda 1600-talsbilderna och herrgårdsrockarna synas dock tala för att den snedbröstades är äldre. D:r F. M. Feldhaus i Berlin har meddelat mig, att han ej anser högrocken där äldre än från 1700-talet. Äldre bilder av den tyckas också

saknas. Det skandinaviska materialet ger emellertid tydligare besked. Det finnes en variant till högrocken, som har 2 spindlar, varvid nyttjas endast en snodd — i motsats till på förut nämnda tramprockar, där två snodder brukas. Den olikhet i snabbhet mellan spindelten och vingrulle, som erfordras för att vingarna skola vira upp tråden på tenen, ernås genom ett särskilt bromsningssystem. Det påstås vara en pastorsdotter i Hoyaschen, som omkring 1750 skall ha uppfunnit denna dubbla spindelanordning (Hanna Fuess, Bauernkunst im Bomannmuseum zu Celle, 1927). Vid slutet av 1700-talet var den stadd i utbredning i Tyskland, men knappast förrän på 1800-talet hos oss, där den huvudsakligen fått hemortsrätt i Götaland. Dubbelspindlarna funnos således — emot vad man brukar påstå — före den spinnrock som Alois Mager verkade för i Tyskland och Österuropa på 1840-talet (se t. ex. Lantbruksakademiens handlingar 1842). Utrymmet tillåter mig icke att gå närmare in på övriga spinnrockstyper. Det må vara nog att nämna, att bröstet på en viktig, troligen likaledes från västra Europa inkommen grupp är utbytt mot ett horisontellt ramställ, såsom å den ovan omtalade, svenska karolinska spinnrocken. Det karakteristiska för den och många andra mer eller mindre utsmyckade och lyxbetonade spinnrockar är, att foten består som på högrocken av en pall, men denna står sedan i sin tur på ett annat underrede o. s. v. Dessa äro vanligen icke högrockar, utan spindeln är placerad vid sidan av hjulet. Typen kallas i Danmark, där den är vanlig, för skamlerok (av skammel = pall). Hos svenska bönder har den icke fått någon betydelse, utom i någon mån i Götaland. Det finnes också ett antal övergångsformer till den snedbröstade spinnrocken, i det att hjulet mer och mer nedsänkts i bröstet, tills dess att detta börjar likna ramverket; sådana horisontalrockar torde emellertid knappast ha existerat under 1600-talets förra hälft.

Bland de många övriga redskap, som kunna intressera i detta sammanhang, kan här endast ett eller annat stickprov uttagas.

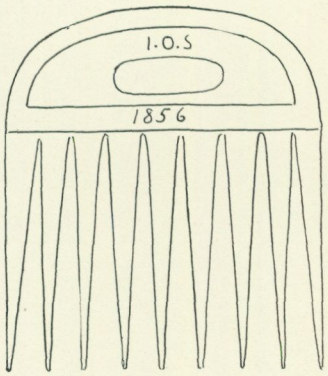

Fig. 16. Fårkam av trä, daterad 1856. Everöds socken, Skåne.

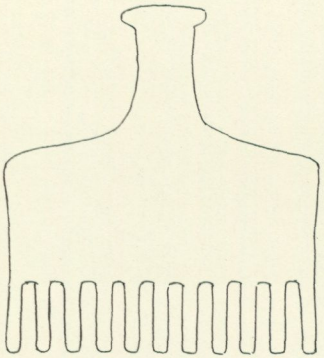

Fig. 17. Ullkam av trä. Myssjö socken, Jämtland.

I 1500-talsinventarier omtalas alltsomoftast ullkammar, vilka alltid förekomma parvis eller uppräknas i par, någon gång dock även till exempel »2½ par». På Gripsholm fanns 1547 4 par »nye och gamle Vlkamber» och i Orreholms fatabur i Västergötland 1547 »4 st:n Vlkambe». Tyresö hade 1595 »2 par wllkambar», Stegeborg 1611—12 1 par »ullkamber» och i Växiö domkapitelsakter upptagas 1698 »2 st. wllkammar». Vilket är nu detta redskap, som tydligen spelade en icke obetydlig roll även under Gustav Adolfs tid? Jag har gjort en omfattande enquête bland Nordiska museets ortsmeddelare och hos våra museer landet runt och i allmänhet fått avvisande svar. Många ha gissat, att ullkam skulle varit ett äldre namn på skrubbkardan, den grövre, på en bänk anbragta karda, som existerar i landets alla delar. Några sydsvenska och dala-meddelare ha tänkt sig, att det är en annan benämning på fårkam, en enkel kam av trä, fig. 16, eller ben, eller en metallskrapa, varmed fåren kammades, sedan de tvättats omedelbart före klippningen. Samma åsikt ha även flera textilindustrimän framställt. D:r Montell har funnit sådana kammar i Kina. Från Blåvik i Östergötland omtalas en »ullriva», med vilken ullen revs av fåren

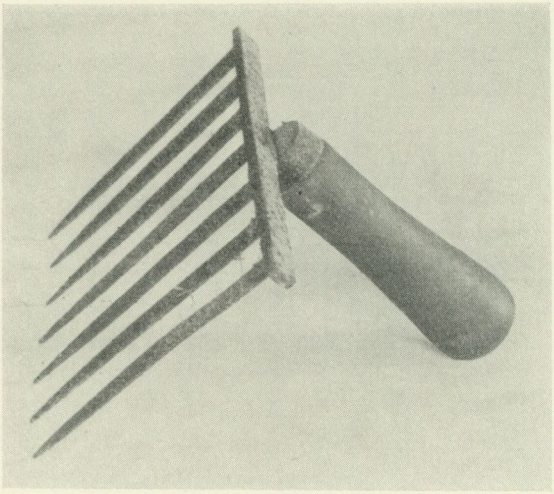

Fig. 18. Ullkam (en av två). Island. Frilandsmuseet i Lyngby, Danmark.

vid »fälltiden». Mellan- och nordsvenska meddelare ha föreslagit, att det skulle gälla en kam för fällar eller pälsar, en motsvarighet till den som enligt Zelenin förekommer i Ryssland. Från Kövra i Myssjö socken, Jämtland, ankom en teckning av en ullkam av trä, fig. 17, vilken ritats ur minnet av en gammal man, som uppgav, att redskapet icke varit i bruk på de sista 70 åren. Man höll, uppges det, ullen i ena handen och kammen i den andra och kammade så ur all orenhet, toviga tussar och dylikt; ibland kunde verktyget också nyttjas som mankam på hästar. Mellan denna kam och de skånska finnes tydligen släktskap, och de böra säkerligen ej skiljas från mankammarna. Möjligen få dessa också sammanställas med de två dussin »maankamber», som år 1600 enligt tullängderna importerades till Stockholm från Wismar. Tydligt är i varje fall, att dessa verktyg ej äro att identifiera med de ullkammar, som upptagas i 1500- och 1600-talsinventarierna, ty dels gå dessa vanligen förbi så blygsamma ting som en får- eller man-

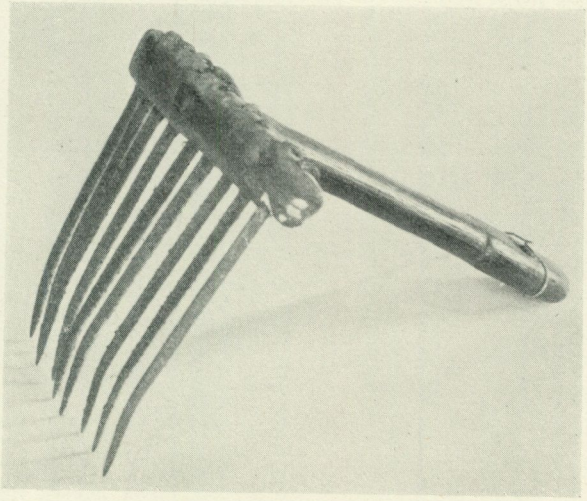

Fig. 19. Ullkam (en av två). Färöarna. Frilandsmuseet i Lyngby, Danmark.

kam, dels uppträda ju 1500-talskammarna parvis. Det syntes därför i förstone vara flera skäl, som talade för att det var fråga om skrubbkardor. I östsvenska dialekter betyder kambo eller kamba såväl kam som karda (Vendell, Östsvenska dialekter). En kardad och hoprullad ulltapp heter i Götaland och Sörmland ofta ullkam, kämla eller dylikt. I Handbörds härad i Småland uppges skrubbkardan bruka benämnas »ullkämmare» (E. U. 4756), ett redskap sålunda, med vilket ullen redes och luckras, innan den kardas till »kämmlor». I Luggude härad, Skåne, säges kardan också kunna kallas kam, »kom». I Danmark omtalas »wldkomme» parvis på 1500-talet (Kalkars Ordbog). Det finnes emellertid skäl, som tala emot att kam och karda voro identiska. Kardor omtalas i Norden redan under medeltiden; i Magnus Lagaböters stadslag för Bergen på 1200-talet finns det sålunda en förordning om var kam- och kardemakare skulle hålla till med sina hantverk. I 1500-talets svenska tullböcker omtalas import av »karder», ofta i dussintal.

År 1578 hade Söderköpings hospital ett par »kårdar» och under 1600-talets förra hälft uppräknas i herrgårdsinventarierna ofta ullkardor parvis (i Svealand »wllkarer», i Götaland mest »kårdar»). Det framgår härav att benämningen karda och ullkam existera samtidigt. Det sannolika är väl då, att de representera olika instrument, även om kardan kan vara en yngre sak och kammen ha en längre historia. På 1570-talet omtalas också »wllkrasser» (=kratsor). I Tyskland begagnas denna term om skrubbkardor (Bomann, anf. arbete, 241). I »Västsvenska folkminnen» har Ragnar Jirlow skildrat »Häcklan och dess primitiva föregångare». Han har därvid framdragit de kamliknande redskap som i Norr- och Västerbotten och sporadiskt på några andra ställen begagnats vid beredningen av lin eller hampa. Samtidigt har han — liksom P. von Möller i Jordbrukets historia — framställt den hypotesen, att linkammen och ullkammen en gång varit identiska och att häcklan å ena sidan och kardan å den andra äro dess efterföljare. Oberoende av om denna hypotes är riktig eller ej, torde dock frågan om ullkammens historia ej vara tillräckligt utredd. Benämningen ullkam förekommer enligt Fritzner redan i Grettis saga (»ullkambr»). Blümner uppger, att grekerna hade ett slags ullkammar av järn för kamning av ull och att motsvarighet härtill också fanns hos romarna. Någon tvekan om att ullkammen är ett uråldrigt redskap finns således ej, även om vi ej veta hur det såg ut, om det var en enkel eller tvåfaldig typ o. s. v. Det gäller därför att granska nyare tidens material. På Frilandsmuseet vid Lyngby i Danmark finnes ett par kamliknande instrument av järn med träskaft från Island, fig. 18. De motsvara på det närmaste ett i samma museum befintligt liknande ehuru primitivare par ullkammar från Färöarna, fig. 19. Antagligen är det samma slags redskap, som Jirlow avser (Rig 1931), då han talar om de äldre, skaftade togkambur (till »tog» ull), som i sen tid ersatts av moderna kardor. I Norge har jag lika litet som i Sverige, Finland och Baltikum kunnat erhålla någon direkt uppgift om några sådana ullkammar. I De Sandvigske Samlinger finnes ett exemplar av

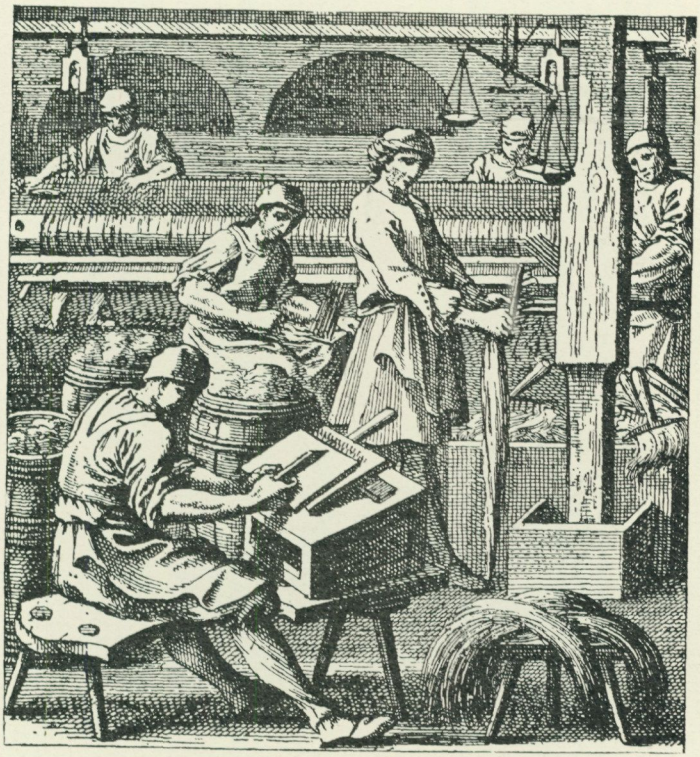

Fig. 20. Ullkamning, linkamning, skrubbning och vävning. Regensburg 1698. Efter Mummenhoff.

samma slags kam som de färöiska, men säker uppgift saknas om dess användning. Jag äger ej heller kännedom om något exempel från Ryssland. Av stor vikt synes emellertid vara, att ullkammen så länge fortlevat inom det gamla ullberedningshantverket på kontinenten. Här spelar handkamning av ull en stor roll även inom industrin ända fram till vår tid — detta jämnsides med invecklat maskinella anordningar. Den tvättade eller fettdränkta ull, som man begagnade, måste ordentligt kammas för att kunna spinnas. Karmarsch und Heerens

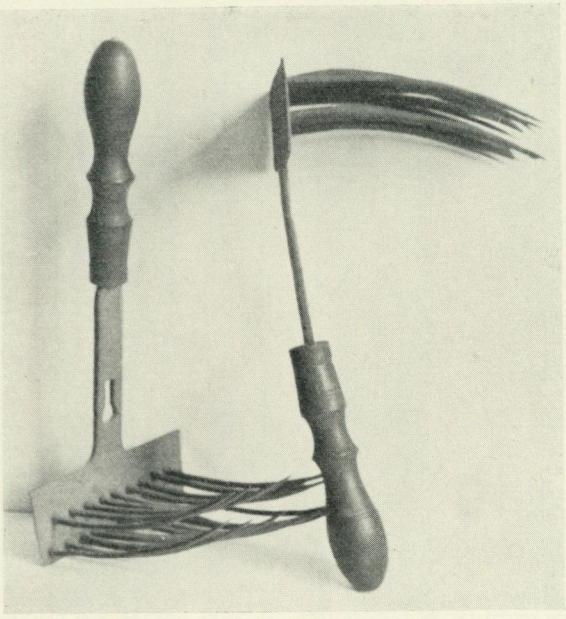

Fig. 21. Ett par ullkammar från Herning, Jylland. Hernings museum.

Technisches Wörterbuch (3 uppl., Prag 1880) meddelar härom: Kamningen har en dubbel uppgift. Den skall för det första avlägsna från ullen det korta hår, de så kallade »Kämmlinge», som är odugligt för kammgarn och hinderligt för spinning, och för det andra bringa alla hår i ullen i möjligast raka parallella läge. Man använde sig härvid av handkamning eller maskinkamning. Vid den förra urskiljer man den tyska och den engelska metoden. I båda fallen nyttjar man ullkammar med vinkelställda, långa, konvergerande taggar. Antal taggrader är minst 2 på de tyska och 3—4 på de engelska kammarna. Med den tyska metoden betjänar sig kammaren av 2 sådana kammar, en i var hand, lägger ullen i den ena och kammar genom med den andra och byter sedan om. Vid den engelska metoden nyttjas blott en lös kam men dessutom också en fastsittande och om en lin-



Fig. 22. Kamning av ull med ett par ullkammar. Rumänien. Efter Tache Papahagi.

häckla erinrande tandkam. I båda dessa fall upphettas kammarna före arbetet. Johann Samuel Hallen har i Werkstätte der heutigen Künste, II, 1762, likartade uppgifter och så även andra 1700-talsskribenter, t. ex. D. G. Schreber, Schauplatz der Künste oder Handwerke, 1766, och Ernst Mummenhoff, Der Handwerker, som har en bild, »Der Tuchmacher», efter ett kopparstick av Christoph Weigel (i Abbildung der gemeinnützlichen Hauptstände, Regenburg 1698), vilket här avbildas, fig. 20. I förgrunden ses en manlig skrubbkardare, mitt på bilden sitter en kvinna, som lagt en ullkam av förut beskriven isländsk-färöisk typ på sitt lår. Med en liknande kam i andra handen kammar hon ull, som för övrigt förvaras i tunnor. Åt höger synes en kvinna kamma lin, men med breda, räfsliknande kammar, som ej likna de nyss skildrade danska. Kamning av detta slag avbildas redan 1411 och t. ex. 1442 i Mendels Bruderhaus i Nürnberg (Feldhaus) och sedan alltsom oftast. Handkamningen,

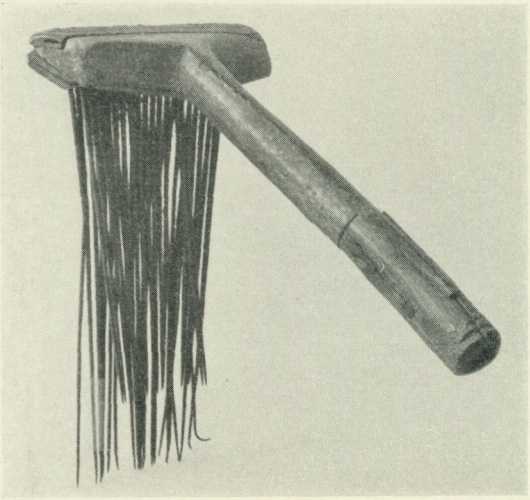

Fig. 23. Ullkam. Inköpt i Stockholm.
Nordiska museet 81,754.

som tydligen bibehållits i mycket ålderdomlig form genom hantverkartraditionerna, har också haft stor utbredning hos allmogen. W. Bomann avbildar ullkammar av här ifrågavarande slag, som använts såväl för ull som för linblånor (Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk, 1927, sid. 241). I Hessen har i senare tid instrumentet bestått av en enkel ullkam med en rad tänder på ett bräde (Wilhelm Kammer i Hessische Blätter für Volkskunde 1931—32, sid. 42). Från Herning på Jylland är ett par ullkammar bevarade med dubbla taggar, fig. 21. I Sönder-Jylland ha de varit vanligare. På 1770-talet agiterades i Vendsyssel för att införa kamning i stället för kardning (Vendsyssels Aarbøger 1917—18). Ullkammen med de långa taggarna möter också i Ungern (A magyar nemzeti múzeum Néprajzi osztályának Értesítöje). I Rumänien bruka bondkvinnorna alltjämt både dubbla handullkammar av här beskrivna slag, fig. 22 (efter Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine II, 1930, sid. 103), och apparater, som likna linrepor med löskam till.

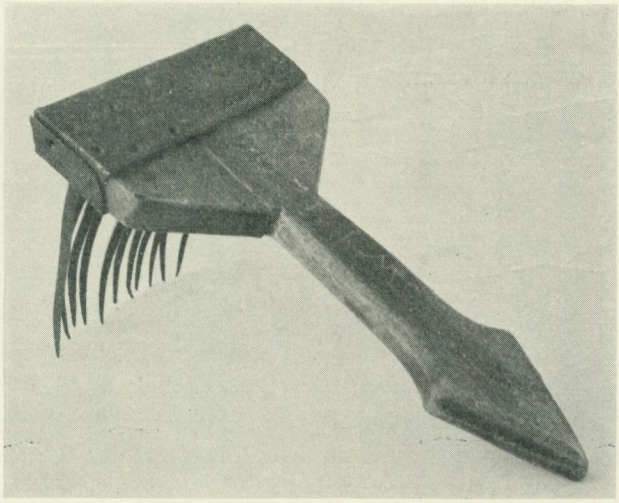

Fig. 24. Tagelkam, ursprungligen ullkam? Daterad 1671. Nordiska museet 13,202.

Överhuvud torde ullkammen och dess övergångsformer till kardan bäst kunna studeras i Rumänien. I Danmark har kamning med två upphettade järnkammar förekommit både hos allmogen (Feilbergs Ordbog) och inom hantverk och äldre industri. I allmänhet är det sålunda fråga om två kammar, men även enkla ullkammar ha nyttjats.

Återvända vi nu till Sverige, så finna vi där tydliga motsvarigheter till de beskrivna ullkammarna. I Trelleborg och Skanör kammade man ullen 1759 med »enkla jernkammar, som värmas över glöder, som äro i en gryta, hvaraf sedermera ett wackert 3 skaftat tyg wäwes» (En berättelse om jordbruket, i Hist. Tidskr. för Skåneland II, sid. 378). Nordiska museet äger en i Stockholm inköpt långtaggig, skaftad kam med taggarna i två rader och konvergerande alldeles som på de kontinentala, fig. 23. Detta är väl den mera utvecklade, rent hantverksmässiga ullkammen. Den grövre, enklare typen återfinnes istället i de av Jirlow framdragna lin- och hampkam-

marna i Norrbotten och Västerbotten samt sporadiskt på några andra ställen. Då emellertid denna form tyckes ha större utbredning som ullkam — ty som lin- och hampkammar förefalla de vara rätt isolerade — så finnes den möjligheten, att de äro urspårade ullkammar, som fått ny användning för lin- och hamprensning. Det äldsta daterade exemplar vi äga av denna typ är från Mora i Dalarna och bär årtalet 1671, fig. 24. Om denna kam, som förekom på Gustav Adolfs-utställningen, heter det, att det är en »karda» nyttjad »att räta ut tagel (ur hästrumpan) vid spånad av notrevar». Tydligen ha vi även här en sekundär användning. Det kan således ursprungligen ha varit en ullkam. Dalin säger i sin ordbok: »Ullkam. Verktyg varmed ull kammas, bestående af en låda med tvenne rader tänder.» Någon sådan ullkam är ej hos oss bevarad, mig veterligen; den torde vara en hantverkssak. Av vad som här sagts framgår emellertid att ullkammens historia sedan länge stått i starkt beroende av hantverkstradition och industri, och det är därför nödvändigt att räkna u l l k a m m e n som det ledande redskapet bland de här berörda kamformerna, ehuru den skandinaviska bondetraditionen ej har mycket att meddela därom.

Denna exposé över några viktigare jordbruks- och textilredskap under trettioåriga krigets tid skulle med framgång kunna fullföljas även in på andra redskapsgruppers områden. Tyvärr förbjuder utrymmesbristen detta. Säkerligen skulle även då huvudintrycket blivit detsamma: det är långt färre nyheter, som den nya tiden medfört på de enkla redskapens område, än man skulle kunna vänta.

Författaren har förutom från Nordiska museets etnologiska undersöknings ortsmeddelare mottagit värdefulla uppgifter och upplysningar från ett stort antal museimän, forskare och intresserade inom och utom landet. Jag kan här ej uppräkna namnen på dessa mina medhjälpare men uttalar mitt varma tack.

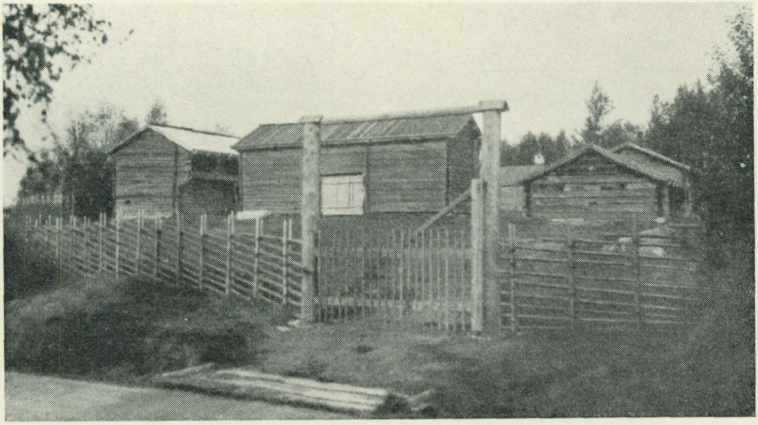

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

En översikt för år 1932.

Av Sigfrid Svensson

För flera av de större museiföreningarna har byggnadsfrågan under året varit aktuell. I ett par städer stå museibyggnader till det yttre redan färdiga, och i flera andra fall äro byggnadsritningar uppgjorda, antagna eller under granskning. Bland de få direkt för museiändamål uppförda byggnader våra landsortsstäder äga, finnas flera, som redan visat sig vara opraktiska och föråldrade. En museibyggnad är ett företag av den betydelse för sin ort, att det måste vara ett absolut krav, att uppförandet bygger på en grundligt genomtänkt planering. Viktigare än att få till stånd en praktfull museibyggnad är dock att anställa en duglig arbetskraft. Ty museisamlingar äro döda

Vignett. Fig. 1. Malungs gammelgård.

ting i ett aldrig så förnämt museipalats, om den ordnande och levandegörande handen saknas. En sakkunnig museiledare kan bli en kulturfaktor att räkna med och han kan skapa intresse och förståelse för hembygdsvård, även om han i sämsta fall blott har en rådhusvind att ställa ut sina samlingar i. Synnerligen glädjande är det därför att till ett par landskap under året ha knutits fackutbildade museitjänstemän. Det är genom tilldelade lotterimedel som lokal- och personalfrågorna kunnat ordnas i de fall där det nu skett, och det är en kulturfråga av utomordentligt stor betydelse att de uppgjorda planerna få fullföljas för landets samtliga delar. I ett föredrag om »De svenska provinsmuseernas ekonomiska konsolidering» lämnade riksantikvarien vid Skandinaviska museiförbundets möte i Skåne en redogörelse för lotterimedlens användning för hithörande ändamål. Föredraget har in extenso avtryckts i mötesberättelsen.

I anledning av 300-årsminnet av Riksantikvarieämbetets instiftande igångsattes 1930 en hela landet omfattande insamling till en »Gustav Adolfs-fond för de svenska kulturminnesmärkenas vård». Som resultat härav har under året till Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien överlämnats ett fondkapital på 521,000 kronor, varav 200,000 utgjorde lotterimedel och 100,000 en donation från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Enligt fondens stadgar skall avkastningen av Riksantikvarien användas till vård och konservering av fasta kulturminnesmärken från alla tidsåldrar. Fördelningen av fondens räntemedel skall ifråga om den av de olika länskommittéerna insamlade summan ske i proportion till den i länen visade offervilligheten. Det lider intet tvivel att här en synnerligen betydelsefull väg kan yppa sig för hembygdsföreningarna att få sina byggnadsvårdande intressen tillgodosedda, icke minst i en tid som denna, då möjligheterna till underhåll eljest äro så beskurna.

Den under året av ekonomiska skäl företagna kommittébeskärningen har även medfört att 1930 års kulturvårdssakkunniga fått sitt fortsatta arbete ställt på framtiden.

Skåne. När hopförandet av museisamlingar på de minsta platser i landet går utöver det rent pedagogiska behovet, kan man med skäl ifrågasätta nyttan av denna verksamhet. Det framhölls i förra årets översikt, att studieverksamhet var den betydelsefullaste uppgiften för de små hembygdsföreningarna. För kulturminnesvården är splittringen i skilda föreningar snarast en svaghet, då härigenom verkligt betydelsefulla uppgifter kunna sättas i fara. Detta gäller likväl inte Skåne mer än andra landskap, utan frågan blir överallt aktuell inför bildandet av nya hembygdsföreningar. I Skåne har under året tillkommit en hembygdsförening för Klippan och omliggande socknar. Inom de båda Åsbohäraderna finnas nu med denna fyra hembygdsföreningar, och det är att hoppas att denna uppdelning inte betyder en splittring av verksamheten utan att ett klokt samarbete verkligen kommer till stånd både inbördes och med de större museisammanslutningarna i landskapet.

Under året har Mellersta Nordskånes hembygdsförening invigt sin museisamling i Hässleholm. Även Bjäre härads hembygdsförenings samlingar har under året fått sin egen lokal, nämligen i gamla skolhuset i Båstad. I samma härad har Hovs hembygdsförening uppfört en förut lagrad ryggåsstuga av sydgötisk typ.

Blekinge. Blekinge musei- och hembygdsförbund, under vilket sorterar Blekinge museum i Karlskrona, har till intendent från och med nyåret 1933 utsett kaptenen fil. kand. Sigfrid Leander.

Halland. Den nya museibyggnaden i Halmstad står nu färdig till sitt yttre, och inrednings- och monteringsarbeten pågå. Varbergs museum har fått sina lokaler i fästningen utvidgade med två stora salar. Slutligen har Södra Hallands hembygds- och fornminnesförening i Stadsparken i Laholm uppfört en nybyggnad av trä för sina samlingar.

Småland. Vid Smålands museum i Växiö pågår en tillbyggnad, som skall möjliggöra en mer omfattande utställning av museets allmoge- och högreståndsföremål. En utvidgning av

friluftsmuseet intill museibyggnaden är också planerad, och i samband härmed ha förvärvats en skvalta och en väderkvarn, av vilka den senare redan står återuppförd.

I Nässjö har under året uppförts en större stuga från Flisby socken, där hembygdsföreningens samlingar provisoriskt uppordnats. Föreningen har även inköpt en gammal prästgårdsbyggnad från Ödestuga församling. Mariannelunds och Hässleby hembygdsförening har förvärvat den s. k. likboden från Funghult i Hässleby. Den är helt byggd av ek och enligt sägnen uppförd av kvinnor. Ett tidigare inköpt husartorp har föreningen nu invigt. Bellö fornminnesförening har genom inköpet av en loftbod från Edshults socken kompletterat sin forngård, som tidigare bestått av en ryggåsstuga och en visthusbod, daterad 1682. Från den av landskapets många hembygdsföreningar bedrivna verksamheten kan i övrigt nämnas att Sevedebygdens fornminnesförening utvidgat sitt friluftsmuseum i Vimmerby och att föreningen för Söderåkra m. fl. socknar som gåva erhållit en värdefull stuga å Bruatorps ägor, som skall kvarstå på sin plats. Nybildade under året äro Rydaholms hembygds- och fornminnesförening och Väckelsångs hembygdsförening. Slutligen bör omtalas, att Svenska gymnastiksällskapet inköpt manbyggnaden till Per Henrik Lings födelsehem i S:a Ljunga socken.

Öland. De i förra översikten omtalade märkliga stenladorna i Glömminge ha såsom gåva av församlingen nu övertagits av Kalmar läns fornminnesförening.

Västergötland. Borås stad har till De sju häradernas kulturhistoriska förening överlämnat det s. k. Nymanska huset i Borås, som på grund av en ny torganläggning ej kunde ligga kvar på sin ursprungliga plats. Jämte ett båtsmanstorp var detta den enda byggnad som fanns kvar av stadens äldre bebyggelse efter de svåra eldsolyckorna 1822 och 1828.

Under året ha ytterligare ett par stugor omhändertagits i landskapet, nämligen i Flakebergs socken och i Mölndal. Nytillkomna föreningar äro Grävsnäs hembygds- och fornminnesförening och Gustav Adolfs hembygdsförening.

Östergötland. Föreningen Gamla Norrköping har under året tagit i bruk den nyrestaurerade undervåningen i gamla barnbördshuset. Huvudparten av föreningens samlingar äro donerade av tandläkaren fröken Helga Hagberg, som också haft hand om uppordnandet. Färgargården i Norrköping har utökats med två byggnader, av vilka den ena inrymmer butik eller godsbod, gesällkammare samt rum för tygtryckning. Till ett färgeri hörde förr ofta väveri och spinneri och så är förhållandet även här. I den andra byggnaden finnas nämligen både väveri och spinneri samt dessutom torkvind, stall och vagnbod.

Hembygdsföreningen i Åtvid liksom J. U. F.-föreningen i Torpa ha under året invigt sina hembygdsgårdar. Åtvids hembygdsgård, som är uppförd i närheten av samhället, består av en manbyggnad i två våningar samt en portliderlänga med stall, lada och vedbod. Tjällmo hembygdsförening har förvärvat ett knekttorp och hembygdsföreningen i Skällvik har som museilokal uppfört en stuga i gammal stil. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Malexander, Ulrika och Ringarum socknar.

Bohuslän. Vid gammelgården i Dingle har under året invigts en ryggåsstuga från Bärfendals socken.

Dalsland. Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund har åtminstone provisoriskt fått sin personalfråga löst i det att intendent kunnat anställas med tills vidare 3 månaders tjänstgöring årligen. Till innehavare av befattningen har utsetts fil. kand. Nils Ivan Svensson.

En av de förnämligaste allmogebyggnaderna i landskapet, den från 1600-talet härstammande Gäserudstugan i Håbols socken, fig. 2, har inköpts av Håbols hembygdsförening. Byggnaden är av ett särskilt intresse på grund av de till densamma knutna ättesägnerna. En viktig fördel är även att byggnaden ej flyttats utan står kvar på sin gamla plats, omgiven av den timrade stockgärdesgården. Hur pietetsfullt en byggnad än flyttas, inverkar dock alltid den förändrade miljön i negativ riktning.

Bengtforstraktens fornminnes- och hembygdsförening har på Majberget uppfört ett ålderdomligt skjul från Nössemarks socken, varjämte föreningen flyttat en soldatstuga från Laxarby. Töftedals hembygdsförening har räddat en stuga från L. Rinnane, vilken flyttats till föreningens tomt nära Mons station. Här har även en ryggåsstuga från Dals-Eds socken återuppförts. Södra Dals fornminnes- och hembygdsförening slutligen har i en skogspark vid Mellerud återuppfört en ryggåsstuga från Bolstads socken.

S ö d e r m a n l a n d. I Eskilstuna har den nya museibyggnaden invigts. Den är uppförd i sten i tidig 1700-tals-stil såsom en fri kopia av Tunafors gamla herrgård. Riktigheten av detta förfaringssätt vid nybyggnaden kan förvisso diskuteras. Något kulturhistoriskt värde äger en dylik pastisch under inga förhållanden. Byggnaden är avsedd för museets högreståndsavdelning och innehåller 6 rum förutom källarvåning och vindslokal, den senare för tillfälliga utställningar. Uppförandet har bekostats dels av lotterimedel, dels av privata donationer.

I Södertälje har sedan tio år tillbaka funnits ett litet välordnat museum, som nu måst stängas, då staden behöver byggnaden för andra ändamål. Föreningen har i stället anvisats ett årligt anslag. I friluftsmuseet har båtsmanstorpet färdigställts och Råbygården kompletterats med en svalgångsbod från Över Järna socken, daterad 1739. Även har på Torekällberget uppförts en kopia av klockstapeln vid Fituna.

N ä r k e. I Örebro ha de båda gamla märkliga byggnaderna Kungsstugan och Borgarhuset efter genomgångna reparationer och konservering åter öppnats för allmänheten. Här äro numera inrymda en del av länsmuseets stadshistoriska samlingar.

Som gåvor har Norra Vätterbygdens hembygdsförening mottagit en uthuslänga i Askersunds landsförsamling och en loftbod och ett fähus från Olshammar i Hammars socken. Byggnaderna skola flyttas till hembygdsgården i Askersund. En god kulturminnesvårdande insats har Lerbäcks hembygdsförening gjort genom att restaurera Trehörnings masugn vid



Fig. 2. Gäserudsstugan med sin stockgärdesgård. Håbols socken, Dalsland. Foto Th. Langer 1926.

Mariedam, varigenom det kanske ståtligaste minnesmärket från gamla tiders bergshantering i Lerbäcks bergslag räddats undan en snar förstörelse.

U p p l a n d. I förra årets översikt framhölls önskvärdheten av att den av hembygdsgillet i sydvästra Uppland förvärvade gården i Kvek kunde bevaras på sin ursprungliga plats. Nu har överenskommelse träffats med markägaren om köp av marken och härigenom har frågan fått sin bästa lösning. Gården behöver emellertid påkostas omfattande konserveringsarbeten, vartill de ekonomiska resurserna alltjämt saknas. Gårdens betydelse som kulturminnesmärke är dock så stor, att man inte blott borde kunna påräkna lokala intressen för att även få denna fråga lyckligt löst.

Ett beklagligt och dess bättre sällsynt utslag av bristande ortsintresse har däremot visats av Gamla Uppsala kommun, som med regeringsrättens bekräftelse utkräft nöjesskatt för

Disagårdens invigningsfest. Då festens behållning avsåg ett ändamål, om vars folkbildande och vetenskapliga karaktär ingen tvekan kan råda, måste lagens bestämmelser i detta fall stämplas som mycket egendomliga.

Under året har bildats Spånga fornminnes- och hembygdsgille.

V ä s t m a n l a n d. Till friluftsmuseet på Vallby har som gåva överlämnats en hölada, daterad 1793. Hembygdsföreningen i Västanfors har påbörjat iordningställandet av sin i förra översikten omnämnda hembygdsgård, som ytterligare kompletterats med en loftbod från Medings by. Fläckebo hembygdsförening har på Granudden vid Odendisa-stenen påbörjat en gårdsanläggning, till vilken Svanå bruk överlämnat en manbyggnad från Örsjötorp. Slutligen har Norbergs berglags hembygdsförening av Fagersta bruk erhållit färdstugan vid Fliken, som kommer att kvarligga på sin gamla plats, dit även flyttats en ria.

V ä r m l a n d. Kristinehamns och Varnums hembygdsförening har av Kristinehamns stad erhållit nyttjanderätten till den s. k. Mellankvarn, en gammal vattenkvarn med tillhörande bostadshus och stolpbod. Kvarnhuset har grundligt restaurerats och kvarnrörelsen kommer nu att fortgå och bedrivas för föreningens räkning. Mangskogs hembygdsförening har av Billeruds A.-B. mottagit en tvåvåningsstuga från 1840-talet, som kommer att uppföras på föreningens tomt i Takene. Även Nedre Ulleruds hembygdsförening har förvärvat en stugubyggnad, som kommer att ersätta den mera provisoriska lokal föreningen tidigare haft för sina samlingar.

D a l a r n a. I årsbokens båda föregående översikter ha med anledning av invigningar omnämnts gammelgårdar i Dalarna, som redan tidigare ha stått öppna för allmänheten. Detsamma gäller nu Malungs gammelgård, fig. 1, som under året invigts. Gården består av ett tiotal byggnader, däribland ett par synnerligen vackra loft samt ett fähus, som torde vara det största och ståtligaste i sitt slag i hela Dalarna. Malungs hembygds-

förening äger också en skvaltkvarn med kvarnstuga, som kvarligger på sin ursprungliga plats i närheten av gammelgården.

Landskapets stora samling av byggnadsmonument har under året utökats med ett par förvärv av särskilt personhistoriskt intresse. Norrbärke hembygdförening har nämligen erhållit i gåva den s. k. Bellmansgården i Furbo, och vid Tunabygdens gammelgård i Domnarvet har uppförts J. O. Wallins födelsehus. Denna senare byggnad stod tidigare i Yttre Skomsarby, men flyttades på 1800-talets början och blev då flygel vid Dalregementets kaptensboställe i Holen.

I Dala fornsal har öppnats en ny avdelning belysande Dalarnas textilkonst.

Gästrikland. Hembygdsförening har bildats i Hemrånge.

Hälsingland. Hembygdsförening har bildats i Trönö.

Härjedalen. Älvros hembygdsförening har på ursprunglig plats återuppfört en gammal sockenstuga.

Jämtland. Bergs hembygdsförening har påbörjat sin hembygdsgård vid Hoverberget genom ditflyttandet av en manbyggnad. Ströms hembygdsförening har återuppfört en ryggåsstuga, och likaledes har Häggenås hembygdsförening färdigställt den av Heimbygda till föreningen skänkta s. k. Husestugan. Till Frösö hembygdsförening har Jämtlands läns landsting överlåtit gamla biblioteksbyggnaden vid Stocke.

Liksom tidigare är avsikten med denna kortfattade krönika endast att ge några antydningar om hembygdsrörelsens synliga och yttre resultat och främst de som höra samman med Nordiska museets eget verksamhetsområde. Först sedd i större perspektiv kan däremot bilden av den inre utvecklingen komma att framträda och först därmed är värdesättning av hembygdsrörelsens verkliga betydelse möjlig. Men tiden står inte heller stilla, och att det verkligen skett något kan med all tydlighet utläsas t. ex. i det betänkande av de läroverkssakkunniga, som vid årets slut förelåg färdigt. I förra årets översikt betonades

betydelsen av ett samarbete mellan hembygdsrörelsen och folkundervisningen, och varken för folkskolor, folkhögskolor eller seminarier var detta en främmande tanke; däremot hade den stagnerade utvecklingen inom läroverksundervisningen förhindrat varje nyorientering i det stycket. Med så mycket större tillfredsställelse kan man nu hälsa den nya planen för historieundervisningen. De unga, heter det i betänkandet, skola få lära känna »det fredliga odlingsarbetets segrar och resultat, och de skola av sina historiska studier hämta den lärdomen, att det främst är de positiva och uppbyggande krafterna, som fört mänskligheten framåt». För själva undervisningen betonas lämpligheten att anknyta »till hembygden, dess historiska minnen och minnesmärken, byggnader, vägar och broar, ortnamn och gatunamn, sagor, sägner, visor och traditioner.» Slutligen nämnas som exempel på uppgifter, lämpliga som enskilt arbete för lärjungarna, bl. a.: »speciell kulturhistoria (det nordiska boningshuset, häxeriväsendet, svenskt allmogeliv i gamla tider), den egna släktens historia, lokalhistoria (fornlämningar i en viss ort, ett landskaps, en sockens, en gårds, en kyrkas, en skolas historia, seder och bruk, sägner och traditioner i en viss bygd)». De synpunkter som varit de ledande för hembygdsrörelsens mål och strävanden ha här officiellt framhävts som de väsentligaste för den framtida historieundervisningen. Det är att förvänta att detta också med all kraft kommer att betonas i den nya läroverksstadgan. För hembygdsrörelsen är detta en framgång som har vida större betydelse än den som blott och bart ligger i att byggnader bevaras och föremål insamlas. Med den inriktning på kulturhistorien, som framhäves i betänkandet, får ju undervisningen ett starkt behov av museisamlingarnas material. Härigenom knytas museerna ytterligare samman med våra fasta bildningsinstitutioner och få ett existensberättigande, som tryggar deras arbete och framtid.

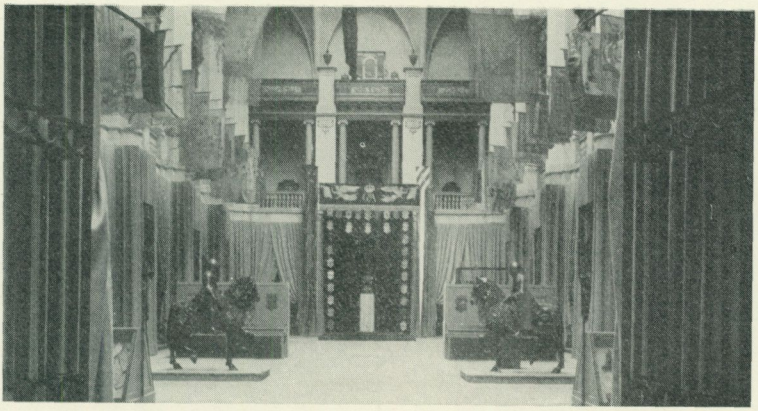

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1932

Gustav II Adolfs-utställningen.

Årets stora händelse i Nordiska museet har varit den minnesutställning, som i södra delen av museihallen (Livrustkammaren) samt angränsande museirum varit anordnad för att hugfästa det stora 300-årsminnet. I spetsen för utställningen stod en kommitté med överståthållaren Henning Elmquist som ordförande, riksantikvarien Sigurd Curman vice ordförande och ett flertal chefer och ledande tjänstemän vid huvudstadens museer, bibliotek och arkiv såsom medlemmar, vilkas namn återfinnas i utställningens katalog. Bland dessa kommitténs ledamöter må det dock här vara tillåtet att särskilt framhålla Livrustkammarens föreståndare, frih. Rudolf Cederström, som nedlagt ett stort arbete på utställningens tillkomst. Kommissarie var intendenten fil. d:r Åke Stavenow, National-

Vignett. Fig. 1. Interiör från Gustav Adolfs-utställningen.

museum, och arkitekt byggnadsrådet Ragnar Hjorth. Utställningen kunde möjliggöras tack vare anslag av 45,000 kronor ur lotterimedel.

Efter intensiva förarbeten under vårmånaderna öppnades den imponerande utställningen — den omfattade över 1500 nummer — den 7 juli 1932 och stängdes 5 februari 1933, då den hade besökts av icke mindre än cirka 85,000 personer, därav 21,000 skolbarn. Bland de besökande märktes samtliga medlemmar av den svenska kungliga familjen samt prinsen av Wales och ett flertal andra utländska furstliga personer, liksom ett stort antal kulturella föreningar och sammanslutningar. Den kanske viktigaste sidan av utställningens aktiva verksamhet var den pedagogiska, varom nedan sid. 338 närmare förmäles.

På utställningen höllos offentliga föredrag av kaptenen vid Generalstaben Folke Pira om »Gustav II Adolf som fältherre», intendenten vid Nationalmuseum Sixten Strömbom »Porträtt på Gustav II Adolfs-utställningen» och docenten Adolf Schück vid Kungl. Vitterhetsakademien »Gustav II Adolf som kulturfrämjare». Därjämte höllos ett flertal konserter med musik från 1600-talet. En särskild högtidlighet ägde rum den 6 november, då bland annat överståthållarn talade och Stockholms studentkårer i procession verkställde kransnedläggning.

Betydelsen av denna utställning kan svårligen skattas nog högt. Aldrig ha i vårt land humanistiska vetenskapsmän från skilda områden genom samarbete lyckats ge en så konkret bild av en hel epoks andliga och materiella liv som i detta fall. Snart sagt ingen sida av tidens fredliga och krigiska historia lämnades obelyst. Nordiska museets insats härvidlag var närmast att genom ett urval av föremål, kartor och bilder åskådliggöra kulturförhållandena och levnadssättet i Sverige under och omkring Gustav Adolfs tid. Då museets samlingar från denna period äro relativt små, hade en inlåning i stor utsträckning skett från andra samlingar samt enskilda personer.

Det vetenskapliga resultatet av utställningen kommer säkerligen att under de närmaste åren på olika sätt visa sig. Redan

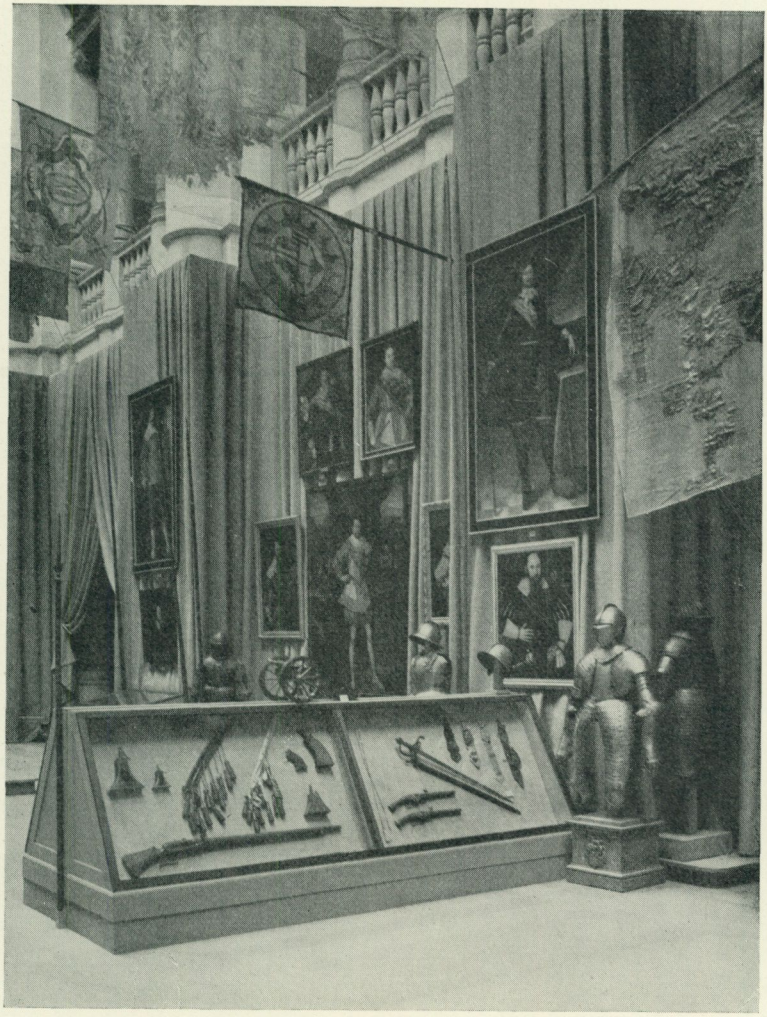

Fig. 2. Interiör från Gustav Adolfs-utställningen.

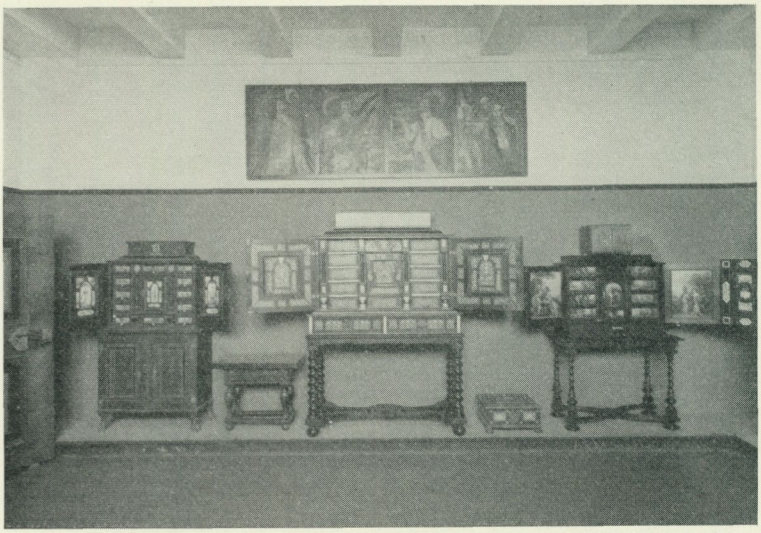

Fig. 3. Gustav Adolfs-utställningen: Interiör med kabinettskåp.

den omkring 275 sidor starka katalogen med dess talrika avbildningar är en vetenskaplig uppslagsbok av största värde. Överhuvud taget torde Gustav II Adolfs minne ur svenska nationens synpunkt näppeligen ha kunnat högtidlighållas på ett värdigare sätt än i form av denna minnesutställning, som verkade fördjupande på den allmänna uppfattningen om den store konungens grundläggande betydelse för Sveriges utveckling under lång tid framåt.

Allmogeavdelningen.

Allmogesamlingarnas tillväxt har under året varit starkt begränsad och endast på enstaka punkter ha några viktiga nyförvärv gjorts. Avdelningarna för jordbruk och boskapsskötsel ha endast att uppvisa ett sparsamt tillskott. En i västra Sverige förekommande tröskmetod illustreras genom



Fig. 4. Gustav Adolfs-utställningen: Interiör med dryckeskärl.

några vid de etnologiska undersökningarna i Västsverige förvärvade tröskbockar. Redskapet uppvisar starka variationer, av vilka en typ återges å fig. 5. En tröskbock från Östads socken i Västergötland är av vida större format och har formen av en grind med insatta käppar. Liknande form har också en på Åland förvärvad tröskbock, kallad »tröskharpa». Tröskningen försiggick här genom att säden bearbetades på bocken med svagt böjda slagkäppar under det att den i Västergötland ofta slogs direkt mot spjälorna. Av hithörande föremål i övrigt kan särskilt nämnas en hackmaskin för granris, som enligt uppgift härstammar från Leksands socken och har intresse framför allt genom sitt årtal 1767.

De bästa förvärven för året belysande jakt och fiske komma från de sydligaste och nordligaste delarna av landet. Vid museets fiskerihistoriska undersökningar i Skåne och Blekinge förvärvades åtskilliga gamla redskap. Egendomliga äro t. ex. de nät med sävflöten, som brukas i Blekinge skärgård och

av vilka några exemplar erhållits vid Elleholm. Det är en typ, som är känd från Estland, Sydryssland och Ungern, men som ej lär vara påvisad i västra Europa. Detta är ej den enda företeelsen i Blekingekulturen, som pekar på starka samband åt sydost.

En liten 54 cm lång modell, fig. 6, av en av de numera alldeles utdöda, men ännu för en mansålder sedan för Blekingekusten så karakteristiska råsegelsekorna har förfärdigats av en gammal fiskare och snickare på Hasselö utanför Karlskrona. Intressant är särskilt den i alla betydelsefulla detaljer särdeles noggrant utförda riggen. Icke blott det rakskurna seglet framtill, sträckt med ett slags rudimentär bolin och likväl samtidigt, vid bidevindsseglats, utspänt med den till detta slags rigg hörande klostången, är av en utpräglad lokaltyp. Även fastgörningen av vant och stag uppvisar egenartade och ålderdomliga metoder. Bland fiskeavdelningens nyförvärv förtjänar dessutom ett ålderdomligt laxöringsljuster från Jämtland att nämnas. Dess »solfjädersform», där alla spetsarna utgå från en gemensam stam, ur vilken de äro utsmidda, är mycket gammal och hör i vårt land till synes närmast ihop med Norrlands fjällfiske.

Ett respektingivande vargspjut, vars i skaftet infällda spets är lång och försedd med tre eggar, visar sig vara en tillämpning av en ganska vanlig regel, nämligen att bonden gör sina jaktvapen av kasserade krigsvapen. I detta fall är det en av de gamla trekantiga bajonetterna som fått bli vargskallspjut i Häryda socken i Västergötland. Från samma landskap, Långhems socken, komma tre »tanor», enkla apparater för spänning och torkning av smärre pälsskinn. Det är en kluven, med dymlingar hopsatt tunn bräda, som stickes in i det »helsnodda» skinnet vilket sedan spännes ut med kilar. För iller behövs en 13 cm bred »tana»; den för mård är 10 cm bred, den för ekorre endast 7 cm. Som bevis på systematisk pälsjakt i Götaland äro dessa redskap högst intressanta.

För många grupper av redskap hörande till det textila arbetet är den konstnärliga utsmyckningen så domi-

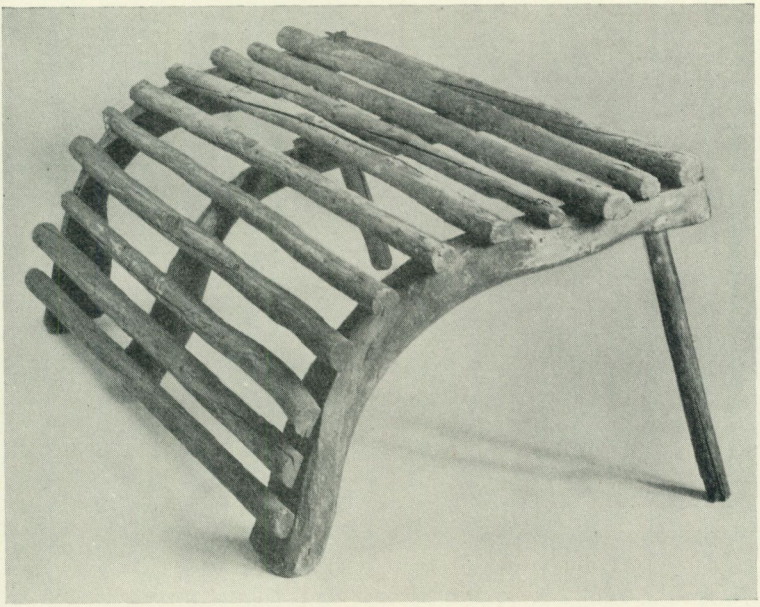

Fig. 5. Tröskbock, »böstebock», från Hällstads socken, Västergötland.

nerande, att den dragit till sig allt intresse vid den museala insamlingen. Enklare former ha lätt förbisetts och museisamlingarna ge därför i vissa fall en felaktig bild av det föremålsbestånd som varit typiskt. Hit höra bl. a. skäktträna, och det är därför värdefullt, att museets samling av sådana nu i samband med lektor Ragnar Jirlows undersökningar i Roslagen kompletterats med en del ur teknisk synpunkt intressanta typer, däribland s. k. »skäktpinnar», bestående av enkla runda pinnar med vilka linet bearbetats. Av enbart konstnärligt intresse äro däremot några praktfulla linfästen från övre Sverige, som ge en god bild av folkkonstens förmåga att variera motiven. Ett par hela, alltså ej genombrutna, linfästen från Uppland visa bruksföremålets karaktär och ge också utgångspunkten för de förra, som med all säkerhet varit kärestagåvor. Samma motsättningar kan man också spåra i mangelbrädena. Till

årets förvärv höra ett par rikt ornerade sådana, varav det ena är från Bjuråkers socken i Hälsingland, daterat 1668 och med en karakteristisk blandning av renässansornamentik och primitiv skärning. Mer intressant till sin typ är ett mangelbräde med ändhandtag från Järna socken i Dalarna, som visar att denna form, tidigare känd från östra Sverige, även förekommit så långt västerut.

Ett förvärv från Åland, som gjorts i samband med undersökningarna där och som särskilt förtjänar omnämnas, är en vadmalsvalk i form av tvenne stora valkbräden. Vadmalsväven lades emellan bräderna och dessa rördes vid valkningen mot varandra. Detta redskap synes vara okänt i Sverige, där vadmalsvalkningen bedrivits mer maskinellt. Hithörande arbetsmetoder borde dock närmare undersökas och kanhända skulle då uppgifter också erhållas från vårt land om primitiva metoder även ifråga om yllevävnadernas färdigberedning.

Samlingarna belysande transportredskapens historia, som museet under senare år försökt att på olika sätt komplettera, ha även i år erhållit några värdefulla tillskott. Bland dessa märkes en synnerligen intressant slädmede, funnen i en myr i Vilhelmina socken, Lappland, och överlämnad till museet som gåva från Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige. Meden visar på en variation av en redan tidigare genom fornfynd känd slädkonstruktion, avvikande från den som nu är i bruk, men i stället nära befryndad med former, som möta hos nordasiatiska folk. Av föremål från nyare tid märkes en kappsläde med träskodda medar från Svärdsjö socken i Dalarna. Från samma socken härrör en synnerligen vacker sädeskärra med hjulen överskärmade med huvar av träspjälor, genom vilken anordning sädesbanden skyddades. Från Södermanland ha inköpts några såstänger och från Dalarna en mjölkkärra, som egentligen till sitt ursprung återgår på samma redskap. Från Idre i Dalarna och från Tåsjö i Ångermanland ha förvärvats några skidor och ett antal hyvlar, använda vid skidtillverkning. Med föremålen följa ingående



Fig. 6. Modell av råsegelseka från Förkärla socken, Blekinge. Nordiska museet 190,941.

och värdefulla upplysningar, sammanbragta av museets gamle medarbetare docenten Ivar Arwidsson i Uppsala. Bland övriga hithörande nyförvärvade föremål kan också här framhållas en synnerligen vackert utformad klövjesadel, daterad 1734 och härrörande från Svärdsjö i Dalarna.

Genom förvärvandet av en betydande privatsamling har museet erhållit en del vackra förvärv hörande till hästutstyrseln. Så kompletteras museets redan förut rika bestånd på detta område av bl. a. några selkrokar från Gästrikland och Hälsingland, som visa ett praktfullt järnsmide i rik polykromering, fig. 7. Selkrokar av denna art ha framför allt hört hemma i

dessa landskaps storbondesocknar men äro även kända från angränsande bygder. De föra också tanken till paralleller i museets norska samlingar. Detsamma gäller åtskilliga av de nyförvärvade lokorna med deras rika ornering. I den nämnda samlingen ingingo även ett par selknän och ett par selpinnar av älghorn från Bjuråkers socken i Hälsingland. De senare äro vackert svarvade och sakna direkta motsvarigheter bland museets tidigare förvärv.

Till avdelningen för allmogens heminredning ha av bonadsmålningar förvärvats några sydsvenska »rebbor», s. k. Sunnerbomålningar, vilka komplettera museets förut rika samling av dylika. Från Värnamotrakten härstammar en tyvärr endast i fragment bevarad bonad med de tre vise män och de visa och fåvitska jungfrur, originell i teckningen och med en varm, rödbrun färgverkan. Även tvenne dalmålningar ingå bland nyförvärven. Den ena, som föreställer Salomos dom, är daterad 1794, den andra, fig. 8, visar ett i dalmåleriet sällsynt motiv, en hästskojarscen. Den är daterad 1825 och försedd med den drastiska inskriptionen: »Iag wil byta hästar strick hitt et hundra i banko dra du då för tusade.»

Genom antikhandeln har Nordiska museet på några viktiga punkter kunnat komplettera sin samling av bergsmansmöbler. Så har förvärvats ett hörnskåp med bågfält och relieforneringar i renässansstil och försett med årtalet 1651, fig. 9. Det är museets äldsta daterade hörnskåp och härstammar enligt uppgift från Möklinta socken i Västmanland. Skåp av denna karaktär äro icke ovanliga i Dalarnas och Västmanlands bergslager ända ned i Arbogatrakten. Bergsmännen ha tydligen upptagit och omhuldat denna stil tidigare än bönderna. På dörrens insida finnes följande inskrift: »Åhr 1715 d 21 aprili ringdes mäd stor klockan första gångän». Många exempel äro kända från bondhem med dylika kalendariska inskrifter om kyrkliga händelser. I samma förvärv ingingo även en del andra hörnskåp, däribland ett enligt uppgift från Vika socken, Dalarna, som var helt och hållet ornerat med rader av uddsnitt,

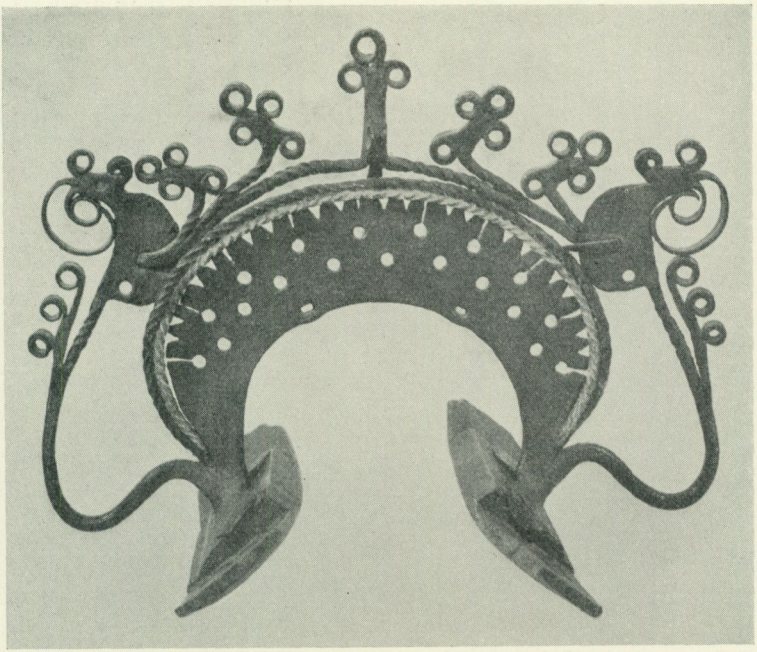

Fig. 7. Selkrok från Ljusdals socken, Hälsingland. Nordiska museet 190,866.

en dekoration som är ganska enastående ifråga om möbler. Ett hörnskåp med Hedemora socken som uppgiven härkomstort visar ett av de vackraste kända exempel på det syddalska stiliserade måleriet i blått. Från Hedemora socken kommer också enligt uppgift ett ståndskåp med frukter i barockmålning och daterat 1688. Ett annat ståndskåp, enligt uppgift från Skedevi socken, Dalarna, har sina dörrspeglar prydda med en »rismålning», som utgör ett mellanled mellan barockmålningen och det egentliga dalmåleriet. Enstaka målade skåp från 1700-talets slut ha också förvärvats från Södermanland och Småland.

Av möbelförvärven i övrigt intaga kistorna den viktigaste platsen. Som gåva har museet erhållit ett par målade skånska kistor. En sådan med täta järnbeslag och försedd med kedjor

för att kunna bäras på en stång härstammar enligt uppgift från Forsa socken, Hälsingland. Från Bjuråkers socken i samma landskap kommer också enligt uppgift ett ståndur, som prydes av en för svenska förhållanden ovanligt rik reliefornering av rokokokaraktär.

Bland årets fåtaliga t e x t i l a förvärv är ett bordtäcke i upphämta av det gamla goda slaget med ruta på mitten och mönstringen inlagd från rätsidan. Det har brukats som husförhörsduk i Grytnäs socken i Dalarna. Två ryor av Smålandstyp ha lämnats som gåva. Den ena är vit med blå schackrutsbård och utan känd ursprungsort, den andra från Västbo härad har nock av vitt ullgarn och mörka tyglappar samt grov, delvis tvåskyttlad hårgarnsbotten i de för Småland under en äldre tid karakteristiska bruna färgtonerna med gult och vitt, i själva verket samma färgställning som i de gamla bordtäckena av ovannämnda typ. Denna överensstämmelse bör ej förvåna, då man vet att »knallarna», som spritt denna typ i landet, just från Småland fått en del av sin packning. Två hängkläden i upphämta och flätning ha erhållits från Lundaslätten samt ett par bänkdrätter i röllakan och dukagång från sydöstra Skåne, tyvärr fragmentariska som dessa långa vävnader av praktiska skäl numera ofta blivit, då de stannat i enskild ägo; man har utan tvekan klippt sönder dem för att använda dem i det moderna hemmet.

Hemslöjdsinventeringen i Stockholms län, som under året hade sin tredje utställning i Nordiska museet, gav anledning dels till gåvor av prover, dels till ett länge eftersträvat inköp, nämligen av en hemvävd filt i grönt s. k. blixtmönster på vitt. Typen hör hemma i en nordlig del av länet och filten erhölls från Hargs socken nära Östhammar. Den är vävd med tre skaft och sex trampor av ett så tjockt ullgarn att det knappt kan vara spunnet, det säges också bestå av enbart för hand rullade »ullsegar». Bindningssättet som är mycket gammalt (se Vivi Sylwan, Studier i senantik textil konst, Rig 1923, sid. 59) bidrar också att göra vävnaden tjock, inslaget lägger sig

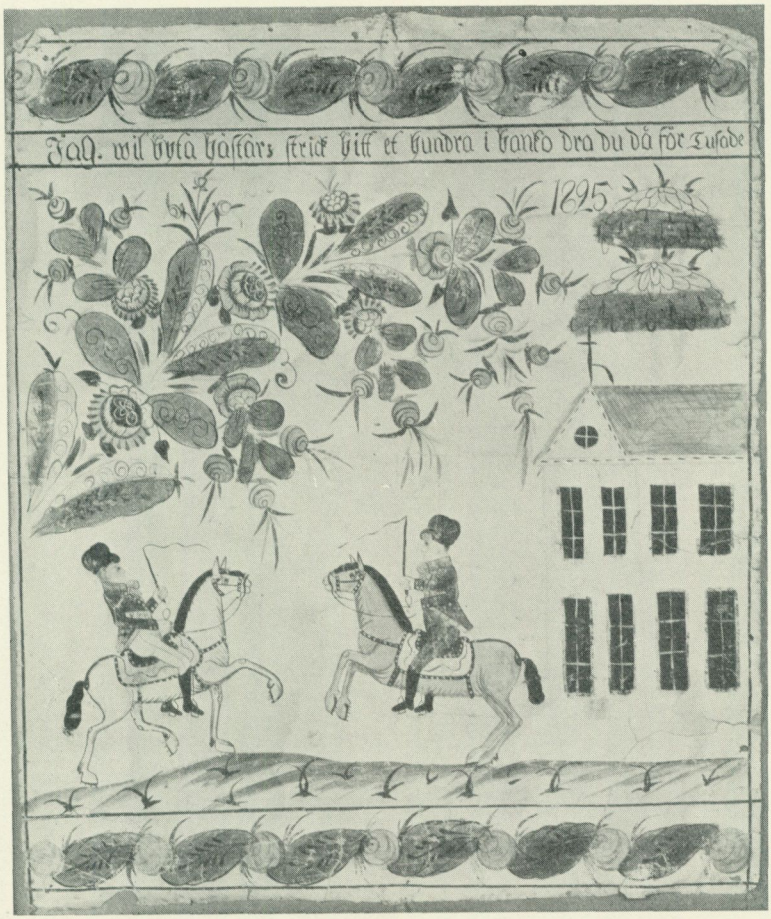

Fig. 8. Väggmålning från Järvsö socken, Hälsingland. Nordiska museet 189,757.

nämligen dubbelt, en gång på rät- och en gång på avigsidan, en egenskap som i de senantika vävnaderna utnyttjades vid mönsterbildningen. I fråga om mönstringsteknik är denna uppländska typ besläktad med röllakanet, men i övrigt har den motsvarigheter i Västergötland och Småland. Bland ovan

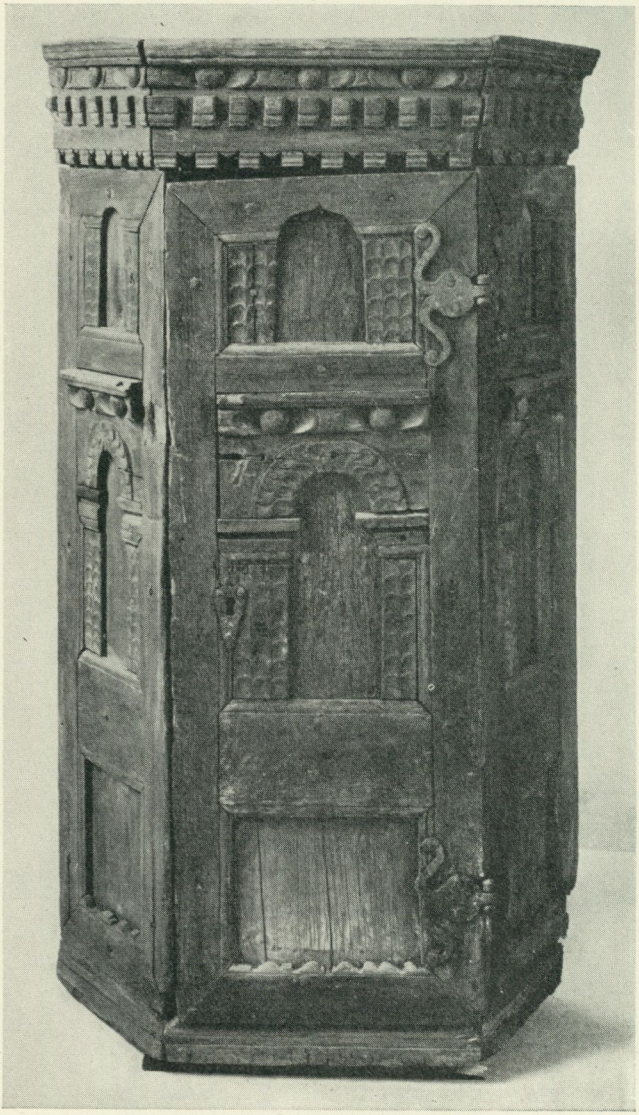

Fig. 9. Hörnskåp från Möklinta socken, Västmanland. Daterat 1651. Nordiska museet 190,182.

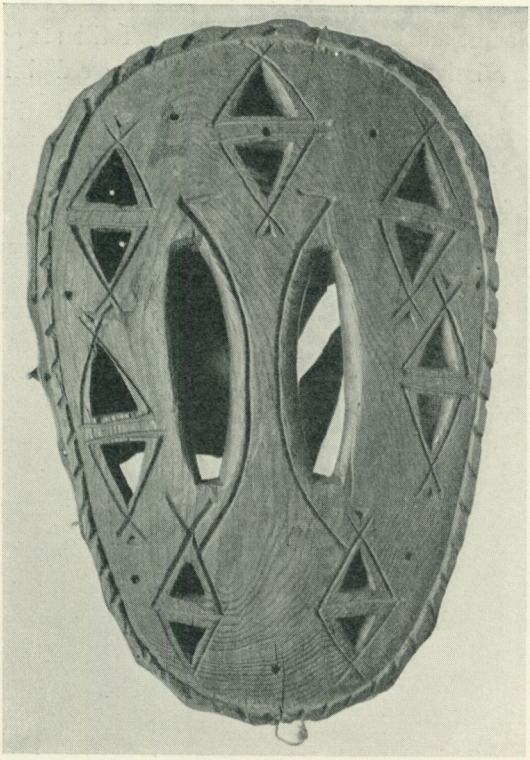

Fig. 10. Lapptrumma. Nordiska museet 188,600.

nämnda gåvor av prover finns en filtmatta i dubbelvävnad i mörkgrått och rosa, vävd så sent som 1882 och kommen från Vidbo socken. Både tekniken och det geometriska stjärnmönstret tyda på inflytande från de ekenmarkska vävböckerna. Visserligen är varpen helt enkelt maskinspunnet fiskgarn, men det blandar sig på ett väl avvägt sätt i båda skikten med det ojämnt spunna ullgarnet. Mattan är ett gott prov på 1800-talets insats i hemslöjdsarbetet.

Slutligen får nämnas att textil utrustning anskaffats till Venjansstugan på Skansen, såsom fårskinnsfällar, »vässel» och »krippfäll»

eller vaggfäll, »underbredor» eller lakan av trasväv och ludet kalvskinn, samt »förlakan» eller sängförlåtar till sängarna.

Nyförvärv belysande folklig tro och sed bli för varje år allt mera sällsynta. Årets viktigaste tillskott, lapptrumman från Grönsöö, fig. 10, som genom intresserat tillmötesgående från fru Alice von Ehrenheim nu införlivats med museets samlingar, innebar heller ingen nuyppträckt. Denna liksom de lapptrummor, som finnas i privat ägo i vårt land — de uppgå ej till mer än ett halvt dussin — äro väl kända av forskningen. Någon härkomstuppgift finnes ej till Grönsöötrumman, men den hör till sin typ samman med Luleåområdet. På Grönsöö har den förvarats tillsammans med ett Linnéherbarium i ett skåp, härstammande från den tid David von Schulzenheim ägde gården. Denne som blev anatomie professor i Uppsala 1751 säges ha studerat botanik för Linné. En nyhet i museets forntrosavdelning utgör en »fjäderkrans» från Fagerhults socken i Småland, som överlämnats av intendent Manne Hofrén. Föremålet utgöres av en hopsydd tova av fjäder, som omkring 1850 påträffats i ett bolster. Dess uppgift var att skydda för maran, en trosföreställning, som det nu endast varit möjligt att få bekräftad av mycket gamla personer.

Vid allmogeavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendenten Erixon arbetat förste amanuensen Svensson, amanuenserna von Walterstorff (textilier) och Dahlin (dräkter) samt e. o. amanuensen Svärdström. Dessutom har biträde lämnats av förste amanuensen Berg (fordon, boskapsskötsel m. m.) och av museilektor Klein (fiske m. m.).

Högreståndsavdelningen.

Ett års förvärv till en museiavdelning kan ibland indelas i de ordinarie förvärven och sådana av utomordentlig karaktär. Så är i år fallet med högreståndsavdelningen, och vid den kortfattade översikt, som här följer över de mest framträdande

bland årets gåvor och inköp, återfinnes en grupp, som med skäl kan betecknas som varande av utomordentlig och undantagsmässig karaktär såväl ifråga om arbetets halt som beträffande det historiska intresset. Presentationen av denna föregås emellertid här av de ting, som naturligt låta inordna sig i det kronologiska schema, efter vilket samlingarna äro uppställda i museet.

Vasatiden har just under år 1932 tilldragit sig en särskilt stor uppmärksamhet tack vare den del museet självt tagit i den stora Gustav Adolfs-utställningen genom ordnandet av en avdelning för kulturförhållandena och levnadssättet i Sverige under och omkring Gustav II Adolfs tid. Det ligger i sakens natur att en sådan mönstring av föremålsbeståndet i offentlig och privat ägo, som en dylik utställning för med sig, ytterligare skärper det intresse, som Vasatidens fåtaliga föremålsbestånd alltid kan påräkna. Det äldsta av de i år förvärvade Vasatidsföremålen, ett litet kabinettskåp med inläggningar, är av en art, som tillhör övergången mellan 1500- och 1600-talen och som på Gustav Adolfs-utställningen representerades av några goda prov, lånade från andra samlingar. Det nyförvärvade skåpet är litet till formatet och bär ganska tydliga spår av den tid som förflutit sedan det tillverkades, men fyller dock en lucka bland den periodens lätt räknade ting i en samling, vars ålder ej överskridit sex årtionden. Intarsiaarbeten från Vasatiden få ofta sig påklistrade ursprungsbeteckningen Kalmar slott, men även om denna i de flesta fall är att hänföra till legendernas värld, innebär det en påminnelse om vilken roll marketeriets konstart spelade för den förnäma bostadens prydande under Vasatiden.

Bland Gustav Adolfs-utställningens minnen från de förnäma samhällsklasserna dominerade familjen Oxenstierna på ett iögonenfallande sätt. Oxenstiernavapnet mötte i gravyr på silverkannor, i applikationsbroderi på täcken till paradsängar och i intarsia på möbler af flera slag. Oxenstiernan satt också bland de präktiga järnbeslagen på ett vagnsskrin, fig. 11—12, som

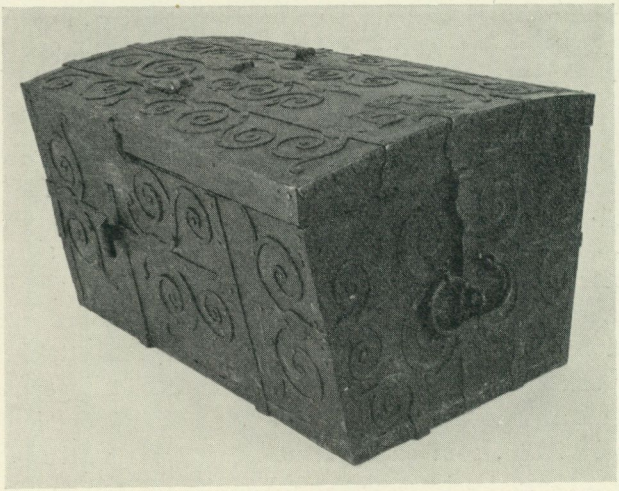

Fig. 11. Vagnsskrin med järnbeslag, 1600-talets förra hälft. Nordiska museet 190,142.

kom till museets samlingar just vid den tid, då utställningen öppnades. Det tillhörde kanske ej de mest uppmärksammade numren i denna miljö, men dess värde för en kulturhistorisk samling är ovedersägligt redan för den karakteristiska formens och den förnäma, smidda dekoreringens skull och det ökas ännu ytterligare av det faktum att initialerna B O, som omge vapenbilden, göra det möjligt att detta till reseutrustningen hörande föremål tillhört tidens mest berömde svenske långresande, Bengt Oxenstierna, »Resare-Bengt». Gustav Adolfstidens människotyp lärde man känna i utställningens stora och representativa samling av porträtt av tidens framträdande personligheter. Inom Nordiska museets avdelning kunde man studera det tidskarakteristiska i den specifikt utpräglade form, som det gärna får i fråga om barnens ekipering och uppfattningen av barnets roll som porträttmodell. Som sådan är 1600-talsbarnet lika officiellt inställt som föräldrarna. Två nyförvärvade bilder av tvenne små döttrar till fältherren Gustav



Fig. 12. Locket till vagnsskrinet fig. 11. Bland beslagen Oxenstiernavapnet med initialerna B O, vilka möjligen beteckna Resare-Bengt. Nordiska museet 190,142.



Fig. 13. Helena Horn, född 1647, död 1648. Oljemålning. Nordiska museet 191,542.



Fig. 14. Maria Eleonora Horn, född 1648, död 1654. Oljemålning. Nordiska museet 191,541.



Fig. 15. Karl Ulrik Torstensson, född 1685. Oljemålning av D. Klöcker Ehrenstrahl. Nord. mus. 191,583. Gåva av Nord. mus:s vänner.

Horn äro goda exempel härpå, fig. 13—14. Både den lilla Helena, som dog vid 6½ månaders ålder år 1648, och hennes syster Maria Eleonora, som vid sin död år 1654 var inemot fem år gammal, äro klädda i fotsida klädningar av blankt siden med inbroscherat blommönster i färger samt i spetsgarnerade mössor, kragar,



Fig. 16. Leonharda Amalia Torstensson, född 1681. Oljem. av D. Klöcker Ehrenstrahl 1684. Nord. mus. 191,584. Gåva av Nord. mus:s vänner.

manschetter och fotsida, vita förkläden, fullständigt enligt tidens modejournal för damer. Femåringen står på rutgolvet med handen stödd mot hörnet av audiensrumsbordet på samma sätt som periodens alla fältherrar och förnäma fruar. På bordet står visserligen ett fat med äpplen, päron och citroner och

på fingret sitter en tam fågel, men hållning och blick äro icke ett lekande barns, snarare en förnäm falkenerares. Guldarmband och halskedja med ett M av stenar förefalla helt naturliga i denna barnskildring. Sexmånadersbarnet Helena sitter i en högryggad, sammetsklädd stol med fransar och stora möbelspikar. I händerna håller hon tulpan och timglas och på hjässan vilar en gyllene lagerkrans. Här är tydligen icke fråga om ett direkt naturalistiskt porträtt, utan som så ofta framställes det döda barnet med förgänglighetens insignier. Är kransen måhända ett tidigt exempel på den jungfrukrans, som vi under senare tid möta hos allmogen?

Den karolinska tiden representeras i årsförvärvet likaledes av ett par barnporträtt, av Ehrenstrahl, inbjudande till fortsatta reflektioner över samma tema. Dessa karolinska barn i tvåårsåldern, fig. 15—16, äro om möjligt ännu mer vuxna än de docklika Vasatidsbarnen. De äro snarast framställda som halvuppvuxna ungdomar med väluppfostrat världsvan min. Av de båda syskonen Karl Ulrik och Leonharda Amalia Torstensson är han klädd à l'antique som tidens fältherrar pläga porträtteras, medan hon bär decolleterad festtoalett och pärlhalsband. För museets samlingar har denna gåva av Samfundet Nordiska museets vänner det särskilda mervärdet, att de båda porträtten naturligt sammanhöra med en redan förut i museet befintlig rumsmiljö, paradsängkammaren från det Torstenssonska slottet Ulfsunda, där barnens föräldrar, Lennart Torstenssons son Anders Torstensson och hans maka Kristina Katarina Stenbock residerade och just i den karolinskt praktfulla sängkammarinredningen efterlämnat ett tidstypiskt monument.

Som exponent för den praktälskande karolinska periodens möbelbestånd står främst en pjäs av den mest spartanska enkelhet, vilken ändock måste betraktas med alldeles särskilt intresse för att ej säga respekt. Det är en skrivpulpet av omålad furu i enkla men ganska tydligt karolinska former, och dess kulturhistoriska värde ligger till stor del i att den härstammar från själva K. Svea hovrätt och nu överlämnats därifrån. Som



Fig. 17. Väggur av urmakaren Johan Lindquist i Stockholm, av förgylld brons, 1750- eller 1760-talet. Nordiska museet 191,579.
Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner.

de enkla föremålen från äldre perioder oftast äro sällsyntare än dyrbarheterna, äro de ur kulturhistorisk synpunkt särskilt viktiga. I det ifrågavarande fallet ger sig dateringsmöjligheten genom jämförelse med bohag från Hedvig Eleonoras eller Karl XI:s ägo, vilket ofta är noga märkt med ägarestämplar och datering.

Ett par möbler av oftare sedda typer från tiden kunna ock nämnas, en kista av ek, vars dekoration är helt och hållet snickaremässigt utförd i form av listverk, som i hörnen brutits i hela serier av vinklar. Till dekorationsarten besläktat härmed är ett stort valnötsskåp med hopplister men i övrigt enkelt och stramt i formerna. Ett annat skåp, av furu och oljemålat, är rikt indelat med dörrar och musselkrönt nisch och dekorerat med periodens frodiga akantusrankor.

Stofttapeterna, ett av tidens mest omtyckta väggbeklädnadsämnen, ha blivit representerade med ytterligare några prover, bland vilka särskilt märkes ett, vars dekor icke som vanligt är ett ornamentalt mönster utan i stället en landskapsframställning. Detta är i varje fall hos oss en sällsynthet. Tapetprovet är en gåva av f. amanuensen Selma Ström.

Ett par runda toalettaskar med filigranarbete få här representera tidens guldsmedskonst, Stockholmsarbeten från 1600-talets slut.

Fredrik 1:s tid. Ett litet rektangulärt bord med smäckert balusterformade ben, förenade med kryss, fanerat med fält av alrot, masurbjörk etc., och med nyckelskylt av förgylld brons i låg relief är en god representant för den äldre frihetstidens möbelstil. Till denna period torde man också böra hänföra en serie av silkesbroderier, som säkerligen tillhört en väggbeklädnad och placerats som pilastrar mellan bredare fält. De föreställa blomsterlindade, spiralvridna kolonner av barockmodell, men just detta motiv har länge överlevat sin egentliga stilperiod och uppträder i stockholmskt konsthantverk så sent som år 1775 å möbelsnickaren Jonas Hultstens mästerstyckeskåp, sedan gammalt i Nordiska museets

samlingar. Som gåva av fru Thyra Tamm, född Kantzow, har museet fått mottaga ett annat broderi, en stor plånbok av vitt siden med utsökt broderi i guld och mångfärgat silke, till stilen hänförbart till denna period.

Rokokotidens samlingar ha rekryterats med föremål av skilda arter, men här skulle man kunna inskränka sig till att nämna blott ett par typiska ting. Ett ytterst karakteristiskt rokokominne är en rock av brungrå, oskuren sammet med mycket vida skört och stora ärmuppslag, men utan krage. Den har burits av överkammarherren friherre Jean Jaques De Geer af Finspång, född 1737, död 1809, och har nu skänkts till museet av hans ättling friherre Gustaf De Geer. Bland de svenska fajanspjäserna är en bordskiva, dekorerad i blått och gjord vid Rörstrand 1758, signerad EAS.

Ett reseur av den från 1600-talet kända kvadratiska typen men med vissa rokokoelement i dekoreringen bär signatur av Hans Eneroth i Norrköping, som är känd under 1760-talet. Ett mer typiskt och betydligt mer dekorativt rokokour är emellertid ett väggur i bronsfoder, tavlan signerad Lindquist Stockholm, fig. 17. Denna signatur hänvisar till stockholmsurmakaren Johan Lindquist, som i mitten av 1700-talet var i lära i Paris hos den kände Julien Le Roi. Med betydande understöd från svenska myndigheter etablerade han år 1754 verkstad i Stockholm, dit han kommit åtföljd av ett flertal franska gesäller i avsikt att framför allt införa modern tillverkning av fickur. Dylika äro också de oftast sedda alstren från denna verkstad. Svenska väggur med foder av förgylld brons äro långt ifrån vanliga; de allra flesta av våra urmakare monterade sina verk i förgyllda träfoder. Men det är karakteristiskt att tillsammans med ett bronsfoder finna namnet på en urmakare, som varit i så intim kontakt med Paris. Detta ur är för övrigt ej det enda med Lindquists signatur, som är försett med bronsfoder. Uret är en gåva av Samfundet Nordiska museets vänner.

Den gustavianska perioden har fått sina viktigaste tillskott genom en stor testamentarisk gåva från dispo-

nenten Sigvard Lagermarck och hans fru, Enköping, innehållande från denna period bland annat en elegant ljuskrona av förgylld brons och slipade glas, en spegel samt åtskilliga silverpjäser. En annan viktig gåva kommer från Nordiska museets vänner och utgöres av en förgylld möbel, soffa, länstolar, stolar och hörnkonsolbord, Stockholmstillverkningar, som i nytt tillstånd på sin tid exporterats ur landet och därvid försetts med den för exportgods bestämda stämpeln. Möbeln har nu nyligen importerats.

I samband med den Tottieska malmgårdens återuppförande på Skansen, vilket nu är under arbete, har gåvan av ett schatull med flaskor och glas varit synnerligen välkommet, då traditionen hänför det till malmgårdens byggherre; det är en gåva av auditör C. J. Ulrich. Till den ursprungliga möbleringen av samma gård har också hört en lång gustaviansk soffa, vilken museet fått som gåva av fröknarna V. och M. Blomberg. Samlingen av typer av kuvertsilver från den gustavianska perioden har kompletterats på så sätt, att en hel uppsättning av enhetlig modell om hela eller halva dussin sammanförts för att ge möjlighet att åtminstone på en punkt illustrera en hel bordsuppsättning med dukning för ett flertal personer.

Från den engelskbetonade senaste delen av gustavianska tiden torde det vara tillfyllest att anföra ett möbelförvärv, ett mahognybord av vanlig spelbordsstorlek men försett med en dubbelskiva, som genom en vidlyftig mekanism kan höjas och regleras i alla önskbara ställningar.

Empiretiden. Vissa delar av den lagermarckska testamentariska gåvan falla också inom denna period, ljuskronor, speglar, silver etc. En annan testamentarisk gåva har tillfallit museet från fröken Emelie Boström, nämligen en samling tavlor broderade i korsstygn och andra tekniker. Och slutligen har fröken Edith Hirsch i testamente begåvat museet med en omfångsrik mahognymöbel för ett helt rum. Dräktsamlingen har fått mottaga en fullständig empiredamdräkt som gåva från rådman Georg von Post.

Ett vackert skrivställ av svart Höganäsgods är slutligen en värdefull gåva av godsägare C. G. Bogeman. Till den stora silversamling, som redan befinner sig i museet och som förut tillhörde professorskan Thérèse Kjellberg, har en av hennes döttrar, fröken Theresa Kjellberg nu testamentariskt fogat en talrik samling av små silverbägare, som ursprungligen ingått i den exceptionellt märkliga samlingen.

Det senare 1800-talet och tiden därefter uppfylles av ett mångtaligt och skiftande bestånd av förvärv, men det är för denna oss närliggande tid svårare att i en ytterst knapphändig revy som denna utsöndra och framhålla några enstaka, särskilt viktiga ting. Vi röra oss här med ett material, som ännu är så rikt tillgängligt, att samlandet kan resultera i ett fylligare och mer nyanserat inventariebestånd än vad som är möjligt att åstadkomma för de tidigare epokerna. Enskildheterna smälta därvid mera in i miljön, utan att dock de skilda tingen därför förlora något av sitt kulturhistoriska värde.

Till samlingen av musikinstrument har bl. a. förvärvats ett klavikord från år 1806 av Pehr Lindholm i Stockholm och ett orgelharmonium från 1800-talets mitt. Av amiralen och amiralinnan K. Wester har Nordiska museets musiksällskap som gåva fått mottaga en taffel, förfärdigad av instrumentmakaren Eric Jacobson, Stockholm.

Samlingen av leksaker och spel har gynnats med ganska ymniga gåvor, till allra största delen härstammande från 1800-talets olika delar. Anmärkningsvärd är en samling från 1840-talet, gåva av fru Anna Peyron och fröken Ellen Peyron, samt dockor m. m., som skänkts av arkitekten Arre Essén.

Skråsamlingen har som jämförelsematerial erhållit ett dryckeskärl av tenn i form av en sko, ett 1600-talsarbete, som säkerligen varit brukat i ett tyskt skomakareämbete. Föremålet är en gåva av grosshandlare Wilh. Welin. Samlingarna rörande arbetets historia ha fått sin ojämförligt mest betydande tillökning i samband med de i Stockholmskvarteret på Skansen inredda verkstäderna. Dessutom skulle kunna

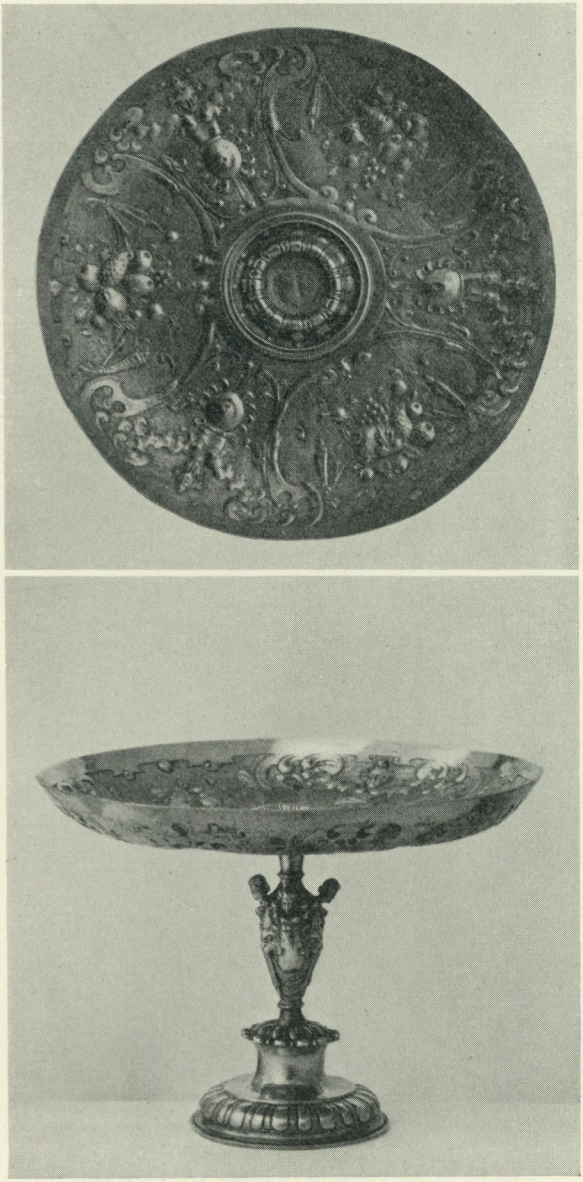

Fig. 18. Konfektskål av silver, Augsburg. Fanns jämte 11 liknande år 1640 i svenska skattkammaren och överlämnades 1647 av drottning Kristina genom Erik Gyllenstiernas ambassad till czar Alexei Michailovitch. Nordiska museet 191,580.

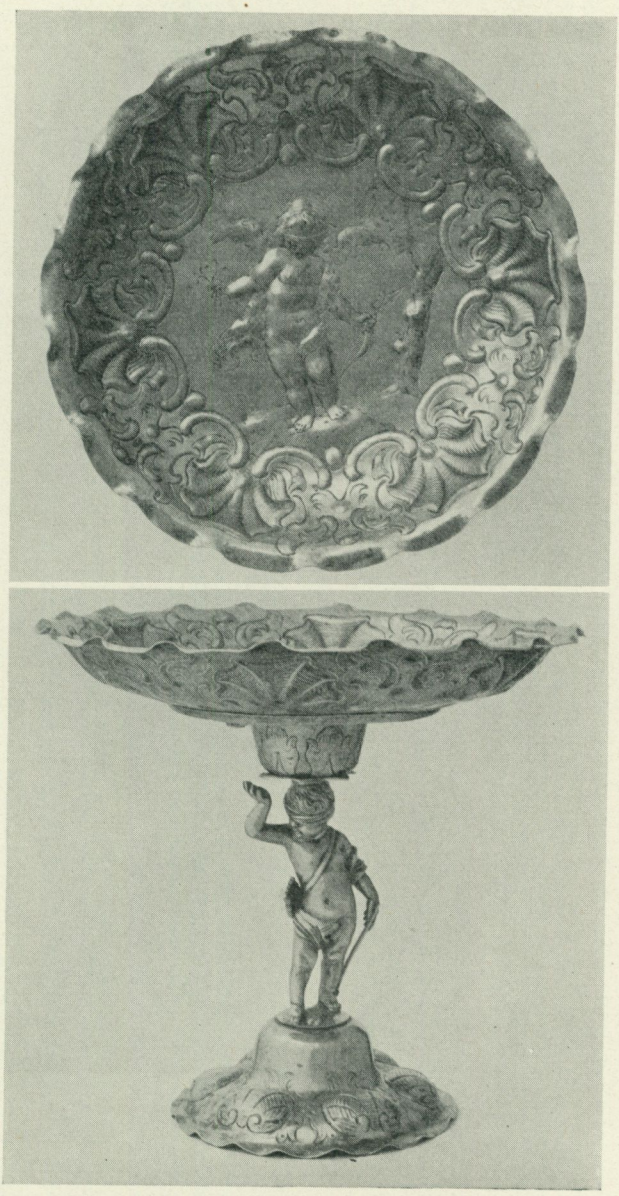

Fig. 19. Konfektskål av silver, Augsburg. Inköptes jämte 23 liknande år 1655 av svenska Kronan från Herman Fleming och överlämnades samma år av Karl X Gustaf genom Gustaf Bielkes ambassad till czar Alexei Michailovitch. Nordiska museet 190,338.



Fig. 20. Konfektskål av silver, Augsburg. Inköptes jämte 29 liknande av svenska Kronan från Johan Bremer och överlämnades 1684 av Karl XI genom Konrad Gyllenstiernas ambassad till czarerna Ivan och Peter Alexeivitch. Nordiska museet 190,196 a.



Fig. 21. Vattenkanna av silver, troligen av Heinrich Mannlich i Augsburg. Överlämnad år 1699 av Karl XII genom Johan Bergenhjelms ambassad till czar Peter den store. Nordiska museet 188,050.

framhållas en samling snörmakeriarbeten, knappar etc. från Örebro och härrörande från 1700-talets senare del, gåva av fröken Gerda Sprinchorn.

Efter denna blick på årets ordinarie förvärv är det nu på sin plats att återkomma till de extraordinära. Extraordinära äro de förhållanden, som medfört avsöndrandet från Kremls skattkammare av delar av de silverskänker, som vid olika tillfällen genom ambassader överlämnats som gåvor från Sveriges konungar till Rysslands czarer. Vad som för icke länge sedan var otänkbart har därför nu kunnat förverkligas och exempel på dessa historiska praktpjäser kunnat förvärvas till svenska samlingar. Museet har sålunda med hjälp av Samfundet Nordiska museets vänner och en enskild givare blivit i tillfälle att övertaga en provsamling, som omspänner tiden från drottning Kristina till Karl XII och som i kort sammanfattning ger goda prov på vad som medfördes till Moskva av hela raden svenska ambassader under denna märkliga period: drottning Kristinas ambassad 1647, Karl X Gustafs 1655, Karl XI:s förmyndares 1663, Karl XI:s 1684 och slutligen Karl XII:s år 1699. Det är en hel serie av skålar, alla tyska arbeten, som i denna samling vittna om arten av dessa dyrbara gåvor, fig. 18—20. Ståtligast är slutnumret, fig. 21, en kanna i form av en ryttarstaty, Karl XII:s hedersskänk till czar Peter året före Narva. Det är intet tvivel om att denna samling av svensk-historiska klenoder skall komma att intaga ett uppmärksammat rum bland de svenska kulturminnena från vår storhetstids stormansklass. Flera av dem stodo, innan de inlöstes av Kronan och avfärdades till Ryssland, på enskilda svenska herremäns festdukade bord.

Vid högreståndsavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendenten Wallin arbetat andre intendenten Ambrosiani (skråväsen, arbetets historia m. m.), andre intendenten Selling, amanuensen Hazelius-Berg (dräkter), e. o. amanuenserna Bergman (dräkter) och Hellner samt f. amanuensen Anna Lewin (dräkter, textilföremål).

Skansen.

Kulturhistoriska avdelningens viktigaste uppgift under året har varit iordningställandet av det s. k. Bokhantverkshuset. Som tidigare nämnts, ha från ett stort antal boktryckare och bokbindare samt typografsammanslutningar penningbidrag influtit, vilka möjliggjort husets, Södermannagatan 10—12, flyttning, återuppförande och nyinredning. Inredningsarbetet fullbordades under våren med uppsättandet av kakelugnar, tapetsering etc., varefter anordnandet av bokbinderi- och tryckeriverkstäderna samt möbleringen av bostadsrum och kök skedde under sommaren. Under denna tid inflöto från flera håll gåvor i form av inventarier och redskap. Bland dessa givare böra särskilt omnämnas firmorna K. L. Beckmans tryckeri och Albert Bonnier, Stockholm, samt E. G. Johanssons Boktryckeri, Karlshamn, Amiralitetstryckeriet, Karlskrona, och E. T. Gleitsmanns färgfabrik, Trelleborg. Vid arbetet, som letts av avdelningens tjänstemän, ha framförallt amanuensen A. Billow och fil. kand. B. Bengtsson biträtt. Därjämte ha flera yrkesmän på ett synnerligen generöst sätt ställt sin sakkunskap till förfogande. I främsta rummet står Skansen i tacksamhetsskuld till faktor Th. Westlund och hovbokbindare Arvid Hedberg, men vidare böra nämnas faktorerna G. Samuelson och G. Lundh, herrar A. Ahlstedt och M. Johansson samt personal från Norstedt & Söners bokbinderi.

Arbetet med »Petissan» har under året fortsatts, och inredningen i stort sett fullbordats. De olika interiörerna äro dock ännu ej fullständigt färdiga, varför en redogörelse för byggnadens disponering kommer att lämnas först i nästa årsberättelse.

Stockholmskvarteret har under året beretts en lika oväntad som efterlängtad möjlighet att återuppföra en del av den Tottieska malmgården (jämför årsboken 1931, sid. 99 o. f., och 1932, sid. 345). Stockholms stads brandförsäkringskontor har

nämligen till åminnelse av sin stiftare, grosshandlaren Charles Tottie, malmgårdens byggherre, för ändamålet donerat 75,000 kronor, en storslagen frikostighet som ställer Nordiska museet i djup förpliktelse. Under året ha fullständiga byggnadsritningar utarbetats, och byggmästare J. T. Petterssons anbud å byggnadsarbetet antagits. I december igångsattes schaktnings- och planeringsarbetena å byggnadstomten, som är belägen omedelbart intill huvudingången mellan Bokhantverkshuset och Petissan. I fullbordat skick kommer Tottieska malmgården att utgöra Skansens vid sidan av Skogaholm viktigaste högreståndsbyggnad.

Samtidigt med de ovan relaterade, mera omfattande byggnadsföretagen av kulturhistorisk art ha arbetena med den nya huvudingången (ovan Hasselbacken) erbjudit en viktig och krävande uppgift, fig. 22. Efter prov med modeller och ritningar, utarbetade av arkitekten Fant, kunde arbetet sättas i gång i september. Byggnadsarbetet utfördes på entreprenad av E. Rundlöf, och porten togs i bruk för första gången vid julmarknaden den 11 december. Porten, som fått karaktären av ett baldakintak vilande på smäckra stolpar, har med hänsyn till önskemålet att minska köbildningen erhållit vida större kapacitet än den gamla. Belysningen är ordnad efter modernaste principer. De från taket utgående vackra flaggstängerna av rostfritt stål äro skänkta av Sandvikens Jernverks A.-B. Den gamla portöverbyggnaden i »fornnordisk» stil, som uppfördes 1891 för den äldsta ingången till Skansen i närheten av nuvarande Vaktstugan och som efter markförvärven 1897 flyttades ned till den plats, där den senast var uppställd, kommer att ersätta den vid Nedre Solliden befintliga, nu fallfärdiga och alltför trånga porten.

De år 1931 påbörjade moderniseringsarbetena å serveringsbyggnaderna ha under det gångna året fullföljts beträffande Solliden, varvid bl. a. värmeledning införts. Planeringsarbetet å terrassen fullbordades under året genom anläggningen av gradiner i backen mellan musikpaviljongen och maskin-



Fig. 22. Skansens nya huvudingång.

huset. Tyvärr har den hänförande utsikten från Sollidsterrassen blivit föremål för ett allvarligt, dessvärre ingalunda resultatlöst attentat genom den tillbyggnad, som med vederbörande myndigheters tillstånd utfördes å Cirkusbyggnaden vid Djurgårdsslätten. Mer än ord ger fig. 23 ett intryck av hur den vanprydande tillbyggnaden skämmer en del av utsikten. Skulle i framtiden bebyggelsen å de nedanför Skansenklippan befintliga områdena fullföljas med så liten estetisk urskiljning, kommer inom kort en av Sveriges skönaste utsikter och därmed en av Skansens och Stockholms viktigaste attraktioner att vara ett minne blott.

Inom parken vars skötsel även omhänderhaves av Kulturhistoriska avdelningen, har under det gångna året en viktig förändring skett, i det att den gamla älghagen och byggnaderna mellan Oktorps- och Ravlundagårdarna borttagits, varigenom

den vackra terrängen kunnat nästan helt friläggas. Större delen av de i det nu rivna båthuset magasinerade båtarna ha överförts till båtskjulet å Notholmen vid Tyresö.

Kulturhistoriska avdelningens och byggnadskontorets föreståndare, intendenten fil. lic. Erik Lundberg, lämnade denna post den 31 maj 1932 för att tillträda befattning som e. antikvarie vid Statens historiska museum. Det är mig en kär plikt att här ge uttryck åt Nordiska museets tacksamhet mot intendenten Lundberg för de insatser han gjort sedan 1929, då han blev fästad vid vår institution. Vid det nydaningsarbete å Skansen som jag igångsatte år 1929 har han utgjort en mycket värdefull kraft. Till föreståndare för avdelningen efter Lundberg utnämndes andre intendenten Selling och förste amanuensen Gustafsson; amanuensen Rudbeck har handhaft frågor rörande klädkammaren, byggnadernas bevakning och vård, fester m. m. Efter Lundbergs avgång har arkitekten Erik Fant biträtt vid byggnadskontorets arbeten och under två dagar i veckan tjänstgjort å Skansen.

Inom den zoologiska avdelningen har den systematiska omgruppering fortsatts, vilken började 1929 och som tagit sikte på att få djurens bostäder i mera fredad miljö, i möjligaste mån skild från såväl restauranger som kulturhistoriska byggnader. Det största och mest betydelsefulla arbetet i detta avseende under året har varit anläggandet av Björnberget i bergssluttningen norr om Bredablicks utsiktstorn, fig. 24. De gamla, med flerdubbla järngaller inhägnade burarna, där djurens rörelsefrihet var ytterst begränsad, ha ersatts med ett fritt område, som räknar omkring 80 gånger större yta än en av de gamla burarna. Träd, buskar, klippblock och bäckar ge liv åt sceneriet, och den vattenfyllda graven inbjuder till bad och simturer. Björnberget och det tidigare färdigställda vildsvinspanoramat äro de första djurhagarna av denna art i Skandinavien, och Björnberget kan utan överdrift sägas stå vida över motsvarande anordningar i kontinentens zoologiska



Fig. 23. Utsikt från Sollidsterrassen. I mitten synes Cirkuskupolen med den vanprydande nybyggnaden till höger.

trädgårdar. Å Björnberget har den befintliga berggrunden till största delen bevarats i sin naturliga och ursprungliga form, och de konstgjorda klippor och bergväggar, som varit nödvändiga för områdets begränsning eller komplettering, ha modellerats i samma art och karaktär som den ursprungliga terrängen. I omedelbar anslutning till den stora anläggningen ordnades en »barnkammare» för björnungarna. Tyvärr är utrymmet där ganska knappt, men en utvidgning är planerad. Björnberget påbörjades i november 1931 och var färdigt i slutet av maj 1932. Största förtjänsten om Björnbergets ordnande tillkommer f. intendenten Lundberg, som utarbetat planen för anläggningen och som även varit arbetsledare, med Skansens fogde G. Henningsohn som närmaste man.

I terrängen söder om Björnberget anlades under sommaren och förhösten en ny älghage, rymligare än den äldre vid Ravlundagården. Till djurstall återuppfördes här två gamla lador; den större från Mora socken, inköpt genom docenten Gerda Boëthius, den mindre från Ersnäs by, Nederluleå socken i

Norrbotten, förvärvad genom intendenten Gunnar Ullenius. Å Rosendalsområdet (öster om friluftsteatern) uppsattes fem stycken nya fågelburar av samma konstruktion som de tidigare här uppförda, varibland en av synnerligen ansenliga dimensioner för de större vadarefåglarna, storkar, hägrar och tranor. Efter byggandet av dessa sista burar, som bekostats av Skansenvännen, byggmästaren F. G. Larsson, kunde skogsområdet mellan Moragården och Bredablick helt befrias från de gamla, i många avseenden ganska skräpiga burarna.

Med avseende på förändringar inom djurbeståndet är följande att förmäla. För komplettering av björnarna anskaffades två vuxna djur, av vilka dock den ena på eftersommaren avled, samt sex årsungar; en isbjörn och en kragbjörn utgallrades. Bland på Skansen erhållen avkomma kunna nämnas två lo-ungar och ej mindre än tvenne älgkalvar. Ett ormvråkpar byggde bo och lade ägg, varur en unge kläcktes (nu fullvuxen). Detta är såvitt man vet första gången, denna rovfågel fortplantat sig i bur. Bland de djur som avlidit under året må nämnas en lohane, hitkommen 1911, vilken sålunda uppnådde den aktningsbjudande åldern av mer än tjuguett år.

Den rådgivande nämnden för ärenden rörande Skansens zoologiska trädgård har bestått av samma personer som föregående år. Avdelningens föreståndare är intendenten Behm.

Bland årets högtidligheter och fester må särskilt erinras om den 28 maj, som för Skansen var en stor dag i det att det nya björnberget då invigdes av ordföranden i Samf. Nordiska museets vänner prins Carl i närvaro av prins Eugen och ett stort antal inbjudna. Gästerna samlades vid Bredablicks torn, där Flottans musikkår konserterade, varefter samtliga begåvo sig till det nya området. Ordföranden i Nordiska museets nämnd överdirektör Viktor Almquist redogjorde för Björnbergets tillkomst, varefter prins Carl förklarade Björnberget öppnat. Konungen och Kronprinsen hade dagen förut med stort intresse besett den nya anläggningen.



Fig. 24. Björnberget på Skansen.

Den 1 juni var på sitt sätt en märkesdag, i det att då invigningskonsert gavs av en ensemble ur Konsertföreningens orkester under ledning av hovkapellmästare Adolf Wiklund. Härmed inleddes en regelbunden musikalisk verksamhet under sommaren med dagliga konserter av denna utmärkta stråkensemble, omväxlande med K. Flottans musikkårs militärorkester. Bland de många konserter som den senare under sommaren givit bör särskilt nämnas musikdirektör Erik Högbergs avskedskonsert den 2 juli, då han sista gången anförde den musikkår som han dirigerat på Skansen sedan 1909.

Av de många fester och möten, som hållits under sommaren 1932 kunna särskilt nämnas: den 11 juli Frälsningsarmén; den 7 augusti Stockholms Fackliga Centralorganisation; den 5 augusti Nordiska söndagsskolekongressen samt den 21 augusti I. O. G. T:s fest. Den 3 september var anordnad som norsk afton och den 4 september firades Sångens dag, varvid ej

mindre än trettio sångkörer deltogo. Vid Orsakullen talade härvid överståthållare Henning Elmquist.

Barnens dags stora höstfest hade för året delvis förlagts till Skansen och firades där söndagen den 11 september. Trots häftiga regnskurar fullföljdes programmet med konserter, sång av operasångare Martin Öhman, uppvisning i fäktning av de svenska olympiapristagarna m. m. Den 14 september gästades Skansen av sammanslutningen »The German Singers and English Dancers and Players», som framförde engelska folkdanser och tyska studentsånger samt gav en konsert i Seglora kyrka. Den 18 september var Islands dag med föredrag, gymnastik samt isländskt glimaspel i närvaro av Kronprinsarna av Sverige och Danmark.

För att högtidlighålla 300-årsminnet av Gustav II Adolfs död uppfördes den 26, 27 och 28 augusti festspelet Gustav II Adolf, scener ur Ernst Didrings skådespel sammanställda i åtta tablåer av Gunnar Klintberg med för- och mellanspel av författaren Gustaf Ullman och musik arrangerad och komponerad av Per Grundström och Ivar Widner. Festspelet framfördes från en å Sollidens västra sida nyuppförd scen, komponerad och dekorerad efter ritningar av konstnären Jon-And. De medverkande uppgingo till över 200 personer under regissören Gunnar Klintbergs ledning. Åskådareplatser voro anordnade över hela den stora planen fram mot Sollidens restaurang. Beklagligtvis gynnades festspelet ej av vackert väder. Den 6 november, Gustav II Adolfs dödsdag, paraderade ryttare i 1600-talsdräkter vid ett tillfälligt monument på Orsakullen. På aftonen marscherade ett fackeltåg av deltagarna i uppvaktningen vid Kungl. slottet jämte Stockholms förenade studentkårer upp till Orsakullen, där minnestalet hölls av Stockholms Högskolas rektor professor Sven Tunberg. Under salut från batteriet på Solliden och klockringning lämnade studenterna Skansen för att i Nordiska museets hall deltaga i den där senare anordnade minnesfesten (jämför sid. 292).

Karl XII:s dödsdag och Artur Hazelius födelsedag den 30

november högtidlighölls. Vid Hazelius grav paraderade karolinska ryttare, och kransnedläggning ägde rum därstädes. Julmarknaden hölls den 11 december.

Med sång och landsmålsberättelser ha vid olika tillfällen medverkat Sigrid Bratt, Värmland, Georg Dalunde, Jämtland, Delsbostintan, Hälsingland, Nilla Florell, Närke, J. A. Göth, Småland, Nergårds-Lasse, Södermanland och Nils Svanfeldt. Allmogemusiken representerades under året av spelmännen Bernhard Jansson, Södermanland, Axel Myrman, Dalarna, Theodor Olsson, Hälsingland, samt Erik och Ingvar Bystedt, Ångermanland.

I Seglora kyrka har i likhet med föregående år gudstjänst hållits på årets större kyrkliga högtidsdagar samt varje söndag under sommaren; därjämte har kyrkan även upplåtits till bröllop, barndop samt till konfirmation och nattvardsgång. Utom de regelbundna högmässogudstjänsterna ha även enskilda sammanslutningar samt Stockholms olika församlingars prästerskap vid flera tillfällen samlats i kyrkan till gudstjänst i samband med församlingsbesök för gamla på Skansen. Den 14 februari var särskild högtidsgudstjänst anordnad av Sveriges flickors scoutförbund i närvaro av Kronprinsessan.

Varje onsdag under sommaren har Nordiska museets musiksällskap anordnat musikstunder i Seglora kyrka. I Skogaholms herrgård ha tvenne konserter på gamla instrument ägt rum under medverkan av Nordiska museets musiksällskap.

Skansens friluftsteater har under sommaren varit förhyrd av Skådebanan, som där givit en repris av August Blanches lustspel »Herr Dardanell och hans upptåg på landet» under regi av Gustaf Linden.

Bland celebra besök under året — utom dem som ovan omtalats — kunna antecknas sådana av prinsen av Wales och prins Georg av England samt Kronprinsen, Kronprinsessan, prinsessan Ingrid och prins Eugen den 3 oktober, och den 25 oktober av Konungen med hans gäster storhertiginnan Hilda av Baden, prinsessan Olga av Cumberland och prinsessan

Marie-Louise av Baden i sällskap med prinsessan Ingeborg och prins Carl junior.

Som programchef å Skansen har under året tjänstgjort ryttmästaren Hadar Egnell.

Tyresö.

På Tyresö började museets egentliga verksamhet först den 1 februari 1932, då museet såsom ovan sid. 49 angivits tillträdde donationen. I slottet vidtog omedelbart ett omfattande arbete med signering, fotografering och katalogisering av alla föremål i de rum som skulle visas för allmänheten, jämte rengöring och smärre reparationer. Av de nyssnämnda rummen som uppgå till ett antal av 20 (de övriga rummen lämpa sig icke för visning) har flertalet kunnat bevaras i sitt ursprungliga skick. Endast i tre fall (Blå salongen, Tornsalongen och Stora matsalen) ha de måst undergå förändringar i möbleringsavseende, detta dels på grund av att Nordiska museet i anslutning till förlikningen åtog sig att överlämna ett stort antal möbler till arvingarna, dels emedan nödig hänsyn måste tagas till utrymmet för den besökande allmänheten och till önskvärdheten av att inventarierna i minsta mån utsattes för skada. Att sagda förändringar gjorts med så varsam hand som möjligt, ligger i sakens natur, då ju Tyresömuseets charm just ligger däruti, att det representerar en äkta miljö.

Bland övriga arbeten inom slottet märkas inredandet av en bostadsvåning för personal i östra flygeln samt införandet av elektriskt ljus. Även i trädgården och parken har nedlagts ett stort arbete för att sätta anläggningarna i gott skick. Icke minst viktigt var att söka läka de sår, som en påbörjad ny uppfartsväg till slottet framkallat i den täcka Tyresönaturen. I valet mellan vägens fullbordande och naturens återställande valde museet det sistnämnda, dels av ekonomiska skäl, enär underhållet och planteringen av den höga vägbanken för fram-

tiden skulle medfört avsevärda kostnader, dels emedan den nya vägen icke längre är behövlig, sedan slottet upphört att vara bostad för en privatperson, dels slutligen alldenstund museet ansåg att naturens återställande betydde en ökad tillgång i skönhetshänseende för hela området. Detta återställningsarbete liksom även anläggandet av en parkeringsplats omedelbart norr om kyrkan utfördes såsom nödhjälpsarbete av Stockholms arbetslöshetskommitté, och vill museet till kommittén ge uttryck åt sin stora tacksamhet för detta tillmötesgående.

Parken öppnades för allmänheten den 23 juni och slottet den 16 juli. Till årets slut hade parken haft 10,153 besökare och slottet 16,486. Som åldfru på slottet har under året tjänstgjort friherrinnan Märtha Lilliecreutz, född Palmstierna.

En synnerligen värdefull deposition har under året blivit gjord med tanke på Tyresö. Greve Carl Mörner, ägare till den värdefulla porträttsamling som senast befunnit sig på Herrborum i Östergötland men som tidigare delvis befunnit sig jämväl på andra Mörnergods exempelvis Björksund i Sörmland, har, med levande och insiktsfull känsla för betydelsen av att den innehållsrika samlingen i oförminskat skick bleve tillgänglig för allmänheten, deponerat densamma att uppsättas i slottet. Porträtten äro särskilt intressanta såsom exempel på en svensk herrgårdssamling, sådan som den under tidernas lopp uppstått genom olika ingiften. För Tyresö slott har depositionen det speciella värdet, att ett flertal av de här representerade medlemmarna av släkterna Bielke, Gyllenstierna, Oxenstierna, Brahe m. fl. genom släktskapsförbindelser varit nära knutna till Tyresögodsets ägare.

Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen och Nordiska museets musiksällskap.

Det mångförgrenade arbetet inom arkivet under året 1932 kan omöjligen skildras på några korta rader, och även om

utrymme gåves, skulle skildringen dock endast bli en uppräkning av större eller mindre detaljer.

En sådan, men av betydande värde, är »Zickermanska textilverket», d. v. s. Föreningens för svensk hemslöjd samlingsverk över svenska allmogetextilier. Utom de 17,000 plåtar och de 17,000 planscher, som vid slutet av 1929 voro i arkivets ägo (se redogörelse för Nordiska museet 1929, sid. 46), ha av Föreningen för svensk hemslöjd till arkivet såsom fortsättning ytterligare överlämnats 6,815 originalplåtar jämte förstorade kopior av dessa plåtar till ett antal av 5,301 (därav 3,728 målade eller färgbetecknade). Av de övriga 1,514 plåtarna har museet bekostat kontaktkopior. Härmed är det dryga arbetet med detta värdefulla textilverks uppordnande från arkivets sida i huvudsak avslutat.

Etnologiska undersökningens arkivmaterial, som årligen utökas och växer tack vare ett med oavbruten intensitet fortsatt insamlingsarbete, har i stor utsträckning blivit arkiverat, men i brist på behövliga arbetskrafter har det tyvärr ännu ej blivit i detalj ordnat mer än inom vissa huvudgrupper.

Filmarkivet har ökats dels med den 1932 avslutande upptagningen av filmen »Svedjebruk» (omkr. 1,000 m.), dels med filmen »Kryckdragning» från år 1931.

Under 1932 har andre intendenten Bæckström varit t. f. arkivarie med biträde av skilda tjänstemän. Bildarkivet jämte fotografiateljén har sålunda förestått av amanuensen Bergström, Arkivet för svensk folkkännedom av e. o. amanuensen Jansson och Etnologiska undersökningens arkiv av intendenten Erixon. Såsom extra arbetskrafter ha tjänstgjort fil. mag. John Granlund samt fröken Margot Glaumann.

Enligt vad som vid årets slut framgår av sammanräkningarna har b i b l i o t e k e t under 1932 besökts av 5,728 personer. Härmed har en stark ökning skett sedan föregående år, då motsvarande siffra var omkring 2,570. En bidragande orsak härtill får man väl se i museets alltmer utvidgade verksamhet

och särskilt i de studiekurser, som anordnats vid olika tillfällen. Deltagarna i den i juli öppnade folkuniversitetskursen, som delvis var förlagd till museet, hade sålunda goda möjligheter att jämsides med studiet av föremålen själva även ta del av den litteratur som fanns i ämnet, en fördel som också utnyttjades.

Vad bokbeståndets tillväxt beträffar, har den hållit sig ungefär lika hög som föregående år, eller omkring 32 hyllmeter, det mesta förvärvat genom byten och gåvor; särskilt i dessa tider, då den utländska litteraturen genom kronans fall blir så dyr i anskaffning, har det varit av stort värde för biblioteket att ha kunnat upprätthålla kontakten med utlandet genom bytesförbindelser. Värdefulla bidrag i de för biblioteket viktiga ämnesgrupperna etnografi och folklore ha sålunda lämnats av bl. a. Universitetsbiblioteket i Kaunas, Finska litteratursällskapet, Helsingfors, Universitetets Oldsaksamling, Oslo, Yale university library, New Haven, University of California library, Berkeley, Bureau of American ethnology, Washington m. fl.

Även hemlånens antal har stigit avsevärt; mot fjolårets 2,192 utlånade volymer stå i år 3,641 volymer. Den föregående år påbörjade katalogiseringen av museets bokbandssamling har nu avslutats.

Som t. f. bibliotekarie har tjänstgjort amanuensen Stridsberg och som hennes medarbetare amanuensen Wennerberg.

Undervisningsavdelningen har under 1932 bedrivit sin verksamhet i stort sett efter samma linjer som tidigare. Offentliga visningar av museet ha anordnats dels onsdagar och torsdagar, dels alla söndagar. På nyåret 1932 öppnades i museets utställningssal en genom undervisningsavdelningen anordnad utställning, benämnd »Barnets värld genom två århundraden». Utan direkt anknytning till de tidigare i pedagogiskt syfte anordnade intermuseala utställningarna, var likväl även denna frukten av ett visst samarbete mellan olika kulturhistoriska samlingar i Stockholm. Ett stort antal visningar av denna utställning utfördes av museilektorn.

Den på sommaren öppnade Gustav II Adolfs-utställningen

har genom undervisningsavdelningens försorg i åtskilliga riktningar pedagogiskt utnyttjats. Genom särskilt anställd person visades utställningen sålunda alla vardagar. För att möjliggöra skolbesök i största utsträckning anordnades med hjälp av Pedagogiska lärokursen i Stockholm en serie av c:a 20 demonstrationer för lärare och lärarinnor, vilka därigenom blevo väl förberedda för klassbesök på utställningen. Dessa demonstrationer, som besöktes av c:a 400 lärare och lärarinnor, höllos av museilektorn jämte intendenten Åke Stavenow. Undervisningsavdelningen bidrog också till att i samarbete med Stockholms folkskoledirektion organisera de utomordentligt talrika folkskolebesöken och utförde dessutom ett antal visningar för olika föreningar, sällskap och studiegrupper.

Den kulturhistoriska föreläsningsverksamhet som avdelningen upprätthåller omfattade under vårterminen 1932 en serie av 10 föreläsningar i Nordiska museet, anordnade i samarbete med Stockholms arbetarinstitut. Dessa föreläsningar gingo under den gemensamma titeln »Gångna tiders minnen i Nordiska museet». Studiecirklarna, som under senare år arbetat i Nordiska museet, ha även under 1932 fortsatt. Sålunda hölls under vårterminen sista delen av en s. k. universitetsstudiecirkel, som omfattade 13 sammanträden och behandlade »Bondens tro och vetande i gångna tider». Under höstterminen påbörjades en ny cirkel av samma slag med ämnet »Folklig spådomskonst». Båda cirklarna ha letts av museilektorn.

Ett betydande inslag i museets undervisningsverksamhet utgjorde den från den 18 juni till den 6 augusti i samarbete med Folkuniversitetsföreningen anordnade studiekursen i svensk folklivskunskap. Ett trettiotal delvis högt kvalificerade deltagare hade här samlats, för att under ledning av ett flertal tjänstemän vid Nordiska museet studera några huvudgrupper av allmogeetnologien. Såsom en nyhet för den genom undervisningsavdelningens försorg anordnade kursen kan nämnas, att deltagarna utom de vanliga föreläsningarna och demonstrationerna bereddes rikligt tillfälle till självstudium under olika

specialisters ledning, varvid museets samlingar, arkivalier och bibliotek utnyttjades. Undervisningsavdelningen har även anordnat översiktliga kurser och demonstrationer av museet och Skansen för olika organisationers räkning, såsom Skolöverstyrelsen, Hemslöjdsföreningarnas riksförbund m. fl. Under året har slutligen från avdelningen utgått ett flertal illustrerade tidningsartiklar till pressen landet runt behandlande nyheter av olika slag vid institutionen. Dessa artiklar, som författats av museilektorn, ha vunnit en synnerligen stor spridning i det var och en intagits i mellan 60 och 80 olika tidningar.

Avdelningen har förestått av andre intendenten Klein i dennes egenskap av museilektor.

Professor Nils Lithberg, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har under vår- och höstterminerna föreläst två timmar i veckan om »Slöjd och hantverk hos allmogen» och »Från fastlag till pingst», lett seminarieövningar i museet samt under resor till Danmark och Norge studerat material i därvarande samlingar rörande nordiska kalenderstavar och svenska runstavar.

Nordiska museets musiksällskap, som stiftades den 1 februari 1930, har till uppgift att verka till förmån för museets musikavdelning, dels genom att bekosta nyförvärv till avdelningen och iståndsättandet av äldre musikinstrument, dels genom att föranstalta konserter av musikhistoriskt intresse. För hithörande förvärv hänvisas till redogörelsen för de musikhistoriska samlingarna, sid. 319. Den tidigare påbörjade inventeringen av äldre svenska orglar har under året fortskridit och har tillfört museets arkiv flera uppmätningsritningar av större orgelverk. Konserveringen av i museets ägo befintliga musikinstrument har likaledes fortsatt och omfattar så väl orglar som klaver och stråkinstrument.

Äldre, i huvudsak svensk, mindre känd musik har genom sällskapets försorg framförts i olika former: kammarmusik bl. a.

i Skogaholms herrgård, kyrkomusik och sång vid kyrkomusikaftnar i museets hall och vid de i regel en söndag i månaden återkommande musikstunderna i hallen eller — sommartiden — i Seglora kyrka. Sällskapet har dessutom medverkat i flera av museets och Skansens festligheter, bl. a. vid Gustav II Adolfsfesten den 6 november. Utom sällskapets egna krafter ha flera kända musiker välvilligt ställt sin förmåga till förfogande.

Antalet medlemmar i sällskapet utgjorde vid 1932 års slut 60 personer. Styrelsens ordförande har under året varit professor Sven Kjellström, varjämte e. o. amanuensen Wester tjänstgjort såsom sällskapets sekreterare.

Fältarbeten.

Under de sista åren har Kungl. Maj:t beviljat museet anslag av lotterimedel, för att museet skall kunna i större skala och hastigare fullfölja sina betydelsefulla undersökningar av gammal kultur ute i Sveriges bygder, ett inventeringsarbete vars syfte icke är föremålsinsamling, utan traditionsuppteckningar, fotografering och uppmätningar, vilkas resultat, bevarade i Nordiska museets arkiv, för eftervärlden skola fullständiga den bild av vårt gamla kulturarv som museets samlingar skänka. Även i år har museet för detta ändamål erhållit ett i jämförelse med föregående år dock tyvärr med en tredjedel förminskat lotterimedelsanslag, varför endast en del av de planerade arbetena kunnat utföras och flera tillämnade undersökningsresor måst inställas.

Etnologiska undersökningen är det vedertagna namnet på den av allmogeavdelningens intendent ledda forskningen. Den har under året arbetat efter samma riktlinjer som tidigare. Ännu äro bebyggelseundersökningarna, vid vilka tidigare huvudvikten lagts, en betydelsefull punkt på undersökningsprogrammet. Redan nu äger museet i resultaten från dessa forskningsresor ett bl. a. ur kulturminnesvårdens synpunkter ovärderligt, om också ännu långt ifrån

fullständigt register i bild och ord över beståndet av de till vår tid bevarade gamla allmogebyggnaderna. Det som för närvarande kräver mesta arbetet och tiden är kompletterande undersökningar, som måste gå in på detaljer; under året ha sådana, delvis även med hjälp av privata medel, företagits i Södermanland, Västergötland, Småland, Halland, Skåne och Öland. I Västergötland arbetade sålunda fil. mag. John Granlund och i Södermanland fil. kand. M. Lagerquist och arkitekt Anders Nyman. I Småland med angränsande landskap gjorde intendent Erixon en kort översiktsresa, åtföljd av Olle Homman och intendent Sigfrid Leander; härvid studerades jordbruk, redskap och folkkultur i allmänhet. Eljest ha arbetsliv och teknik varit huvudsaken under fjolårets undersökningar. Museilektor Klein har lett en forskningsexpedition, som undersökte kustfisket utmed Hanöbukten och i Blekinge skärgård, till större delen bekostad av Hyltén-Cavallius-stiftelsen. Gotlandsfonden lämnade anslag till en av fil. stud. Gunnar Jonsson och fil. kand. Claes Claesson utförd inventering av den intressanta gamla folkkulturen på Fårö. Dessutom ha sex resestipendier, som måst sättas till mycket blygsamma belopp, utdelats för undersökningar i Västsverige, Bergslagen och Norrland.

Ett synnerligen viktigt insamlingsorgan utgöres av Etnologiska undersökningens ortsmeddelare, som med ledning av duplicerade frågelistor lämna uppgifter om de sidor av det gamla allmogelivet, vilka äro föremål för forskning genom museet. Ortsmeddelarstaben behöver emellertid ytterligare utvidgas, särskilt i de norrländska landskapen; den väsentliga anslagsminskningen har dock medfört, att de redan förvärvade ortsmeddelarna ej kunnat fullt utnyttjas. Med de fordringar, som ställas på våra ortsmeddelare, kan museet i synnerhet i dessa tider icke uteslutande räkna på deras eget intresse och offervilja, utan måste i viss utsträckning lämna ersättning för uppteckningsarbete, hur blygsam den än måste vara. Under året har i varje fall erhållits omkring 650 manuskript. Till stor nytta har det varit, att Folkuniversitetets kurser under

sommaren 1932 gåvos karaktär av ett slags instruktionskurs för Etnologiska undersökningens meddelare. Tio av dem erhöllo stipendier för vistelse i Stockholm och undervisades jämte andra intresserade här under tre veckors tid på ett effektivare sätt än som förut varit möjligt. Samarbetet med J. U. F. (Jordbrukarnas ungdomsförbund) har under året fortsatts vad beträffar insamling av folktraditioner, och dylikt samarbete har även inletts med Arbetarnas kulturhistoriska sällskap.

Jämsides med fältundersökningarna pågår det till museet förlagda arbete som består i utarbetning, granskning och arkivering av insamlat material från undersökningsexpeditioner och ortsmeddelare, ett arbete, som icke synes mycket utåt. Desto större betydelse har det då, när någon gång tillfälle gives att för allmänheten framlägga en översikt av de resultat, som kunna vinnas vid en sammanställning och första bearbetning av en undersöknings utarbetade material. Så kunde ske, då Skaraborgs läns hushållningssällskap tog det berömvärda initiativet att anordna en stor utställning av bildmaterialet från fjolårets bebyggelseundersökningar i länet i samband med firandet av sitt 125-års jubileum. Hushållningssällskapet möjliggjorde också publiceringen av ett omfattande arbete, »Västgötagårdar», på grundval av de härvid vunna resultaten. I detta har Skaraborgsböndernas byggnadskultur behandlats av intendent Erixon. Dylika sammanställningar av undersökningsmaterialet äro för ökande av det pågående fältarbetets effektivitet högst nödvändiga, men förutsätta omfattande excerperingar och kartläggningar, som dock för närvarande gjorts beroende av privata insatser. Under ledarskap av allmogeavdelningens intendent och, vad beträffar den slutliga arkivvården, museets arkivarie, ha vid Etnologiska undersökningen som vetenskapliga medarbetare stadigvarande arbetat Ola Bannbers och fil. mag. John Granlund, som tecknare artisten Olle Homman och som expeditionsbiträden fröken Herta Fredborg och fil. stud. Sölve Nettelbladt.

Fältundersökningarna rörande högreståndskultu-

ren ha även i viss utsträckning kunnat fortsättas, varvid i första hand det tidigare arbetet i Skaraborgs län i samarbete med hushållningssällskapet fullföljts med utställning och publicering enligt vad som redan ovan är omnämnt. För herrgårdsundersökningens vidkommande ordnades utställningen av intendenten Wallin, e. o. amanuensen Hellner och fil. kand. E. Andrén. Översikten i publikationen »Västgötagårdar» författades av samma personer jämte t. f. arkivrådet Walfrid Enblom och professor Martin Olsson. Det slutliga utarbetandet av beskrivningar över ett antal av gårdarna har sedermera under året utförts. I samarbete med Tjustbygdens kulturhistoriska förening har årets huvudarbete varit en byggnadshistorisk undersökning inom staden Västervik, avsedd att föreligga uti någon form vid stadens 500-årsjubileum 1933. Fil. kand. Erik Andrén har utfört detta arbete med biträde av arkitekterna G. Planck och K. Sjödén, teknologen S. Lindegren och ingenjör S. Rosén. En fortsättning av tidigare inledda liknande undersökningar i Kalmar utfördes av samma personal och skedde även detta år i samarbete med länets fornminnesförening och stadens stadsarkitektkontor. Stadsundersökning har slutligen fastän i ringare utsträckning bedrivits i Gävle, likaledes i samarbete med lokalmyndigheterna; slutligen har i staden Lidingö begynts ett studium av de gamla herrgårdarna, understött av öns hembygdsförening. Upptecknandet av traditioner rörande herrgårdslivet i gammal tid har fortsatt och framför allt berört Småland samt utförts av författaren Carl Svensson-Graner. I Skåne har civilingenjör Axel Cronquist även detta år fortsatt sina studier av äldre åkdon.

Med hjälp av ett förnyat särskilt statsanslag har museet kunnat fortsätta upptagningen av kulturhistoriska filmer även under år 1932. Filmningen av svedjebruk i Floda socken i Dalarna kunde nu slutföras under ledning av Ola Bannbers och med fotograf från A.-B. Svensk filmindustri. Med smalfilmskamera har docenten Ivar Arwidsson upptagit skidåkning med oliklånga skidor i Tåsjö socken, Ångermanland.

Förvaltning m. m.

I Nordiska museets byggnad har under året ett stort och betydelsefullt arbete utförts genom att det i föregående årsbok sid. 333 omtalade inledandet av elektriskt ljus, som bekostats av Aktiebolaget Stockholms Bryggerier, nu i väsentlig grad bringats till fullbordan. Den maktpåliggande installationen har utförts av ASEA. Hallens belysning, till vilken efter omfattande experiment valdes reflektorer, placerade ovan valvens takfönster, blev färdig till september, lagom för att Gustav Adolfs-utställningen kunde belysas vid behov, såväl vissa kvällar som under den mörka delen av året även på dagen.

I övrigt har elektrifieringen fortskridit i så måtto, att den i bottenvåningen och hallvåningen fullbordats, varjämte erforderliga ledningar dragits jämväl i kolonnvåningen och översta våningen. Armaturen i dessa senare våningar kan dock icke uppsättas, förrän vissa omändringsarbeten därstädes blivit utförda, vilka arbeten betingas av de förändrade belysningsmöjligheter som inledandet av elektriskt ljus innebär. Genomförandet av dessa förändringar i själva museiuppställningen torde komma att taga några år i anspråk. Nordiska museets nämnd beslöt i oktober 1932 dessa arbetens påbörjande i så måtto, att skråavdelningen skulle förflyttas till museets bottenvåning och att ett dräktgalleri skulle anordnas på den gamla skråavdelningens plats; förarbeten härtill pågå.

Museet och Skansen ha under 1932 i likhet med föregående år haft ett statsanslag av 190.000 kronor att användas till avlöning åt tjänstemännen och åt vaktmästar- och eldarpersonal i museibyggnaden. Från Stockholms stad ha till Skansens utveckling och förkovran utgått 90,000 kronor, varjämte staden lämnat ett extra anslag av 3,000 kronor till Stockholmskvarteret på Skansen. Alltsedan 1926 har museet årligen åtnjutit understöd av lotterimedel för undersökningar av svensk folkkultur; för 1932 beviljades sålunda 50,000 kronor till detta

ändamål. Under det gångna året har ytterligare ett stort anslag av lotterimedel kommit museet till del, nämligen 100,000 kronor avsedda som bidrag till täckningen av museets lån till dess fonder, ett belopp som likväl icke utfallit förrän i januari innevarande år. Slutligen har för fortsatt utvidgande av museets kulturhistoriska filmarkiv av filmcensurmedel erhållits 1,000 kronor. För allt det värdefulla stöd som 1932 erhållits från såväl statens som stadens sida vill museet härmed ge uttryck åt sin djupt kända tacksamhet.

Främst bland årets gåvor kommer det storslagna bidrag på 75,000 kronor, som Stockholms Stads Brandförsäkringskontor lämnat till återuppförandet på Skansen av den Tottieska malmgården (jämför ovan sid. 325 o. följ.).

Samfundet S:t Erik har även i år bidragit med 5,000 kronor till Stockholmskvarteret. Dessutom har till det i Petissans byggnad planerade apoteket från Stockholmskretsen av Sveriges Farmacevtförbund å Sveriges Farmacevtförbunds vägnar överlämnats 1,800 kronor, från Apotekarsocieteten 1,500 kronor och från Farmacevtiska föreningen 500 kronor.

De under år 1931 igångsatta insamlingarna till Petissan och Bokhantverkshuset ha fortgått även i år och lämnat följande resultat. Till Petissan ha bidrag influtit från följande: majoren civilingenjör Carl Sprinchorn, Göteborg, 500 kronor; disponenten fil. d:r Carl Sahlin*, Djursholm, 365 kronor; major Walo von Greyerz**, och professor Arvid Johansson, Djursholm*, vardera 200 kronor; direktör A. L. Berglund, Bredsjö, disponent Carl A. Brusewitz, Limmared, civilingenjör Victor Carlsson, generalkonsul Hugo Duhs, överingenjör J. James Gibson, Göteborg, direktör Amos Kruse*, arkitekt Arvid Sjöquist, direktör Sven Spånberg, Ankarsrum, ingenjör Thore Thelander och disponent Otto Torell, Åmmeberg, vardera 100 kronor; civilingenjör A. Björkman*, major B. Delin*,

* Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

** I de fall, där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

överingenjör Torsten Holmgren, stadsplanedirektör A. Lilienberg, arkitekt Anders Lundberg och arkitekt Carl Westman, vardera 50 kronor; disponent Th. Ekströmer, Fågelfors, 25 kronor; dessutom ha av ett antal personer skänkts belopp, varierande mellan 15 och 5 kronor.

Följande bidrag till Bokhantverkshuset ha under året direkt inbetalats till Nordiska museet: från firmorna Albert Bonnier och Åhlén & Åkerlunds förlag tillsammans 5,000 kronor; Nordisk Rotogravyr* 1,000 kronor; Dagens Nyheters Aktiebolag, disponent Carl Z. Hæggström, Uppsala, och J. Pettersons sterbhus, Norrköping, vardera 500 kronor; Borås Tidning 100 kronor. Svenska Boktryckareföreningens i föregående årsberättelse omtalade insamling** bland firmor och enskilda personer samt bland boktryckare- och typografsammanslutningar har 1932 inbragt 14,274: 83 kronor, varav 1,000 kronor utgöra Svenska Boktryckareföreningens eget bidrag.

Insamlingen till Skogaholms herrgårdsbyggnad har i anslutning till tidigare löften fullföljts även i år. Samfundet Nordiska museets vänner har sålunda överlämnat 1931 års bidrag med 6,000 kronor och hälften av 1932 års bidrag med 3,000 kronor eller sammanlagt 9,000 kronor. Direktör K. A. Jahnsson* har bidragit med 1,000 kronor, byggmästare R. Bengtsson med 800 kronor, doktor Gunnar Didrikson* med 600 kronor och kammarherre Robert von Horn, Hjälmarsnäs, med 500 kronor. Ytterligare bidragsgivare äro: friherre C. Fr. Bennet*, överintendent H. Bernhardt*, kammarherre frih. Fr. von Essen*, Salsta, fru Jenny Högelin*, redaktör J. L. Saxon*, och direktör Torsten Åqvist*, Örebro, vardera med 200 kronor samt fru Svea Hagberg* 100 kronor.

Hovjägmästare Helge Ax:son Johnson har till »Helge Ax:son Johnsons zoologiska fond» skänkt 800: 86 kronor.

Övriga under år 1932 influtna penninggåvor äro: från fru

* Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

** Redogörelse för densamma har lämnats i Sv. Boktryckareföreningens meddelanden 1932.

Alice von Ehrenheim, Grönsöö, till ett verk om Grönsöö, 2,000 kronor, från professor Andreas Lindblom till inköp av silverpjäser 300 kronor och från lektor W. Fevrell till Etnologiska undersökningen 65 kronor och till Artur Hazeliusfonden 27: 50 kronor.

Bland gåvor till samlingarna kommer som vanligt den utan gensägelse värdefullaste andelen från Samfundet Nordiska museets vänner, som museet i detta hänseende är mycken tack skyldigt, icke minst under nu rådande depressionstid. Samfundets styrelse är sammansatt på följande sätt: ordförande H. K. H. prins Carl; vice ordförande kammarherren frih. Carl Fr. Bennet; skattmästare hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson; övriga styrelsemedlemmar äro grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och kapten Oscar Wallenberg; sekreterare professor Andreas Lindblom. Antalet medlemmar i samfundet utgjorde den 1 januari 1933 148 ständiga och 80 årligen betalande.

Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande) har under året gått stadigt framåt. Tack vare propaganda på mångfaldigt sätt har medlemsantalet i föreningen ökats från 7,959 vid ingången av år 1932 till 8,217 vid början av innevarande år. Genom att Skansenföreningen med sina årskort à 3 kr. för familjemedlemmar tagit sikte på just familjerna, har besöksfrekvensen på Skansen liksom under fjolåret ökats, låt vara att naturligtvis inkomsterna genom vanliga entréavgifter blivit relativt taget lägre.

Enskilda givare av föremål till museets samlingar finnas förtecknade på sid. 359 o. följande.

För Nordiska museets och Skansens ekonomi innebär besöksfrekvensen å friluftsmuseet den avgörande faktorn. Gladjande nog har siffran för Skansen också under detta år uppvisat en ökning, nämligen till 1,401,691 personer mot 1,161,544 under år 1931. Även Nordiska museets besökssiffra innebär en relativt kraftig ökning mot fjolårets, nämligen från 57,451 till 94,236 under 1932. Denna ökning, som i det närmaste

har återfört siffran till förhållandena under 1930, torde emellertid till väsentlig del vara att tillskriva den under året inom museets murar anordnade Gustav II Adolfs-utställningen. Museets korrespondens har även under 1932 visat någon minskning i fråga om siffrorna för diarium och registratur. Sålunda utgjorde antalet inkommande skrivelser under år 1932 3,172 och de utgående 2,777.

Samlingarna av museiföremål ha under året ökats med 3,400 inventarieförda föremål, mot vilken siffra svarar under år 1931 ett antal av 3,238.

Utom Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen har under året från museet utgivits första häftet av en ny skriftserie, Nordiska museets handlingar, omfattande vetenskapliga uppsatser och avhandlingar eller materialsamlingar av vetenskaplig betydelse. Det första häftet innehåller en dylik materialpublikation av Oscar Jonsson och Brynolf Hellner: Smidda järnkors på Ekshärads kyrkogård. Vidare har utkommit ett arbete betitlat Skogaholm (som dels innehåller i Fataburen 1932 publicerade uppsatser berörande herrgårdsbyggnaden på Skansen, dels också flera andra originaluppsatser) samt ett register till Meddelanden från Nordiska museet 1884—1903 och Fataburen 1906—1930, utarbetat av Ola Bannbers. Av tidningen Skansens nyheter ha utkommit sex nummer, vilka liksom årsboken kostnadsfritt utdelats till Skansenföreningens medlemmar.

Av museets tjänstemän under året publicerade böcker eller uppsatser äro följande:

Professor Lindblom: Medieval Embroideries and Textiles in Sweden, I—II; Sergel-identifikationer, i Gustavianskt. Studier tillägnade Sigurd Wallin; Från Byzans' lejon till Skånes varulv samt Skansens herrgård, i Fataburen; recensioner i Biblioteksbladet och Nordisk tidskrift; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen.

Intendenten Erixon: Les peintures rustiques de la Suède

och Skansen, le premier musée en plein air, i Art populaire, utg. av Institut International de cooperation intellectuelle; Mässingsdosor, i Gustavianskt; Den romerska campagnans herdehyddor och deras konstruktiva karaktär, i Arkeologiska studier, tillägnade H. K. H. kronprins Gustaf Adolf; Skaraborgsböndernas byggnadskultur, i Västgötagårdar; Gammal bygdekultur i Gästrikland, i Svenska turistföreningens årsskrift; Rödfärgning, en historik, i En bok om rödfärg; Allmogekulturen och (tillsammans med S. Wallin) Kulturförhållanden och levnadssätt i Sverige under och omkring Gustav II Adolfs tid, i Katalog över Gustav II Adolfs-utställningen; Eldhus och Byar, i Svenska kulturbilder; Skålkorgar, i Svensk nyttokonst; redigerat (tillsammans med S. Wallin) Svenska kulturbilder och Västgötagårdar.

Intendenten Wallin: Möbleringen av Skogaholms herrgårdshus på Skansen, i Fataburen; Skottsbergska gården i Karlshamn och Lägerliv på arméns mötesplatser, i Svenska kulturbilder; Den gustavianska tiden och Tiden 1850—1930, i Västgötagårdar; redigerat (tillsammans med S. Erixon) sistnämnda båda arbeten.

Professor Lithberg: En takstolsstudie, i Arkeologiska studier; Karlin och »Kulturen» i Lund, i Ord och Bild; Något om gamla tiders krukmakeri, i Svensk nyttokonst; »Bära i till jul», i Folkminnen och folktankar; Schloss Hallwyl II—III: 2; Gotländska svampdosor, i Gustavianskt; Runstaven, en ursvensk rådgivare åt Sveriges bönder, i Fataburen; Gotlands äldsta jordebok och By och gård på Gotland, i Gotländskt arkiv; artiklar i Nordisk familjebok; redigerat (tillsammans med R. Steffen) Gotländskt arkiv och deltagit i redaktionen av Folkminnen och folktankar.

T. f. arkivarien Bæckström: Gustavianska möbler för svenska herremanshem, i Gustavianskt.

Museilektor Klein: Bilder ur Sveriges historia, del I; Vikingaskeppens ättlingar i svenska farvatten, i Fataburen; Herremannen som jaktmagiker, i Gustavianskt; Mellan Björn

och Storjungfrun, i Svenska turistföreningens årsskrift; text till bildkarta över Sverige, M. Bergwalls förlag; artiklar i Nordisk familjebok samt i dagspressen och i Skansens nyheter.

Andre intendenten Ambrosiani: Borgmästaren C. H. Ewerts skrivbord, i Gustavianskt; Skeens pappersbruk, Annerstads socken, Småland, i Svensk papperstidning; utgivit tidskriften Rig.

Andre intendenten Selling: Schablon och realitet i Pehr Hilleströms måleri, i Gustavianskt; Det återuppbyggda Skogaholm, i Fataburen; Frihetstiden, i Västgötagårdar; Hus och hem i dockformat, i Barnens Dagblad; artiklar i Skansens nyheter; utgivit Samfundet S:t Eriks årsbok; redigerat (tillsammans med G. Berg och A. Billow) Gustavianskt; deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Förste amanuensen Berg: Boskapsskötsel och jordbruk i det gamla Stockholm, i Samfundet S:t Eriks årsbok; »Stundande skördar mödornas lön», i Fataburen; Rökt skinka, torkade gäddor och surströmming, i Svenska kulturbilder; Förhistoriska skidor i Sverige, i På skidor; artiklar i Svenska museer, Skansens nyheter, Svenska turistföreningens årsskrift, Nordisk familjebok och Svensk uppslagsbok; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) Fataburen samt (tillsammans med A. Billow och G. Selling) Gustavianskt; deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Förste amanuensen Svensson: Svenska dräkten som bondeplagg, i Gustavianskt; Die magische Bedeutung der weiblichen Kopfbedeckung, i Wiener Zeitschrift für Volkskunde; Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar, i Fataburen; Dalarnas folkdräkter, i Årsbok för hembygdsvård; artiklar i Skansens nyheter; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

Förste amanuensen Gustafsson: Åhus, den medeltida staden och dess byggnadsminnesmärken, vägledning, utgiven av

Kungl. Vitt. Hist. och Antikvitets Akademien; Skånska prästgårdar från 1600-talet och 1700-talats början, i Fataburen; S. Björstorp, i Gustavianskt; artiklar i Skansens nyheter.

Amanuensen Dahlin: artiklar i Skansens nyheter.

Amanuensen Wennerberg: Ur Köpings snickareämbetes historia, i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift; artiklar i Skansens nyheter.

E. o. amanuensen Svärdström: Dalamålningarna på Hellmansö, i Svensk nyttokonst; redigerat sistnämnda publikation; artiklar i Skansens nyheter.

E. o. amanuensen Hellner: Smidda järnkors på Ekshärads kyrkogård (tillsammans med O. Jonsson), i Nordiska museets handlingar; Vasatiden, i Västgötagårdar; Gävle stads kyrkor (tillsammans med E. Andrén och P. Elfstrand), i Sveriges kyrkor; Några gravvårdar av smidesjärn i Nordiska museet, i Gustavianskt; artiklar i Skansens nyheter.

E. o. amanuensen Wester: Grunddrag i vårt gammalsvenska orgelbestånd, i Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv; En nordtysk orgeltyp i Uppsverige, orgelverket i Bälinge kyrka, i Svensk tidskrift för musikforskning; Gustavianskt orgelbyggeri, i Gustavianskt; artiklar i Skansens nyheter.

E. o. amanuensen Jonsson: artiklar i Skansens nyheter.

E. o. amanuensen Bergman: artiklar i Skansens nyheter.

E. o. amanuensen Lilliecreutz: artiklar i Skansens nyheter; redigerat (tillsammans med styresmannen) nämnda publikation.

Under året har Nordiska museets kansli förestått av förste amanuensen Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuensen Andersson och e. o. amanuensen Stjernswärd.

Registreringsavdelningen har omhänderhafts av andre intendenten Ambrosiani och amanuensen Hazelius-Berg. Räkenskapskontoret har förestått av ekonomiintendenten Holm. Vid detsamma ha arbetat t. f. kamreraren Engwall, amanuenserna Åhmark, Arp och Pontán.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN

Under det förflutna året har Nordiska museet och Skansen, såsom alltid tillförne, i sitt arbete jämväl kunnat stödja sig på en stab av frivilliga medarbetare i Stockholm och ute i bygderna. Liksom tidigare har museet även 1932 sökt ge uttryck åt sin erkänsla gent emot några av dessa medhjälpare genom att tilldela dem Artur Hazelius-medaljen. De personer, som detta år erhöllo nämnda medalj, voro: hovfotograf Oscar Halldin, Stockholm, byggmästare F. G. Larsson, Stockholm, och folkskollärare Nils Eriksson, Bäsksjö. Hedersledamot i Skansenföreningen jämte samfundets plakett i silver tilldelades under året museidirektör Anders Sandvig, Lillehammer, och skådespelaren Anders de Wahl, Stockholm.

Museets nämnd utgjordes den 31 december 1932 av följande personer: överdirektören Viktor Almquist, ordförande och skattmästare, medlem av nämnden 1897; riksantikvarien Sigurd Curman, andre ordförande, 1926; professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson, 1929; professor Sven Tunberg, 1930; borgarrådet Oscar Larsson, 1930; och skriftställaren Einar Rosenborg, 1931.

Museets tjänstemän utgjordes den 31 december 1932 av följande personer:

Styresman: professor fil. d:r Andreas Lindblom, 1929.[1] — Intendenter: Alarik Behm, (1897) 1906, föreståndare för Skansens zoologiska avdelning; fil. d:r Sigurd Erixon, (1914) 1929, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. d:r Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högreståndsavdelning. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. d:r Nils Lithberg, (1912) 1919. — T. f. arkivarie: andre intendenten fil. d:r Arvid Bæckström, (1914) 1932. — Museilektor: andre intendenten fil. lic. Ernst Klein, (1921) 1932. — Andre intendenter: fil. d:r Sune Ambrosiani, (1903) 1932, på registreringsavdelningen; fil. d:r Arvid Bæckström, se ovan; fil. lic. Ernst

[1] Årtalet betecknar det år då befattningen tillträddes. Inom parentes sättes året för inträdet i extra ordinarie tjänst vid museet.

Klein, se ovan; fil. lic. Gösta Selling, (1927) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning; — T. f. bibliotekarie: Laura Stridsberg, (1904) 1926. — Sekreterare: förste amanuensen fil. lic. Gösta Berg, (1924) 1929. — Förste amanuenser: fil. lic. Gösta Berg, se ovan; fil. lic. Sigfrid Svensson, (1924) 1929, på allmogeavdelningen; fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — Amanuenser: Emelie von Walterstorff, 1903; Anna Rudbeck, 1909; Lalla Kugelberg, 1910; Ragnhild Bergström, 1911; Lilly Åhmark, f. Haglund, 1924; Gunnel Hazelius-Berg, 1929; Linnéa Andersson, 1930; Dagmar Arp, 1931; Ingrid Dahlin, f. Nilsson, 1931; Margit Pontán, f. Rydberg, 1931 och fil. kand. Birgit Wennerberg, 1931. — E. o. amanuenser: fil. lic. Bertil Wester; fil. mag. Sam Owen Jansson; fil. kand. Svante Svärdström; fil. kand. Eva Bergman; fil. kand. Brynolf Hellner; Ebba Lilliecreutz och Brita Stjernswärd — Fotografer: Olof Ekberg och Märta Claréus, f. Claréus. — T. f. kamrer: Harald Engwall, (1903) 1929.

Stockholm i april 1933.

ANDREAS LINDBLOM

BILAGA

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1931.

Till Kungl. Vetenskapsakademien.

Undertecknade, som av K. Akademien utsetts till revisorer av Nordiska museets räkenskaper och förvaltning för år 1931, få efter fullgjort uppdrag härmed avgiva följande revisionsberättelse.

Siffergranskningen av räkenskaperna har, såsom av bifogade intyg framgår, blivit verkställd av ledamoten av Svenska revisorssamfundet revisor H. Bergman och har icke givit anledning till anmärkning. Vi hava tagit del av protokollen från Nordiska museets nämnds sammanträden under den tid revisionen avser och hava icke funnit anledning till anmärkning. Av räkenskaperna framgår, att Nordiska museet vid 1931 års utgång hade följande tillgångar och skulder.

Tillgångar:

Museibyggnaden		3,449,751: 75	
Skansens kapitalvärde:			
Byggnader uppförda för Skansens affärsdrivande verksamhet	168,767: 50		
Övriga tillgångar	1,757,858: 26	1,926,625: 76	
Samlingarna		1,047,083: 77	
Inventarier		91,551: 19	
Biblioteket		107,041: 96	
Arkivet		81,094: 79	6,703,149: 22
Diverse fordringar:			
För fonderna	63,000: —		
» museet i övrigt	82,021: 77	145,021: 77	
Bankräkningar:			
För fonderna	229,948: 83		
» museet i övrigt	126,062: 14	356,010: 97	
Skansens serveringars ombyggnad		76,649: 59	
Obligationer		1,511,275: 26	
Kassabehållning		13,558: 50	2,102,516: 09
Bobergska fonden			78,162: 73
		Summa kronor	8,883,828: 04

Skulder:

Återstående utgifter	89,113:88	
Stockholms stad]	16,717:07	
Lotterimedel	70,953:70	
Statsanslag 1. halvåret 1932	95,000:—	
Samfundet Nordiska museets vänner	25,000:—	
Svenska Handelsbanken	64,000:—	
Livrustkammaren	10,150:31	
Andra skulder	12,354:23	383,289:19
Fonder (utom Bobergska)		2,228,662:32
Bobergska fonden		78,162:73
Behållning vid årets slut		6,193,713:80
	Summa kronor	8,883,828:04

Museets värdepapper befinna sig i Skandinaviska Kredit A.-B:s och Stockholms Enskilda Banks vård och hava nämnda institutioners depositionsbevis företetts oss och befunnits överensstämma med huvudbokens uppgifter. Kr. 356,010:97 voro insatta å räkning i Stockholms Intecknings Garanti A.-B., Skandinaviska Kredit A.-B., Stockholms Enskilda Bank och A.-B. Svenska Handelsbanken samt å Postgiro. Bankbeskeden häröver hava av oss jämförts med årets utgående balansräkning och har därvid ingen anledning till anmärkning förekommit.

Under år 1931 har museet haft följande inkomster och utgifter:

Inkomster:

Statsanslag		190,000:—
Från Skansenföreningen	21,811:15	
Gåvor	200:—	
Inträdesavgifter	19,477:70	
Från fonder	33,726:91	75,215:76
Från Skansen och Skansens serveringar		212,773:79
Skansen: amortering		5,000:—
Lotterimedel		138,892:33
	Summa kronor	621,881:88

Utgifter:

Löner och arvoden	279,132:25	
Pensioner under året	32,224:59	
Förlagsartiklar och fotografering	15,269:70	
Transport	326,626:54	

Transport	326,626: 54	
Expeditions- och resekostnader	74,273: 15	
Försäkrings- och undervisningskostnader	10,849: 39	
Underhålls- och inredningskostnader	24,834: 63	
Vatten, värme och belysning	26,560: 76	
Extra vakttjänstgöring och renhållning	20,756: 30	
Sjukdoms- och olycksfallsersättning	2,570: 24	
Tjänstedräkter och fester	788: 57	
Utställningskostnader	1,154: 39	
Överfört till pensionsfonden	20,890: 46	
Räntor	12,539: 54	
Varjehanda utgifter	4,747: 74	526,591: 71
Samlingarna, arkivet, böcker och inventarier		88,681: 26
Årets behållning		6,608: 91
	Summa kronor	621,881: 88

Förutom genom ovannämnda behållning kr. 6,608: 91 har museets kapitalbehållning genom ökning av Inventariers, Samlingars, Arkivets, Bibliotekets och Skansens kapitalvärden ökats med kr. 304,535: 67 eller tillhopa kr. 311,144: 58, så att densamma den 31. 12. 1931 utgjorde kr. 6,193,713: 80 mot kr. 5,882,568: 22 den 31. 12. 1930.

Museet har under året, förutom i ovanstående tablå omnämnda gåvor av kr. 200: —, emottagit gåvor, donationer och anslag till ett belopp av kr. 410,728: 21, som direkt påförts fonderna och sålunda icke medtagits bland inkomsterna här ovan.

Inkomsterna från Skansen och Skansens servering har med kr. 5,680: 95 understigit föregående års inkomster, och årets vinst med kr. 4,866: 95 överstigit föregående års.

Samtidigt med revisionen av Nordiska museets räkenskaper hava vi granskat Skansenföreningens räkenskaper för år 1931 och därvid icke funnit anledning till någon anmärkning.

Stockholm den 15. 6. 1932.

Axel F. Enström. Sven von Heijne.

Elis Brusewitz.

På anmodan har undertecknad verkställt fullständig siffergranskning av Nordiska museet och Skansens räkenskaper för år 1931.

Föremål för granskningen hava varit följande:

Huvudkassa för Nordiska museet, Skansen, Skansens serveringar och Skansenföreningen.

Kassajournal för Nordiska museet med därtill hörande verifikationer.

» » Skansen » » » »

Kassabok för Skattmästaren » » » »

Kassabok » Skansenföreningen » » » »

Lotterimedel (Etn. undersökn.) » » » »

Inkomst- och besöksbok för Nordiska museet

» » » » Skansen

Huvudbok för Nordiska museet

» » Skansen

Avstämt saldo för Bankräkningar och Postgiro samt inventerat kassan.

Räkenskaperna hava befunnits i bästa ordning och som ej några anmärkningar förekommit, har granskningen ej givit anledning till någon erinran.

Stockholm den 30 maj 1932.

HJALMAR BERGMAN

Ledamot av Svenska revisorssamfundet



HÅR SKARPA VACKRA TRYCK MED KLICHEER FRÅN

A:B. GROHMANN & EICHELBERG

GRAFISK REPRODUKTIONSANSTALT Verkst. dir. ERIK CEDERQUIST

STOCKHOLM MÄSTERSAMUELSG 67

MASONITE · INSULITE

PLYWOOD · PAPP

TRÄVAROR

AV ALLA SLAG

AKTIEBOLAGET

IVAR HOLMERS BRÄDGARD

FLEMINGGATAN 4 · TEL. (VÄXEL) 23 10 10

FÖRTECKNING ÖVER PERSONER SOM 1932 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN

Nordiska museets samlingar.

Adlercreutz, I., Stockholm; Afzelius, Matilda, Stockholm; Alexanderson, N., Stockholm; Allmänna barnhuset, Direktionen, Stockholm; Almqvist, Berta, Stockholm; Alsing, S., Stommen; Andersson, A., Björklinge; Andersson, Amanda, Stockholm; Andersson, E., Svansta; Andersson, G., Svansta; Andersson, K., Svärta; gm Andersson, Linnéa, Stockholm; Apelgren, Hulda, Stockholm; Arwidsson, Anna, Uppsala; Bæckström, A., Stockholm; gm Bannbers, O., Stockholm; Bartlett, Florence D., Chicago; Beckmans Boktryckeri, Stockholm; Behm, Sigrid, Stockholm; Bengtsson, B., Stockholm; Berg, G., Stockholm; Berg, Helena, Stockholm; Bergström, Ragnhild, Stockholm; Billström, J., Stockholm; Björck, G. J., Stockholm; Björkman, O., Stockholm; Blomberg, Vivan och Margit, Stockholm; Blomstedt, Elisabet, Stockholm; Bodman, Nanna, Stockholm; Bogeman, C. G., Saltsjöbaden; Bonnier, A., Stockholm; Bonnier, Alice, Stockholm; Borg, A., Linköping; Borgerskapets Änkehus, Stockholm; Boström, Emelie, Mariefred; Bratt, Hedvig, Stockholm; gm Brattström, J. E., Arboga; Brenguiér, H. R., Stockholm; Byberg, E., Västby; Carlsson, D., Stockholm; Carlson, Ingrid, Stockholm; Carlsson, R., Hadesjö; gm Cederström, R., Stockholm; Collin, Maria, Lund; Cronstedt, Margaretha, Stockholm; Dahlander, M., Säter; Danelius, Ebba, Stockholm; Dahlgren, N., fröken, Stockholm; Dahlström, A., Åmål; Danckwardt-Lilliestrom, Gurli, Stockholm; De Geer, G., Stockholm; Dillner, Z. E., Klövsjö; K. Domänstyrelsen, Stockholm; Drakenberg, S., Västerås; Ekman, Alma; Eldh, Nanna, Stockholm; Elenius, E., Stockholm; Engström, B., Stockholm; Engström, Kerstin, Malung; Eriksson, K., Börstil; Eriksson, Matilda, Gimo; Eriksson, N., Bäsksjö; gm von Essen, Edit, Stockholm; von Essen, Hilda, Stockholm; Essén, A., Stockholm; H. K. H. Prins Eugen; Faegersten, E., Stockholm; Fagerström, Hilda, Stockholm; Falck, E., Stockholm; Fleetwood, Siri, Djursholms-Ösby; Folcker, Ebba, Stockholm; Fransson, Hj., Stockholm; Fryckholm, V., Stockholm; Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige, Stockholm; gm Gauffin, Elsie, Stockholm; Geijer, H., Uppsala; Gentzel, Hildur, Stockholm; A.-B. Gleitsmann, Trelleborg; gm Granlund, J., Stockholm; Gummessons Tryckeri, Stockholm; Gustavi, Edla, Stockholm; Gustafsson, N., Göntorp; Gustafsson, A., Österdal; Gustafsson, F., Svärta; Gustafsson, H., Ollonbäck; Gustavsson, Hj., Svansta; Gustafsson, Tekla, Bergby; Gyllencreutz, Sara, Stock-



Konsertföreningens

orkester är med sina 85 musiker den största i Norden. Kvalitativt intar den en rangställning och betecknas av de förnämsta auktoriteter såsom även efter internationell måttstock synnerligen högtstående.

SOM ABONNENT

i Konsertföreningen under kommande säsong får Ni lyssna till orkesterlitteraturens mästerverk i rikt urval från skilda tider, Ni lär känna flera av samtidens mest uppskattade dirigenter och en stor del av de yppersta nstrumental- och vokalkonstnärer, som besöka Stockholm, och detta i deras ofta mest glansfulla prestationer: såsom orkestersolister.

SOM ABONNENT

kan Ni utvälja den plats i salongen, som mest tilltalar Eder, och Ni åtnjuter framförallt förmånen av det lägsta biljettpriset. Abonnent i Konsertföreningen erhåller en rabatt å lösbiljettpriset av i genomsnitt ej mindre än

33 %

Ring "Konserthuset" och begär närmare upplysningar!

holm; Hedberg, A., Stockholm; Hedenskog, A. G., Arvika; von Heijne, Märta, Stockholm; Helling, Hilma, Örebro; Hellström, Lydia, Borresta; Hirsch, Edith, Stockholm; Hofrén, M., Kalmar; Holm, A., Stockholm; Holmberg, H., Stockholm; Hultberg, G., Mälarhöjden; Hultgren, A., Svinhult; Hüttner, M., Stockholm; Högberg, J. L., Stockholm; Hökerberg, Marianne, Stockholm; Jacobsson, Signe, Stockholm; Jansson, Alma, Närtuna; Jansson, J. O., Östergraninge; Jansson, J., Åckelsta; af Jochnick,Gerda, Stockholm; Johansson, fröknar, Grimhult; Johanssons Boktryckeri, E. G., A.-B., Karlshamn; Johansson, A., Grimhult; Johansson, A., Arboga; Jonsson, G., Visby; Jönsson, Odina, Viken; Karlskrona Amiralitetstryckeri, A.-B., Karlskrona; Karlsson, A. R., Stommen; Karlsson, K. G., Stockholm; Karlstads husmodersförening, Karlstad; Katarina församlings kyrkoråd, Stockholm; Kihlström, Ebba, Stockholm; Kjellberg, Therèse, Uppsala; Kjerrulf, Hannie, Stockholm; Klein, E., Stocksund; von Koch, Ellen, Stockholm; von Krusenstjerna, Stina, Stockholm; Kuylenstierna, Beth, Skara; Lagerfelt, Augusta, Linköping; Lagermarck, Sigvard och Valborg, Enköping; Laquist, Astrid, Stockholm; Larsson, N., Kyrkbyn; Larsson, Annette, Åstorp; Larsson, Karin, Ulriksdal; Leijonhufvud, Märtha, Stockholm; Lembke, Elisabeth, Stockholm; Lennerthson, C., Falun; Lewin, Anna, Stockholm; Lilienberg, Hilda, Stockholm; Liljebäck, Hj., Stockholm; Liljedahl, Maria, Stockholm; Lilljeqvist, Fr., Stockholm; Lindberg, K., Stora Mellösa; Linder, Gurli, Stockholm; Lindman, Hedvig, Stockholm; Lindskog, Emma, Åhus; Lindström, W., Stockholm; Ljungman, Calla, Stockholm; Ljungqvist, N., Stockholm; Lovén, Hanna, Stockholm; Lowisin, Sigrid, Stockholm; Löfgren, N., Stockholm; Löfgren, Mia, Stockholm; Malm, Fr., Stockholm; Mannerfelt, Karin, Sigtuna; Marké, O., Stockholm; Marmorstein, S., Stockholm; von Matern, Fanny, Stockholm; Moréus, Selma, Stockholm; Morlin, Mimmi, Stockholm; Möller, Emma, Stockholm; Nettelbladt, B., Stockholm; Nilsson, N., Väcklinge; gm Nordiska museets musiksällskap, Stockholm; Nordiska museets Vänner, Stockholm; Norrbottens Kuriren, A.-B., Luleå; Nymans Efterträdares tryckeri, Stockholm; Nyström, Maria, Stockholm; Olander, Valborg, Stockholm; Olinder-Olsson, O. E., Östhammar; Ohlin, S., Stockholm; Olsson, A., Linköping; gm Olsson, V., Karlstad; Orstadius, E., Vendel; Palm, C. U., Djursholm; Park, Gerda, Uppsala; Persson, Elise, Attarp; af Petersens, Katy, Svedala; Petré, T., Stockholm; Petré, Hanna, Stockholm; Peyron, Anna och Ellen, Stockholm; Pettersson, Johanna, Malmby; von Post, G., Hudiksvall; Pålman, A., Stockholm; Pålsson, V., Gransholm; Rinman, Elisabeth, Stockholm; Rundqvist, Julia, Stockholm; Rönqvist, E. J., Karlstad; Sandahl, Sigrid, Stockholm; Santesson, H., Ättersta; Schenström, Emmy, Stockholm; gm von Segebaden, Hanna, Djursholm; af Segerstad, Sigrid, Stockholm; Sehlstedt, J. A., Ramsele; Siemssen, A., Stockholm; Silfverswärd, G., Stockholm; af Sillén, Elisabeth, Sigtuna; Sjöberg, Johanna, Backa Bro; Sjögren, A., Stockholm; Skårman, Betty, Stockholm; Sparrman, Anna, Stockholm; Sprinchorn, Gerda, Stockholm; Spångberg, Agnes, Stockholm; Statens Historiska museum Stockholm; Stedt, Louise, Stockholm; gm Stjernswärd, Brita, Stockholm;

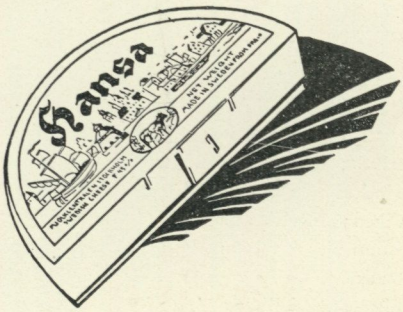

Hansa och Viola

Två läckra, svenska mjukostar, hygieniskt förpackade i askar om 125 gram.

MJÖLKCENTRALEN

STOCKHOLM

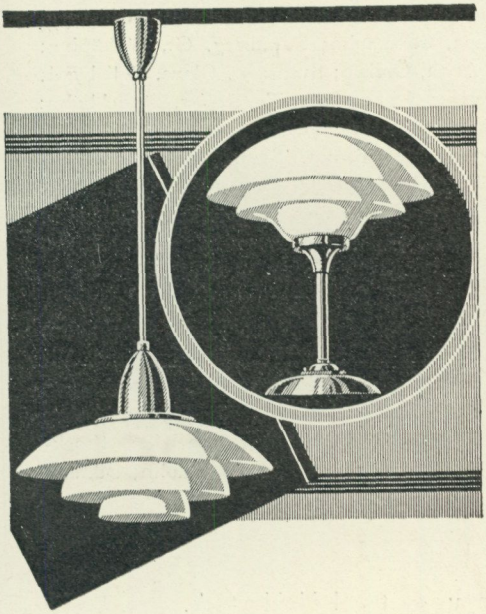

Modern belysnings-armatur

Radio
Elektrisk material
Transformatorer
Motorer · Pumpar

Begär offert

KARL H. EDLUND

Mästersamuelsgatan 67 · Stockholm · Telefonväxel 23 34 30

Stockholms Dagblad, Stockholm; Strandh, Elisabet, Stockholm; Stridsberg, Laura, Stockholm; Ström, Selma, Stockholm; Sundberg, G., Jönköping; Svensson, N., Hult; Svensson, Anna, Örebro; Svensson, Olaus, Bollebygd; Svea Hofrätt, Stockholm; Sveriges Litografiska Tryckerier, Stockholm; Sveriges Husmodersförenings Riksförbund; gm Svärdström, S., Stockholm; Sätergläntans hemslöjdsförening, Insjön; Tamm, Thyra, Grillby; Thelander, Ch. M., Stockholm; Thordeman, Hildegard, Spånga; Thorman, Elisabeth, Stockholm; Torpadie, Augusta, Stockholm; Tjäder, G., Stockholm; Traugott, I., Stockholm; Törnkvist, K., Stockholm; Ulfsparre, Hedvig, Kungsgården; Ulrich, C. J., Katrineholm; gm Waern, E., Stockholm; Wahlberg, Alma, Bjuv; gm Vallin, Ingegärd, Göteborg; gm von Walterstorff, Emelie, Ålsten; Welin, W., Karlstad; gm Wennerberg, Birgit, Stockholm; Wennerlund, Signe, Stockholm; Wennlöv, Jenny, Alsike; Westberg, Vidaria, Stockholm; Wester, K., Stockholm; Winborg, Anna, Stockholm; Wollin, N. G., Stockholm; Wåller, D., Stockholm; Zethelius, G., Stockholm; Åhs, P., Stockholm; Åkerman, Ellen, Djursholm; Åkerman, Ida, Stockholm; Ålderdomshemmet, Kungsbacka; Öberg, O. A., Stockholm; Ödman, A., S. Åsarp.

Nordiska museets bibliotek.

Alm, H., Stockholm; Direktionen för Allmänna Barnhuset, Stockholm; Styrelsen för Allmänna brandförsäkringen för byggnader på landet, Stockholm; Andermanis, K., Riga; Bæckström, A., Stockholm; Red. av Barnens Dagblad, Stockholm; Bartlett, Florence D., Chicago; Berg, G., Stockholm; Bergstrand, C. M., Göteborg; Bergström-Andelius, Emma, Stockholm; Svenska Boktryckareföreningen, Stockholm; Borg, Axel, Linköping; Cronlund, E., Stockholm; Dahlgren, E. W., Stockholm; De Geer, Gustaf, Stockholm; Ecklesiastikdepartementet, Stockholm; Eisen, A., Stocksund; Erixon, S., Stockholm; Ethnogr. museet, Cluj, Rumänien; A.-B. Familjeboken, Stockholm; Fevrell, W., Stockholm; Fritzes K. Hovbokhandel, Stockholm; Forsberg, Ch., Läggesta; Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige, Stockholm; Geijer, Agnes, Stockholm; Geijer, H., Uppsala; Genndel, A., Ålsten; Gustav II Adolfs-utställningen, Stockholm; Hallwylska museiföreningen, Stockholm; Hedberg, A., Lidingö; Hedlén, G., Sala; Hofrén, Manne, Kalmar; Holm, Thora, Stockholm; Johnsson, P., Broby; Johansson, Th., Stockholm; K. Järnvägsstyrelsen, Stockholm; Karlin, G. J:son, Lund; Klein, E., Stockholm; Kulczycki, G., Wien; Lettiska legationen, Stockholm; Lewin, Visen, Stockholm; Lid, N., Oslo; Lindblom, A., Stockholm; Lombard, Louise, Djursholm; Mannerstråle, E., Stockholm; Manninen, I., Stockholm; Meinander, K. K., Helsingfors; Mörner, C. T., Uppsala; Nisser, W., Uppsala; Nordenfalk, E., Linköping; Nyberg, P., Helsingfors; Nyblom, H., Stockholm; Nyman, Th., Stockholm; Odencrants, R., Uppsala; Persson, P., Sölvesborg; Rydbeck, O., Lund; Rydh, Hanna, Östersund; Sahlin, C.,

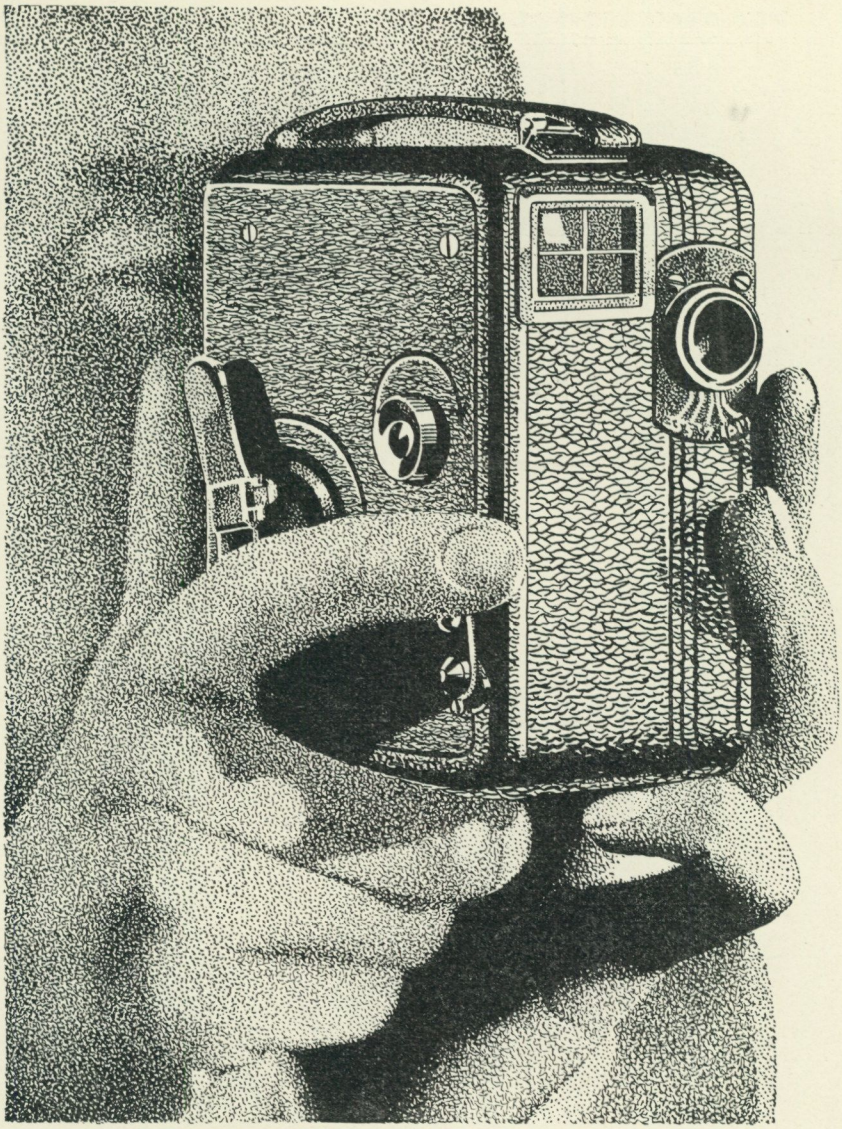

Filma med Pathés 9.5 mm breda film!

Det är lika billigt och lätt som vanlig fotografering.
Besök oss eller begär katalog.

NERLIENS KUNGSGATAN 19 STOCKHOLM

Ni vet

att kronan är mera värd hemma än i utlandet

men icke

att den får ett än större värde vid köp av en rundtursbiljett till Eder sommarsemester,

varför

Ni i år bör resa i Edert eget land.

Upplysningar och broschyrer genom alla resebyråer och järnvägsstationer.

STATENS JÄRNVÄGARS

RESEBYRÅ

STOCKHOLM GÖTEBORG

BYGGMÄSTARE

EDV. RUNDLÖF

Klara N. Kyrkogata 5
STOCKHOLM

Telefoner

Kontoret . . . 11 68 52
Bostaden . . . 32 37 67

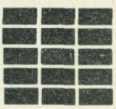

Ny- och ombyggnadsarbeten

Kostnadsförslag på begäran

Djursholm; Salvén, Erik, Halmstad; Sandvig, A., Lillehammer; v. Schmalensée, B., Stockholm; Schück, A., Stockholm; Seitz, H., Stockholm; Skaraborgs läns hushållningssällskap, Skara; Svanfelt, N., Stockholm; v. Sydow, W., Lidingö; Sölscher, C., Stockholm; A.-B. F. Tilgman, Helsingfors; Wallin, S., Stockholm; Wennerberg, Birgit, Stockholm; Westman, K. G., Uppsala; Wikman, K. R. V., Åbo; K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm; Zekert, O., Wien; Norra Ångermanlands fornminnesförening, Örnsköldsvik; Östman, N., Ålsten.

Nordiska museets arkiv.

Andersson, A., Stockholm; Andræ, O., Virserum; Arwidsson, Anna, Uppsala; Apelgren, C. T., Bollnäs; Bæckström, A., Stockholm; Bekkewold, B., Stockholm; Berggren, T., N. Albo; Bernström, Elsa, Stockholm; Borg, A., Linköping; Burström, C. L., Bureå; Börtzells tryckeri, Stockholm; Carlsson, A., Kyrkotorp; Carlsson, Oskar, Påskallavik; Carlström, I., Stockholm; Cervin, E., Haneberg; Christoffersson, O., Fru Ahlstad; Claësson, P. J., Stockholm; Cnattingius, B., Linköping; v. Crusenstjerna, C. H., Gamleby; Curman, S., Stockholm; Dahl, G., Delsbo; Dahlbäck, S., Övre Lansjärv; Danelius, Ebba, Stockholm; Danielsson, Katarina, Björnänge; Elvers, Johan, Stockholm; Samfundet S:t Erik, Stockholm; Ericson, Axel, Regna; Essén, A., Stockholm; Eriksson, Hulda, Stockholm; Eriksson, J., Burseryd; Estlands nationalmuseum, Dorpat; Franzén, C., Hellvi; Hagtorn, C., Stockholm; Hansson, Harald, Gamleby; Hazelius-Berg, Gunnel, Stockholm; Heiss, F., Stockholm; Hellner, B., Stockholm; Håkansson, Elin, Katrineholm; Isakson, S. H., Stockholm; Jacobsson, Signe, Stockholm; Jansson, S. O., Stockholm; Jarin, O., Frinnaryd; af Jochnick, F., Stockholm; Johansson, G. A., Norrköping; K. Akademien för de fria konsterna, Stockholm; Källén, K. H., Stockholm; Källström, O., Stockholm; Lagerfeldt, Greta, Gammalkil; Lagergren, Alberta, Stockholm; v. Landwüst, K., Flen; Laquist, Birgit, Stockholm; Lenk, T., Stockholm; Lindman, Hedvig, Stockholm; Magnusson, S., Vislanda; Manker, E., Stockholm; Nilsson, K. G., Västerlanda; Nordisk Rotogravyr, Stockholm; Lundberg, G., Stockholm; Lundberg, Mathilda, Bullaren; Nordenfeldt, B., Stockholm; Olsson, A., Slussen; Olsson, E., Lillkyrka; Palm, C. U., Stockholm; Pehrsson, Elise, Attarp; Petré, Karin, Stockholm; Petrelli, J., Ösby; Pospisil, F., Brno; Pålman, A., Stockholm; Reuterswärd, O., Stockholm; Roos, G., Stockholm; Ränk, G., Dorpat; Sjögren, A., Stockholm; Stockholms Dagblad, Stockholm; Svenander, S., Göteborg; Svärdström, S., Stockholm; Tekniska museet, Stockholm; Thermænius, A., Örebro; Tirén, K., Bergvik; Uhrdin, S., Stockholm; Undén, G., Stockholm; Wallin, D., Stockholm; Wennerberg, Birgit, Stockholm; Westerberg, Agnes, Arholma; Öberg, O. A., Enköping; Öhman, E., Stockholm; Örbo, K., Stockholm.

YNGVE ENGSTRÖM

BOKBINDERI



Utför såväl enkla band som lyxband

Kartonger och Skrivunderlägg

Låga priser - Snabba leveranser

Gediget, förstklassigt arbete garanteras



Wargentinsgatan 3 STOCKHOLM Telefon 53 58 30

KÖP ALLTID

Finbrukens Brevpapper

Förnämligt papper
Smakfulla förpackningar

GRYCKSBO KLIPPAN LESSEBO

Ring alltid !

TELEFONER
Verkstaden 11 83 43
Bostaden .. 32 49 70

WASA SMIDESVERKSTAD

GASVERKSVÄGEN

vid behov av alla slags smiden. Leverantör till Skansen.
Specialité: Räck-, Hiss- och Ornamentsmiden.
INFORDRA OFFERT

STOCKHOLMS FODERAFFÄR

levererar från lager

hö, havre, halm, kli,
majs m. fl. fodervaror,
hönsfoder av alla slag,
torvströ, torvmull.

TELEFONER 38 62 48, 38 68 47

NORRTULLSGATAN 42 · STOCKHOLM

Skansen.

Abenius, Ninni, Stockholm; Abrahamsson, Erna, Stockholm; Ahlberg, C., Stockholm; Ahlbom, G., Skärsätra-Lidingö; Amnéus, E., Stockholm; Amnéus, P. G., Stockholm; Andersson, Anna-Lisa, Stockholm; Andersson, A., Lidingö; Andersson, A., Stockholm; Andersson, E. G., Stockholm; Andersson, Elvira, Stockholm; Andersson, F. G., Stockholm; Andersson, G., Finvik, Gnesta; Andersson, Margit, Stockholm; Andersson, V., Södertälje; Angel, Gertrud, Stockholm; Ankarcrona, T., Boserup, Billesholm; Arenander, E., Äppelviken; Back, C., Stockholm; Becken, Hildegard, Halmstad; Behm, K., Stockholm; Café Bellman, Stockholm; Berga Jaktvårdsförvaltning, Västerhanninge; Bergvall, K., Stockholm; A.-B. Berns & Stenberg, Stockholm; Björkegren, B., Stockholm; Björklund, Hj., Stockholm; Bodman, Nanna, Stockholm; Bonnesson, H., Djursholm; Brodersson, Iris, Stockholm; Bruce, Maj, Södertälje; Bystedt, S., Stockholm; Byström, Greta, Stockholm; Carlsson, A., Stockholm; Carlsson, C., Enskede; Cohn, A., Stockholm; Cyrén, O., Stockholm; Dalander, F. W., Stockholm; Didon, Ellen, Frövi; Durling, Eva, Stockholm; H. K. H. Prins Eugen; Ehn, E., Nockeby; Ekman, G., Stockholm; Elfstedt, K., Stockholm; Eriksson, T., Stockholm; von Feilitzen, G., Linköping; Fredriksson, Ellen, Stockholm; Fribergs Eftr., Stockholm; Gedin, C., Stockholm; Gullhammar, Fr., Stockholm; Hagelin, R. E., Liljeholmen; Hagsäter, E. M., M/S Svea Jarl; Hahn, G., Sundbyberg; Hallbeck, W., Stockholm; Hammarström, T. Stockholm; Hamrin, F., Stockholm; Hedberg, Aino, Stockholm; Hedberg, Lilian, Stockholm; Hedblom, H., Stockholm; Hedén, K., Stockholm; Hegart, O., Stockholm; Henriksson, K., Stockholm; Henschen, A., Stockholm; Hirsch, F., Stockholm; Holmström, Stina, Stockholm; Insulander, E., Hållsta; Jaensson, H., Normlösa; Jonsson, G. E., Hedemora; Johnson, Helge Ax:son, Stockholm; Johnsson, Karin, Stockholm; Järneby, Ingeborg, Stockholm; Klockare, O., Stockholm; Konditoriet, S:t Eriksgatan 87, Stockholm; Köhl, A., Stockholm; Lans, S., Stockholm; Larsson, T., Stockholm; Larsson, W., Stockholm; Lavass, M., Stockholm; Notander-Liljenberg, L., Stockholm; Lindeberg, A., Stockholm; Lindeberg, Hilma, Stockholm; Linden, G., Stockholm; Linden, Olga, Stockholm; Lindqvist, K., Sundbyberg; Loström, K., Stockholm; Lundberg, H., Stockholm; Lundberg, Hj., Stockholm; Lundgren, R., Stockholm; Lundin, Hanna, Stockholm; Länström, L., Stockholm; Löfgren, B., Stockholm; Malmsten, G., Stockholm; Masreliez, K., Stockholm; Mattsson, E., Stockholm; Mattsson, E. G., Värtan; Mauritz, Maria, Stockholm; Melin, F., Stockholm; Moberg, W., Borlänge; Molander, Greta, Stockholm; Munthe, G., Leksand; Nacka-Brödfabriks Aktiebolag, Stockholm; Nilsson, G. E., Lotarp; Nordiska Kompaniets Livsmedelsavdelning, Stockholm; Nordquist, Arvid, A.-B., Stockholm; Nordström, K., Stockholm; Nyqvist, A., Örby Villastad; Oldenburg, H., Stockholm; Ottosson, Klara, Stockholm; Persson, Edit, Stockholm; Pettersson, M., Stureby; Reden, Maj, Stockholm; Richter, R., Stockholm;

HENNINGS ÅNGBAGERI



REGERINGSGATAN 65

TELEFONER 11 39 32, 20 64 67

Riese, O., Stockholm; Rignér, A., Stockholm; Råberg, D., Drottningholm; Sahlberg, C., Stockholm; Sandberg, S., Västanvik, Leksand; Sene, C. Harry, Wendelsö; Skerfe, Ebba-Maja, Stockholm; Spångberg, Agnes, Stockholm; Stornfelt, S., Djursholm; Svensson, C. A., Stockholm; Svenström, J., Stockholm; Säfvelin-Jansson, Gerda, Sundbyberg; Tunholm, H., Åkeshov; Törnqvist, Maria, Stockholm; Wallerström, E., Stockholm; Wennerberg, B., Kungsbacka; Westman, Annie, Stockholm; Vickström, S. M., Äppelviken; Wirgin, C., Stockholm; Åkerlund, A., Djursholm; Åkerman, W., Roslags-Näsby; Åkesson, Karin, Stockholm; Östermalms Saluhall, Stockholm.

Birger Nilssons Verkstäder

Utför alla slags arbeten av

KOPPAR-, BLECK och PLÅT
SMIDE och SVETSNING
METALLARBETEN

Tel. 67 36 52, 67 47 85 Artillerigatan 66 (invid Vallhallavägen)

A.-B. RUB. CARLSSON

JÄRN- OCH KRUTHANDEL

Roslagsgatan 26 - STOCKHOLM - Tel. 38 61 70, 32 52 14

Välsorterat lager av

Byggnadsmateriel - Hushållsartiklar - Järn - Stål - Gevär - Ammunition - Fiskredskap - Krut - Dymanit samt allt vad till branchen hör

ENDAST GODA VAROR TILL BILLIGASTE PRISER

IIH AB

BOKTRYCK · LITOGRAFI
OFFSET · STÅLTRYCK

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A.B.

STOCKHOLM, G:la Brogatan 26, Telefonanrop: Ivar Hæggströms

Kungsholms Trävaru Aktiebolag

RÅLAMBSTORG

(HÖRNET AV S:T ERIKSGATAN-RÅLAMBSTORG)

Telefoner: 50 50 09, 50 57 89



LAGER AV:

TRÄVAROR – DÖRRAR –

PLYWOOD – PAPP – SÅGSPÅN

VICTOR PETTERSON

BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

ETABLERAD

1 8 7 4

BOKTRYCK · OFFSETTRYCK

BOKBAND · KONTORS-

BÖCKER · EMBALLAGE



Tel. Namnanrop Victor Petterson

Holländaregatan 10 · STOCKHOLM

Rumstedts
Nya Handelsaktiebolag

Levererar från lager:

Hö, Havre, Halm, Kli,
Majs m. fl. Fodervaror. Hönsfoder
av alla slag. Torvströ, Torvmull, Soda, Cement,
Gips. Eldfast Tegel o. Lera. Byggnadsdrev, tjärad o. otjärad.
Umeå Trätjära. Asfalttjära och Carbolineum.
Förhydningspapp, Asfaltpapp m. fl.
sorter. Gödningsämnen
m. m.

Jacob Westinsgatan 1 B - STOCKHOLM - Telefon 53 37 26

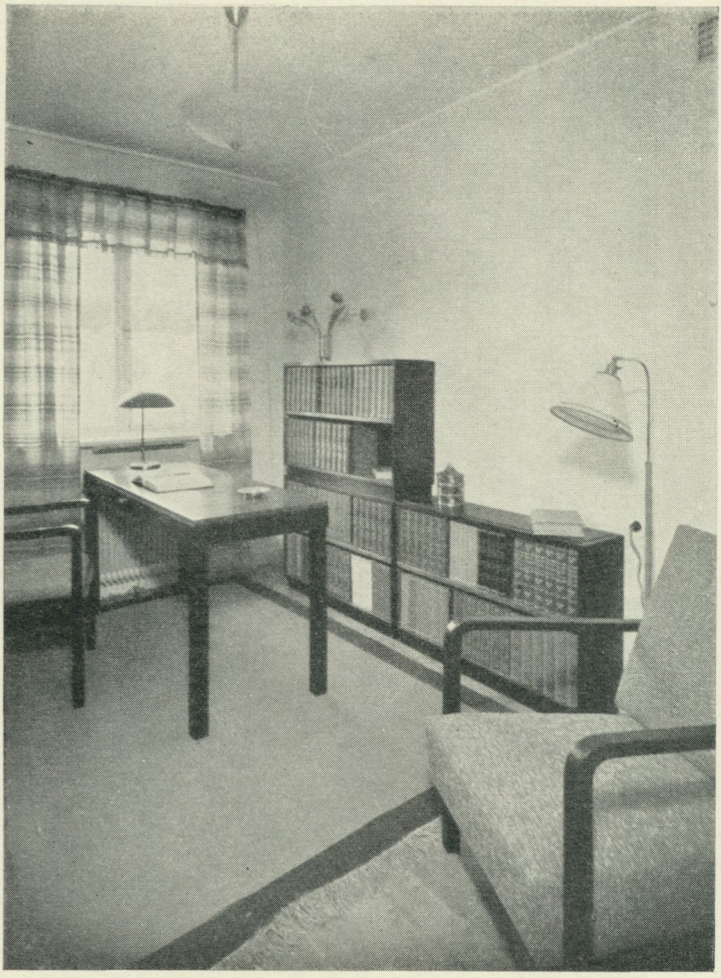

En heminredning från NK har stil . . .

NK-möblerna förena stil med prisbillighet och kvalitet. De moderna typer, NK kan framvisa, utmärka sig för en praktisk och ändamålsenlig arkitektur med rena linjer och förnämligaste hantverksmässiga utförande. NK-möblerna äro i varje tum ett kvalitetsarbete.

A/B NORDISKA KOMPANIET

A. JOHNSON & Co.

STOCKHOLM

leverera i poster om minst 1 hl.

KOKS i lämpliga sorteringar för värmeledningspannor, kaminer etc.

ANTRACIT Engelsk av bästa märken.

ANTRACINE Ersättning för antracit. Billigare pris. Specialbränsle för kaminer, kakelugnsinsatser etc.

HUSHÅLLSKOL **BRIKETTER**

Telefon Namnanrop JOHNSONS

Sök

i de dagliga

tidningarna





SKANSENFÖRENINGENS

MEDLEMMAR ERHÅLLA BL. A. UNDER ÅR 1933

1 Personligt årskort till Nordiska museet och Skansen.

2 Rätt att lösa årskort för familjemedlemmar för kr. 3.— per person.

3 Nordiska museets och Skansens årsbok.

4 Skansens Nyheter.

5 Rabatter å vissa av Nordiska museets och Skansens publikationer.

AVGIFTER

Inom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 10.— per år. Utom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 5.— per år. Ständig medlem erlägger en gång för alla kr. 200.—.

Medlemskap vinnes enklast genom avgiftens inbetalande å postgirokonto 51150. Anmälningar emottagas även å telefon 67 13 10.
Postadress Skansenföreningen, Skansen, Stockholm.

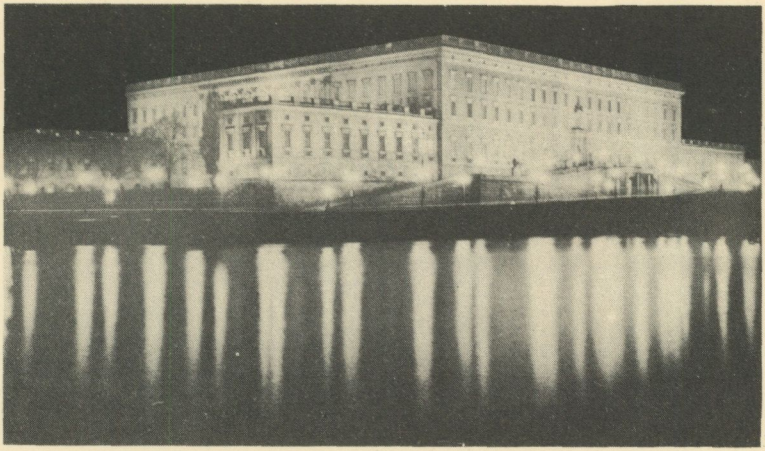

Lysande resultat

tack vare en kvalité som står på toppen av vad modern kvarnindustri kan åstadkomma. Därjämte ett lågt pris tack vare en modern försäljningsorganisation. Därav husmödrarnas stegrade intresse för

Slotts Mjöl

DELIKATESS VETEMJÖL
med högsta bakningsförmåga.

ÄKTA ENDAST I »SLOTTSMJÖLS»-PASEN

SV
— organisationen som erbjuder kvalitetsvaror.

Uppgift om försäljningsställen:
Tel. namnanrop »SPECERISTERNAS VARUINKÖP»

HÖGSPÄNNINGS KABLAR



1. Stor driftsäkerhet
2. Små dielektriska förluster
3. Likformigt dielektriskt fält
4. Ringa expanderande olja
5. God värmeavledning
6. Stor böjlighet
7. Stor sträckhållfasthet
8. Lätt att skarva
9. Lätt att ordna ledarna i fasföljd
10. Effektivt yttre korrosionsskydd

SIEVERTS KABELVERK

SUNDBYBERG

Stockholm, Göteborg, Malmö, Sundsvall Örebro. Norrköping, Östersund, Söderhamn, Umeå Skellefteå